

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2012/1–2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó — Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLÓPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

A kötet megjelenését támogatta

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Alapító

† Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő — General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság — Board of Editors

*HUNGARY: Balogh Margit, Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára,
Érszegi Géza, Kiss Ulrich, Lakatos Andor, Mészáros István, Mózessy Gergely,*

Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,

Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;

AUSTRIA: Szabó Csaba; GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Molnár Antal, Németh László Imre, Somorjai Ádám, Tóth Tamás;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő — Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó — Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította:

PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

EFO Nyomda

www.efonyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK — ESSAYS

PÁL József	Akadémiai védőszentek Magyarországon (a nagyszombati egyetemig) <i>Patron Saints of Universities in Hungary</i>	5
SZLUHA Márton	Egy olasz szent magyar ősei <i>Hungarian Ancestors of an Italian Saint</i> <i>Gli antenati ungheresi di un Santo italiano</i>	15
KARNITSCHER Tünde Beatrix	Istenkeresés Kelet és Nyugat között a 18. században. Hrihorij Szkovoroda (1722–1794) Magyarországon töltött évei <i>Searching for God between East and West in the 18th Century</i> <i>The Years Hrihorij Szkovoroda Spent in Hungary</i>	25
TAMÁSI Zsolt	A székelyföldi katolikus papság forradalmi szerepvállalása 1848/49-ben. Esettanulmány: András Antal gyergyóalfalvi plébános és kerületi jegyző szerepe <i>Participation of the Catholic Clergy of Székely Land in the Revolution and War of Independence of 1848/49</i>	41
KLESTENITZ Tibor	Reformtörekvések a magyar katolikus egyházban az I. világháború után <i>Reform endeavours of the Hungarian Catholic Church after the First World War</i>	67
SZECSKÓ Károly	Újabb adalékok dr. Samassa József (1828–1912) bíboros érsek életrajzához <i>Contributions to the Biography of Cardinal Primate Dr. József Samassa (1828-1912)</i>	85
VINCZE Gábor	Feltételezések és kérdőjelek. Dr. Wiener Tibor, a hódmezővásárhelyi „volksbundista” görögkeleti lelkész <i>The Orthodox Priest of Hódmezővásárhely, Dr. Tibor Wiener, before the People's Tribunal</i>	89
TEMPFLI Imre	Boldog Bogdánffy Szilárd és a romániai egyházüldözés (1945–1953) <i>Blessed Szilárd Bogdánffy and the Persecution of the Church in Romania (1945-1953)</i>	101
BURA László	Boldog Bogdánffy Szilárd (1911–1953). Élete szilárd hitre, töretlen hűségre épülő szeretetszolgálat <i>Blessed Szilárd Bogdánffy (1911-1953)</i>	111
SOMORJAI Ádám OSB	Hazug vatikáni „Ostpolitik”? Adriányi Gábor, a tények és Mindszenty bíboros emlékiratai	121

*Vatican “Ostpolitik” – Lying? Prof. Gabriel Adriányi,
the Facts and the Memoirs of Cardinal Mindszenty*

MISKOLCZY Ambrus	Modernitás és vallásosság. A román <i>Báránykától</i> a magyar <i>Cantata profanáig</i> <i>From the Romanian Lambkin to the Hungarian Cantata Profana</i>	133
------------------	--	-----

FORRÁSOK — SOURCES

BÁLINT László	Az apátplebános dekonspirációja. Megszólaló lelkiismeret <i>Deconspiracy of the Parish Priest. Conscience Starts Speaking</i>	163
MOLNÁR Antal – MIHALIK Béla Vilmos	A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára <i>Archive of the Hungarian Province of the Society of Jesus</i>	169

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

MOLNÁR Antal	P. Szilas László SJ (1927–2012)	179
SZUROMI Szabolcs Anzelm	Egy nemzetközi szintű középkori kánonjogtörténeti kutatócentrum kialakulása <i>Formation of a Research Centre of the History of Medieval Canon Law</i>	183

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

Presentazione del Libro – Cardinal Mindszenty to the Presidents of the USA Könyvbemutató Rómában – Cardinal Mindszenty to the Presidents of the USA		193
Wojciech GIERTYCH OP	Mindszenty bíboros	195
FEJÉRDY András	Mindszenty bíboros levelei az USA politikai vezetőihez (1956–1971)	201
NÉMETH László Imre	Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok Elnökeihez. Somorjai Ádám OSB könyvének ismertetése	207
ZINNER Tibor	1956 és Mindszenty öröksége a Szeizmográf... alapján	213

PÁL JÓZSEF

AKADÉMIAI VÉDŐSZENTEK MAGYARORSZÁGON
(A NAGYSZOMBATI EGYETEMIG)

A középkori magyar egyetemalapításokat kivétel nélkül kudarcok kísérték. Legfeljebb néhány évig tudtak működni, majd megsemmisültek, a felnőtt kort egyikük sem érte el. A sikertelenség fő oka az lehetett, hogy a királyi-világi és az egyházi-püspöki hatalom (ellentétben Prágával, Béccsel, Krakkóval) sohasem koncentrált egyetlen városban. Az spirituális központ mindig Esztergom maradt, ahol az egyetemalapításnak csak az intellektuális feltételei voltak adottak. Az uralkodó és a hozzá kapcsolódó réteg Budán tartózkodott. A királyi székhely viszont érseki udvar és (székes)káptalan(ok) nélkül provinciális jellegű maradt, nem válhatott igazi egyetemi székhellyé.¹

A történelmi Magyarország studium generaléi közül a Pázmány Péter bíboros által 1635-ben alapított nagyszombati egyetem a legrégebbi, amelyik máig folyamatosan működik. Az 1769-ben állami irányítás alá vont intézményt Mária Terézia 1777-ben áthelyezte Budára, jelenleg három utódintézményében több írásos dokumentum és olyan régi tárgy is található, amelyek a patrónusokra vonatkozóan, biztos támpontot nyújtanak. Az 1635 előtt alapított magyar egyetemek hagyatékában, tudunkkal, nem maradt fenn ilyen használati tárgy, és e vonatkozásban nem egyértelműek a fennmaradt dokumentumok sem.

Általánosságban szólva, több speciális történelmi tényezőt kell tekintetbe venni, amelyek különböző irányból és mértékben ugyan, de a patrónus-választás befolyásolták, illetve ellene hatottak. Az örökös nélkül elhunyt első magyar király, szent István felajánlása óta az ország legfőbb patrónusa Szűz Mária, akivel az e tekintetben ősi hit-elemeket is felhasználó középkori magyarok a többi keresztény néphez képest különböző viszonyt alakítottak ki. Az *Ave Maria* szövegében szereplő *sancta* helyén az ima magyar változatában *Asszonyunk* megszólítás szerepel; az ország másik neve *Regnum Marianum* volt, 18. század elején született nemzeti himnusz a Boldogasszonyt nevezi patronának. A magyarok tudatában ő a patrónus. Mások csak utána következhetek. A nagyszombati egyetem patrónusa is Sűz Mária volt, a karok azonban külön védőszentet választhattak.

A vallásháború által is sújtott ország törökök általi elfoglalása és ezzel három részre szakadása a 16–17. században témánk szempontjából is nehéz helyzetet teremtett. A kálvinista kollégiumok vagy a luteránus lyceumok vallási meggyőződésükből eredően nem választottak védőszentet. Pusztán a jezsuita irányítás alatt álló felsőoktatási intézmények

1 MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2007. 105–106.

törekedtek oktatási, nevelési és kutatási tevékenységüket valamelyik (jezsuita) szent védelme alá helyezni.

A katolikus befolyás alatt álló 18. századi egyetemeknek az e vonatkozásban támogató Mária Terézia után az egyházellenes politikai tevékenységet folytató, szabadkömüves II. József tiltásával kellett szembenézniük. (Ő szüntette meg 1781-ben a bolognai magyar-illír kollégiumot is.²)

A 12–14. században létrejött, középszintnél magasabb képzést is nyújtó *studiumok* közül a veszprémi, amely a püspök irányítása alatt alá tartozott, tekinthető a legelsőnek. Gizza, az első magyar király feleségének kedves városa az Árpád-korban a női kereszténység magyarországi spirituális központja volt. Veszprém püspökei koronázták a királynőt, aki a terület fölött kegyúri jogokat gyakorolt. III. Béla király (1173–1196) idején a korábban is meglévő káptalani iskola emelkedhetett magasabb szintre (bár nem kizárt, mindig színvonalas Dóm-iskoláról maradt). A kancellár-püspökhöz szorosan kapcsolódó oktatási tevékenységet folytató iskolát, minden valószínűség szerint, a dóm védőszentje, Szent Mihály patrocíniuma alá helyezték. A szaktudomány³ még nem tudta feltárni annak okát, hogy a korabeli oklevelek tanulsága szerint ezekben az években Veszprémben miért volt 15 jogász doktor és miért növekedett meg ugrásszerűen az ide került jogi (tan)könyvek száma? Lehetséges, hogy a hazatérő magyar diákok és professzorok tettek kísérletet egy bolognai mintájú egyetem alapítására.

A középkori Magyarország leghosszabb ideig fennmaradt felsőoktatási intézménye, a budai Szent Miklós domonkos kolostorban megalapított főiskola volt (az épület romjai a Hilton szállóba építve láthatók). A domonkosok támogatták a tatárjárás után Budát felépítő IV. Béla király politikáját (Buda adott helyet 1254-ben a rend nagykáptalanjának, ami a magyarországi provincia jelentőségének fontosságának az egyértelmű jele.⁴) Pontosan fél évszázaddal későbbi rendi nagykáptalan (1304) rendelte el egy budai *studium generale* létesítését teológiai és bölcsészeti karral. A korban gyakran egyetemnek tekintett, bolognai mintát követő intézmény tudományos fokozatokat adhatott ki, s a világi hatalomtól függetlenséget élvezett. Védőszentje megegyezett a kolostoréval, ő pedig a diákok támogatója, mirai szent Miklós volt. Domonkos, a rendalapító példaképének tekintette szent Miklóst. Bolognában Mira szentje volt a titulusa annak a templomnak, amelyben a prédikátort eltemették. A mohácsi vereség után a domonkos rend és főiskolája válságba került, Buda törökök általi elfoglalása elől Kassára menekült, s néhány évvel később megszűnt létezni.⁵ A domonkos rend 1525-ben Nagyszébenben (*Sibiu, Hermannstadt, Cibinum*) felállított egy újabb főiskolát, amelyet a tatárjárás előtt alapított kolostorban helyezett el. Ennek patrocíniuma a Szent Kereszt volt.⁶

---

2 BRIZZI, Gian Paolo: *The university colleges of Bologna and the Hungaro-Illyrian College*. In: *Universitas Budensis 1395–1995*. Edited by László Szögi et Júlia Vajda. Budapest, 1997. 143–150.

3 GUTHEIL Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1979. 126–137. A prépost, Paulus különös nagy könyvgyűjteménnyel rendelkezett, őt egy 1276-ban kelt oklevél így jellemez: „Preter bona honorabilis viri magistri Pauli doctoris legum... libris iuris canonici et civilis”. A várost feldúlták, a könyvtárat elpusztították. Erről az eseményről egy évvel később egy másik oklevél is megemlékezik: „libris omnium scientiarum, ut fertur, quibus una conclavis sacristie camera plena erat.” Mindkét idézet: Gutheil, 279.

4 GYÖRFFY György: *Pest-Buda kialakulása*. Budapest, Akadémiai, ELTE, 1997. 143.

5 HARSÁNYI András: *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938. (reprint) 145–161.; MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 2007. 2 262–264.

6 HARSÁNYI 1938. 81 és 234 – 236.

A nemzetközi szaktudomány az Anjou Nagy Lajos király által 1367-ben alapította pécsi tekinteti az első igazi magyar studium generalénak. Fennmaradtak V. Orbán pápa Viterbóban kiadott engedélyező oklevelei (1367. szeptember 1; szeptember 3) és XI. Gergely rendelkezései (Villanova, 1372. szeptember 30: a bolognai jogászprofesszor, Galvanus Bethini alkalmazásáról; Avignon, 1378. január 16: az egyházi javadalmak használatáról; Roma, 1377. április 2: egy kánonjogi doktori cím adományozásáról).⁷ Az intézmény – a teológiát kivéve – valamennyi tudományban működhetett (studium existeret generale... vigeat tam in Iuris Canonici et Civilis, quam alia qualibet licita, praeterquam in Theologica...). Előzménye a pécsi székesegyház mellett működő dóm- vagy más néven székeskáptalan alá tartozó iskola volt. Az egyetemet az alapító okirat szerint ugyan a király és a püspök közösen tartotta volna fenn, de a finanszírozás hamarosan a püspökség kizárólagos feladata lett, ezzel arányban nőtt a püspök befolyása is. Nem tudjuk, hogy a király egyáltalán hozzájárult-e a kiadásokhoz? (14. századi megszűnésében is anyagi okok játszhatták a legfontosabb szerepet.)

A studium generale szervezésében meghatározó szerep jutott Vilmos⁸ püspöknek, aki Nagy Lajos király mellett volt már az 1358-as zárai béke és a magyar-padovai szövetség megkötésekor is, később pedig a királyi diplomáciai testület élére került.⁹ A főleg bolognai és padovai végzettségű professzorok fölött a püspök-kancellár állt, akinek valamennyi fontos kérdésben döntési joga volt. Az egyetem rendkívül szoros kapcsolatban állt a szent Péter titulusú egyházmegyével, elhelyezése is valószínűleg a püspökváron belül, a székesegyház közelében volt.

A 20. század utolsó harmadában folytatott régészeti feltárások is ebből a koncepcióból indultak ki. Az ásásokat vezető régész, G. Sándor Mária és Gerő Győző szerint Püspökvár feltárása során talált 35×10 m alapterületű gótikus épület lehetett az egyetem maga, a benne lévő nagy méretű terem (19×6 m) pedig az aula magna. A nagy terem bejáratánál talált kő pedig az egyetem címerét ábrázolja.¹⁰ A szaktudományban nem mindenki fogadja el ezt a feltevést, „a székesegyház északkeleti oldalán feltárt épület bizonyosan nem az egyetem számára készült”,¹¹ mivel annak nem volt önálló épülete. A markáns ellenvéleményt megfogalmazók szerint a címer nem az egyetemé, hanem az alapító püspöké, akinek a pecsétjén is ugyanaz a motívum található.

A címerpajzs széléig érő, szárai végén kissé kiszélesedő kereszt négy liliummal, közepén két, egymást metsző kulcs. A lilium az Anjou uralkodót jelenti, a kulcsok szent Pétert. A világi és az egyházi utalás együttes elhelyezése a kereszten, csak erősíti azt a feltételezést, hogy ez egyben a studium generale címere is volt, mint említettük, két, egymással

---

7 Régi magyar egyetemek emlékezete. Memoria universitatum et scholarum maiorum Regni Hungariae 1367–1777. Budapest, ELTE, 1995. 53–63.

8 Koppenbachi Vilmos, 1361–1374. A prágai egyetemet alapító német-római császár, IV. Károly környezetéből került a magyar király udvarába.

9 FEDELES Tamás: *Studium Generale Quinqueecclesiense* In: *A Pécsi Egyházmegye története I.* (1009 – 1543). Pécs, 2009. 557–569. FEDELES Tamás – KOSZTA László: *Pécs (Fünfkirchen). Das Bistum und die Bischofsschicht im Mittelalter.* Wien, 2011. 198–215.

10 G. SÁNDOR Mária: *Die Mittelalterlichen Gebäude und Gebäudereste der Bischofsburg zu Pécs – A pécsi Püspökvár középkori épületei és épületmaradványai.* In *Die Bischofsburg zu Pécs – A pécsi Püspökvár.* Szerk. SZIJÁRTÓ Kálmán és G. SÁNDOR Mária. München – Pécs – Budapest, 1999. 25 – 47.

11 FEDELES Tamás: „Eztán Pécs tűnik a szemünkbe”. *A város középkori története 1009–1526.* Pécs, 2011. 155.

együttműködő alapítóval. Írásos dokumentum nem maradt fenn, de e címer alapján valószínűsíthető, hogy az egyetemnek is szent Péter volt a védőszentje.

Nagy Lajos király lánya,¹² Mária luxemburgi Zsigmond (IV. Károly fia) magyar király és német-római császár felesége volt. Zsigmondot apjához (Prága, 1348), apósához (Pécs, 1367), majd sógornőjéhez (Krakkó, 1397) hasonlóan egyetemalapítási ambíciók fűtötték. Fennmaradt IX. Bonifác pápa 1395. október 6-án kelt levele, amelyben kinevezte Lukács prépostot az óbudai egyetem kancellárává (*officium cancellariae studii*), valamint csanádi püspökké. (Az előbbi azért szokatlan, mert, mint a levél állítja, Lukács egyik tudományzagnak sem volt a doktora, *in aliqua facultate Doctor non existas*.) A prépostság jövedelmeit a pápa az egyetem céljai számára biztosította. Az intézmény még meg sem kezdte teljes működését, amikor 1403-ban bezárta kapuit. Zsigmond újra alapítási kísérlete eredménnyel járt, 1410. augusztus 1-én XXIII. János ellenpápa négy karú teljes egyetem alapítására adott engedélyt, Párizshoz, Bolognához, Oxfordhoz, Kölnhöz hasonlóan: *tam in sacre theologie ac iuris canonici et civilis necnon medicine et atrium quam qualibet licita facultate*.¹³ Az egyetem professzorai az alig létrejött intézmény jelentőségéhez képest nagy számban, heten vehettek részt a konstanci zsinaton a német akadémiai nemzet tagjaiként. A zsinaton készült el a címer, amely a bécsi és erfurti egyetemhez hasonlóan könyvet tartó kéz, felette három halom és kettős kereszt. Ulrich Reichental művének latin nyelvű leírása: *scutum ovale, duplicem in aream horizontaliter sectum, in eius inferiore coelestina cubitus humanus codicem rubeum tenens, superiore vero crux duplicata hungarica rubea ex tricripite colle excrescens cum epigraphe: ACADEMIAE BUDENSIS*.¹⁴ Ez a második kísérlet is csak rövid ideig tartott, nem tudjuk, az iskola pontosan mikor szüntette be tevékenységét. 2010-ben, az alapítás 600. évfordulóján az óbudai egyetem szent Pált választotta patrónusává.¹⁵

A nagy magyar uralkodók sorában Mátyás volt a következő, aki kísérletet tett egyetem létrehozására, de hosszan tartó siker az ő kezdeményezését sem kísérte. II. Pál pápa Rómából 1465. május 19-én értesítette Vitéz János esztergomi érseket és Janus Pannonius pécsi püspököt, hogy engedélyezte egy bolognai típusú studium létrehozását, abban a tudományban, ahol ezt a kezdeményezők lehetségesnek látják, vagyis rendelkeznek a megfelelő feltételekkel. *Ad instar studii Bononiensis faciendi et ordinandi*, azt viszont eldönthették, hogy milyen karokat szerveznek.¹⁶ A Pozsonyban létrehozott *Academia istropolitana* rövid virágzás után hanyatlásnak indult, amelyben közrejátszott a király a két főpap közötti viszony elmérgesedése is.

Mátyás külpolitikai sikereivel, Bécs elfoglalásával (1485), új lehetőség nyílt a tanulni vágyó magyar fiatalok előtt. Mátyás saját emberét nevezte ki Bécs püspökévé. Megerősítette és bővítette a budai domonkos iskolát, amelynek professzora, Petrus Nigler Mátyásnak ajánlotta *Clypeus Thomistarum* című művét.¹⁷ A ajánlásban magasztalja a

---

12 Másik lánya, az 1997-ben szentté avatott Hedvig, lengyel királynő teológiai karral egészítette ki a krakkói studium generalét, így az teljes egyetemmé vált (1397). Ez Pécsét apjának nem sikerült.

13 *Memoria*, 68.

14 ÁBEL Jenő: *Egyetemeink a középkorban*. Budapest, MTA, 1881. 20. (jegyzet 58).

15 2010. augusztus 31-én Juliusz Janusz apostoli nuncius, Pákozdi István egyetemi lelkész megáldotta az Egyetemi kápolnát, s megválasztásra került az egyetem védőszentje, szent Pál is, akiről az alkalomból rendezett konferencián Fodor György, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem rektora tartott előadást. <http://conf.uni-obuda.hu/alapitas2010/program.htm> (2012-06-05)

16 *Memoria*, 73.

17 Közli: ÁBEL 1881. 87–88. *Memoria*, 83.

királyt, aki Budán a predicator rend mellett *gymnasium universalé*t működtet, ahol az érdeklődők (nemcsak a domonkosok) filozófiát, teológiát, Szentírást és több más disciplinát tanulhatnak.¹⁸ Bécs és Buda mögött jelentősen csökkent a pozsonyi studium jelentősége, úgy tűnik, uralkodása végén nem fordított rá figyelmet, Mátyás halála után már két évvel a megszűnt egyetem épületét az új király eladta.¹⁹ (Pozsonyban 1912-ben alapított Erzsébet Tudományegyetem névadója nem az Árpád-házi szent, hanem az alapító, Ferenc József császár felesége (1837–1898).

A 15–16. század fordulóján a rendi főiskolától eltekintve száz évig nem volt Magyarországon számba vehető felsőfokú oktatási intézmény. A magyar fiatalok számára ismét kizárólag külföldi egyetemek álltak rendelkezésre. Ezekben belül a *natio hungarica* tagjai, hasonlóan más nemzetiségű társaikhoz, védőszentet választottak maguknak. A Bécsben tanulók a középkorban szent László magyar lovagkirályt (1046–1077–1095) választották,²⁰ aki egyben a magyar katonák, sőt az egész ország patrónusa is lehetett.

A törökök megszállta, vallás-szakadás sújtotta országban újbóli nagyszabású egyetem alapítási kísérlet volt a jezsuita rend és Báthory István erdélyi fejedelem együttműködéséből létrejövő kolozsvári akadémia. Az 1581. május 12-én Vilniusban kiadott alapítólevél szerint indult meg a teológia és a bölcsészettudomány oktatása.²¹ Az ismert jezsuita professzorok között volt Szántó (Arator) István is, aki 1579-ben rövid ideig önállóan működő magyar kollégiumot hozott létre Rómában.²² Tanulói között szerepelt Pázmány Péter, aki később a legsikeresebb magyar egyetemalapítónak bizonyult. A protestáns környezetben létrejött főegyetem akkor vallási küzdelmek áldozatává vált ugyan, de a későbbi egyetemalapítások rendre elődjüknek tekintették²³ a fejedelem művét, beleértve Pázmány nagyszombati tervzetét is. A rendkívül alapos kutatások ellenére sem sikerült a Báthory-féle egyetemen egyetlen egy védőszentet sem azonosítani. Valószínű, hogy a szent nevenapján városban szervezett, általában nagy felfordulással járó látványos ünnepséget Kolozsvárott nem lehetett megszervezni (mint másutt), hiszen ez provokációnak minősült volna az unitárius, protestáns többségű környezetben. Ráadásul megosztotta volna a hallgatókat, hiszen az egyetem nyitott volt nem katolikus előtt is.

Megfelelően dokumentáltak, részleteikben ismertek a Pázmány alapította nagyszombati egyetem (1635) védőszentjeire vonatkozó ünnepek, szerepük az intézmény életében. Alapító pápai bulla ugyan ebben az esetben sem maradt fenn, megvan viszont az esztergomi érsek adomány levele (Pozsony, 1635. május 12²⁴), II. Ferdinánd király megerősítése (Bécs, 1635. október 18²⁵), rendelkezés a teológiai és bölcséleti kar mellett a jogi kar lét-

---

18 *Memoria*, 83. Velence, 1481. „...apud Praedicatorum ordinis fratres universale gymnasium”

19 *Memoria*, 81.

20 PETNEKI Áron: *Séta a császárvárosban. A barokk Bécs*. „Rubicon” 1992/8–9.

21 SZÖGI László – VAJDA Júlia: *A Szegedi Tudományegyetem és elődei I. A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872*. Szegedi Egyetemi Kiadó, 2011.

22 PÁL, József: *La fondazione del primo Collegio Ungarico a Roma* (1591). In: *Santo Stefano Rotondo in Roma*. Herausgegeben von Hugo Brandenburg und József Pál. Wiesbaden, Reichert Verlag, 2000. 159–164.

23 Pl. a kassai jezsuita akadémiát megerősítő I. Lipót király: „...Stephani Bátori Academiae Claudiopolitanae ...exemplo permoti...” *Memoria*, 186.

24 *Memoria*, 196–200. Ugyanazon a napon, amikor, 54 évvel korábban, egykori iskolájának létrehozásáról Báthory intézkedett.

25 *Memoria*, 200–208.

rehozásáról (Nagyszombat, 1667. január 2²⁶), illetve Mária Terézia rendelete az egyetem királyi rangra emeléséről (államosításáról, Bécs, 1769. július 16²⁷), intimátuma az orvosi kar alapításáról (Bécs, 1769. november 7²⁸), illetve az egyetem Budára költözéséről (Bécs, 1777. március 6²⁹).

A jezsuita hagyományokhoz alkalmazkodva állapították meg az alapításakor két karú egyetem működési rendjét, szimbólumait. Pázmány előtt egykori intézménye, a grazi egyetem példája lebegett, azonban ettől éppen a legfontosabb ponton eltért. A nagyszombati védőszentje a gyermekét tartó Mária: PATRONA HUNGARIAE MATER UNIVERSITATIS TYRNAVIAE. Ez az ábrázolás, illetve felírás látható az egyetem címerén, jogarán, pecsétjén és zászlóján. Az alapító megrendelésére egy bécsi aranyműves (Friderich Valentin) készítette a 15 kg súlyú aranyozott ezüst rektori jogart. Az alakok alatti korongot nyolc strucc-toll díszíti. Mária lábánál két pajsz látható, a baloldalin Magyarország címerének négy folyója, a jobboldalin a hármass halomból kiemelkedő kettős kereszt. A gomb tetején két címer látható: a méheket ábrázoló VIII. Orbán pápáé, az alatta lévő magáé Pázmányé (három strucc-toll, bíborosi kalappal). Szűz Mária védőszenti szerepe megmaradt akkor is, amikor a császárnő uralkodói hatáskörbe vonta az intézményt. 1771-ben Mária Terézia a rektornak és a karoknak új pecsétet készíttetett, rajtuk közös motívum: királynő az egyetem nagyszombati épületét párnán tartja, s azt Szűz Máriának ajánlja fel.³⁰

A Hittudományi Kar megnyitására ünnepi külsőségek között került sor az Eszterházy Miklós nádor által alig egy évvel korábban Keresztelő szent János tiszteletére felszentelt egyetemi templomban. A dékáni díszbotot szintén Pázmány ajándékozta, de csak később készülhetett el, mert a 1638-ban még nélküle vonultak fel. A védőszent, miként Grácban és Kassán,³¹ Loyola szent Ignác volt. A pedum gömbjét 1785-ig az ő szobra díszítette, ekkor a dékán, Kaszaniczky Ádám a Megváltó alakjára cserélte ki.³² Aquinói szent Tamás hiteles reliquiáit Wenner Jakab rektor és provinciális atya révén a kar 1722-ben megkapta. A nagy skolasztikust „második” védőszentnek tekintették.

A bölcsészkarok oktatás harmadik tanéve megnyitójának eseményei feljegyzésre kerültek a kollégiumi naplóba. Eszerint 1638. november 3-án a felvonulók előtt két pedumot vittek, az egyetemét és a bölcsészkarát, mert a teológusoké még nem volt kész. A professzorok ünnepi talárban (epomis) vettek részt az ünnepségen, a hallgatók évfolyamonként sorakoztak fel, elől voltak a metafizikusok.³³ A bölcsész pedumot Xavéri szent Ferenc szobra díszítette.

---

26 *Memoria*, 208–214.

27 *Memoria*, 214–217.

28 GYÖRY Tibor: *A Pázmány Péter Tudománytem története. Az Orvostudományi Kar története 1770–1935.* Budapest, 1936.

29 *Memoria*, 217–221.

30 ECKHART Ferenc: *A Pázmány Péter Tudománytem története. A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935.* Budapest, 1935. 125. PAPP József: *Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen.* Budapest, ELTE, 1982. 78.

31 Kisdi Benedek egri püspök alapítványt tett egy Kassán felállítandó jezsuita akadémiára 1657-ben, I. Lipót 1660-ban megadta az engedélyt, 1773-ig folyamatosan működött.

32 HERMANN Egyed – ARTNER Edgár: *A Pázmány Péter Tudománytem története I. A Hittudományi Kar története 1635–1935.* Budapest, 1938. 19.

33 SZENTPÉTERY Imre: *A Pázmány Péter Tudománytem története. A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935.* Budapest, 1935. 16.

A jogi kar 1695 óta ünnepelte védőszentjének, szent Ivónak (1303. május 19-én halt meg) az ünnepét. Ennek keretében az egyik tanár vagy valamelyik kiváló hallgató elnöklésével előadást tartottak a breton hitvallóról, aki Párizsban jogot tanult, majd az özvegyek és az árvák védőszentje lett. A „jogar ünnepének” megszervezése a dékán feladata volt. A 1760-as, 1770-es évek elején néhányszor pénzügyi okokból elmaradhatott az ünnepség, ami az egész városban elégedetlenséget váltott ki. A dékán a helytartótanácsnak arról panaszkodott, hogy Nagyszombatban az emberek már arról beszélnek, a kar nem is tiszteli szent Ivót. A helytartótanács jogosnak tartotta a kérést, s kiutalta a kért összeget.³⁴ Az esztétika tanszék alapító professzora, Georgius Aloysius Szerdahely 1784-ben kiadta a védőszentről szóló három latin nyelvű beszédét,³⁵ amelyek a szónok kivételes retorikai képességéről tanúskodnak. Szent Ivó példászerű élete, emlékének évenkénti ünnepi feléneklésének fontossága mellett felszólította hallgatóságát, hogy bátran helyezték minden reményüket e szentbe, hiszen ő segíteni fog. „Erigite animos pauperes! Rebus vestris confidite viduae! Gaudete pupilli et oprhani. Advocatum, oratorem et patrem habetis in Ivone vestro.”

Az Orvostudományi Karnak egészen 1772-ig nem volt védőszentje. Április 26-án tárgyalta az egyetem az orvosoknak a hiány pótlására vonatkozó kérését, hogy a kart „örökre Cosmas és Damián védelme alá helyeztessék”.³⁶ A királynő június 4-én megadta erre az engedélyt. Sőt, Mária Terézia arról is intézkedett, hogy 35 Ft-ot kiutaljanak az ünnepségek méltó és zavartalan lebonyolítására. Néhány esetben azt is tudjuk, ki mondta az alkalomhoz illő az ünnepi beszédet.³⁷

Az *Egyetem Anyja* tiszteletének más vonatkozásban is volt jelentősége. A teljes képzésben részt vehettek protestáns hallgatók is, akik azonban kötelező módon esküt tettek a Szűz szepőlötelen fogantatására még azelőtt, hogy a doktorátusukat megkapták volna. Nyilvánosan el kellett ismerniük a tant, s meg kellett ígérniük, hogy a későbbiek során védelmezni fogják az *immacolata conceptiót* (*impedimentum religionis protestantium*, ebben a nagyszombati bécsi egyetem példáját követte).

Az aranyozott ezüstből készült dékáni jogar³⁸ gömbjére Lukács evangélista kettős csokron álló alakja került elhelyezésre, aki jobb kezében könyvet tart, bal kezét egy – a lábainál fekvő – bika fejére helyezi. Alatta lévő első nóduszba két soros, 6–6-os osztású növényi ornamentika vezet át. Két ellentétes oldalon lévő nódusztagozatba vésték a két orvosszent, a 303-ban vértanu halált halt Kozma és Damján alakját. Kozma egyetemi tárlóban áll, baljában urinálét, jobbában könyvet tart. Feje felett mondatszalagban a neve: S. COSMAS. Damján jobbával patikaedényt tart, feje feletti mondatszalagban: S. DAMIANUS. A jogar alapján felvetődhet a kérdés, ki is az igazi védőszent? Az evangélista vagy az orvosszentek?

Nem valószínű, hogy védőszent váltás történt, s 1772-ben mégsem „örök időre” válsztották volna a Dicletianus által kivégzett arab ikertestvépárt, akiknek ünnepe a római

34 1772. május 7-én. ECKHART 1935. 91.

35 Georgius Aloysius SZERDAHELY: *Sanctus Ivo iuriconsultorum patronus sermone panegyrico iterum iterumque celebratus ab inchyta facultate juridica in universitate regia Budensi.* (8-r. LI l.) Budae, Typis regiae universitatis, 1784.

36 GYÖRY 1936. 66.

37 GYÖRY 1936. 66.

38 A Nemzeti Múzeum szakvéleménye szerint Johannes Lechner XVII. századi augsburgi ötvösmester készítette, ma az 1951-ben különvált Semmelweis egyetem rektori peduma.

forumon lévő bazilika szeptember 27-i felszentelésének napjával került be a liturgikus könyvekbe. A vertikális elhelyezés a gyógyító tevékenység egésze és a kar mint ennek része viszonyát fejezheti ki. Lukács az orvos társadalom védelmezője, a karé pedig a Justinianust meggyógyító, gyógyításért pénzt soha el nem fogadó, Isten által a gyilkos esz-közök (víz, tűz, nyíl) ellen háromszor megvédett Kozma és Damián. (A pontosan ezer esztendővel később meghalt szent Ivó Nagyszombatban egyszerre volt a jogászok és a joghallgatók védelmezője.)

BIBLIOGRÁFIA

- ÁBEL Jenő: *Egyetemeink a középkorban*. Budapest, MTA, 1881.
- BORSODI Csaba: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története képekben, 1635–2010*. a képeket vál., a felvételeket és a képaláírásokat kész., a bevezetést írta és a kötetet szerk. TÜSKÉS Anna. – Budapest, ELTE BTK, 2010.
- Die Bischofsburg zu Pécs – A pécsi Püspökvár*. Szerk. SZIJÁRTÓ Kálmán és G. SÁNDOR Mária. München – Pécs – Budapest, Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, 1999.
- ECKHART Ferenc: *A Pázmány Péter Tudományetem története. A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935*. Budapest, 1935.
- FEDELES Tamás: „Eztán Pécs tűnik a szemünkbe”. *A város középkori históriája 1009–1526*. Pécs, Pro Pannonia, 2011.
- FEDELES Tamás – KOSZTA László: *Pécs (Fünfkirchen). Das Bistum und die Bischofsstadt im Mittelalter*. Wien, Institut für Ungarische Geschichtsforschung, 2011.
- GUTHEIL Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1979.
- GYÖRFFY György: *Pest-Buda kialakulása*. Budapest, Akadémiai, ELTE, 1997.
- GYÖRY Tibor: *A Pázmány Péter Tudományetem története. Az Orvostudományi Kar története 1770–1935*. Budapest, 1936.
- HARSÁNYI András: *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938. (reprint: Debrecen, Paulus Hungarus-Kairosz, 1999).
- HERMANN Egyed – ARTNER Edgár: *A Pázmány Péter Tudományetem története I. A Hit-tudományi Kar története 1635–1935*. Budapest, 1938.
- MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2007.
- PAPP József: *Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen*. Budapest, ELTE, 1982.
- PETNEKI Áron: *Séta a császárvárosban. A barokk Bécs*. „Rubicon” 1992/8–9.
- PETROVICS István: *A pécsi egyetem kancellárjai: Koppenbachi Vilmos és Alsáni Bálint püspökök pályafutása*. In: FEDELES Tamás – KOVÁCS Zoltán – SÜMEGI József (szerk.): *Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyéből. Egyháztörténeti tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből V*. Pécs, 2009. 21–41.
- PETROVICS István: *Püspöki székhely és város: Pécs a középkorban*. In: ERDŐS Zoltán – KINDL Melinda (szerk.): *Pécs az egyháztörténet tükrében. Tanulmányok*. Pécs, 2010, 79–92.
- A Pécsi Egyházmegye története I. (1009 – 1543)*. Pécs, Fény Kft, 2009.

- Universitas Budensis 1395–1995*. Edited by László SZÖGI et Júlia VAJDA. Budapest, ELTE, 1997.
- Régi magyar egyetemek emlékezete. Memoria universitatum et scholarum maiorum Regni Hungariae 1367–1777*. Budapest, ELTE, 1995.
- Santo Stefano Rotondo in Roma*. Herausgegeben von Hugo BRANDENBURG und József PÁL. Wiesbaden, Reichert Verlag, 2000.
- SZENTPÉTERY Imre: *A Pázmány Péter Tudományetem története. A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935*. Budapest, 1935.
- SZÖGI László – VAJDA Júlia: *A Szegedi Tudományegyetem és elődei I. A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872*. Szegedi Egyetemi Kiadó, 2011.

JÓZSEF PÁL

PATRON SAINTS OF UNIVERSITIES IN HUNGARY

The way how patron saints of a university are selected has not been discussed so far in studies dealing with the history of Hungarian universities. Although the process of selecting a patron saint throws light upon the spiritual orientation of the university, also the events connected to their feasts can reveal the relationship between the university and its urban surroundings. Present study analyses the topic prior to the foundation of the University of Nagyszombat (Trnava, today in Slovakia) in 1635. Generally speaking Hungarian universities followed European traditions. However, some specialities, such as the cult of Virgin Mary in Hungary, the appearance and spread of Protestantism and the hostile attitude of Joseph II could influence the choices. In the Middle Ages Universities in Hungary were founded either by the Church (a chapter or a monastic order) or in the cooperation of the Church (provost, bishop) and state power (king). As a result the patron saint of the diocese (in the case of Pécs) or that of the monastic order (in the case of Buda) was chosen as a patron saint of a university. The patron saints and their feasts are well known in the case of the University of Nagyszombat. These gained importance during the reign of Maria Theresa when the university moved from Nagyszombat to Buda, and kept its patron saints depicting their image on banners and seals. In the case of religiously mixed universities, such traditions did not survive and their patron saints are unknown.

SZLUHA MÁRTON

EGY OLASZ SZENT MAGYAR ŐSEI

A 20. században az Egyház sok új szenttel gazdagodott. Ezek nem mind ismeretek a magyar hívők körében. Minden új szent ismerete nem is várható el egy vallásos magyartól, de érdemes ismerni azok magyar vonatkozásait. Talán nem kell nemzeti hiúságnak tekinteni, ha büszkék vagyunk a kiemelkedő magyarokra, vagy leszármazottaikra. Ilyen szent Canossa Magdolna, kinek édesanyja magyar volt. Annál is inkább említést kell tenni róla, mert benne egy ma is munkálkodó szerzetesrend alapítóját is tiszteljük, azonban, még a legrészletesebb egyháztörténeti mű, PUSKELY Margit: *Kétezer év szerzetessége* című, 1998-ban megjelent műve, se tesz említést sem Canossa Szent Magdolnáról, sem a Canossianus rendről. A szent magyar felmenőiről szeretnék ezúttal beszámolni.

Maddaléna Gabriella di Canossa Veronában született 1774. március 1-én olasz főnemesi családban.¹ Már 17 éves korában elhatározta, hogy Isten szolgálatának szenteli életét, belépett a sarutlan karmeliták rendjébe, azonban. rövideesen kilépett a rendből és saját pénzén kezdett jótékonykodni Verona szegényeivel. Hamarosan követőkre talált, akikkel megalapította a Canossianus rendet, melyet. 1812-ben regulában szabályoztak és 1816. november 20-i dekrétumával VII. Piusz pápa jóváhagyott. 1835. április 10-én halt meg Veronában. 1941. december 7-én XII. Piusz pápa boldoggá, 1988. október 2-án pedig II. János Pál pápa szentté avatta. Az általa alapított Canossianus rend ma is működik.² Bővebben a rendről az Internet nyújt tájékoztatást.

A Canossa család ősenek tekinti az 1030-ban meghalt Corrado di Canossát, Matilde di Canossa nagybátyját. Megemlítendő, hogy Matilde di Canossa (†1118) Tuscia (Toszkána) hercegnője, Reggio grófnője³ annak a világtörténelmi jelentőségű eseménynek szervezője és háziasszonya, amikor VI. Henrik császár 1077-ben három napig várakozott, míg Canossa várában meztláb VII. Gergely pápa elé járulhatott megalázkodni, azaz „kanosszát járni”.⁴ A Canossa családból Guido, Rolandino és Albertino testvérek, Guido bolognai podesta fiai 1185-ben I. Frigyes császártól adományt kapnak Canossa várára.⁵ „Nobilis

1 Köszönet Nicola Gregoretti Triesztben élő barátomnak, ki felhívta figyelmemet a Szentre, és Dr. Pályi Gyula modenai vegyészprofesszor barátomnak, ki az adatok megszerzésében segített.

2 Internet: Biblioteca Maddalena di Canossa, http://www.bncs.metavista/icme/opencms/polocosenza/sitopolo_cosenza.htm?id=454 pag 55, 82.

3 SCHWENNICKE, Detlev: *Europäische Stammtafeln*. Marburg, 1985, Tafel 591.

4 Geschichtsatlas, Gotha 1904.

5 *Libro d'Oro della Nobiltà Italiana*. Roma, 1910.

Vir” Simone di Canossa 1414-ben családjával Veronába költözik.⁶ Zsigmond császár 1432. március 16-án grófsággá emeli Canossa birtokát.⁷ Vincenzo mantovai herceg 1604. március 9-én lemond a család javára a Coneglianoi örgrófságról. 1735. március 3-án Vellece köztársasága elismeri a család elsőszülöttségi marchese (örgrófi) rangját. A 18. században a Habsburg birodalomhoz tartozó Lombardiában Carlo marchese di Canossa (1705–1785) császári titkos tanácsos szép barokk palotát emeltet Veronában, melyet Caravaggio freskók is díszítenek.⁸ Mária Terézia császárnő 1768 április 10-én Bécsben a örgrófi rangot Carlo örgróf családja minden férfitagjára kiterjeszti.⁹ A titkos tanácsosnak Rosa di Colloredo grófnőtől való elsőszülött fiát, az osztrák katonai szolgálatban álló Ottaviót (1740–1779) 1760-ban császári és királyi kamarássá nevezik ki,¹⁰ és feleségül veszi a magyar Szluha Terézia grófnőt. Házasságukból hat gyermek születik. Három férjzett leány és egy ifjan elhunyt gyermek, valamint Bonifazio, a család máig élő ágának őse mellett 1774-ben született meg a szent.¹¹

A szent anyja, Ikladi gróf Szluha Terézia Sárváron született 1753. január 3-án¹² és 1770. augusztus 18-án Sopronban kötött házasságot Canossa Ottavio marchese császári és királyi kamarással.¹³ Veronában laknak, azonban férje 1779-ben vadászbalesetben váratlanul meghal és Terézia Mantovában ismét férjhez megy Odoardo Zenetti mantovai nemeshez.¹⁴ Később ők is Veronába költöznek.

A Szluha család nem középkori eredetű. Nyitra megyéből származik, abból a rétegből, amelyik a XVI-XVII. során a mezővárosokban differenciálódott jobbágyaságból kiemelkedve, többnyire valamely főúr ajánlásával nemesi státust ért el. Szluha Márton, János és István testvérek, a csejtei vár urának familiárisai 1593. január 19-én Prágában Rudolf királytól nemeslevelet kaptak melyet Nyitra vármegye hirdetett ki 1593 április 14-én.¹⁵ A nemességszerző János fia, János 1642. október 3-án adományt kap Nádasdy Ferenctől Verbón (Pöstyéntől 5 kilométerre nyugatra) egy házra és a hozzá tartozó birtokra, mely az adománylevel szerint szőlőt is tartalmaz.¹⁶ A Nyitrában kisebb birtokú család több tagja csinált karriert elköltözve az ősi földről. Így a legidősebb nemességszerző testvér, Márton fia, Mátyás ügyvéd, nyitrai szolgabíró, 1641-ben regéci várnagy, ága kihalt A legifjabb ne-

6 SCHRÖDER, Francisco: *Repertorio Genealogico della Famiglia Nobile nelle Provincia Veneto*. Venezia, 1930.

7 *Libro d'Oro della Nobiltà Italiana*.

8 Dr. Pályi Gyula modenai vegyészprofesszor adatai.

9 VON FRANK, Karl Friedrich: *Standeserhebungen I*. Senftenegg, 1967.

10 *Kaemmerers Almanach*. Wien, 1902.

11 *Libro d'Oro della Nobiltà Italiana*, XX kötet, Roma 1986-1989.

12 Sárvári róm. kat. plébánia anyakönyvei, MOL mikrofilmtár. Mária Antónia Jozefa keresztzülei gróf Batthyány József prépost (a későbbi érsek) és gróf Erdődyne gróf Batthyány Antónia voltak.

13 Soproni róm. kat. plébánia anyakönyvei, MOL mikrofilmtár

14 A „Canossiane” apácák (Suori v. Madri Canossiane) veronai anyaegyháza (Casa Madre) könyvtárosa Madre Gabriella Mari szóbeli információja 2010-ben.

15 Az eredeti armálist a Vas megyébe költöző Szluha István 1731-ben magával vitte. (Nyitra megye levéltára, Nemesi iratok XII. 126) 1775. október 7-én fia Antal az eredetit a Veszprémi Káptalan levéltárában helyezte letétbe, melyet Lukács Pál, a káptalan levéltáráról szóló ismertetésében tévesen sorol fel az eredetiek között, mert azt Antal fia János 1791 augusztus 15-én ismét magához vette. Az átvételi elismervény a szerző birtokában. 1945-ben az eredeti armálist Szluha Aladár őrizte, ki az oroszok elől az ezüstművel együtt két bizalmasával elásta. A „bizalmasok” kiásták, az ezüstöt eladták, a bűnjelként számításba jövő armálist megsemmisítették.

16 MOL, E-szekció Nádasdy család levéltára, Liber Inscriptorum, Tom.5, Pag 570.

mességszerző, István késői utóda István az esztergomi érsek szolgálatában szerez birtokot és 1706-ban kötött házassága révén Vasban telepszik le, A második nemességszerző János fia a már említett, Verbón házat és birtokot szerzett János egyik utóda, István pedig 1770-ben Szegedre költözik, utódai közt ketten Szeged főbírái.

Szluha Ferenc, az adományt kapott János kisebbik fia a Nyitra megyei holicai uradalom provizora, az 1646-ban nemességre emelt Spátay Márton özvegyének, Kálmán Zsuzsának kezével Holicson házat és birtokot örököl.¹⁷ Ifjan hagyja árván két fiát, Ferencet és Györgyöt.¹⁸ Az özvegy sokat fáradozik, hogy fiait taníttassa.¹⁹ Iskoláik elvégzése után mindkét fiú Szirmay István nádori ítélőmester szolgálatába áll.²⁰ Ferenc az érsekújvári uradalom igazgatója, Rákóczi főhadbiztos, György Sáros megye felkelt nemességének kapitánya. A Szatmári béke után mindketten hűségesküvet tesznek. György a gróffá lett Szirmay ítélőmester birtokait kormányozza,²¹ majd az Udvari Kamara tanácsosaként az elkobzott munkácsi uradalom igazgatója.²² Sáros megyében jelentős birtokot szerez, melyet az 1736. október 22-én Eperjesen történt halála²³ után unokaöccse György örökölt.²⁴

Az idősebbik fiú, Ferenc Holicson született 1669-ben. A trencsényi jezsuitáknál tanul,²⁵ majd a nagyszombati egyetemen jogi képesítést kap. 1702-ben Szirmay ítélőmester titkáráként részt vesz Rákóczi szöktetésében.²⁶ Kurucként Érsekújvár főkapitánya,²⁷ egyben főhadbiztosként is működik. 1707-ben feleségül veszi az ősi Komárom megyei családból Konkoly Thege Júliát, László komáromi alispán leányát.²⁸ Hadbiztosként a rokonságot sem kíméli. 1709-ben sógorait is tömlöcbe vetteti adók meg nem fizetése miatt. A kuruc idők elmúltával ezért a károsultak perlik, de 1711-ben Komárom vármegye törvényszékén a tanúk tisztázzák a vád alól.²⁹ A Konkoly Thege család elzalogosított birtokait Ógyallán és Aba pusztán nagyrészt magához váltja, majd 1716-ban a területen Újgyalla néven új községet telepít.³⁰ Pénzeszközök birtokában nagy vagyonszerzésbe kezd. Kölcsön fejében a Komárom megyei Bábolna pusztá birtokába jut.³¹ 1715-ben György öccsével közösen szerzik meg Iklad (puszta Bars megyében, ma Esztergom megyében Farnadhoz tartozik). Farnad és Ölved birtokát.³² Bár a család eredete alapján korábban, majd később is a Verbói előnevet használja, ők az Ikladi előnevet veszik fel, melyet később királyi adomány is megerősít. 1716-ban zálogba veszi a Pozsony megyei Nebojsza birtokát kastélyostól.³³

17 Nyitra megye levéltára, Vágsellye, Nemesi iratok, XII. 768, Spátay család.

18 Az 1678 évi nemesi összeírásban özvegyként szerepel. Nyitra megye levéltára, Vágsellye, Nemesi összeírások 1678.

19 Báró Szluha Ferenc 1723-ban készült, majd 1727-ben kiegészített végrendelete. Pozsony megye levéltára, Pozsony. Acta Szluhiana fragmenta, fasc 10/1.

20 Ua.

21 Sáros megye levéltára, Eperjes. Megyei Jegyzőkönyvek V. kötet, 597/23.

22 LEHOCZKY Tivadar: *Bereg vármegye története I-III.* Ungvár, 1872.

23 Eperjesi róm. kat. anyakönyvek. Sáros megye levéltára, Eperjes (Sebes).

24 MOL O21 Fellebbezett táblai perek Nr 3166.

25 A trencsényi jezsuita kollégium XVII. századi diáklísta. Jegyzet a Daróczy-gyűjteményben.

26 *II. Rákóczi Ferenc jubileumi emlékalbuma.* Bp., 1905

27 MOL O65 Nyitrai káptalan levéltári mutatói, 1708 Nr 102.

28 KONKOLY THEGE Balázs és Miklós: *A Konkoly Thege családja.* Bp.–Osló, 1985, kézirat.

29 MOL R319 Kisebb családi fondtörédek, 31. csomó Konkoly Thege család

30 MOL O18 Táblai perek Nr 1025

31 MOL O18 Táblai perek Nr 365 és Nr 3771.

32 MOL O65 Nyitrai káptalan levéltári mutatói 1715/133.

33 MOL O18 Táblai perek Nr 1234.

1717-ben megint öccsével közösen szerzi meg a Sáros megyei Budamért,³⁴ melyre 1723. június 24-én, valamint Szedikertet, melyre 1723 augusztus 10-én nádori adományt kapnak.³⁵ 1720-ban a Fejér megyei Bokod községet és azzal a Székesfehérvárhoz tartozó Csala pusztát szerzi meg, de utóbbival hosszas határpert is magára vesz.³⁶ 1721-ben Baranya megyében kap nádori adományt.³⁷

A szatmári béke után Komárom vármegye az 1712 évi országgyűlésre követül küldi.³⁸ Itt ismeri meg Pálffy Miklós nádor és ítélmesterévé teszi meg az „ékesen szóló” Szluha Ferencet. 1719-ben Komárom vármegye alispánjává választják.³⁹ A megye követe akkor is, amikor a nádor rábeszélésére az országgyűlésben 1722. június 30-án mondott beszédével volt kurucként a szavazatok zömét adó középnemességet ő nyeri meg a leányági örökösödés, a „Pragmatica Sanctio” elfogadásának.⁴⁰ Ezzel az udvar háláját nyeri el, mely még fia számára is érezteti hatását. 1723-ban kancelláriai referendárius és udvari tanácsos.⁴¹ 1724. június 13-án Laxenburgban osztrák,⁴² 1726. augusztus 25-én Bécsben magyar bárói rangra emelik,⁴³ 1728. március 28-án Bécsben a Komárom megyei Iklad (puszta, később Farnadhoz, Esztergom megyéhez tartozik, ma Farná, Szlovákia) birtoka alapján Ikladi előnevet és „Salgó és Bábona (Bábolna) örökös ura” címet kap.⁴⁴ 1726-ban gróf Volkra kamarai elnöktől megveszi a Nógrád megyei Salgó várát és uradalmát, melyre 1728. március 16-án megerősítő királyi adományt kap.⁴⁵

A jezsuita nevelésnek megfelelően igen vallásos életet él. Így költségén jelenik meg Pozsonyban 1727-ben egy, a jezsuiták által magyarra fordított vallásos mű.⁴⁶ A ferences rendnek nagy tisztelője, végrendeletében gazdagon hagyományoz számukra.⁴⁷ Jó rokonként a Vas megyébe költözött Szluha Istvánnal meleg hangú levelezést folytat, sőt utódai kihalása esetén örökösévé teszi.⁴⁸ A többi rokonát is támogatja. Unokaöccsei, nemes Szlukovinyi György, Spátay Ilona fia, Gyallán pedig nemes Herkály József, Spátay Krisztina fia birtokai igazgatói.

34 Báró Szluha Ferenc 1723-ban készült, majd 1727-ben kiegészített végrendelete. Pozsony megye levéltára, Pozsony. Acta Szluhaiana fragmnetta, fasc 10/1.

35 MOL E2221 Kamrai levéltár mutatói, fasc 40, 48.

36 Székesfehérvár város levéltára, Acta politica et juridica Nr 112/1736, Nr 118/1737 és Protocollum Sessionale 1777.

37 ANDRETKY József: *Baranyavármegye nemesei*. Pécs, 1909.

38 Komárom megye levéltárs, Vágsellye. Protocollum investigationis Comitatis, 1713 Pag. 434.

39 FÉNYES Elek: *Komárom vármegye leírása*. Pest, 1848.

40 A Pragmatica Sanctionnak és ebben Szluha Ferenc szereplésének nagy irodalma van: SZALAY László: *Adalékok az 1723 évi 1-3 törvénycikk keletkezéséhez*. Budapesti Szemle, Pest, 1864; CSENKEY István: *A magyar trónöröklési jog*. Bp., 1917; KOSÁRY Domokos: *Bevezetés a magyar történelembe*. Bp., 1980, stb.

41 LEHOTZKY András: *Stemmatographia nobilium familiarum regni Hungariae*. Pozsony 1796/98.

42 VON FRANK, Karl Friedrich: *Standeserhebungen V.*, Sentfteneegg, 1974.

43 *Libri Regii XXXV.* kötet 439. lap. Az eredeti oklevél gróf Teleki Andor gyűjteményében a MOL-ban található.

44 *Libri Regii XXXV.* kötet 444. lap és XXXVI. kötet 91. lap.

45 Pozsony megye levéltára, Acta Szluhaiana fragmenta, fasc 10/2.

46 *A halhatatlan szenvedő Istennek szentséges históriája*. Pozsony, 1727. Eredeti példány a szerző birtokában.

47 Báró Szluha Ferenc 1723-ban készült, majd 1727-ben kiegészített végrendelete. Pozsony megye levéltára, Pozsony. Acta Szluhaiana fragmnetta, fasc 10/1.

48 KOMÁROMY András: *Szluha család. Nagy Iván Családtörténeti Értesítő*, 1899; MOL P398 Károlyi család főtélevéltára, Missiles 159. csomó, Nr 71433-66.

Ferenc báró tovább ápolta régi, kuruc időkből származó kapcsolatait. Gróf Károlyi Sándorral állandó levelezésben van, és rendszeresen beszámol neki az országgyűlésben és az udvarban történekről.⁴⁹

Az 1723-ban készült végrendeletében feleségéről gondoskodik, de szemrehányásokkal említi. Leányára „Lenorkára” hagyja Nebojsza Pozsony megyei birtokát, fiára „Gyuricskóra” minden egyéb, részletesen felsorolt birtokát, köztük Ógyallán általa épített kastélyát. Gyermekait egymás szeretetére inti, példaként említve az öccsével, Györggyel tartott testvéri jó viszonyt. Az 1727. évi második végrendeletében örömmel beszél az 1726-ban született „Nepomucka” (János Nepomuk) fiacskájáról.⁵⁰ 1729. május 22-én Bécsben hirtelen hal meg és az ottani dominikánusok kriptájába temetik.⁵¹ Kikapós felesége ismét férjhez megy a nála jóval fiatalabb Nagybaráti Huszár László daliás huszár kapitányhoz.⁵² Boldogsága azonban rövid életű, ugyanis 1740-ben szélütés éri, 1741-ben a pannonhalmi konvent előtt férjére hagyja minden ingó vagyonát.⁵³ Konkoly Thege Júlia 1752 júniusában Tagyoson halt meg,⁵⁴ a második házasság gyermektelen maradt, férje második házasságából született utódai napjainkig élnek.⁵⁵

Ferenc báró kisebbik fia János, a jezsuita rend tagjaként Brazíliaba megy missziós-nak⁵⁶ és az örökségből kimarad.⁵⁷ Mozgalmas élete külön tanulmány tárgya. Nagyobbik fia György Érsekújváron született 1716. február 9-án.⁵⁸ 1735. november 30-án Győrben feleségül veszi báró Liebenberg Károly altábornagynak, a győri helyőrség parancsnokának, Győrben 1714. július 27-én született Jozefa leányát, kitől utóda nem maradt, majd hamarosan felesége is meghal.⁵⁹

Báró Szluha György Érsekújváron, majd a nagyszombati egyetemen tanul és utána három évig megyei bíróságokon és a királyi táblán bővíti jogi ismereteit.⁶⁰ Örököse a gyallai, bábolnai és salgói uradalmaknak és atyja érdemei rá is sugározzák az udvar kegyét. Keblét nagy ambíciók fűtik. Még húsz éves sincs, amikor a kancellária 1735. augusztus 25-én Nógrád vármegye főispánjává,⁶¹ majd 1741. október 17-én szeptemvirnek jelöli.⁶² Bár egyik kinevezést sem kapja meg, továbbra is az udvar figyelmét élvezzi.

49 MOL P398 Károlyi család főtí levéltára, Missiles 159. csomó, Nr 71433-66.

50 Báró Szluha Ferenc 1723-ban készült, majd 1727-ben kiegészített végrendelete. Pozsony megye levéltára, Pozsony. Acta Szluhiana fragmnet, fasc 10/1.

51 A bécsi Dom- und Metropolitan Pfarramt, St Stephan 1729 évi halotti anyakönyvének 109. oldaláról 1995 október 31-én készült kivonat, valamint a Magyar Történelmi Társ. folyóirat VI. évfolyamának 98. oldala

52 Nagybaráti Huszár László 1711. december 7-én született Komáromban Huszár László és Sinka Borbála fiaként. Családja 1582. október 27-én Pozsonyban kapott címeres nemeslevelet. Huszár László megözvegyülve 1754-ben már Pázmándy Teréz férje volt. Komáromi róm. kat. plébánia anyakönyvei, MOL mikrofilm-tár és MOL O18 Táblai perek Nr 4242

53 MOL O18 Táblai perek Nr 4242 és O112 Dunántúli ker. táblai perek Nr 435.

54 MOL O18 Táblai perek Nr 4160.

55 *Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv*. II. rész. Nemes családok. Bp., 1905; MOL P398 Károlyi család főtí levéltára, Missiles 159. csomó, Nr 71433-66.

56 Brazíliai missziós tevékenységéről küldött latin nyelvű beszámoló leveleit magyar fordításban Szluha Miklós adta ki Rochester Hillsben (USA)

57 MOL O18 Táblai perek Nr 4194.

58 Érsekújvári róm. kat. plébánia anyakönyvei. Nyitra megye levéltára, Vágsellye.

59 Győr-belvárosi róm. kat. plébánia anyakönyvei, MOL mikrofilm-tár

60 MOL P398 Károlyi család főtí levéltára, Missiles 159. csomó Nr 71442.

61 MOL A1 Kancelláriai levéltár, Originale Referate, 1735 Nr 92.

62 Uo.

1736-ban meghal György nagybátyja, és annak sárosi uradalmát is ő öröklí.⁶³ Az osztrák örökösödési háború hozza meg számára a nagy lehetőséget. 1741-ben Komárom vármegye felkelt nemességének ezredesévé választják, majd – nyilván az udvar bizalmából – a dunántúli vármegyék inszurgens seregének parancsnokaként ő vezeti a sereget csehországi táborba.⁶⁴ 1742-ben három huszár-századot állít fel saját költségen, mire 1743. április 13-án Bécsben Mária Terézia királynő báró Szluha György királyi tanácsosnak, a dunántúli vármegyék ezredesi rangú vezérének érdemeire, valamint atyja érdemeire való tekintettel grófi rangot adományoz.⁶⁵ 1744 júliusában jóakarója, gróf Károlyi Ferenc egyetértésével, katonai előképzettség nélkül a 6. számú Károlyi huszárezred parancsnokává és reguláris ezredessé nevezik ki. Ezredével részt vesz a belgiumi hadjáratban, honnan az ezred tulajdonosának rendszeresen beszámol. Elszámolási vitába is keverednek, melyet György nagy tapintattal elrendez.⁶⁶ A dicsőséget hozó katonai pályát tábornokként fejezi be.⁶⁷ A katonai szereplés azonban nagy költséggel járt és ezért 1745. február 7-én a Sáros megyei, nagybátyjától örökölt birtokot 15 000 forintért Péchy Gábor ítélmesternek adja el. Ugyancsak eladja 1745. október 13-án a Pozsony melletti récsei szőlőjét Klobusiczky Györgynek.⁶⁸

Első felsége halála után gróf Szluha György másodszor is megnősül és 1747 októberében felségül veszi az alsóausztriai Pöggstallban 1719. október 12-én született gróf Sinzendorf Rozália Filippinát, gróf Sinzendorf Joachim, örökös birodalmi főkincstárnok és gróf Draskovics Rozália leányát. Ezzel a házassággal a köznemesi születésű, frissensült gróftól a történelmi arisztokrácia soraiba fogadja. Anyósának nagyanyja a kivégzett gróf Nádasdy Ferenc országbíró leánya, gróf Draskovics Miklós országbíró felesége, gróf Nádasdy Krisztina volt.⁶⁹ Így felesége is örököse az elkobzott Nádasdy javaknak, köztük a Sárvári, úgynevezett alsóvidéki uradalomnak, melyhez Csepreg, és Tormás pusztája is tartozik.⁷⁰ Ennek megvételéhez azonban át kell vállalniuk a Kamarának a birtokot terhelő 115 000 forint követelését és ezért – „hogy státuszban emelkedjék” – 1747 decemberében a Salgói uradalmát 70 000 forintért Jeszeniczei Jankovich Miklós kamarai tanácsosnak,⁷¹ majd 1748 augusztusában gyallai uradalmát és három kúriáját 58 000 ezer forintért báró Babocsay Ignác sógorának adja el.⁷² Fentiek elégséges anyagi alapot adnak Sárvár vára és az ahhoz tartozó uradalom 65 000 forintért történő megvételéhez. Azonban a vételár egy részével adós marad és ezért 1749 áprilisában 90 000 forintért eladja Bábolna pusztát gróf Szapáry Józsefnek Ott-

63 MOL O21 Fellebbezett táblai perek Nr3166.

64 MOL O21 Fellebbezett táblai perek Nr3166.

65 Libri Regii XXXIX. kötet, 452. Az eredeti oklevél gróf Teleki Andor gyűjteményében a MOL-ban található.

66 MOL P398 Károlyi család főti levéltára, Missiles 159. csomó Nr 71453-66.

67 Tábornoki egyenruhás festménye a Ludovika Akadémia parancsnoki folyosóján függött Mária Terézia tábornokai között, hol Szluha Márton 1942-ben huszárhadnaggyá avatásakor látta.

68 Pozsony megye levéltára, Acta Szluhaina fragmenta, fasc 10/2.

69 Siebmachers Wappenbücher: *Der Niederösterreichischer Adel*, Band IV.

70 A birtokokat Nádasdy nótája után veje gróf Draskovics Miklós váltja magához a fiscus 100 000 forintos megterhelése mellett. Tőle fia Ádám tábornok, attól Ádám fia Lipót, majd 1731-ben Rozália leánya gróf Sinzendorfné öröklí, ki 1747-ben Rozália leányának gróf Szluha Györgynek engedi át. MOL P108 Esterházy hercegi levéltár. Rep 19. sárvári uradalom fasc 5 és FARKAS Sándor: *Csepreg mezőváros története*. Bp., 1887.

71 MOL O18 Táblai perek Nr 4150 és 6937

72 MOL O18 Táblai perek Nr 4160 és 6937.

hona Sárvár vára, de Bécsben az Alte-Fischmarkton is van háza.⁷³ Célja a sárvári uradalom fejlesztése, ezért az uradalomhoz tartozó Egervölgy pusztát (Sárvártól 10 kilométerre délre, ma község) német telepésekkel telepíti be.⁷⁴ Az előkelő élet azonban drága, ezért 1758 novemberében feleségével együtt 300 000 forintért eladják a sárvári uradalmat Inkey Boldizsárnak,⁷⁵ ki a vételár egy részével adós marad és 140 000 forintról kötelezvényt ad.⁷⁶ Ezután az alsóvidéki uradalomból megmaradt Csepregen lagnak, hol a régi kúria helyén kastélyt épített.⁷⁷ 1761-ben titkos tanácsossá nevezik ki.⁷⁸ Gróf Szluha György titkos tanácsos 1774. szeptember 16-án hal meg Csepregi kastélyában.⁷⁹ Özvegye 1775. május 21-én eladja az adóssággal erősen megterhelt csepregi birtokot Daruvári gróf Jankovich Antalnak.⁸⁰ Az özvegy Sopronban halt meg 1782. december 23-án.⁸¹

Gyermekeik előkelő körökben, nem magyarokkal kötnek házasságot. A szent húgai, Mária Antónia az akkor hazánkban szolgáló gróf Trautmannsdorff Kristóf kamarás, Steyerország örökös főudvarmesterének, Mária Rozália pedig a Lotharingiai Ferenc kíséretében hazánkba települt, indigenátust szerzett Blainville Kristóf tábornoknak lett a felesége.⁸² Fiai közül Vencel 1781-ben Sopronban halt meg küzazír kadétként nőtlenül, Alajos ága pedig unokájában, Aladár grófban 1890-ben halt ki.

Jól tükrözi a gróf Szluhák családi története a céljait kitűnően megvalósító Habsburg uralkodóház törekvéseit. A Szent személyében a volt kuruc magyar nemes és ugyancsak magyar rebellis vért hordozó stájer grófnő vére keveredik egy ősi toszkán család vérével. Ezzel egy dinasztiahoz hű, „globalizált” birodalmi vezető réteg kialakítását házasság útján érik el. „Bella gerant alii, Tu felix Austria nube!”

MÁRTON SZLUHA

GLI ANTENATI UNGHERESI DI UN SANTO ITALIANO

Santa Maddalena di Canossa (1774–1835) nacque da una famiglia dell’alta nobiltà italiana. Il cognome della famiglia era diventato un simbolo dell’umiliazione per il modo di dire “andare a Canossa”. Il nonno della Santa, il Marchese Carlo di Canossa, nel XVIII secolo, era sudditt austriaco, sotto il potere della Monarchia Austro-Ungherese in Lombardia, era consigliere intimo dell’Imperatore, mentre suo figlio Ottavio portava il titolo di ciambellano imperiale. Ottavio di Canossa, il padre della Santa, ha svolto servizio militare come ufficiale in Ungheria e qui sposò la Contessa Theresa Szluha. La famiglia Szluha proveniva dalla località Verbó nella Provincia di Nyitra. Gli Szluha hanno ottenuto il titolo nobiliare nel 1593. Vari membri della famiglia Szluha salirono ad alti gradi sociali, come Ferenc, nonno di Theresa, che ha cominciato la sua carriera nella guerra d’indipendenza di Rákóczi come „kuruc”, poi, dopo il trattato di pace a Szatmár, divenne sottoprefetto della Provincia di Komárom e rappresentante della stessa Provincia nella dieta. Ferenc Szluha nell’assemblea legislativa ha svolto un servizio importante alla Casa Imperiale/Reale, come uno dei sostenitori della legge di

73 Gróf Szluha György 1769. március 4-én Bécsben bizonyítványt állít ki a Bécsben nála tanult Szluha János számára. KOMÁROMY András: *Szluha család. Nagy Iván Csal. Értesítő*, 1899.

74 HAJBA Sándor: *Egervölgy telepítése 1756-ban. Vas megyei adattár*. 1997.

75 MOL O18 Táblai perek Nr 5629.

76 MOL O112 Kőszegi ker. táblai perek Nr 542.

77 VIRÁG Zsolt: *Kastélylexikon. 5. kötet. Vas megye*. Bp., 2002.

78 A Helytartótanács 1761. november 25-i értesítése. Sáros megye lt, Eperjes, Közigazg. iratok 25.

79 Büki róm. kat. anyakönyvek, MOL mikrofilmtár.

80 MOL O18 Táblai perek Nr 5558.

81 Soproni róm. kat. plébánia anyakönyvei, MOL mikrofilmtár.

82 Sírköve ma is áll s nagycenki temetőben.

successione al trono del ramo femminile (la “Pragmatica Sanctio”). Per questi servizi Ferenc fu conferito del rango di *barone* e gli furono riconosciuti possedimenti rilevanti. Anche suo figlio György ha goduto il favore della Corte: è stato innalzato al rango di *conte* ed divenne generale dell’esercito. György si è imparentato con una famiglia molto prestigiosa sposando la Contessa Rosalia Filippina Sinzendorff, la figlia della Contessa Róza Draskovich, a sua volta nipote di Ferenc Nádasdy (prima giudice regio, poi giustiziatore) e così la Contessa Róza era erede del famoso castello – fortezza di Sárvár. Con questi legami famigliari la Santa era consanguinea di un conte “kuruc” austriaco-ungherese e di un aristocratico di origine toscana

MÁRTON SZLUHA HUNGARIAN ANCESTORS OF AN ITALIAN SAINT

St. Magdalene of Canossa (1774-1835) was born into an Italian aristocratic family. The name of the Veronese family was associated with submission, with its reference to the expression ‘go to Canossa’. The grandfather of the Saint, Marquis Carlo Canossa was a privy councillor of the Habsburgs in 18th century Lombardy. The son of the marquis, Ottavio was a chamberlain of the Habsburgs. Ottavio served in Hungary and married the Hungarian Countess Terézia Szluha. The Szluha family, which originates from Verbó (Vrbové, today in Slovakia) in the historical Nyitra County, received the title of nobility in 1593. Several of its members played prominent roles, among them Ferenc Szluha, uncle of the Saint, who was fighting on the side of Francis II Rákóczi against the Habsburgs. After the Peace of Szatmár (today Satu Mare, in Romania) in 1711, Ferenc Szluha became sub-prefect and legate of Komárom County. He rendered a service to the dynasty. He contributed significantly to the Parliamentary acceptance of the Pragmatica Sanctio, in which the Kingdom of Hungary accepted female inheritance of the throne. He received the title of baron together with several properties as a sign of gratitude. His son, György was also supported by the dynasty. He received the title of a count and was appointed to general. He married the daughter of Count Róza Draskovics, Count Rozália Filippina Sinzendorff, niece of the executed Lord Chief Justice Ferenc Nádasdy and inheritor of the Castle of Vasvár. In Saint Magdalena the blood of an anti-Habsburg Hungarian noble and the blood of an Austrian Count mix with the blood of a Tuscan aristocrat.

Szluha grófok címere 1743

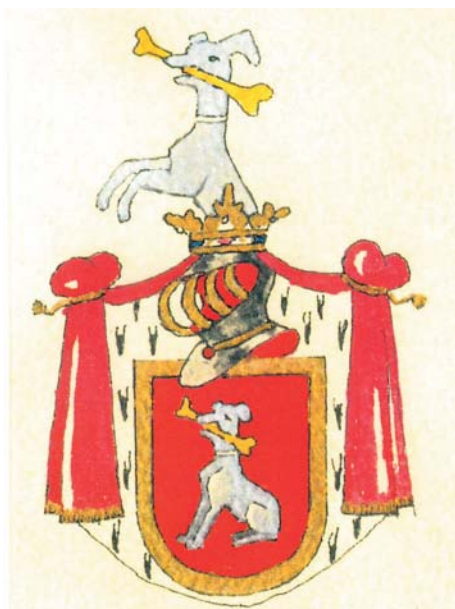
*Maddalena di Canossa, 14-15 évesen,
ismeretlen észak olasz festő*

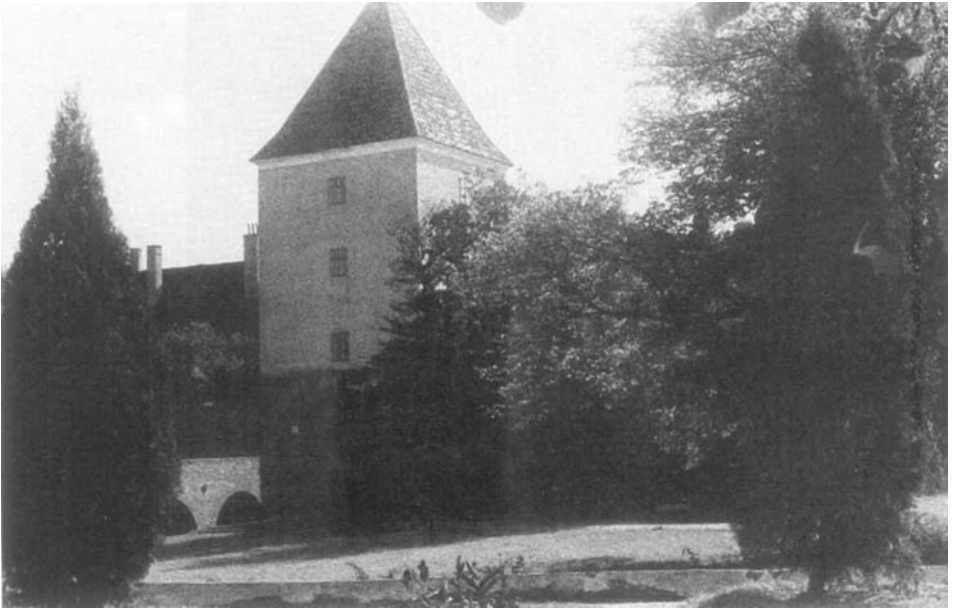
*Maddalena di Canossa, olasz nyelven
megjelent emlékiratainak borítójáról*

Canossák ősi címere

Canossák örgrófi címere 1768

Sárvár vára Szluha György gróf birtokában

A Canossa Palota Veronában. Kép forrása: Wikipedia

KARNITSCHER TÜNDE BEATRIX

ISTENKERESÉS KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT A 18. SZÁZADBAN

Hrihorij Szkovoroda (1722–1794) Magyarországon töltött évei

Ezen tanulmányban az ukrán költő, filozófus és pedagógus, Hryhorij Szkovoroda magyarországi tartózkodásának hatását vizsgáljuk gondolat- és eszmevilágára. Egy ilyen jellegű elemzés szükségességét alátámasztja az a tény is, hogy a szakirodalomban rendszeresen előtérbe kerül Szkovoroda közvetítő szerepe a nyugati- és a kelet-európai kultúra, vallásos irodalom és filozófia között. Szintén elfogadott a Szkovoroda-kutatók körében, hogy az ukrán író misztikus-spiritualista valamint vallásos-filozófiai gondolkodásmódja a keleti szláv kultúrkörben az ő korában vitathatatlanul haladónak tekinthető. Szkovoroda ily módon előfutára több olyan, a későbbi nagyorosz birodalomban népszerűvé váló spirituális-vallásos mozgalomnak, amelyek hatással voltak a keleti szláv irodalom híres képviselőire.¹ Így például a később intenzíven kibontakozó bensőséges vallásosság és az abban egyre nagyobb szerepet játszó nyugat-európai misztikus-spiritualista irodalomnak (így a német nyelvű is, mint pl. Jakob Böhme,² Valentin Weigel³ etc.) terjedésében is. A Szkovoroda által ismertnek vélhető nyugat-Európai spiritualista olvasmányok csak később, halálát követő huszönöt év eltelte után váltak igazán népszerűvé az orosz és az ukrán területeken. Annak érdekében, hogy feltárhassuk, mi vezetett Szkovoroda ezen – a misztikus-spiritualista gondolkodásmóddal nagy mértékben egyező – világszemléletéhez, első lépésként tisztázandó az, hogy milyen mértékben és mely csoportokban volt jelen a nyugat-európai misztikus-spiritualista gondolkodásmód és irodalom a keleti szláv területen. Második lépésként arra térünk ki, hogy az első pontban említett irodalom és csoportosulások közül melyekkel került ill. kerülhetett konkrétan Szkovoroda kapcsolatba.

Mivel több jel utal arra, hogy Szkovoroda szellemi fejlődésében kiemelt szerepet játszottak külföldön töltött évei (1750–1753), ezért utolsó lépésként a magyar területek szerepének vizsgálatára kerül sor a keleti szláv filozófiában és irodalomban a 18. század

-
- 1 Vö. ГЕНИК-БЕРЕЗОВСЬКА, Зіна: *Грані Культур; Бароко-Романтизм-Модернізм*. Kijev, 2000, 72–86.
  - 2 (1575–1624) német spiritualista. Vö. HEINZE, Reiner: *Das Verhältnis von Mystik und Spekulation bei Jakob Böhme*. Diss. Der Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster 1972; HAAS, Alois Maria: *Erfahrung und Sprache in Böhmens Aurora*, in: *Mystik als Aussage. Erfahrungs-, Denk- und Redeformen christlicher Mystik*. Frankfurt² 1997, 465–488; WEEKS, Andrew: *Boehme. An Intellectual Biography of the Seventeenth-Century Philosopher and Mystic*. Albany 1991.
  - 3 (1533–1588) német misztikus-spiritualista író. Vö. WEEKS, Andrew: *Valentin Weigel. (1533–1588). German religious dissenter, speculative theorist and advocate of tolerance*. Albany, 2000.

folyamán fokozatosan megjelenő nyugat-európai misztikus-spiritualista irodalom és gondolatvilág elterjedésében.

A vizsgálat során különösen nagy figyelmet szenteltem Dmitrij Tschizewskij kutatásai eredményeinek mind Szkovorodára, valamint a német-ukrán illetve orosz kapcsolatokra vonatkozóan. Ennek megfelelően a következőkben főképp a Tschizewskij féle kutatási eredmények bemutatása, továbbá azok magyarországi aspektusainak elemzésére kerül sor.

ADALÉKOK A KEGYESSÉG ÉS VALLÁS TÖRTÉNETÉHEZ AZ OROSZ ÉS UKRÁN TERÜLETEKEN A 17–18. SZÁZADBAN

Szkovoroda munkássága a vallási reformok és a Nagy Péter cár nyugat-európai kultúra felé irányuló nyitása utáni időszakra esik. Mivel a 17. század közepén kibontakozó vallási vitának következményei még Szkovoroda idején is érzékeltetik hatásukat, vessünk először ezekre egy pillantást.

Az orosz egyházszakadás során a hívők két frontba tömörültek, egyrészt az ún. raszkolnyikok másrészt a reformerek oldalán csoportosultak. Ez az egyházszakadás Nyikon pátriárka irányításával és a világi hatalom, Alekszej Mihajlovics cár támogatásával megindított egyházi reformok kidolgozásával és bevezetésével kezdődött 1653-ban. A reform az 1551-es moszkvai zsinaton elfogadott szabályok felülbírlásán és a szertartás néhány elemének megváltoztatásán kívül az egyházi könyvek nyelvi és stílári egységesítésére is kiterjedt.⁴

A 17. század közepén kezdeményezett egyházi reformok következtében lavinaszerűen megkezdődtek a vallásfilozófiai viták és a végeláthatatlan polemizálás. Ezek, valamint az egyházi könyvek javításának és ezzel együtt a szent írás (pontosabban fordításai) megkérdőjelezhetőségének hatására maga az „igaz hit”, a vallás autentikussága is megkérdőjeleződött. Az addig szent és sérthetetlen egyházi könyvek fordításainak kétségbe vonásával és javításával a mindaddig evidens tanítás – veszítve merevségéből – rugalmassá és alakíthatóvá vált. Lélektani szempontból nézve az a gondolat, hogy bizonyos, addig szentnek és sérthetetlennek tekintett szövegek (adott esetben fordítások) „javításra” ill. pontosításra szorulnak, végső soron egy általános – az összes szöveggel, akár kanonikus szövegekkel szembeni – szkepticizmushoz vezettek. A helyes fordítás keresésével analóg módon elkezdődött az eredeti, ősi egyházi szöveg keresése is, valamint annak eredetiségének vizsgálata és kétségbevonása is. Tulajdonképpen a Nyikon által irányított reformok egyben szemléletváltást is jelentettek az egyházi könyvekhez való viszonyulásban, amely a szövegek filológiai szempontok alapján történő megközelítésében nyilvánult meg. Az addig a hagyományra, a megszokásra és az írásnak, mint szimbolikus egységként való értelmezésnek a helyére egy, a könyv tartalmának előtérbe kerülése felé, annak szemantikájára irányuló, ebből a szempontból filológikus finomság felé fordult. A hangsúly ebben az esetben a vallás kultikus szimbólumokon és ereklyéken alapuló mivoltáról – amikoris talán a könyv külső pompás borítójának megtekintése után nézhetünk a könyvbe, annak belsőjébe, a mondatok, szavak és betűk szintjére – azok jelentésének megfejtésére tevődött át.

4 Vö. TÖRÖK Endre: *Avvakum és az orosz egyházszakadás*. In: *Avvakum Protopópa önéletírása. Jepifanyij szerzetes önéletírása*. Ford. és jegyzetek: JUHÁSZ József, előszó: TÖRÖK Endre. Bukarest, 1979, 5–22. különösen a 7–11 oldalak.

Az Avvakum protopópa által irányított, (az 1551-es zsinathoz ragaszkodó) raszkolnyikok a reformok bevezetésében a már említett folyamatokon kívül az idegen elemeknek mint például a görög, a római, a nyugati ízlés – a pravoszláv egyházba történő fenyegető beszivárgását látták. Az idegen nézetek beépülésének hatására az „igazi” ősi, és addig tradicionális hitnek az eltűnését vélték felfedezni. Az óhitűek szerint azonban „Moszkva – harmadik Róma” eszméje alapján nem volt szükség semmilyen idegen nézetre, sőt, ezek véleményük szerint csak Moszkva bukását okozhatták volna. A vallási kétségbeesést és zavarodottságot csak tetézte, hogy Avvakum számításai alapján az Antikrisztus eljövetele az 1699-es évre volt jósolható, amikor is Nagy Péter cár visszatért nyugat-európai útjáról: új, radikális szokásokat magával hozva. Ilyen volt például a Gergely-naptár bevezetése, vagy a bojárok szakállának lenyírása.⁵

A másik fronton a raszkolnyikok vallási ellenállásának hevesességét az is mutatja, hogy a reformok kidolgozása ill. kivitelezése csaknem két évtizedet vett igénybe, és az ellenállás a 17. század végére tömegjelenséggé vált. Az egyházszakadás az idő előrehaladtával társadalmi méreteket is öltött. A reformerek oldalán a hatalom, az óhitűek oldalán a néptömegek tömörültek. Ezen felül az orosz egyházszakadás jelensége hűen tükrözi a keleti szláv birodalmak viszonyát Európához ill. Ázsiához, amely időszakonként váltakozó irányú volt. Egyrészt a reformok bevezetése, másrészt az egyházi szövegekhez való viszony megváltozása teremtette meg annak a lehetőségét, hogy a nyugat-európai vallásos irodalom, különösképpen a misztikus-spiritualista irodalom bekerüljön a keleti szláv vallásos gondolkodásába.

Ezen okból a keleti szláv spirituális gondolkodás vizsgálatakor kutatásainkat ki kell terjeszteni a német nyelvű misztika helyzetére orosz földön. Ezen a téren is Tschizewskij (1930–2004) kutatási eredményeire támaszkodom.⁶ Véleménye szerint a keleti szláv spiritualista gondolkodásmód a 14–16. századig javarészt bizánci forrásra vezethető vissza. Miután ezekhez egyre nehezebben lehetett hozzáférni, és fordításaik részben problematikusnak mutatkoztak, a 17. századra a vallásos irodalom nyugati forrásanyaggal egészült ki.

Az első nyugati, német misztikus hatás a sziléziai Quirinus Kuhlmann (1651–1689) tevékenységére vezethető vissza, aki a német cipésmester-misztikus, Böhme – elsősorban eshatológikus – tanait terjesztette a moszkvai német közösségek körében. Kuhlmann először 1683 áprilisában érkezett Oroszországba – Pleskauba –, majd Moszkvába ment, ahol a kereskedő Konrad Nordemann segítségével próbálta összekovácsolni és misztikus-spiritualista irodalommal ellátni a Böhme tanai iránt érdeklődőket. Vállalkozásuk tragikusan végződött: 1689 október 4-én eretnekként máglyahalálra ítélték őket.⁷ Kuhlmann tevékenysége és ezzel együtt a német misztikus-spiritualista gondolkodó, Böhme hatása azonban nem szűnt meg Kuhlmann halála után, sőt a Kuhlmann idején elsősorban a német kisebbség körében népszerű tanok átterjedni látszottak az orosz gondolkodók körére is. Ennek bizonyítéka az is, hogy 1716-ban az orosz hatóság nagyszámú orosz nemzetiségű (immár nem csak német) Böhme közösséget fedezett föl Moszkvában. Az első egyházi szláv Böhme-fordítások is kö-

5 TÖRÖK: *Avvakum...* 21.

6 TSCHIZEWSKIJ, Dmitrij: *Deutsche Mystik in Russland*. In: ugyanaz: *Aus zwei Welten; Beiträge zur Geschichte der Slavischen-Westlichen Literarischen Beziehungen*. 'S-Gravenhage 1956 (Slavistische Drukken en Herdrukken Uitgegeven Door C. H. Van Schooneveld Hoogleraar te Leiden, 10), 179–196 valamint ugyanaz: *Jacob Boehme in Russland*. ugyanott 197–219. és ugyanaz: *Arndts 'Wahres Christentum' in Russland* ugyanott 220–230 és ugyanaz: *Zwei Ketzer in Moskau*, ugyanott 231–268.

7 Bövebben TSCHIZEWSKIJ: *Zwei ketzer*.

rülbelül a 18. századra tehetőek. Böhme művei népszerűségének hatását a 19. század elején az a tény is bizonyítja, hogy Filaret érsek a harkovi parasztoktól akkor egy kézzel írott Böhme-fordítást kapott, amit ő mellesleg nem Böhme, hanem Szkovorda művének vélt.⁸ A 18. század végére Böhme egész életműve hozzáférhetővé vált orosz fordításban. Ezt az ukrán Semjon Gamalija (Семен Гамалія)⁹ készítette el, elsősorban a szabadkőműves páholyok számára. A Böhme-fordítások főként csak kéziratos formában terjedtek.¹⁰ Ebben, valamint az új, nyugati vallásos irodalom megjelenésében orosz földön jelentős fordítói-közvetítói szerepet játszottak a lengyelek és az ukránok. A Kuhlmann máglyahalála után is megmaradó Böhme iránti érdeklődés fenntartásában az August Hermann Francke (1663–1727) körül csoportosuló hallei pietisták részvétele volt jelentős. Elég, ha arra gondolunk, hogy a misztikus-spiritualista irodalom fordítását az 1730 körül Halléba tanulási céllal érkező Simon Todorski¹¹ vállalta magára. Így került fordításra és nyomtatásra a hallei pietista alapítvány árvaházának nyomdájában többek között Johann Arndt (1555–1621) *Wahres Christentum* című műve Todorski fordításában 1735-ben. Todorski az említett művet egyházi szláv nyelvre fordította. Az a tény, hogy ezen spiritualista írásokat nem orosz, hanem egyházi szláv nyelvre fordították le, arról tanúskodik, hogy az „orosz misszió” dolgozó hallei pietisták és Todorski is úgy vélhette, hogy az ilyen témájú, mélyen vallásos olvasmányt az orosz olvasóközönség is természetesebben fogadja be a keleti egyház egyházi szláv nyelvén.¹² Ezáltal tagozódott be a misztikus-spiritualista irodalom a szent írás, az orosz egyházi szertartási könyvek, tehát az elfogadott és kanonikus vallásos irodalom közé. Tschizewskij (1956) megállapítása szerint a Todorski féle fordítás nyelvezete olyannyira ukrán színezetű, hogy szerinte a fordító „vagy Ukrajnából származott, vagy az egyházi szláv nyelvet ukrán területen sajátíthatta el”.¹³

Való igaz, Todorski ukrán nemzetiségű. 1700-ban született Kijev környékén, ahol az Akadémia tanult.¹⁴ Todorski Hallei tartózkodása után Lengyel- és Magyarországon keresztül utazott vissza ukrán területre. Fordításai nagy népszerűségnek örvendtek a keleti szláv körökben, egészen addig, amíg 1743-ban formai okokra hivatkozva be nem tiltották őket.¹⁵ Todorski fordításai addigra már nagy népszerűséget értek el, és például a kolostori könyvtárakba is eljutottak, ahol esetenként egészen a 19. századig fellelhetőek voltak.¹⁶ A *Wahres Christentum* lefordított változatának terjesztésében aktívan részt vett Feofan Prokopovics pravoszláv érsek is, aki haláláig, 1736-ig, többek között a Lavrában népszerűsítette azt.

Mint ahogyan az a Halléban található számtalan beszámoló és magánlevél is mutatja, a hallei pietisták körében már jóval Todorski fordítása előtt felmerült az „orosz misszió”¹⁷

8 TSCHIZEWSKIJ: *Boehme* 204.

9 (1743–1822)

10 Az első nyomtatott Böhme-fordítás a *Christosophia* 1815-ben jelent meg.

11 (1701–0754)

12 ARNDT: *Wahres Christentum* című művének első modern orosz nyelvű fordítása feltehetőleg a szabadkőművesek köréből, Ivan Turgenev kezéből került ki és 1784-ben, Moszkvában került nyomtatásba.

13 TSCHIZEWSKIJ: *Arndts* 222.

14 A Kijevi Akadémián használt irodalomról vö. TSCHIZEWSKIJ: *Die abendländische Philosophie in der alten Ukraine*. Sonderdruck der Abhandlungen des Ukrain. Wissenschaftlichen Instituts. Berlin 1927. különösen 81.

15 Todorski fordításai nem a tartalmuk miatt lettek elutasítva, hanem mert a nyomtatások nem estek át a Synodus előzetes cenzúráján (lásd TSCHIZEWSKIJ: *Arndts* 226).

16 Lásd TSCHIZEWSKIJ: *Arndts* 226.

17 A hallei pietisták munkásságukat protestáns misszióknak tartották a pravoszláv egyházon belül.

gondolata.¹⁸ A Franckenek címzett levelek nagy része nem csak Moszkvából ill. Szentpétervárról, hanem Ukrajnából, Szibériából és a Volga környékéről származnak. 1703-ban már latin–orosz szótárt ill. orosz újságokat is találhatunk Halléban.¹⁹ Az orosz–hallei kapcsolatok egyik központi embere Heinrich Milde²⁰ volt Halleben, akivel Todorski is levelezésben állt. Az ún. „orosz misszió” sajátossága, hogy az oroszok a misszió fontosságát és lényegét nem úgy értelmezték és vették tudomásul, mint a protestáns külső nyugati valóságos elemeknek az orosz egyházba való beszívárgása, hanem mint a Nagy Péter reformjainak hatására meggyengült orosz egyház újraélesztése és az „egykori” dicsőségébe és evangélikus mivoltába való visszatérése.²¹

A misztikus-spiritualista irodalom terjesztésében szintén fontos szerepet játszott egy másik csoportosulás is, mégpedig a szabadkőművesek. Az általuk készített fordítások 1780 körül Nikolaj Novikov²² vezetésével és nyomdájában készültek. Ily módon fordították le és nyomtaták ki többek között Thomas a Kempis (~1380–1471) és Arndt több művét is immáron megújított fordításban, és részleteket Angelus Silesius²³ *Cherubinischer Wandersmann* című művéből is. A szabadkőművesek köréből került ki az első teljes Böhme-fordítás is. Ami a német misztikus-spiritualista irodalom szellemében született önálló, nem fordításból eredő keleti szláv irodalmat illeti, Tschizewskij (1956) itt Szkovoroda-t emeli ki, akinek munkássága a nagyorosz birodalom spiritualista-filozófikus irodalmára is nagy hatást gyakorolt.²⁴

Tschizewskij továbbá azt is megemlíti, hogy annak ellenére, hogy Weigeltől származó műveket eddig nem találtak a kutatók a keleti szláv területeken 17–18. századból, mégis feltételezhető, hogy a 18. század elején ismertek voltak Weigel vallási elképzelései, vagy legalább is neve az ukrán területen. Tschizewskij ezt a tézisést azzal magyarázza, hogy Gavriil Buzsinszkij (Гавриила Бужинский) 1714 július 22-i prédikációjában Weigel *Kirchen oder Hauspostill* című művére hivatkozik, és ennek kapcsán pontosan idéz is a műből.²⁵ Ez a tény különösen fontos Szkovoroda filozófiájának vizsgálatakor, mivel az

18 Francke már 1699-ben foglalkozott műveinek orosz nyelvre való fordításával. Vö. TSCHIZEWSKIJ: *Zu den Beziehungen des A. H. Francke-Kreises zu den Ostslaven*. In: KOCH, Hans (szerk.): *Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas*. Sonderdruck 4. évfolyam 3/4 szám 1939/40, 286–310.

19 A hallei nyomtatványokról bővebben lásd TSCHIZEWSKIJ: *Die „Russischen Drucke“ der Hallenser Pietisten (Zum 275. Geburtstag A. H. Franckes.)* In: Koch, Hans (szerk.): *Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas*. Sonderdruck 3. Jahrgang Heft ½ 1938. Königsberg (Pr)/Berlin 56–74.

20 Heinrich Milde a hallei árvaház szláv ügyekkel foglalkozó ügyintézője volt.

21 TSCHIZEWSKIJ: *Arndts* 225.

22 (1744–1818) bővebben lásd ПОКРОВСКИЙ, Василий Иванович: *Николай Иванович Новиков: его жизнь и сочинения: сборник историко-литературных статей*. Moszkva 2010 valamint JONES, W. Gareth: *Nikolay Novikov. Enlightener of Russia*. Cambridge 1984.

23 (1624–1677) más néven Johannes Scheffler; személyéről bővebben lásd GNÄDINGER, Louise: *Die spekulative Mystik im Cherubinischen Wandersmann des Johannes Angelus Silesius*. In: *Studi germanici* IV (1966), 29–59 és 145–190; HAAS, Alois Maria: *Angelus Silesius – Die Welt, ein wunderschönes Nichts*. In: HAAS, Alois Maria: *Sermo Mysticus. Studien zu Theologie und Sprache der deutschen Mystik*. 2. unveränderte Auflage, Freiburg 1989 (Dokimion, 4), 378–391.

24 TSCHIZEWSKIJ: *Mystik in Russland* 189.

25 TSCHIZEWSKIJ: *Die deutsche Mystik bei den Ostslaven*. In: *Zeitschrift für Slavische Philologie*. 9. Kötet 1/2 szám 1932. 399–401 itt 400.

ukrán író nyelvezete és szimbolikája gyakran meglepő hasonlóságot mutat nem csak Böhme, hanem elsősorban Weigel nyelvezetével és kifejezésmódjával is.

Fontos szempont továbbá az is, hogy Szkovoroda tevékenysége eszmetörténetileg a barokk korszakába sorolható, amely az ukrán területeken a 17–18. századra teljesedik ki. Az ukrán barokk irodalom kifejlődésében tagadhatatlanul nagy szerepet játszott a nyugat-európai hatás. Ebben a korban a szláv irodalmak is igen erős kölcsönhatásban voltak egymással.²⁶ Tschizewskij kutatási eredményei szerint az ukrán ill. belorusz irodalomba a nyugat-európai barokk főképp lengyel közvetítéssel került, majd a 17. század közepére ukrán ill. belorusz irodalmon keresztül jutott el Moszkvába, a nagy orosz irodalomba.²⁷ Feltételezhető, hogy az ukrán közvetítő szerep nem csak a spirituális-vallásos irodalom átadására korlátozódott, hanem ez általánosságban a nyugati irodalom esetében is elmondható.

A szláv barokk irodalmakon belül az ukrán barokk irodalom egyik sajátossága az, hogy még a csehekhez viszonyítva²⁸ is a vallás által erősebben átítatottnak tekinthető.²⁹ Ezt részben indokolja a fent említett egyházszakadás és az annak következtében kipattanó és egyre élénkebb hitvitázó-polemikus irodalom továbbélése a 18. század elején. Feltehetőleg az egyházi szövegekkel szemben tapasztalható új, filológiai bánásmóddal is magyarázható az a tény, hogy a barokk korra a szláv nyelvű irodalmakban addig még soha nem látott mennyiségű tudományos jellegű mű jelent meg (elsősorban latinul). Ide sorolhatóak többek közt az ukrán Prokopovics természettudományos jellegű írásai is.

A fentiekben tárgyalt általános ismertető után térjünk rá arra a kérdésre, hogy Szkovoroda esetében milyen csoportok és irodalom meglétét feltételezhetjük ill. a filozófus maga milyen utalásokat tesz olyan jellegű irodalom ismeretére, amely az első ukrán (ill. orosz birodalombeli) filozófus gondolatvilágát befolyásolhatta.

SZEMELVÉNYEK SZKOVORODA ÉLETÉBŐL, AVAGY ADALÉLKOK A NYUGATI MISZTIKUS-SPIRITUALISTA IRODALOMHOZ VALÓ VISZONYÁBÓL

Tschizewskij (1956) Böhme tanainak oroszországi elterjedéséről írt cikkében megjegyzi, hogy „a keleti szlávban az egyetlen jelentős misztikus mű, amely a nyugati misztikával összefüggésbe hozható, a 18. században keletkezett [...] ukrán földön [...]. Ezek Szkovoroda dialógusai, levelei és versei”.³⁰ Mint már említettük, Filaret érsek sem tudott különbséget tenni a Szkovoroda által használt egyházi szláv nyelv és az érsek által tanulmányozott Böhme-fordítás között.³¹ Szkovoroda és a német misztikus-spiritualista irodalom közötti meglepő hasonlósággal elsősorban Tschizewskij foglalkozott az ún. Szkovoroda-tanulmányaiban.³² A kutató Szkovoroda antitétikus fogalmazásmódjának

26 TSCHIZEWSKIJ: *Vergleichende Geschichte der slavischen Literaturen*. Bd. I. *Einführung; Anfänge des slavischen Schrifttums bis zum Klassizismus*. Berlin 1968, 123 (Sammlung Göschen, 12223/1223a).

27 Uo. 124.

28 Gondoljunk csak Comenius munkásságára.

29 TSCHIZEWSKIJ: *Vergleichende 126*.

30 TSCHIZEWSKIJ: *Boehme* 210.

31 Lásd 28. oldal.

32 TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius*. In: *Zeitschrift für Slavische Philologie*. 7. kötet 1 / 2 szám 1930, 1–33; TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin*

vizsgálata során Szkovoroda filozófiájának forrását három fő szellemi irányzatra vezeti vissza. Egyrészt az antik „pogány” hagyományokra, másrészt az egyházatyák írásaira, valamint a nyugati közép- és újkori misztika irányzataira.³³ Tschizewskij Szkovoroda szimbólumhasználatában, emblematikájában és képekben megjelenő nyelvezetében látja a hasonlóságot a német spiritualistákkal, azok közül is elsősorban Angelus Silesius (1624–1677) valamint Weigel műveiben tapasztalható kifejezésmóddal.

A Tschizewskij által is tárgyalt elemek közé sorolható többek között a „belső ember” (внутрішня людина), az „új Ádám” (новый Адам), a külső fizikai élettől való teljes elfordulás és annak önmagunktól való megtagadása; a lélek illetve a saját akarat megölése (Убий душу)³⁴ az önmegismerés (Познай себе,³⁵ слухай себе), a mag a kör és a növény szimbóluma. Szkovoroda anthetikus kifejezésmódja, optimista világszemlélete, isten nyugalma (Ruhe Gottes), és az isten nyugalomban való szemlélése,³⁶ a könyvekből elsajátított tudás valamint az értelem által szerzett tudás hátrányba szorítása a saját tapasztalat és az isteni megérintettség szemben szintén a megvitatott témák közé tartozik.³⁷ Különösen érdekes, hogy Szkovoroda-nál találkozhatunk a jegyesség misztikájának speciális kifejezésmódjával is, amely különösen a „női misztikára” (Frauenmystik), valamint Heinrich Seuse (1295–1366) írásaira jellemző a nyugati misztikus-spiritualista irodalomban, és a bibliai Énekek énekére vezethető vissza. Ugyanis a 18. század közepén a „női misztika” még nem volt jelen az orosz-ukrán vallásos irodalomban.³⁸ Eltérően a nyugati spiritualistáktól, Szkovoroda viszont nem veszi át a naturalista, alkimista irányzatokat (mint például a Paracelsisták, a rózsakeresztesek, és a Böhme-követők egy része).³⁹

A Tschizewskij által tipikusan a német misztikából származónak vélt szimbólumok egy része az egyházatyák illetve a hellenisztikus Platonizmus irodalmában is megtalálhatóak (így tehát elméletileg német közvetítés nélkül is bekerülhettek Szkovoroda gondolkodásába). Arra azonban tekintettel kell lenni, hogy a német misztikus-spiritualista gondolkodók karolják fel újra ezeket a motívumokat, amelyekhez speciális kifejezésmód is kapcsolódik. Tétélezzük fel, hogy Tschiewskij kutatási eredményei a valóságot tükrözik, akkor Szkovoroda nem csak a szimbólumok, emblémák használata terén, hanem konkrétan a szavak és szintagmák szintjén is a német spiritualistákhoz feltűnően hasonlóan próbálja megfogalmazni a megfogalmazhatatlant, Istent.⁴⁰ A kutató sokhelyütt teljes egyezést fedez fel a német középkori misztika (amely a spiritualista irodalomban is mérvadó) és Szkovoroda

---

Weigel. In: *Zeitschrift für Slavische Philologie* továbbá ЧИЖЕВСЬКИЙ: *філософія Г. С. Сковорода*. Harkov, 2004, különösen 209–237.

33 ЧИЖЕВСЬКИЙ: *Сковорода* 29–38.

34 TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda-Studien I*. 27, valamint vö. ЧИЖЕВСЬКИЙ: *Сковорода* 175–182; valamint a primer irodalomban: *Собрание сочинений Г. С. Сковороды. С биографией Г. С. Сковороды М. И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича*. Szentpétervár 1912, 178; *Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Багалеем, Д. И.* (szerk.). Harkov 1894, 303.

35 *Сковорода* 1912, 320.

36 Lásd TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda-Studien IV*. 325 valamint *Сковорода* 1912, 481, 104, 107.

37 Bővebben lásd TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda-Studien IV*. 325; ЧИЖЕВСЬКИЙ: *Сковорода* 166–169 valamint a primer irodalomban: *Сковорода* 1912, 481, 104, 107.

38 Lásd TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda-Studien I*. 21.

39 TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda. Dichter, Denker, Mystiker*. München 1974 (Harvard Series in Ukrainian Studies, 18) 201–211.

40 Szkovoroda nyelvezetével kapcsolatban lásd még BLACK, Karen Lindmark: *The sources of the poetic vocabulary of Grigorij Skovoroda*. Diss. 1975.

nyelvezete között. Ezen egyezések bizonyára az egyházatyák és a középkori misztika latin terminusaira vezethetők vissza. Tschizewskij viszont azt is megjegyzi, hogy a német misztikus-spiritualista gondolkodók műveinek ismerete, így például Johannes Tauler,⁴¹ Weigel, Angelus Silesius⁴² írásainak olvasása a Szkovorodáról fellelhető biográfiai adatok alapján nem rekonstruálható. Ennek ellenére Szkovoroda a német misztikus-spiritualista gondolkodás terjedésében az orosz birodalomban vitathatatlanul nagy szerepet játszott. A filozófus művei először a nagyorosz területeken kerültek nyomtatásba és így közkedvelt olvasmánnyá váltak a 19. századi ukrán és orosz szekták köreiben.⁴³

Mégis honnan származhatott a pravoszláv-keleti szláv gondolkodásban és nyelvhasználatban, ez az új világszemlélet, és gondolkodásmód Szkovoroda esetében? Alexandre Koyré és Tschizewskij a német misztikus-spiritualista irodalom hatására hivatkozik. Koyré (1986) véleménye szerint a német misztikus-spiritualista irodalmat „Szkovoroda Magyarországon és Németországban tett utazása alatt ismert meg.”⁴⁴ Tschizewskij szintén a német misztikus-spiritualista irányzatok ismeretét feltételezi Szkovoroda esetében, amely gondolatvilág közvetítésében Szkovoroda Magyarországon való tartózkodásának ill. az író 1750–53 közötti időszakra tehető Közép-Európai utazásának jelentőségét emeli ki. Szkovoroda életével kapcsolatban szinte kizárólag csak tanítványának – Mihajlo Kovalinszkij „жизнь григорія Сквороды”⁴⁵ címmel ellátott biográfiájára támaszkodhatunk. Kovalinszkij közvetlenül Szkovoroda halála után írta le emlékeit Szkovoroda életével kapcsolatban, műve nem csak forrás értékű az ukrán irodalom kutatóinak számára, hanem Tschizewskij szavaival élve: „egyike az akkori orosz irodalom legszebb prózai műveinek”⁴⁶ is. Az életrajzírás éppen ezen irodalmi jellege különös óvatosságra intő jel annak valóság tartalmára vonatkozóan. Kovalinszkij Szkovoroda külföldi tartózkodásával kapcsolatban megjegyzi, hogy az Bécsen, Budán és Pozsonyon kívül más környékbeli helyeket is meglátogatott.⁴⁷ Erre azonban pontosabb utalást csak a későbbi Szkovoroda-életrajzokban találhatunk, ahol is az író állítólagos németországi és olaszországi vándorlásáról olvashatunk. Tschizewskij véleménye szerint viszont egy ilyen németországi ill. itáliai utazás megtörténte tulajdonképpen kizárható, és nem is bizonyítható.⁴⁸ Feltehetően említette volna Kovalinszkij az életrajzírásában, hogy Szkovoroda ezeken a fontos helyeken is megfordult, továbbá elképzelhető, hogy Kovalinszkij Bécs, Buda, Pozsony „valamint más környező helyek”⁴⁹ alatt nem Münchent vagy más német ill. itáliai várost értett. Abban a kérdésben, hogy Szkovoroda Magyarországon, pontosabban külföldi körútja során ismerkedett-e meg azokkal a misztikus-spiritualista gondolatokkal és világszemlélettel, amellyel később műveiben is találkozunk, csak nehezen lehet állást foglalni.

41 (~1300–1361) Meister Eckhart és Seuse mellett a harmadik legismertebb német nyelven prédikáló későközépkori misztikus. Vö. GNÄDINGER, Louise: *Johannes Tauler. Lebenswelt und mystische Lehre*. München 1993.

42 Tschizewskij szerint Szkovorodára inkább ezek a spiritualisták, mintsem Böhme volt hatással.

43 TSCHIZEWSKIJ: *Mystik in Russland*, 189.

44 KOYRÉ, Alexandre: *De la mystique à la science. Cours, conférences et documents. 1922–1962*. Redondi, Pietro (szerk.) Párizs, 1986, 26.

45 СКОВОРОДА, Григорій: *Твори в двох томмах*. 2. kötet. Kijev, 1961, 487–535.

46 TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda* 11.

47 СКОВОРОДА 1961 2. kötet, 489.

48 БАГАЛЛІЙ, Дмитро: *Український мандрований філософ Григорій Скворода. друге, виправлене видання*. Kijev 1992, 53–54; Tschizewskij, Skovoroda 14.

49 „и прочія окольныя мѣста” (СКОВОРОДА 1961 2. kötet 489).

Azt az elméletet – hogy Szkovoroda külföldi tartózkodása során ismerkedett meg nyugat-európai misztikus-spiritualista gondolatokkal – viszont alátámasztani látszanak Szkovoroda olyan jellegű megjegyzései, mint például az, hogy ő a 30. életévéig még nem olvasta a Bibliát. Szkovoroda ezen kijelentésével kapcsolatban Tschizewskij (1935) megjegyzi, hogy a filozófus ezen állítása addig még egy kutatónak sem tűnt fel, és hogy Szkovoroda itt valószínűleg nem arra utal, hogy 30 éves kora előtt nem olvasta a Bibliát, hanem arra, hogy addig még nem olvasta „helyesen”, megfelelően értelmezve, tudatosan a szent írást.⁵⁰ Tschizewskij továbbá arra is felhívja a figyelmet, hogy Szkovoroda így módon kiemelt 30-ik életéve pont külföldi tartózkodásának időszakával (1750–1753) – amikor is Tokajon teljesített egyházi szolgálatot – esik egybe. Tschizewskij ezzel az információval is azt a tézist próbálja alátámasztani, hogy Szkovoroda misztikus-spiritualista világszemléletének és filozófiájának kifejlődését külföldi tartózkodása feltűnően nagymértékben befolyásolta és formálta.⁵¹

Az viszont továbbra is kérdéses, hogy Szkovoroda-ban az akkori Kijevi Akadémia, az orosz-ukrán területre lassan beszivárgó német spiritualista irodalom és más művek (mint például az egyházatyák írásai) hatására kifejlődhetett-e egyidejűleg a német misztikus-spiritualista gondolkodás és attól függetlenül is egy ilyen spiritualista világszemlélet.

Tschizewskij is felhívja a figyelmet arra, hogy Szkovoroda az egyházatyák és az antik filozófusok írásait, sőt részben még a német misztikus-spiritualista írásokat is megtalálhatta-e Kijevben. Tschizewskij, úgy, mint más kutatók is, ezzel kapcsolatban a Kijevi Akadémia szerepét emeli ki. Így például Popov (1969) is, aki a Szkovoroda korában az Akadémián uralkodó reform-szellem, valamint a reneszánsz és humanista gondolkodás jelenlétét emeli ki és azt tételezi fel, hogy Szkovoroda a Kijevi Akadémián ismerkedett meg a nyugat-európai filozófiával, köztük Descartes, Leibniz, Christian Wolff és mások műveivel.⁵²

Tschizewskij továbbá kiemeli az Akadémia kapcsán, hogy Szkovoroda kijevi tanulmányainak idején professzora volt Mychajlo Kazacynskyj, aki a lipcsei egyetemen folytatott tanulmányainak köszönhetően jól ismerhette és közvetíthette az újkori német szellemiséget Ukrajnába.⁵³ Továbbá Prokopovics is az akadémián tevékenykedett ugyanabban az időszakban. Szkovoroda írásaiban a német misztikus-spiritualista gondolkodás mellett megfigyelhető a Kijevi Akadémián tanított szerzők írásainak hatása is. Ide tartoztak a már említettekén kívül még Cicero, Seneca, Boethius, Augustinus, Origenes, Dionysius Areopagita írásai.⁵⁴ Szkovoroda ismerte továbbá Prokopovics irodalmi munkásságát is, aki élete végéig a Lavrában terjesztette Arndt *Wahres Christentum* című munkájának ósláv fordítását. Mindezen okokból Tschizewskij nagyon valószínűnek tartja, hogy Szkovoroda olvasta Arndt *Wahres Christentum* című könyvét is.⁵⁵

---

50 TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda-Studien. III. Skokvorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition*. In: *Zeitschrift für slavische Philologie* 1935, 12. kötet 1 / 2 szám 53–78, itt 54. lábjegyzet 1.

51 Lásd még „У ці роки розпочинається велика громадська, літературна і педагогічна діяльність Сквороди”. (ПОПОВ, Павел: *Григорій Скворода. видавництво ходожної Літератури*. Kijev, 1969, 13.)

52 Lásd ПОПОВ: *Сковорода* 11.

53 TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda* 13.

54 Lásd TSCHIZEWSKIJ: *Philosophie* 81.

55 TSCHIZEWSKIJ: *Russischen Drucke* 60.

Szkovoroda és a nyugati misztikus-spiritualista irodalom közötti kapcsolat elemzése során felmerül egy esetleges kötődés lehetősége a szabadkőműves mozgalomhoz is, amely jelentős kiadói tevékenységet folytatott az ilyen jellegű irodalom terjesztésében a 18. század második felében. A legújabb kutatási eredmények⁵⁶ alapján azonban Szkovoroda esetlegesen feltételezett kapcsolata a szabadkőművességgel biográfiailag nem bizonyítható.⁵⁷ Egy további kutató, Erdmann (2005) feltételezi – aki meg van győződve arról, hogy Szkovoroda kapcsolatba került a szabadkőművesekkel –, hogy Szkovoroda külföldön töltött évei során gyűjtött tapasztalatai, valamint az ottani szabadkőművesekkel kiépített kapcsolatai által ismerte meg a mozgalom alapelveit és szertartásait. Ezen feltevését arra alapozza, hogy véleménye szerint az orosz birodalomban a szabadkőművesség az első fázisában – amely 1731-re tehető – ezek az új eszmék főként a külföldiek között terjedtek, igencsak lassan. A mozgalom orosz földön való kiteljesedéséről a kutatások szerint csak 1750-es években beszélhetünk. Ennek ellenére Kijevben elég későn, 1784-ben nyílik meg az első páholy a tisztek számára, valamint 1788-ban még egy, ahol az értintkezés nyelve a német volt. Ebben az időszakban Szkovoroda azonban már nem tevékenykedett Kijevben. Harkovban 1783-ban, tehát Szkovoroda írói munkásságát tekintve elég későn nyílik meg az első páholy. Nagyon valószínűnek tűnik tehát, hogy Szkovoroda esetleges kapcsolatfelvétele a szabadkőműves mozgalommal vagy szentpétervári, ifjúkori ott tartózkodásának idejére, tehát az 1741 és 1744 közötti időszakra, vagy külföldi körútjának idejére, tehát 1750–1753-ra tehető. Azonban megjegyzendő, hogy 1741–1744 között Szentpétervárott csak igen kevés szabadkőműves páholy működött.⁵⁸

A fentiek is alátámasztják és megindokolják Szkovoroda Tokajból kiinduló külföldön tartózkodásának illetve utazásai időszakának alaposabb elemzésének szükségességét.

SZKOVORODA VALLÁSOS VILÁGKÉPÉNEK ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON TÖLTÖTT TARTÓZKODÁSÁNAK IDEJE ALATT

Kovalinszkij tudósítása szerint Szkovoroda Kijevbe, az Akadémiára történő visszatérése után nem találta elegendőnek azt a tudást, amit ott számára kínáltak. Az életrajzíró szerint főképp ez motiválta a filozófust abban, hogy külföldön szerezze meg az áhított tudást és ismereteket.⁵⁹ Mint már említettük, Szkovoroda bizonyíthatóan Tokajban, Budán, Bécsben és Pozsonyban tartózkodott.

A filozófus Gavriil Visnyevszkij⁶⁰ vezérőrnagy szolgálatában jutott el idegen országokba, így magyar területekre is. Szkovoroda hosszabb idejű külföldi tartózkodása Tokajban

---

56 Itt elsősorban Elisabeth von Edermann 2005-ben megjelent könyvére (ERDMANN, Elisabeth von: *Unähnliche Ähnlichkeit. Die Onto-Poetik des ukrainischen Philosophen Hryhorij Skovoroda (1722–1794)*. Köln, 2005), ill. Uskalov kutatásaira gondolok. Többek közt УШКАЛОВ, Леонід: *Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду*. Harkov, 2001.

57 ERDMANN: *Unähnliche* 46.

58 ERDMANN: *Unähnliche* 47.

59 „Круг наук, передаваемых в Кіевъ, показался ему недостаточным. Он возжелал видѣть чужіе краи. Скоро представился повод к сему, и он воспользовался им всеохотно” (СКОВОРОДА 1961 2. kötet, 489).

60 A Visnyevszkij család addigra már ismert volt azon a vidéken. Gavriil Visnyevszkij apja, Fjodor alezredes már korábban, 1729-ban Tokajról szállított borokat Szentpétervárra a cári udvarba. Később 1744-ben átvet-

kezdődött, ahol a görög katolikus templomban teljesített szolgálatot (főképp mint kántor).⁶¹ Kovalinszkij életírásában Tokajt első állomásként és Szkovoroda további utazásaihoz fontos lépésként ábrázolja, melynek során a spiritualista gondolkodónak lehetősége nyílt olyan nagy tudású emberekkel találkozni és olyan új nézetekkel megismerkednie, akikkel ill. amelyekkel nem volt módja hazájában kapcsolatba kerülni.⁶²

Amennyiben Kovalinszkij irodalmi jellegű elbeszélésének hitelt adunk, ezen beszámoló alapján két fontos dologra következtethetünk:

1. Szkovoroda valami olyan tudásanyagra vágyott, ami Kijevben nem volt elérhető számára. Ez Tschizewskij és Koyé azon feltevését támasztaná alá, miszerint Szkovoroda misztikus-spiritualista gondolkodása szempontjából kulcsfontosságú volt tartózkodása Tokajon, pontosabban az onnan kiindulva tett utazásai.

2. Kovalinszkij beszámolója véleményem szerint azt is sugallja, hogy Szkovorodának azt a döntését, hogy Tokaj városában vállal tisztséget, elsősorban nem konkrétan maga Tokaj városa motiválta, hanem a tény, hogy ezáltal közelebb kerülhetett más, fontos szellemi-tudományos központhoz, és így kapcsolatot vehetett fel jelentős és közismert gondolkodókkal például Budán, Pozsonyban vagy Bécsben. Továbbá az is kiderül, hogy Szkovoroda tudatosan döntött külföldi tartózkodását illetően, sőt maga szorgalmazta azt.

Mindezek mellett érdekesnek mutatkozik megvizsgálunk azt, hogy Tokaj milyen szerepet játszott a misztikus-spiritualista irodalom terjesztésében illetve milyen mértékben voltak jelen az ilyen jellegű irodalmat befogadó csoportok (pietisták, magyar területekre települt német ajkú lakosság) Tokajban és környékén a 18. század közepén, Szkovoroda ott tartózkodásának idején.

Az Abaúj vármegyébe tartozó Tokaji ortodox parókia a munkácsi püspökség alá tartozott. Tokaj – mint ahogy a Tiszántúl háború után elnéptelenedett városai – a 17. első évtizedekben kezdett görögökkel, rácokkal és ruszinokkal benépesedni. Tokajban a ruszinokkal együtt vallási szempontból egy csoportot képező görögök és rácok első nyomai is a 17. századból származnak.⁶³ Az ortodox hitűek a 17. század elejétől kezdve unióra törekednek, minek hatására a ruszin nép teljes egészében egyesült Rómával.⁶⁴ Így a munkácsi püspökség is 1646-ban egyesült Rómával. Az unió után az immár görög katolikusok megtarthatták szertartásukat és papjaik elnyerték mindazon jogokat és kiváltságokat, amelyek a római katolikus lelkészeket megillették.⁶⁵

Szkovoroda tokaji tartózkodása idején a munkácsi püspökség élén az egyházi írók által nagyra becsült Olsavszky Mihály Mánuel (püspök: 1743–1767) állt. A 18. század közepén a munkácsi püspökségben a legnagyobb gondot a papnevelés és a megfelelő liturgikus

---

te a tokaji szőlő termelésére, valamint a tokaji bor orosz földre való szállítására létrehozott bizottság irányítását. Apja halála után fia, Gavriil vette át ezt a posztot. Lásd БАГАЛЛІ: *мандруваніи* 55–56.

61 СКОВОРОДА 1961, 2. kötet, 489.

62 Lásd „старался знакомиться наипаче с оудьми ученостію и знаніями отлично славимыми тогда” (СКОВОРОДА 1961 2. kötet, 489) valamint [На йому подорож у чужі краї він] почему и способствовался сими доставить себѣ знакомство и пріязнь ученых, а с ними новыя познанія, каковых не имѣл и не мог имѣть в своем отечествѣ]” (СКОВОРОДА 1961 2. kötet, 489–490).

63 SASVÁRI László: *A Tokaj térségében élt görögök (és rácok) nyelvi emlékei*. Budapest 1976. (Eötvös Loránd Tudományegyetem; Nyelvtudományi Dolgozatok, 20), 27.

64 PRIGYI István: *A magyarországi görög katolikusok története*. I. köt. Nyíregyháza 1990, 87.

65 PRIGYI: *A magyarországi görög katolikusok* 87.

könyvek hiánya jelentette.⁶⁶ Oslavszyk éppen ez okból már 1744-ben kétéosztályos intézetet alapított. Szintén a megfelelő képzési színvonal érdekében ábécéskönyvet állított össze latin és ósláv nyelven. Az iskola számára Mária Terézia biztosított anyagi támogatást. A görög katolikusok és az ortodox hitűek jelenléte a térségben politikai szempontból mégsem volt problémamentesnek mondható, aminek alapja éppen a görög keleti és az ortodox hitbéli azonosságoknak tulajdonítható. A probléma egyik fő forrása az 1646-os unió megkötése óta nem megfelelően nyilvánított (mivel hivatalosan nem unitus) ortodox eredetű és kiadású szertartáskönyvek további használata volt.⁶⁷ Erre az Oslavszyk által, Mária Terézia utasítására történt egyházmegyei felmérés során derült fény 1750–1752 között. A vallásos helyzettel való elégedetlenségre utal továbbá az is, hogy 1761-ben az ortodox egyház és az unitusok között további komoly nézeteltérés adódott, amikor is a szatmári és a szabolcsi görög katolikusok az ortodox egyházhoz, pontosabban Papp Szofrónius ortodox pap hatására a karlócai metropolitához akartak csatlakozni.⁶⁸ Ennek hatására Mária Terézia felkérte a karlócai metropolitát, hogy ne küldjön ortodox papokat a görög katolikusokhoz. Miután arra is fény derült, hogy „a tokaji orosz pap hatalmas propagandát kezdett a pravoszlávizmus érdekében”⁶⁹ a császárnő azonnal kiutasítja a papot Tokajból, valamint azt is feltételül szabta, hogy a birodalomból származó oroszok többé szülőföldjükről származó papot nem tarthatnak. 1765-ban Hajdúdorogon is nézeteltérés támadt, amely során kiderült, hogy a görög katolikusok körében egyesek kapcsolatot tartottak fenn az orosz bizottság lelkészével, valamint többen is az ortodox istentiszteletet látogatták. 1771-ben újabb botrány tört ki, mikor kiderült, hogy a görög papot rendszeresen a tokaji orosz rezidens káplánja helyettesítette.⁷⁰ Noha Szkovoroda Tokajhoz való viszonyáról konkrétan nem is tudunk meg sok mindent ezekből az eseményekből, és egy részük Szkovoroda Tokajban tartózkodása után történt is, arra azonban fény derül, hogy Tokaj térségében a pravoszláv egyház szerepe nem szűnik meg az unió után sem. Az is tény viszont, hogy a meggyengült helyzetéből adódóan nem a felszínen, de az immár görög keleti hívők vallási életében és szertartásrendjében (a szertartásos könyvek által) mégis tovább is fontos szerepet játszott a pravoszláv egyház, és ez a tény többször is nézeteltérésekhez vezetett a térség vallási és politikai vezetésével.

Vessünk azonban egy pillantást a misztikus-spiritualista nézeteinek terjesztésében is szerepet játszó pietista irodalom helyzetére a magyar területeken.

Mint korábban említésre került, a német misztikus-spiritualista irodalom terjesztésében nagy szerepet játszott a pietizmus mozgalma. A pietizmus követői Magyarországon főképp a hallei irányzatot képviselték és elsősorban nyugat Magyarországon Győrben és különösképpen Pozsonyban voltak jelen.⁷¹ A pietizmus Magyarországra való közvetítésé-

---

66 A 18. században a keleti szertartású püspökök képzésére a nagyszombati Szent Albert szemináriumban került sor. Többek közt itt tanult Oslavszyk Mihály is. Lásd BOTLÉK József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest 1997, 27.

67 Tokajon bizonyára az az 1644-es Lembergben kiadott evangélikus könyv volt használatban, melyről Sasvári László is említést tesz tanulmányában. Lásd SASVÁRI: *Tokaj* 27–28.

68 BOTLÉK: *Hármas kereszt* 36.

69 MOSOLYÓ József: *Tokaj és vidéke*. Budapest 1930 (Magyar Városok Monográfiája), 77.

70 SASVÁRI: *Tokaj* 53–54.

71 CSEPREGI Zoltán: *Magyar pietizmus 1700–1756. Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez*. Budapest, 2000 („Ungarischer Pietismus 1700–1756: Zusammenfassung” 311–319.) (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 36) 312.

ben Bécs és Szilézia közreműködése emelhető ki, amely főleg könyvek küldésben merült ki.⁷² Többek között ennek hatására a protestáns vallási irodalomban is megjelentek a német spirituális irodalom pl. Arndt, Francke műveinek magyarországi feldolgozásai, melyek a lelkészeket voltak hivatva kegyességük fejlődésében segíteni.⁷³ Általánosságban továbbá elmondható az is, hogy az 1688-as protestáns könyvekre elrendelt cenzúra után a durva hitvitázó irodalom alább hagyott és helyébe a biblia iránti érdeklődés került. Kifejezetten sok olyan értekezés született, amely a biblia egy-egy nevezetesebb eseményeit taglalja.⁷⁴ A bibliával való ilyen jellegű foglalatosság megerősítette azt a nézetet, hogy a szentírás történeti elbeszéléseit igenis alá lehet vetni allegorikus értelmezésnek, amelynek egyenes következménye lett a típusokkal és emblematikával való foglalkozás.⁷⁵ Erre a magyarországi fejleményre is célszerű figyelmet fordítani Szkovoroda magyarországi tartózkodásának lehetséges hatásai vizsgálatakor, hiszen – mint már fentebb megjegyeztük – Szkovoroda pont erre az időszakra datálja bibliaélményét. Emellett az is köztudott, hogy Szkovoroda maga is foglalkozott az emblematika irodalmával és bibliaértelmezési nézetei sem mondtak ellent a hazai protestáns bibliaértelmezésnek.⁷⁶

Bár Tokaj nem játszott kiemelt szerepet a hazai pietizmus terén, mégis érdemes Tokaj vallási életével kapcsolatban megemlíteni Tolnait, aki a puritanizmus⁷⁷ nézeteinek elterjedésében nagy szerepet játszott a 17. század derekán a térségben. Tolnai 1644 végétől nyerte meg a tokaji elsőpapságot, ahol azonnal hozzálátott fő célkitűzésének, a református vallásos élet bensőséges, öntudatos tételének megvalósításához. Tolnai a teológia megvitatásáról kialakított elutasító véleménye ellenére – hivatalba lépése után nem sokkal – már az 1645 december 6-án rendezett tokaji zsinaton mégis vallásos vitába keveredett.⁷⁸

Tolnai reformjai azonban nemcsak a térség vallási életében, hanem a sárospataki kollégium rektoraként az oktatásban is éreztették hatásukat. Jól tudjuk, hogy Szkovoroda maga is tevékenykedett az oktatás terén, többek között költészetet tanított Perejaszlayban, és maga is kidolgozott reformokat a költészet oktatására, tehát feltehetőleg érdekelték az oktatás kérdései is.⁷⁹ Különösen nagy jelentőséggel bír az a tény is, hogy a korában talán leg-híresebb pedagógus, Comenius, Tolnai szorgalmazására érkezett Sárospatakra(!).⁸⁰ Ez különösen azért fontos tény Szkovorodával kapcsolatban is, mivel Tschizewskij Szkovoroda megvilágosodását leíró *áalom*⁸¹ című élménybeszámolójával kapcsolatban Comeniusi hatást vél felfedezni.

---

72 Uo. 316.

73 ZOVÁNYI Jenő: *A magyarországi protestantizmus története. 1895-ig.* 2. kötet. Máriabesnyő-Gödöllő, 2004. 172.

74 Lásd ZOVÁNYI: *A magyarországi* 2. kötet 65.

75 Uo.

76 Bővebben az emblematikus irodalomhoz lásd TSCHISEWSKIJ: *Emblematische Literatur bei den Slaven.* In: PENKERT, Sibylle: *Emblem und Emblematikrezeption. Vergleichende Studien zur Wirkungsgeschichte vom 16. bis 20. Jahrhundert.* Darmstadt, 1978, 140–153.

77 A puritanizmusról bővebben lásd ZOVÁNYI: *A magyarországi* 1. kötet.

78 Tolnairól bővebben lásd ZOVÁNYI Jenő: *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban.* Budapest 1911, különösen az 85–100 oldalak.

79 A 17. századi felső-magyarországi oktatás helyzetéről bővebben lásd DIENES Dénes: *Minthogy immár schola mestert tartanak... Református iskolák Felső-Magyarországon 1596–1672.* Sárospatak, 2000 (Acta Patakina, 4).

80 ZOVÁNYI: *A magyarországi* 1. kötet 279.

81 Lásd СКОВОРОДА 1961 2. kötet 474–475.

Kovalinszkij életírásában Szkovoroda nyelvtudásával kapcsolatban megjegyzi hogy az író jó latin és német nyelvtudással rendelkezett és értett görögül is.⁸² Ezen felül mivel úgy tűnik, hogy Szkovoroda jó véleménnyel volt az „ő szeretett németeiről” feltételezhető, hogy a filozófus a betelepült német anyanyelvűekkel kereste Tokajon illetve más magyar városokban is a kapcsolatot.

A német ajkú családok letelepedése Magyarországon a 18. század folyamán három hullámban történt. Az első hullám az 1689–1740 idősakra tehető, melynek során Magyarországon III. Károly irányítása alatt elsősorban a dunántúli országrész, Pest, Dél-Magyarország, és az Északi Középhegység (Heves, Zemplén) került betelepítésre.

A második szakaszban Mária Terézia idején elsősorban Elsass-Lotaringiából, Badenből, Luxemburgból és Pfalzból érkeztek telepesek a szláv-román területekre, valamint Tokaj környékére is. Ekkor népesült be az 1750-ben Mária Terézia által kiállított hívogató levél (Siedlungspatent) hatására az egyik legnagyobb, Tokaj térségében található német ajkú település, Rátka is. Sajnos azonban Szkovoroda misztikus-spiritualista gondolkodásmódjára ezek a telepes családok valószínűleg nem lehettek nagy hatással, mivel tradicionális katolikus családokról van szó, akik zárt közösségekben éltek.⁸³

A harmadik szakasz II József nevéhez köthető és már Szkovoroda magyar területen való tartózkodása utánra tehető.⁸⁴

A német anyanyelvű lakosság letelepedése szempontjából Buda illetve Pest kiemelten frekvenciát játszott a 18. század folyamán is. Ezeken a területeken már a 13. században nagy volt a németajkú lakosság aránya. A települések német anyanyelvű családokkal való új, gyors betelepítése bizonyára annak is köszönhető volt, hogy sok család a török pusztítás után vissza kívánt térni a 13. század óta otthonának számító Budára⁸⁵ ill. Pestre.

A legtöbb németajkú család magyar területeken való letelepedése tehát a törökök kiűzése után történt. Arról azonban nem szabad megfeledkeznünk, hogy azokon a területeken, ahol a török hódítás nem járt eredménnyel, illetve a török hamar visszavonulásra kényszerült, ott megmaradt a német nyelvű lakosság, amely a német protestáns kultúrát követte. Ennek köszönhetően a Szepességben és az észak-magyarországi bányavárosokban találhatjuk a „leggazdagabb német protestáns kultúrát”.⁸⁶ Szintén virágzó volt a protestáns irodalom és kultúra az erdélyi szász prédikátoroknak köszönhetően. A pietizmus ezeken a területeken a 18. század első két évtizedében jelent meg és hirtelen nagy népszerűsége tett szert.⁸⁷ Ezt mutatja az is, hogy az erdélyi protestáns irodalomban szintén kimutatható Arndt ill. Thomas a Kempis műveinek hatása.

---

82 „Он говорил весьма исправно и с особливою чистотою латинским и немецким языком, довольно разумь еллинскій” (СКОВОРОДА 1961 2. kötet 489).

83 SPÉDER Antal – TAKÁCS Péter: *Rátka története a betelepüléstől a II. világháborúig*. In: FRISNYÁK Sándor (szerk.): *Rátka. Egy német falu Tokaj-Hegyalján*. Rátka, 1991, 27–85.

84 HUTTERER, Claus Jürgen: *Die deutsche Volksgruppe in Ungarn*. In: ugyanaz: *Aufsätze zur deutschen Dialektologie*. Budapest 1991. (Ungarndeutsche Studien, 6), 253–280, itt 258.

85 Buda lakosságáról lásd még NAGY Lajos: *Buda Polgársága a XVII. század végén*. In: TARJÁNYI Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából*. Budapest 1966 (Budapest Várostörténeti monográfiái, 26), 27–57.

86 PUKÁNSZKY Béla: *A magyarországi német irodalom története. A legrégebbi időkől 1848-ig*. Mária-besnyő-Gödöllő 2002 (Historia Incognita), 221.

87 PUKÁNSZKY: *német irodalom* 243.

A leendő németajkú telepes családok toborzása elsősorban a déli- és közép németországi területen folyt, melyben a katolikus egyház is kivette a részét. Ugyanis a katolikus Habsburg vezetés főként katolikus német családokkal kívánta betelepíteni az elnéptelenedett magyar falvakat. Ezzel a betelepítési politikával a Habsburg vezetés erősíteni kívánta politikai hatalmát és az ellenreformáció hatékonyságát a térségben, valamint ellene akart hatni a már letelepedett protestáns németiség tevékenységének. Ennek ellenére a lutheránus és kálvinista németajkú parasztek körében is népszerűvé vált a betelepülés, amiben nem kis szerepet játszott az is, hogy a felajánlott engedmények hatására a protestáns letelepedők a magyar területeken nagyobb vallási szabadságban reménykedhettek. Ily módon a letelepedés egy protestáns magyar földbirtokos birtokán nagyobb vallásszabadságra adhatott esélyt, mint az addigra már erősen ellenreformált osztrák területen maradás.⁸⁸ Az új betelepülők között nagy számban voltak kereskedők is. Ezt a tényt azért emelem ki, mivel Tokaj, mint tiszai átkelő hely, fontos állomása volt az ország egyik jelentős kereskedelmi útvonalának, amely Brassóból Pestre vezetett. Ez azért is érdekes tény, mivel tapasztalataink szerint az „új” misztikus-spiritualista tudásanyag és nyomtatványok terjesztése gyakran a kereskedők személyében talált közvetítőre. Tehát ez is lehetőséget nyújthatott Szkovorodának arra, hogy ilyen jellegű irodalomhoz jusson.

Rövid vallástörténeti és politikai kitekintésünk alapján véleményem szerint nem bizonyítható egyértelműen Szkovoroda kapcsolatba kerülése a rá nagy hatást gyakorló – hazájában nem hozzáférhető – misztikus-spiritualista irodalommal, csoportokkal és tanokkal Tokaj térségében. Mint láttuk, a Tokaj környékén élő, zárt közösséget képező és katolikus felekezeti betelepült német ajkú lakosság aligha közvetíthette Szkovoroda felé a misztikus-spiritualista gondolatvilágot.

Ennél sokkal inkább feltételezhető, hogy Szkovoroda esetleg erdélyi vagy szepességi lelkészekkel tartott fenn kapcsolatot. A pietizmus hatása is inkább ezekben a körökben vehető észre, és nem a tokaji szellemiség köreiből mutatkozott. Egyedül a Tolnai hatására elterjedt puritanizmus ill. iskolareformok, valamint Comenius jelenléte a közeli képzési centrumban, Sárospatakon tűnik Szkovoroda érdeklődésével egybevágnak.

Mindezek következtében és a korábban felsorolt okokból kifolyólag valószínűbbnek tartom, hogy Szkovoroda valójában csak mint kiinduló pontnak, amolyan első lépésnek tekintette tokaji küldetését, amelynek segítségével lehetősége nyílt más, spirituális szempontból aktívabb területek meglátogatására. Ilyen központnak számított a 18. században Buda, Pozsony és a protestantizmus üldözése ellenére Bécs is. Mivel mindezen városokba Szkovoroda is ellátogatott,⁸⁹ vessünk tehát egy rövid pillantást ezek társadalmi és hitéleti helyzetére Szkovoroda ott tartózkodásának idején.

A Budán élő németiség már a reformáció kezdetekor kiállt az új tanok mellett, sőt a budai német papok nagy szerepet játszottak a reformáció budai terjesztésében is.⁹⁰ A török felszabadítás után, a 18. században Budán három nagy nemzetiségi csoport – a magyar, a

---

88 HUTTERER: *Volksgruppe* 257. A telepítéssel kapcsolatban lásd még TILKOVSKY Lóránt: *Német nemzetiség – magyar hazafiság*. Pécs, 1997 (Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből), különösen a 27–36 oldalak.

89 СКОВОРОДА 1961 2. kötet, 489.

90 BÁCASKAI Vera – GYÁNI Gábor – KUBINYI András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. Budapest 2000, 64.

német és a rác – közül a német bizonyult a legerősebbnek, miután a város igazgatása a német polgárság kezében volt.⁹¹ Buda egyben szoros kapcsolatot tartott fenn Béccsel is és a budai diákok nagy része is a Bécsi Egyetemen szerzett oklevelet.

Ausztriában a II. Rudolf által megkezdett ellenreformáció hatására a 17. század első felében a protestáns vallásúaknak át kellett térniük a katolikus hitre, vagy pedig el kellett hagyniuk hazájukat illetve (a nemesek) belső emigrációra kényszerültek. Az ennek következtében megindult emigráció még a 18. században is éreztette hatását. Ugyancsak a század közepére alakultak ki az osztrák területen maradt evangélikusok stabil titkos csoportosulásai, akik rendszeresen tartottak fent kapcsolatot egymással levelezés ill. misztikus-spiritualista irodalom küldésének segítségével. Ezek a csoportosulások a lutheránus külfölddel is ápolták a kapcsolatot. Az evangélikus hitvallás gyakorlásának teljes betiltása után csak a hivatalnokok, az evangélikus államok küldöttei és a Bécsen átutazó kereskedők gyakorolhatták vallásukat, melynek következtében Bécsben a teljes tiltás ellenére istentisztelet tartására is sor kerülhetett.⁹² A titkos csoportosulások ezt a privilégiumot kihasználva gyakran kereskedőkkel ill. a Bécsen átutazó idegenek segítségével küldték el leveleiket valamint misztikus-spiritualista könyveiket sorstársaikhoz továbbá külföldre is. Mint fent említettük, ez azért is figyelemre méltó az elemző számára, mivel Szkovoroda ily módon az utazó kereskedők révén Tokajból is könnyen létesíthetett kapcsolatot mind a Budán, mind a Bécsben tevékenykedő spiritualista csoportokkal.

A hazájukban maradt nemes protestánsok nagy része külföldre, Regensburgba, Augsбургba, Nürnbergbe valamint a nyugat-magyarországi városokba, így például Pozsonyba jártak rendszeresen istentiszteletre. Ez azért is kiemelendő, mivel tudjuk, hogy Pozsonyra erősen hatott a hallei pietizmus. Tokajjal ellentétben, a vonatkozó szakirodalomban részletesen elemzik Buda, Bécs és Pozsony szerepét a misztikus-spiritualista irodalom közvetítésében. Szkovoroda látogatásai viszont az említett városokba csak megjegyzések szintjén és szétszórtan jelennek meg az általunk ismert hivatkozásokban.

Mindezen tények ismeretében Szkovoroda Budán, Bécsben ill. Pozsonyban való tartózkodása ezért is Fontosabbnak tűnhet az író misztikus-spiritualista gondolkodásának alakulásában, mint Tokaj.

TÜNDE BEATRIX KARNITSCHER

SEARCHING FOR GOD BETWEEN EAST AND WEST IN THE 18th CENTURY
THE YEARS HRIHORIJ SZKOVORODA SPENT IN HUNGARY

Though known for international scholarship, the activity of the Ukrainian philosopher, theologian, writer and spiritualist, Hrihorij Szkovoroda (1722-1794), who bridged the culture, religious literature and philosophy of Eastern and Western Europe, so far has not been studied in detail. Present study analyses Hrihorij Szkovoroda's stay in Hungary, drawing on the fact that the years he spent abroad (1750-1753) had an important effect on his intellectual development. This period started with his service in Tokaj. The study discovers the Hungarian influences in the spread of Western European mystical-spiritualist literature and thoughts in Eastern Slavic philosophy and literature during the 18th century.

91 BÁCSCAI – GYÁNI – KUBINYI: *Budapest* 86.

92 REINGRABNER Gustav: „A protestantizmus a mai Ausztria területén a 17. században”. In: NAGY Márta (szerk.): *Új kegyesség. Fejezetek az osztrák-magyar protestáns kapcsolatok történetéből*. Budapest 1997 (Metronom könyvek), 11–42 itt. 38.

TAMÁSI ZSOLT

A SZÉKELYFÖLDI KATOLIKUS PAPSÁG FORRADALMI SZEREPVÁLLALÁSA 1848/49-BEN

Esettanulmány: András Antal gyergyóalfalvi plébános és kerületi jegyző szerepe*

A székelyföldi római katolikus egyházmegyes papság az 1848/49-es forradalom és szabadságharc ideje alatt az eseményeknek nemcsak részese, hanem alakítója is volt. Ez egyformán igaz az egyházon belüli reformok és a forradalom katonai eseményei szempontjából is. Jelen tanulmányban a szerepvállalások esetében a háttérből nagy befolyást gyakorló gyergyóalfalvi plébános és gyergyói kerületi jegyző, András Antal¹ személyes hatását igyekszünk beazonosítani. A forradalmi elkötelezettségét osztó kerületi esperesének, Mészáros Antalnak² a segítségével a gyergyói esperesi kerület magatartásán túl³ ugyanis az egész egyházmegye forradalmi évek alatti történéseit is közvetve befolyásolta

* Az esettanulmány része az OTKA NK 83799 kutatásnak. Megírását a Székely Előfutár Alapítvány 2012. évi kutatási támogatása tette lehetővé.

- 1 András Antal Nagykászonban született 1809-ben. Teológiai tanulmányait Gyulafehérváron, Pesten, Bécsben a Pazmaneumban végezte. Pappá 1833-ban Pozsonyban szentelték, tanulmányait 1833–1835 között Bécsben az Augustineumban folytatta. 1835-től Gyulafehérváron teológiai tanár és prefektus, párhuzamosan Magyarigeben helyettes plébános. 1843–1849 között Gyergyóalfaluban plébános és kerületi jegyző. Az 1848-as forradalomban való részvétele miatt elfogták. Miközben Csíkszeredába kísérték, útközben a bekövetkező sorsa miatti félelmében Csíkszenttamáson föbe lőtte magát. FERENCZI Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*, Bp.–Kolozsvár 2009. (a továbbiakban FERENCZI 2009), 152.
- 2 Mészáros Antal 1800-ban született. Pappá szentelve 1823-ban. Kolozsváron káplán, 1827-től Tusnádon plébános, 1841-től Gyergyószentmiklóson. 1843 (1845?)-től gyergyói esperes, iskolafelügyelő, gimnáziumi igazgató. 1849-ben a forradalom idején tanúsított magatartása miatt egy évet börtönben ült. 1850-ben szabadulása után előbbi hivatalát foglalta el. Meghalt: 1865. november 6. FERENCZI 2009. 343.
- 3 A gyergyói kerület történetének részleteit korábban konferenciákon és szaktanulmányokban már néhány alkalommal érintettem. A konferencia-előadások adatai: *A csiki és gyergyói római katolikus papság az 1848/49-es forradalomban*. Székely történeti konferencia, Szerző: Erdélytörténeti Alapítvány, Debrecen, 2009. október 2–3. (a konferencián elhangzott előadás tanulmánykötetben is megjelent: TAKÁCS Péter (szerk.): *Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia*. Erdélytörténeti könyvek 8. Debrecen, 2009. 329–348.); *A gyergyói papság kezdeményező szerepe az 1848–49-es egyházi reformban* – EME – Nemzetközi történész konferencia, Gyergyószentmiklós, 2010. május 27–28. A témához kapcsolódó tanulmányaim: *Az erdélyi római katolikus egyházmegye az 1849-es forradalomban*. Gyergyói gyűjtőlevéltári adalékok az egyházmegye történetéhez. In. BALOGH Margit (szerk.): „Alattad a föld, fölötted az ég...”: *Források, módszerek és útkeresések a történetírásban*. Bp. 2010. 81–100.; *Az erdélyi egyházmegyes papság radikálisabb reformtörekvéseinek háttere 1848/49-ben* – In. Studia Theologica Transsylvaniensia, 12 (2009) 259–282.

tevékenysége. Szerepvállalása során jelen tanulmányban vázoljuk azokat a háttéreseeményeket, amelyek keretében mérhető kiállításának a hatása. Előbb az 1848-ban megtartott egyházmegyei zsinat előkészítésében, majd az 1849-es, a megyéspüspöktől elszigetelt egyházmegyében az espereskerületi nagyobb autonómia szervezésében játszott szerepét körvonalazzuk. Ezt követően térünk ki a katonai eseményekre játszott hatására, s az ezzel járó, a megtorló osztrák hatalom részről történő letartóztatására, ennek következményére.

Az 1848 áprilisban szentesített, egyházat érintő pozsonyi törvények az egyházmegyékben a reformok átgondolására és megfogalmazására adtak lehetőséget. A pozsonyi törvények közül a 20. tc. a vallások közötti egyenlőség kimondásával úgy szüntette meg a katolikus egyház addigi államvallási jellegét, hogy párhuzamosan az állami beavatkozások korábbi lehetőségeit nem törölte el. Ezért már a törvényalkotás folyamán a katolikus egyház képvisellete kérte annak pontosítását, hogy a katolikus egyház belső szerkezetébe (püspöki, lelkészi kinevezések, dogmatikus elveken alapuló egyházi jogok) megszorításokkal vagy csonkításokkal történő külső beavatkozására a későbbiekben ne kerülhessen sor. Ennek érdemi tárgyalása időhiányra való hivatkozással elmaradt.⁴ A törekvés az elnapolással nem szűnt meg, a kérés támogatottságát a magyar püspöki kar azzal próbálta bizonyítani, hogy a hívekkel is aláíratják a petíciót. Ugyanakkor az esztergomi főkáptalan körlevele arra is rámutat, hogy az érdekek érvényesítésére a legjobb megoldás a nemzeti zsinat tartása lenne. „*Hogy a catholicus közösség ekképp mellőzött petícióját sorsára nem hagyhatja, és hagyni nem fogja, az a dolgok természetéből, és minden oldalról nyilvánuló catholicus közvéleményből világos. S hogy e közérzelem kifejezésére szükséges megyei és nemzeti zsinatok, s egyházi gyülekezetek tartása,*”⁵ tehát ajánlják az egyházmegyei zsinatok megszervezését, mintegy előkészítőül a nemzeti zsinatra.

Az egyházmegyei zsinat szervezése Erdélyben nem volt egészen egyértelmű, hiszen annak ellenére, hogy a pozsonyi törvénykezés tartalmazta az uniót Erdéllyel, annak erdélyi országgyűlési elfogadása és uralkodói szentesítése előtt jogilag Erdélyt semmi sem érinthette a pozsonyi törvénykezésből. Így a nemzeti zsinati tervhez való kapcsolódás sem lehetett teljesen biztos. Igaz, hogy az erdélyi egyházmegyes püspök, Csiktusnádi Kovács Miklós kezdetektől együttműködve a magyar püspöki karral, aktív részt vállalt már a petíciós akció szervezésében,⁶ viszont az egyházmegyes papság átfogó tervei túlmutattak az

---

4 A katolikus autonómia biztosításának módozatáról április 7-én Rónay János Csanád megyei követ ismertette az országgyűlésen. Kérték, hogy a katolikus egyháznak a polgári hatalommal való viszonya egyedül a törvény által rendeztesék, *akárcsak* a másvallásúak esetében, engedélyezzék a zsinatok szabad tartását, legyen biztosítva a katolikusoknak is saját iskoláiknak alapítási és igazgatási joga; a katolikusoknak is szabad legyen saját alapítványaikat – azokat is, amelyeket eddig a királyi helytartótanács alatt voltak – függetlenül kezelni. A kérés tárgyalását az időhiányra hivatkozva (hogy április 10-ig – amikor is a király Pozsonyba érkezik – újabb kérdést vegyenek fel a tárgyalásokba) elnapolták. Az idő rövidsége valóban nem adhatott lehetőséget arra, hogy egy új kérés tárgyalását napirendre tűzzék, de a helyzet dilemmája az, hogy a 20. törvénycikk megszavazása előtt a katolikus egyház államvallási helyzetből nem igényelhetett autonómiát, a szavazás után viszont hiába igényelt, mert erre „nem volt idő”. TÖRÖK Jenő: *A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871. Adalékok a magyar liberális katolicizmus történetéhez*. Bp., 1941.

5 Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (GyÉFKL), Püspöki Iratok (PI) – 389. d. 3. cs. 687/1848. – *Az esztergomi káptalani gyűlés határozata*, Esztergom, 1848. május 2.

6 Már 1848 májusában kiadja ebben az ügyben kelt körlevelét: „*Szíveskedjék a religio és egyház legszentebb ügyében szerkesztett, ide mellékel, s a legközelebbi erdélyi országos, s ha itt célt nem érnenk, a magyarhoni nemzeti gyűlésre is multhatalanul beadandó pontokat egy, minél előbb tartandó kerületi gyűlésben hatályos közremunkálásával pártolni, indokolni és lehetőleg felvilágosítással e közügyünket oda vezetni, hogy a*

állami beavatkozással szemben megfogalmazott püspöki önvédelmi diskurzusnál. A Magyarországon kibontakozó alsópapsági reformmozgalomhoz közelítve az egyházmegyei zsinatban lehetőséget láttak olyan reformok szorgalmazására, amelyekre a korábbi, jozefinista szellemű államegyházi keret nem adhatott lehetőséget. Ezzel magyarázható, hogy a petíciós akcióba való bekapcsolódás mellett⁷ erőteljesebben figyelhető meg az egyházmegyei zsinat igénylése. A magyar püspöki kar által javasolt tárgyalási tematikát megelőlegezve igyekeztek alulról szervezve az általuk legjelentősebbnek tartott kérdések megtárgyalását is kieszközölni. Ebben a folyamatban, a háttérben a szervezést a gyergyói kerület, főleg a kerületi jegyző irányította. Nem tudhattak arról, hogy a megyéspüspök, Kovács Miklós 1848. május 18-án a gyulafehérvári papságot „*pünkösöd hó 20-án reggeli 10 órára a mostani körülményekben az egyház részéről szükséges teendők feletti tanácskozás végett, a praeposti terembe*” összehívá⁸ elhatározva, hogy annak ellenére, hogy az unió kimondása előtt egyházmegyei zsinat a nemzeti zsinat előkészítéseként még nem tartható, mégis elkezdte annak előkészítését.⁹ Ebben a szellemben körlevéllel fordult az egyházmegye esperesi kerületeihez,¹⁰ s az előkészítés beindításáról tájékoztatta a magyar püspöki kart is.¹¹ A gyergyói kerületi esperes, Mészáros Antal ezzel párhuzamosan május 22-én rendkívüli kerületi gyűlést hívott egybe a zsinattartás kérdéskörben.¹² A gyűlésen megfogalmazott jegyzőkönyv a kerületi jegyző, András Antal hatását jelzi, akinek tekintélyét a kerületi papság előtt megalapozhatta alapos képzése. Miután Kolozsvárt a gimnáziumi tanulmányait elvégezte, 1827–1829 között a filozófiai alapképzésben Gyulafehérváron részesülve, teológiai tanulmányait Pesten folytatta. Két évi pesti tanulmány után a kolerajárvány miatt visszakerült ugyan öt hónapig Erdélybe, de a járvány megszűntével folytathatta tanulmányait, de ekkor már Bécsben, a Pazmaneumban. Pappá szentelése után¹³ rövidesen, 1833-tól¹⁴ tovább folytatta bécsi tanulmányait, de ekkor már az Augusti-

---

kerületbeli plebános urak, legszentebb jogaink érzetétől áthatva, a meggyőződés és keresztény szeretet útján minden rendű híveiket egyházunk érdekében megnyerni, s az aláírásra birni siessenek... s az így elkészült íveket még e folyó hó lefolyta előtt hozzánk beküldeni buzgólkodjék”. – GyÉFKL PI. – 389. d. 4. cs. 707/1848, 389. d. 11. cs. 821/1848. – Gyulafehérvár, 1848. május 1.: Kovács Miklós püspök körlevele a kerületi esperesekhez.

- 7 Amiről a gyergyói kerületből a kutatás során az derült ki, hogy annak ellenére, hogy a püspökségre beküldött petíciós ívek között nem található a gyergyói kerületből egyetlen példány sem, a május 22-én Gyergyóújfaluban tartott rendkívüli gyűlésen ennek ismertetésére sor került, a kerületi papság pártoló álláspontra helyezkedett. – Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Gyergyói Gyűjtőlevéltára (GyFL GyGyL), Gyergyószentmiklósi Plébánia iratai. Helyi egyházi archontológia. 1276–1861. *Gyergyói esperesi kerület papságának gyűlési jkt.* 1814–1862. 1848. május 22. *Gyergyóújfalu, rendkívüli gyűlés jegyzőkönyve.*
- 8 GyÉFKL PI. – 389. d. 4. cs. 707/1848: *Kovács Miklós püspök tanácskozásra hívó levele a fehérvári papsághoz*, 1848. május 18.
- 9 GyÉFKL PI. – 389. d. 4. cs. 707/1848: *A gyulafehérvári káptalan és tanárok részvételével tartott egyházi tanácskozás jegyzőkönyve*, Gyulafehérvár, 1848. május 20.
- 10 GyÉFKL PI. – 389. d. 4. cs. 707/1848. – *Püspöki körlevél az erdélyi egyházmegyéhez*. 1848. május. [20.]
- 11 GyÉFKL PI. – 389. d. 2. cs. 703/1848. – *Kovács Miklós püspök levele a pécsi püspökhöz*, 1848. május 20.
- 12 GyFL GyGyL, Gyergyószentmiklósi Plébánia iratai. Helyi egyházi archontológia. 1276–1861. *Gyergyói esperesi kerület papságának gyűlési jkt.* 1814–1862. 1848. május 22. *Gyergyóújfalu, rendkívüli gyűlés jegyzőkönyve.*
- 13 Erre 1833. július 14-én került sor Pozsonyban, a felszentelést egyházmegyéi püspöke, Kovács Miklós végezte. FERENCZI 2009, 152.
- 14 1833-ban szerepel a növendékek névsorában. TUSOR Péter: *A bécsi Frintaneum tagjai Magyarországról, 1816–1918.* In: *Lymus. Magyarságtudományi forrásközlemények.* Bp., 2007. (továbbiakban TUSOR 2007) 211.

neumban,¹⁵ ahonnan egyházi és történelmi szigorlatai letétele után visszarendelték Gyulafehérvárra teológiai tanárnak. Egy évig tanított dogmatikát, utána hét évig egyházjogot és történelmet. „*Ez alatt voltam egyszersmind prefektus, administrator, számvevő, ülnök, majd felesküdtém ügyvédnek*” – vallja önéletrajzában.¹⁶ Egészségi okok miatt¹⁷ került sor elhelyezésére, „*az orvosok jónak látták és multhatatlannak a légváltoztatást*”, s így került Gyergyóalfaluba megválasztott plébánosként 1844-ben. Március 4-én érkezett meg, s már májusban ki is nevezték kerületi főjegyzőnek, s októberben Csík-Gyergyó és Kászsónszék ülnökének is. A gyergyói kerület által készített beadványokon egyformán érződik alapos teológiai, elsősorban egyházi és egyháztörténeti képzettsége, de ugyanúgy tetten érhető, hogy pesti és bécsi tanulmányai alatt kialakult kapcsolatait ápolva első kézből értesült az országos változásokról és törekvésekről.

A május 22-i gyergyói rendkívüli gyűlésen megfogalmazott beadványukban¹⁸ a kerületi papok megfogalmazták, hogy „*a buda-pesti papság 12 pontból álló petícióját*¹⁹ (...) *annak minden pontját illő komolysággal, higgadt ésszel megvizsgálók, úgy találtuk, miképp azok nemcsak a buda-pesti, de az egész magyar clerus sérelmeit, kéréseit foglalják magukban, azért egész készséggel, egyes akarattal azokat magunkévá tettük, elfogadtuk*”. Ugyanakkor e kérdések „*legtöbbike csak egy nemzeti, vagy megyei zsinaton eldönthető,*” ezért kéri ennek összehívását. Ez a kérés is jelzi, hogy a megyéspüspök zsinatot szervező május 20-án keltezett körlevelét egészen biztosan nem ismerhették. Az alulról történő szervezkedés bizonyítéka ugyanakkor, hogy a rendkívüli gyűlésen eldöntik, „*hogy pedig ezen folyamodásunk annál sikeresebb legyen, annak pártolására felszólítandónak véltük a szomszéd Esperest urakat, u[gy] m[int] a fel- és alcsiki, háromszéki, sepszi és miklósvári, megint az udvarhelyi, M[aros]vásárhelyi, küküllői és tordai esperest urakat, ezen kérelmünk pártolására.*” A jegyzőkönyv megerősíti, Mészáros Antal kerületi esperes mellett

15 A bécsi Augustineum a Habsburg-birodalom sajátos egyházi elitképző intézménye volt. 1816-ben alapította I. Ferenc császár. Rendeltetése dinasztiahú, megbízható egyházi elit nevelése volt. A teológiai tanulmányaikat befejezett, rendszerint felszentelt pap növendékek általában 2-3 évet tölthettek a császár és király közelében. Általában 8-10 magyarországi hallgatója volt, de 1824–1848 között csak évi hat. A jelöltek kiválasztásába a szemináriumi előljárók véleménye volt a meghatározó. A budapesti Központi Szeminárium az Augustineum utánpótlásában kulcsfontosságú volt, mert ennek a pesti szemináriumnak a hallgatói tanulhattak egyetemi szinten teológiát. A végzett növendékek esetében az Augustineum vezetősége tett javaslatot az elhelyezésükre. Lelkipásztori foglalkozás helyett oktatói vagy aulai szolgálatra javasolták őket. TUSOR Péter: *A bécsi Augustineum és Magyarország, 1816–1918*. In: *Aetas* (2007) 22. évf. 1. sz. 32–40.

16 *Andrási Antal önéletrajza*. In: *Liber oblongus in pelicea compactura, de fundis, peculia, supellectiti Templi et constitutionis Parochialis, incensatus ab Inventaris ani 1697. Consegneuter ante Ruinea Gyergyóiens. – Bórbeköitőit hosszúkás könyv, az Egyházközség földjeiről, a pénztárról, a templomi berendezésről és az Egyházközség szabályzatáról, végzéseiről, az 1697-es leltárról. Feljegyzések Gyergyó romlása előtti időből*. Az eredetiből készült fénymásolat, Fülöp Sándor magángyűjteménye. Eredetije elveszett, A másolat őrzésre átadva: GyFL GyGyL. (továbbiakban: ANDRÁSI: *Önéletrajz*)

17 *Önéletrajza* szerint: „*ennyi hivatalos foglalatossággal, a szünetlen olvasást egybekapcsolva, kényteleníttem éj-nappal dolgozni, mi megrontá egészségemet s 1842-ben májbajban meghalok vala, ha az Előpataki 5 heti cura ne segilyen rajtam. Csakugyan ez üdő óta egészségem olly gyenge, kedélyem levert és búskomor volt.*”

18 A püspöki székhelyen 27-én iktatva. GyÉFKL, PI. – 393. d. 37. cs. 823/1848: *Mészáros Antal gyergyói esperes beadványa az erdélyi Consistoriumhoz*, Gyergyószentmiklós. 1848. május 27.

19 A beadványban az aláírók az egyházon belüli demokratizáló javaslatok mellett síkra szálltak az anyanyelvi liturgia, a papság méltányos és arányos fizetése, a világi ruha viselése, a teljes papság bevonásával tartandó évenkénti zsinatolás mellett. OSZK, Kismenyomtatványtár. *Magyarország alrendű papságának üdvözllet az Urban! Buda-Pest összes lelkészei*.

Andrási Antal kerületi jegyző elsődleges szerepét. A szomszédos esperesekhez küldendő „felírat és felszólítás elkészítése a jegyzőre bízott, ki azokat rögtön el is készítette, és az esperest úr útján egy pár nap alatt útnak bocsátotta.”

A püspökségre küldött beadvány és a kerületekhez küldött körlevél tartalmilag azonos, az indoklásban viszont eltérést találunk. A püspöki konzisztóriumhoz írt beadványban az egyházi szabályokat felsorolva kiemelik az évenkénti zsinatolás szabályát, a zsinat azonnali összehívását a kepe problémával indokolva.²⁰ Kitérve a papi nyugdíjalap kérdésére, *burkoltan* jelezik, hogy az alap költségvetésére is *kíváncsiak*. A kerületi esperesekhez írt felhívásukban rámutatva az átalakulások nagyságára, felteszik a kérdést, hogy „*vajon Egyházunkban, melyben szolgálunk, – vajon Statusunkban, melynek tagjai vagyunk a tökély azon pontján állanak é fegyelmi intézeteink, rendszabályaink, melyeket még a jelenkor mindent magával ragadó árja is sérthetetlenül, bántatlanul kell hogy hagyjon? S midőn ezen kérdésre ön meggyőződésünk, tapasztalásunk nemmel felelt*” – kéri, hogy a budapesti papság pontjait az esperesi kerületekben is tárgyalják meg. Ezt követően az esperesekhez írt körlevél folytatása szó szerint megegyezik a konzisztóriumhoz írttal, de a szóhasználatban erőteljesebb fogalmakat használják. Itt már nemcsak *kíváncsiak* a költségvetésre, hanem *számoltatni* akarják a *kezelő urat*, kifejtik, hogy a papi nyugdíjalap *veszélyben van*. Körlevelük első mérhető hatása, hogy ennek szellemében fogalmazza meg már május 24-én beadványát a Belső Szolnoki kerület is.²¹

Az egyházmegyei zsinatra történő hivatalos előkészület során 1848 augusztus elején került sor a gyergyói kerület gyűlésére, amelyen a megyéspüspök által elküldött, a magyar püspöki által kidolgozott nemzeti zsinati tematikát kellett véleményezni. A Gyergyócsomafalván tartott gyűlés jegyzőkönyvéből megtudjuk, hogy miután felolvasták a püspöknek a vegyes Státus gyűlésre és az egyházmegyei zsinatra meghívó körlevelét, a 21 javasolt tárgyalási ponttal,²² „*ezekre feleletét jegyző Andrási Antal előlegesen el készítve, fel olvassa, mit a gyűlés pontonként meg vitatva igen kevés észrevétellel magáévá tett.*” A kerületi egyházmegyei zsinati beadvány alapvetően tehát Andrási Antal véleményét tükrözte, ahogyan erre jogosan következtethetünk a májusi beadványok megfogalmazása esetében is. Nem tekinthető a véletlen művének, hogy az egyházmegyei zsinaton hivatalból jelen levő Mészáros Antal esperes mellett a kerület képviselőként Andrási Antalt delegálta.²³ Az egyházmegyei zsinat munkálatait megelőző vegyes Státus gyűlésen szintén mindketten jelen voltak, a Státus-gyűlés kérésére a megyéspüspök a világi jegyző, Vinkler Ferenc mellé egyházi jegyzőnek a jelenlevők kérésére Andrási Antalt jelölte ki.²⁴

20 „*E felett, ha csak azt nem akarjuk, hogy a világiak rólunk nélkülünk önkárunkra határozzanak, multhatatlannal össze kell gyűlnünk mentől előbb.*”

21 GyÉFKL PI. – 389. d. 11. cs. 821/1848. – Szamosújvár, 1848. május 24.: *Gajzágó Kristóf Belső Szolnoki esperes levele Kovács Miklós püspökhöz.*

22 Első alkalommal csak 21 javasolt tárgyalási pontról értesítik Kovács Miklós püspököt, amit utólag további 4 ponttal egészítenek ki. Az így 25 pontra javított listát csak a nyár közepén kapta kézhez az erdélyi püspök. GyÉFKL., PI. – 389. d. 3. cs. 994/1848. – Pest, 1848. július 20.: *Hám János levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz a zsinati pontokról.*

23 Résztvevők névsora – GyÉFKL Fond: Egyházmegyei Zsinatok (továbbiakban EZs), d. I. 1/e. 1085/1848. *Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve.*

24 GyÉFKL EZs. d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Az erdélyi katolikus vegyes Status gyűlésnek Kolozsvárott 1848-ik év Kisasszony hava 27-kén tartott ülésének Jegyzőkönyve.*

A magyar püspöki kar által összeállított tematikát feldolgozó erdélyi egyházmegyei zsinati munkálatokon első látásra az egységesen meghatározott szempontok érvényesültek, de a behatóbb vizsgálat arra enged következtetni, hogy valójában az espereskerületek aktív előkészületei sokkal inkább meghatározták a tárgyalások menetét, mint azt a nemzeti zsinati tervet kidolgozó püspöki kar behatárolhatta volna. Erdély püspöke, Csíktusnádi Kovács Miklós ezt ugyan érzékelte, de mégsem akadályozta meg a vélemények kibontakozását. Az egyházmegyei zsinatra készített gyergyói javaslatcsomag és a zsinati munkálatok teljes ismertetésétől eltekintve, néhány releváns példát emelhetünk ki az Andrási Antal hatása alatt megfogalmazott, s a zsinaton tárgyalt gyergyói javaslatokból.

A májusi beadványban a zsinat-igénylés indokaként már szereplő, általános székelyföldi problémát jelző kepezés²⁵ esetében a községtől független papi fizetést sürgettek a gyergyói papok az augusztusi kerületi gyűlésen. A papok fizetésének rendezése az anyagi források saját kezelésének a függvénye volt. A Státus-gyűlésen, mielőtt a bizottmányi javaslat elfogadására sor került volna, Andrási Antal ki is emelte, hogy a papok fizetésének rendezése azért is szükségszerű, hogy „*a papság ne legyen kénytelen szántás-vetéssel foglalkozva a különben hivatásánál fogva önmivélésre kellető időt anyagi szükségek beszerzésére fordítani, s emiatt a hívek oktatását, papi tiszte pontos teljesítését végtelen kárára a népnek és statusnak elhanyagolni kényszerült ne legyen.*”²⁶ A radikális alsópapsági kérések a többi egyházmegyében azt indítványozták, hogy az egyház anyagi forrásait a fizetések egységes biztosítása miatt adja át az államnak. Erdélyben ennek nem volt akkora visszhangja, a gyergyói kerület is csak azért kéri, hogy a fizetés az állam részéről legyen biztosítva, hogy a kepe-begyűjtés kellemetlenségeitől mentesítse a lelkipásztorkodó papságot. Ezt a kepe készpénzzel történő megváltásától, a papság fizetésének az egyházközségtől való függetlenítéstől remélték.²⁷ Ilyen megfontolásból javasolták tehát, hogy az egyház adja át az államnak a papság fizetésének rendezését,²⁸ amit viszont úgy a Státus-gyűlés, mint az egyházmegyei zsinat is elutasított. Jogosan félhettek attól, hogy ha az államra maradna az egyházi személyek fizetésének rendezése, akkor e költségek fedezésére a státusvagyont is államra kellett volna átruházni. Ezért a Státus-gyűlés kihangsúlyozta,

---

25 A székelyföldi keperendszert az 1882-es egyházmegyei sematizmus a következőképpen összegzi: „*Szent István törvénye szerint tizedet kell fizetni a püspöknek, a papnak pedig telek és szolga jár. (...) A székelység a tizedet nem vette be. (...) A székely községekben a keperendszer (capetia) alakult ki (...): 1. Akinek 12-12 kalangya termése van, tartozik 2 kalangya őszt és kettő kalangya tavaszt adni a papnak, 1 kalangya őszt és 1 kalangya tavaszt a kántornak. Azonkívül minden igás gazda 1 terű tűzifát, ami a pap és a kántor között oszlik. Nemesek is fizetik, holott 1492 óta a magyar nemesség kezdette önmagát felmenteni. 2. Az osporás vagy napot dolgozik, vagy fizet. Ez is természetesen oszlik a kántorral. 3. Akinek csak 6 kalangya termése van őszből és tavaszból, fél képét fizet.*” – *Az erdélyi egyházmegye. Plébániák és papok. 1882-es latin Sematizmus fordítása. Fordította Lajos Balázs csikmindszenti plébános – GyÉFKL Személyi Hagyaték (a továbbiakban: SzH) VIII/29. d. dosszién kívül.*

26 GyÉFKL EZs. d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Az erdélyi katolikus vegyes Status gyűlésnek Kolozsvárott 1848-ik év Kisasszony hava 29-kén tartott ülésének Jegyzőkönyve.* 23. pont

27 A beadvány konkrét formát javasol: függetlenül a községtől, az állam fizesse a papságot. Tekintve a tapasztalati tény, hogy a székelység többé a képét fizetni nem akarja, úgy látják a fennálló törvényes keret lehetőséget ad annak pénzben történő megváltására: „*semmi sürgetőbb nincs, mint a pap-bérnek készpénzeli megváltása, mi el lévén már a közteher viselése elve országszerte fogadva, s ki lévén minden indirect adónak eltörlése mondvá, a székely földre nézve, az adó részéből is, melyet az eddig ezt nem fizető rész és a nemesség adózni fog, könnyen kitelik.*”

28 GyÉFKL Pl. – 389. d. 11. cs. 1010/1848: Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: *Gyergyói kerület beadványa.*

hogy a Státus maga kíván gondoskodni saját egyháza papjai és szolgálói fizetéséről s az egyház szükségleteiről.²⁹ Az egyházmegyei zsinati döntés is csak annyit határozott meg, hogy mindaddig, míg a forradalom hozta változások anyagi vetületei (tized- és dézsma-kárpótlás...) nem rendeződnek, mindaddig a status-quo állapotot tekintik érvényesnek.³⁰

Az anyagi kérdések terén a képzéssel összefüggésben heves vitákra adott alkalmat az alapítványi javak kezelése. Az iskolai és alapítványi ügy megvitatása a Státusnak még a fejedelmi korszakból származó jogkörébe tartozó kérdés volt, s a Státus ekkor, 1848 nyarán, az uniós jogharmonizáció részeként igyekezett tisztázni saját jogállását. A tanulmányi pénzalap kezelésével kapcsolatosan Andrászi Antal gyergyóalfalusi plébános egymás után kétszer is decentralizáló javaslattal áll elő. Javaslátát ugyan nem fogadták el, de az espereskerületek minden téren érvényesülő nagyobb önállósága mellett folyamatosan visszatérő mozzanatként figyelhetjük meg a későbbiekben is Andrászi Antal véleményét. A pénzalap kezelése terén a Státus-gyűlésen kéri, hogy az egyházmegyei Főszámvevőség szerepét a felállítandó kerületi vegyes Számvevőség vegye át. Ez a kérdés szorosan kapcsolódott a plébániai pénztárak kérdéséhez is, amellyel kapcsolatban az esperesi kerületek előkészítő tanácskozásai megfogalmazták, hogy ezek ellenőrzése kerüljön vissza az esperes jogkörébe, évenkénti ellenőrzés kötelezése mellett. A kerületek egy része egyetértett azzal, hogy a számadásokat a püspökségre küldjék fel, a meglévő gyakorlat szerint, viszont mások a decentralizációt javasolják.³¹ A decentralizációt javasló jelenlevő tagok arányát figyelembe véve elméletileg az említett – Andrászi Antal plébános által megfogalmazott – javaslatot a résztvevőknek támogatniuk kellett volna. A zsinati jegyzőkönyvből végül is az derül ki, hogy annak ellenére, hogy Andrászi Antal javaslatát visszautasították, a kérdést nem zárták le. A meglévő gyakorlat folytatását határozzák csak el, viszont ezzel párhuzamosan kifejezik: „Minden egyes megyének tétessék kötelességévé, hogy az egyházmegyei pénztár legcélszerűbb kezelhetésére véleményt adjon elnöklő püspök ő Nagyméltóságához”.³² Tehát a kérdés nyitott maradt.

A decentralizációt sürgető, alapos egyházbizalmi képzéssel és gyakorlattal rendelkező Andrászi Antal hasonló célzattal kérte az esperesi szentszékek visszaállítását is a zsinaton.³³ Ez a kérés azért jelentős, mert rámutat, hogy Andrászi Antal reform-elképzeléseinek gyökere alapvetően kötődik Szepeszy Ignác erdélyi megyéspüspök 1822-es törekvéseihez. 1822-ben³⁴ a Szepessy által kiadott Statuta³⁵ a decentralizációt elővetítve lehetővé tette,

29 ENDES Miklós: *Erdély három nemzete és négy bevett vallása autonómiájának története*, Bp., 1935, 387.; GyÉFKL EZS. d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Az erdélyi katolikus vegyes Status gyűlésnek Kolozsvárott 1848-ik év Kisasszony hava 29-kén tartott ülésének Jegyzőkönyve*.

30 GyÉFKL EZS. d. I. 1/e. 1085/1848. *Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve*.

31 GyÉFKL PI. – 389. d. 11. cs. 1010/1848: Csíkszentmárton, 1848. augusztus 1.: *Alcsiki és káoszszéki kerület beadványa*; Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: *Gyergyói kerület beadványa*.

32 GyÉFKL EZS. d. I. 1/e. 1085/1848. *Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve*. Első ülés, 7. pont.

33 Amire látni fogjuk, hogy majd konkrét lépéseket is fog tenni 1849-ben, javasolva az esperesek püspöki helynöki teendőikkel történő megbízását a házassági peres ügyek esperesi székek szintjén történő rendezését.

34 1822-ben Rudnay Sándor hercegprímás szükségét látva egy átfogó belső reformnak, a jozefinista papnevelés éreztető hatásának csökkentése, a lelkipásztorkodó papság fegyelmének erősítése és az általános egyházi állapotok javítása érdekében nemzeti zsinatot hívott össze Pozsonyba. A tárgyalásra javasolt pontok megvitatására egyházmegyei zsinatokat szerveztek, viszont Erdélyben a megszövegezett jegyzőkönyvet Szepeszy kész egyházmegyei törvénykönyvként kezelte, a nemzeti zsinat figyelmen kívül hagyásával. HERMANN Egyed: *Az 1822-i erdélyi egyházmegyei zsinat*. Különlenyomat a bécsi gróf Klebberg Kuno

hogy a főesperesek saját szentszékkal rendelkezzenek, jegyzővel, ülnökkel, házasságvédővel és ügyésszel, a püspöknek csak a megerősítés jogát tartva fent.³⁶ 1848-ban a harmadik tanácskozási napon a vegyes pontok közt az elképzelés visszatért, amikor javaslatként megfogalmazták, hogy állítsák vissza első fokú bíróságként az *espereskerületi ítélőszéket*. A résztvevők a javaslatot elfogadták, annyi egyházbizottsági széklettel, hogy a jogerőre emelése érdekében a nemzeti zsinatra kinevezendő követek feladatául jelölték ki e kérdésnek ebben a formában történő megoldásának a szorgalmazását.³⁷ A jegyzőkönyvből nem derül ugyan ki egyértelműen a kérés kezdeményezőjének a neve, de nagyon valószínű, hogy András Antal állt a háttérben. 1849-ben az ő kezdeményezéseként fogunk majd találkozni az esperesek püspöki helynöki hatalommal való felruházásának javaslatánál a szentszékek szerepeltetésével. András hatását a szentszékek visszaállításának sürgetésében az is alátámasztja, hogy a Szepesy-féle Statuta rendelkezéseinek alkalmazását más helyeken is egyértelműen sürgeti az ő véleményét összegző gyergyói kerületi zsinatot előkészítő beadvány. Az ájtatosság és fegyelem korszerűsítése témakörnél a gyergyói jegyzőkönyv például megjegyzi, hogy ennek szilárdulása megtörténik, ha „*az egyháziak az egyházi és világi törvényeket, nevezetesen a Statuta Alma dioecesis Transylvaniae cím alatt ösmeretes törvénykönyvben foglalt szabályokat minden kivétel nélkül úgy, ahogy alkottattak a zsinaton*”³⁸ *mint a püspök úr nagyméltósága, mint az alrendű papság által pontosan megtartatnak.*” A püspökre és a papságra is alkalmazott betartása a Statutának segít annak behatárolásában, hogy 1848-ban a decentralizáció mellett a parlamentáris rendszert is András Antal kérte alkalmazni az egyházmegye életében. Az 1822-es Statuta az egyházmegyei zsinat ügyvitelével kapcsolatosan ugyanis a szótöbbség döntését a püspöki döntés elé helyezi, azzal is megerősítve ezt, hogy a püspöki szavazatot – a befolyás elkerülése miatt – utolsónak irányozta elő.³⁹ Annak ellenére, hogy ez a megoldás az egyházbizottsági szabályozást alapjaiban sérti, 1848-ban a zsinati munkálat első napján az egyik résztvevő rákérgett, hogy „*vajon ezen gyűlés csak egyszerűen tanácskozmányi gyűlés leend, vagy pedig olyan, mely szótöbbséggel érvényes határozatokat hozhat? Mely kérdésnek megvitatása után elnöklő püspök úr ezen zsinatot oly erejűnek nyilvánítja, minőnek azt a Tridenti zsinati köz-zsinat határozza*”.⁴⁰ A résztvevő nevét, aki a kérdést feltette, a jegyzőkönyv ugyan ebben az esetben sem őrizte meg, de figyelembe véve, hogy András Antal rendszeresen kiállt az 1822-es Statuta alkalmazása mellett a zsinatra készülő espereskerületi gyűlésen, illetve a zsinaton is, nagyon valószínű, hogy ebben az esetben is az ő nevét hallgatta el a jegyzőkönyv. A feltételezést az is alátámasztja, hogy a zsinati jegyzőkönyv a folytatásban megjegyzi, hogy a kérdést feltevő résztvevő a püspök válasza után „*aggodalmát nyilvánítja aziránt, hogy jóllehet a Tridenti Zsinat határozata szerint ezen püspök megyei gyűléseni megjelenhetésre minden papnak joga volna, mindazon által a gyűlésre hívó kör-*

Magyar Történetkutató Intézet ötödik Évkönyvéből. Bp., 1936, 5.; GyÉFKL, PI. – 389. d. 3. cs. 994/1848. – Pest, 1848. július 20.: *Hám János levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz a zsinati pontokról.* 7

35 GyÉFKL EZs. *Statuta Alma Diocesis Transilvanicae* Anno 1822. die 17-ma Aprilis in Synodo Diocesana publicata, et Concordibus votis approbata, Claudiopoli, Typ. Lycei Regii. (továbbiakban: STATUTA)

36 STATUTA 15. Pars I. Sectio IV. § 3., HERMANN *i. m.* 9.

37 GyÉFKL EZs. – d. I. 1/e. 1085/1848. *Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve.*

38 Utalás az 1822-es erdélyi egyházmegyei zsinatra.

39 STATUTA 184–185. Pars II. Sectio XX. § 4., HERMANN *i. m.* 14.

40 GyÉFKL EZs. d. I. 1/e. 1085/1848. *Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve.* Első ülés, 4. pont.

levélben a lelkészek ezen joga nyilván el nem esmértetett.”⁴¹ Az egyházmegye teljese papságának a bevonását a tárgyalásokba a budapesti alsópapság beadványa fogalmazta meg első alkalommal ebben a formában,⁴² s amint láttuk, az Andrási Antal hatása alatt megfogalmazott májusi gyergyói beadvány egyértelműen kimondta, hogy a budapesti alsópapság beadványát teljes mértékben elfogadták, támogatják.

Az 1822-es Statuta szellemében, s egyben reális lelképásztori tapasztalatok alapján fogalmazta meg a gyergyói beadványban Andrási Antal, hogy a néppel közösen végzett délutáni istentiszteletet anyanyelven kellene végezni, hiszen a hosszú, és latin nyelvű Vesperát a hívek úgyse értik. A délutáni istentisztelet, vecsernye nyelvével kapcsolatosan már 1822-ben a Szepesy-féle Statuta előírta, hogy mivel az istentiszteleti rendet falun egyszerűen nem lehetett alkalmazni, a plébános híveivel együtt minden reggel és este közös imát mondjon.⁴³ Szepesy Ignác a rendeletet követően jelentette meg imakönyvét – *Istent reggel, a szent áldozatnak bemutatásakor; és estve naponta imádó keresztény* –, amelynek alkalmazását Andrási Antal, s hatására a gyergyói kerület is használatra ajánlotta, pontosan megjelölve ennek 13–33 oldalait.⁴⁴ A kérés háttérében egészen egyértelműen beazonosítható Andrási Antal, aki az anyanyelviség pártolásával kapcsolatosan önéletrajzában megfogalmazta, hogy „miután a századok óta éppen azon körökből, hol helyet foglalni csak neki vala egyedül s kirekesztőleg joga, számúzve volt édes honi nyelvünket a Magyar Nemzet buzgó állhatatossága, csüggedést nem ösmerő küzdései, s a Király igazságszeretete az 1844 Pozsonyi Országgyűlésen felemelték azon magas polczra, melyet méltán követel, s melynél alacsonyabban őt szemlélni fájdalom s arcpirulás nélkül nem lehet s miután legalább a testvér Magyar Honban minden egyház és religiot illető tárgyak, válóperek a Szent- és Esperesi székeknél magyarul parancsoltatnak vitetni s az anyakönyvek is ezen édes nyelven kezdenek iratni, legyen szabad nekem is legalább e jegyzőkönyvet édes anyanyelvünkön megszólaltatni addig is míg egy boldogabb kor – mely bár mentől előbb békövetkezne, – édes kis hazánkban is anyanyelvünket diplomatikai állásra emeli, s míg eljövend egy boldogabb kor, mely előtt hihetetlen legyen miképpen mi a kihalt latin nyelv rabigája alatt illy sok századok hosszú során át görbednek megvetve s feledve édes anyai nyelvünket még a felvilágosodott 19-ik században is konyhai szavakkal összefélcelt studiumokat tanulunk szajkó módra, s még az 1845-ik évben e nyelven tanul a Cath.[olikus] s e nyelven folynak minden egyházi dolgaink.”⁴⁵

A Statuta rendelkezéseinek sürgetésével párhuzamosan más témánál is jól bemérhető Andrási Antal szerepe. A felnőttek délutáni oktatása kapcsán a gyergyói kerület beadványában megfogalmazta, hogy erre csak a nagybőjti és az adventi idő alkalmas, ugyanis „a székelységben az ifjak és gyermekek az egész nyáron, és a tavasz és ős legnagyobb részén át éjjel és napot a mezőn és erdőkön töltik, főleg Gyergyóban, hol a földművelésen és a marhák legeltetésén kívül a tutajfavágás is igen sok erdőn töltendő időt igényel”;⁴⁶ egye-

41 Uo.

42 OSZK, Kisnyomtatványtár. Magyarország alrendű papságának üdvözlét az Urban! Buda-Pest összes lelkészei.

43 STATUTA 108–110. Pars II. Sectio III., HERMANN i. m. 13.

44 GyÉFKL PL. – 389. d. 11. cs. 1010/1848: Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: *Gyergyói kerület beadványa*.

45 ANDRÁSI: *Önéletrajz*

46 GyÉFKL PL. – 389. d. 11. cs. 1010/1848: Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: *Gyergyói kerület beadványa*.

dül csak ennek a kerületnek a beadványa tesz konkrét javaslatot is az oktatás anyagára vonatkozóan. A salzburgi érsek, Augustin Gruber *Practisches Grundbuch von Katechetik für Katholiken* könyvét ajánlják, amelynek egy részét Bardócz János és Lönhárt Ferenc – a későbbi erdélyi püspök – már magyar nyelvre le is fordítottak.⁴⁷ Gruber kézikönyve mellett az 1845-ben megjelent Andrási István által írt *Keresztény tudomány*-t is figyelembe ajánlják.⁴⁸ Andrási István akárcsak Andrási Antal is, a bécsi Augustineum végzettje⁴⁹ volt, s 1836-tól a gyulafehérvári teológiai tanára is.⁵⁰ Így Andrási Antal és Andrási István 1836–1843 között kollégák is voltak, ami kézenfekvő magyarázatot ad arra, hogy a gyergyói kerület honnan ismerhette ilyen behatóan a kérdésre vonatkozó irodalmat. Ugyancsak a magyar szerzők ajánlása a német Rituálék helyett gyergyói sajátosságként megjelenik a gyermekek elsőáldozása kérdéskörben is. A szertarás szabályait illetően figyelembe ajánlják Szilasi László: *A lelkipásztorság tudománya* 3-ik kötetének 260–262 lapjait, a felkészítést illetően pedig a 99–103 lapokat. Ezeket a részeket ajánlják külön nyomtatni.⁵¹ A gyergyói beadvány ugyanakkor elfogadja, hogy amíg egy jobb magyar Rituálé elkészülne, addig is ajánlott a német szertartáskönyv lefordítása magyarra. A zsinaton ebben a szellemben született meg a döntés, sikerült elérni, hogy a szertartáskönyv „célszerű magyarítását a nemzeti zsinat teendői közé” sorolják.⁵²

A forradalom alatti magatartás szempontjából fontos előzmény, hogy a gyergyói papok nevében Andrási Antal javaslatokat fogalmazott meg a zsinatra készülve a község papválasztási kegyúri jogának megtartása mellett a választható papok püspök általi kijelölésére, illetve sokkal hangsúlyosabban nagyobb beleszólást igényeltetett a hierarchián belüli választásokban való részvételre. A püspök megválasztását azon túl, hogy az egyházmegye papságára bízta volna, a gyergyói kerület azt is igényelte, hogy erre három hónap alatt kerüljön sor a széküresedést követően, a megerősítés joga az uralkodó és a pápa jogköre maradjon. Az esperesek kinevezésével kapcsolatosan a püspöki szabad kinevezésnek igyekeztek korlátokat szabni, javasolva, hogy az esperes a hivatalát addig tarthassa meg, amíg hivatali kötelezettségeinek eleget tud tenni.⁵³ Ennek szellemében tervezhették a püspöki helynök kinevezésének szabályozását is. A zsinaton nem került sor arra, hogy állás-

47 GRUBER Ágoston: *A hitoktatás gyakorlati kézikönyve*. Kolozsvár 1846.

48 GyÉFKL PI. – 389. d. 11. cs. 1010/1848: Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: *Gyergyói kerület beadványa*.

49 TUSOR 2007, 210.

50 Papi karrierjének főbb állomásai: a bécsi Augustineum elvégzése után 1827-ben szentelték pappá. Előbb Marosvásárhelyen káplán, de már 1832-ben teológiai tanár Gyulafehérváron 1833–1836 között Oláhlápos plébánosa, majd újra visszatér tanítani a teológiára, 1836–1848 között. 1848-ban kezdi asztronómiai tanulmányait Budán. Hazatérve 1850-ről a Batthyáneum igazgatója. 1851-ben a Gyulafehérvári Székeskáptalan csillagász-kanonoka lett, tíz év múlva a teológiai tanárságról lemond a káptalani munkák miatt. Káptalani teendőinek sűrűsödését jelzi, hogy 1853-ban iskoláskanonok, 1854-ben mesterkanonok, 1866-ban pedig örkanonok lett. 1890-ben hunyt el, Gyulafehérváron. FERENCZI 2009, 153.

51 GyÉFKL PI. – 389. d. 11. cs. 1010/1848: Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: *Gyergyói kerület beadványa*.

52 GyÉFKL Ezs. d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Választmányi munkálat azon zsinati tárgyról, melyekről készítenő megyezsinati munkálat a veszprémi nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő, a. 4.*

53 Az előkészítő esperesi tanácskozások jegyzőkönyvei nem mindig kötik ezt a püspök megítéléséhez. A gyergyói kerület csupán azt állapítja meg, hogy lemondatható legyen, ha feladatát nem végzi, ha visszaél hatalmával, vagy ha többség bizalmát elveszti. – GyÉFKL PI. – 389. d. 11. cs. 1010/1848: Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: *Gyergyói kerület beadványa*

pontjukat egyeztessék a helynök kinevezésével kapcsolatosan, viszont az 1849-ben állásfoglalásuk valójában ezekhez a hierarchiát belülről feszítő javaslatokra vezethetőek vissza. A radikális hangulatban a kerületi papság a hierarchia belső szabályaival szembenálló autonómiát léptetve életbe, jóval nagyobb mozgásteret biztosított az egyházmegye központi vezetése mellett a kerületi espereseknek. A kezdeményezés megint csak a gyergyói kerületből származott, amikor a házassági peres ügyek megoldatlanságára⁵⁴ hivatkozva javasolták 1849 május elején, hogy az esperesek püspöki helynöki hatalommal járjanak el: „*addig is, míg K[ároly]Fejér Vár a zár alól fel nem szabadula, a helybéli tisztelt Elnökünk ruháztatnék fel Püspöki hely tartói hatalommal: úgy a többi Esperesi székek is kérettenének meg, hogy Elnökeiket ruháznák fel az irt hatalommal azért ne talán, a váló, és más perek a zár alatt hátra maradást szenvedjenek.*”⁵⁵ Úgy érezték, hogy a megyéspüspök alkalmazta a zsinati elveket a kerületi jegyzők kinevezése kapcsán,⁵⁶ s így feltételezték, hogy az esperesek helynöki ténykedésével is egyetértene. A központi kormányzást nélkülöző egyházmegye⁵⁷ 1849 májusában ezért nem fogadta osztatlan engedelmességgel Kedves István⁵⁸ kolozsvári apát helynökké történt kinevezését.⁵⁹ 1849. június 11-én az udvarhelyi esperesi kerület papsága „*a Gyergyai Papság is múlt napokban tett*” nyilatkozatával egyetértve hivatkozik is arra, hogy „*ezen kinevezés a tavalyi zsinat*

54 Ez azért is nagyon jelentős, mert a házassági ügyek rendezése a püspöki szentszék jogköréhez tartozott, így nemcsak az esperesek helynöki meghatalmazását, hanem az esperes-széknek a püspöki szentszéki jogkörrel való felruházását is terve vették.

55 GyFL GyGyL, Gyergyószentmiklósi Plébánia iratai. Helyi egyházi archontológia. 1276–1861. *Gyergyói esperesi kerület papságának gyűlési jkt.* 1814–1862. 1849. május 3. Gyergyószárhegy. *Espereskerületi gyűlési jegyzőkönyv.*

56 Kinevezésükben a kerületi jelöléseket elfogadta, 1848 szeptemberében. – GyÉFKL PI. – 389. d. 11. cs. 1010/1848. – Kolozsvár, 1848. szeptember 13.: *Kovács Miklós esperesi kerületei jegyzőket kinevező körlevele.*

57 Az 1849. szeptemberi szentszéki ülés rámutat, hogy az 1848. október 9-én Gyulafehérvárra érkező püspök „*eleinte az utak bántartatlansága és a megtagadott katona-kíséret, azután egy nagyon súlyosan ránehezedett több hónapig tartó betegség miatt kénytelenített itt maradni, honnan különben a vár-ostromlás négy hónap lefolyása alatt (itt arra a négy hónapra utal a jegyzőkönyv, amíg az erdélyi egyházmegye kormányzását a kinevezett püspöki helynök, Kedves István kolozsvári esperes látta el: 1849. május közepe – augusztus vége.) megvéje papjaival és a váron kívül lévő minden más egyénekkel való közlekedéstől merőben el volt zárva, és így papjainak sem politikai, sem egyházi cselekvényeiről tiszta, részletes és hiteles adatokon épült tudomással nem bírhat*”. – GyÉFKL PI 393. d. 2. cs. 286/1849. Gyulafehérvár, 1849. szeptember 12.: *A püspöki szentszék gyűlésének jegyzőkönyve.*

58 Kedves István Csíkszentdomokoson született 1782-be. Pappá 1806-ban szentelték. Kolozsvári káplánsága után 1808-tól Gyergyóremetén plébános és kerületi jegyző, 1825–1830 közt gyergyói esperes. 1830-tól székelyudvarhelyi plébános, kerületi esperes, gimnáziumi igazgató. 1831-től Kolozsváron plébános, kánonok, a kolozsmonostori levéltár őre. 1836-tól iskolai felügyelő, apát. 1848-ban ideiglenes püspöki helynök. Meghalt 1864. július 14-én. FERENCZI 2009, 293.

59 Ez viszont nem jelentette azt, hogy a helynök forradalmat pártoló rendeleteit ne körözték volna. Az udvarhelyi papi gyűlés jegyzőkönyvében, 1849. július 11-én, már a bevezető részben megtaláljuk az utalást arra, hogy a püspöki helynök május 29-én kelt körlevele „*már köröze is van*”. – GyÉFKL PI. – 394. d. 11. cs. 633/1849: Udvarhely, 1849. június 11.: *Az udvarhelyszéki esperesi kerület papság közgyűlésének jegyzőkönyve.* A megtorlás árnyékában is arra hivatkoztak az elfogott esperesek, hogy a helynöki utasításokat követték: „*bűn terhe alatt valánk fölszólítva ezeknek véghez vitelére a Nagyméltóságod által püspöki helynökül kinevezett apát kanonok M[éltóság]os Kedves István Úrnak ide mellékelte rendeleteiben is.*” GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 338/1849. – Nagyszében, 1849. szeptember 18: *Tankó Albert csíkszentgyörgyi plébános és Mászáros Antal gyergyói esperes leve Kovács Miklós püspöknek.*

végzéseivel merőben ellenkezik”.⁶⁰ Maga Kedves István is rámutat a szabadságharc levereése után írt jelentésében, hogy: „*az én helyetteségemet nem mindenütt fogadták el, mint Gyergyóban, és Felcsikon*”⁶¹ *másutt határozatilag is érvénytelennek nyilatkoztatták és azt hivatalosan is megírták, mint Udvarhelyt, azért az ily espereségekből ide hozzám nem is jövén hivatalos tudósítás, a papok állásáról csak hírből tudhatok valamit*”.⁶²

Az esperesi kerületek önállóságának igénylése a házassági perekre való hivatkozással került tehát megfogalmazásra. Ezeknek megoldása csak egyházi bíróságokon, szentszékeken volt egyházjogilag lehetséges, ami természetesen feltételezte a megfelelő tapasztalattal rendelkező egyházjogászok meglétét is. Ilyen szempontból nézve újra csak Andrásfi Antal szerepe válik beazonosíthatóvá, aki túl a bécsi Augustineumban szerzett egyházjogi ismeretei és gyulafehérvári egyházjogi tanári tapasztalatai mellett gyergyóalfalvi szolgálata előtt az egyházmegyei központban szentszéki ülnöki és ügyvédi tapasztalatokat szerevezve, új állomáshelyén nyolc havi szolgálat után, 1844 októberétől a szék ülnökének is ki lett nevezve.⁶³ A kerület papságából egyedül csak ő lehetett az, aki az esperesi kerületi önállóság biztosításának ezt a diskurzusát megfogalmazhatta. A javaslat radikalizmusa nem maradt folytatás nélkül. Az önálló megoldásokat kereső papság önkényesen értelmezve az egyházmegyei zsinaton elhangzott összes reformjavaslatot, önmaga próbálva eldönteni azoknak egyébként bizonytalan érvénybe lépést. Az önálló megoldásokat kereső papság el mert odáig is jutni, hogy a forradalmat nem pártoló esperesek helyett vagy a jegyzőt, vagy a szomszédos esperest fogadja el hiteles joghatóságnak, a püspöknek csak utólagos hozzájárulását igényelve. Például a forradalom és szabadságharc bukása után az alcsíki papság kérte a püspököt, hogy a fogságba esett esperes, Tankó Albert⁶⁴ helyett a nagykászoni plébánost, Ferenczi Józsefet,⁶⁵ „*kit a múlt évi Zsinat élmében ugyanazon év November elején az alc-sík és kászonszéki egyházi kerület jegyzőjévé szótöbbséggel megválasztottunk vala – e hivatalban megerősíteni és az esperesi hivatal vételével megbízni addig is, míg Esperesünk óhajtott szabadságát visszanyeri*”.⁶⁶

A püspöki joghatóság ilyen mértékű megszorítása, még ha gyökereiben köthető is a forradalom alatt végig jelenlevő radikális reformjavaslatokhoz, az 1849 nyarán alkalma-

60 GyÉFKL PI. – 394. d. 11. cs. 633/1849: Udvarhely, 1849. június 11.: *Az udvarhelyszéki esperesi kerület papság közgyűlésének jegyzőkönyve.*

61 Felcsíki születésűként és egykori gyergyói esperesként ezt a két kerületet érthető, hogy külön kiemelte.

62 GyÉFKL PI 393. d. 5. cs. 225/1849. Kolozsvár, 1849. szeptember 7.: *Kedves István ideiglenes püspöki helynök jelentése Kovács Miklós püspöknek.*

63 ANDRÁSI: *Önéletrajz*

64 Tankó Albert Csíkszentimrén született 1788-ban. Pappá szentelve 1813. 1814-től Gyulafehérváron tanár, Csíkszentgyörgyön káplán. 1816-tól Csíkmenaságon plébános, 1821-től Csíkszentkirályon, 1824-től Csíkszentgyörgyön. 1825–1852: alcsíki-kászonszéki esperes. 1844-től csíkszéki táblabíró. 1847-től tiszteletbeli kanonok. Az 1848-as forradalom idején tanúsított magatartása miatt kötél általi halálra ítélik, de ezt 12 esztendei várfogságra változtatják. 1851-ben megszökik a gyulafehérvári börtönből. Meghalt 1852. július 19. FERENCZI 2009, 426–427.

65 Ferenczi József Nagykászomban született 1806-ban. Pappá szentelve 1829-ben. Bécsben, az Augustineumban tanult tovább 1830-ban. 1831-től Gyulafehérváron a teológián tanulmányi felügyelő. 1832-től Marosvásárhelyen tanár. 1840-től Nagykászomban plébános, 1850-től helyettes esperes, iskolai felügyelő. 1852-től Csíkszentgyörgyön plébános és alcsíki-kászonszéki főesperes. 1854-től Székelyudvarhelyen plébános és főesperes. 1859–1868 között Gyulafehérváron a teológia rektora, kanonok, 1868-tól a nyugdíjalap kezelője. Meghalt 1870. január 30. FERENCZI 2009, 243.

66 GyÉFKL PI. – 394. d. 11. cs. 414/1849. – Csíkszenkirály, 1849. október 4.: *Miklósi Gergely levele az alcsíki papság nevében Kovács Miklós püspökhöz.*

zott megoldások szorosan kapcsolhatóak Horváth Mihály kinevezett csanádi püspök, Vallás és Közoktatási Miniszter nemzeti zsinati tervéhez is. A bécsi nuncius jelezte, hogy Horváth Mihály kinevezett csanádi püspök egyházfegyelmi és hierarchiai reformot óhajt,⁶⁷ amit Vallás és Közoktatási miniszterként hatásosabban képviselhetett. A fennmaradt iratok fényében elképzelhető, hogy az erdélyi papság kész volt belekapcsolódni Horváth Mihály 1849 augusztusára tervezett nemzeti zsinati⁶⁸ zsinati tervébe. Mivel ez elővetítette annak a lehetőségét, hogy kimondják a magyar katolikus egyház teljes függetlenségét,⁶⁹ Róma ezt az anglikán szakadáshoz hasonlóan minősítve, egyértelműen elítélte mindazt, ami hozzájárulhatott volna ennek a zsinatnak a sikeréhez.⁷⁰ Róma rosszallása mellett 1849-ben a nemzeti zsinati tervet a legradikálisabb magyar egyházmegyék is elutasították, csak elszigetelt pártolókra találhatunk a levéltárakban utalást, miközben Erdélyben az eddigi kutatások azt mutatják, hogy legalább a gyergyói, udvarhelyi és a marosi kerület valószínűleg ezzel a tervvel kapcsolatosan tartotta meg 1849 júniusi koronagyűlését, ahol sor került a legradikálisabb reformkérések összegzésére.⁷¹

Horváth Mihály terveinek gyergyói elfogadását más szempontból, a szabadságharc katonai eseményeinek támogatása terén is megfigyelhetjük. Az orosz intervenció megkezdődése után ugyanis fokozottan szükségessé vált a lelkesedés fokozása a lakosságban.⁷² A

67 *In materia di disciplina e de gerarchia* – MOL, Mikrofilmtár, 17952 mikrofilm: Archivio Segreto Vaticano. Archivio della Nunziatura di Vienna, vol. 321. no. 140. Informazione sopra il M. Horváth. 30. Augusta.

68 Az augusztusra tervezett nemzeti zsinat célja, a Közlönyben június 15-én közzétett Vallás és Közoktatási Minisztérium 161. szám alatti rendelete szerint a „*magyar kath[olikus] egyháznak a szabadság alapján történendő újjászületésére, s mind az álladalom iránti viszonyainak, mind belkormány szabályozására módot és alkalmat nyújtani, s az egyháznak az álladalom irányában szabályozandó viszonyait törvény által is biztosítani kívánván, ezen ügyek elismerésére f[olyó] é[v] aug[usztus] 20. napján Pesten oly közgyűlés fog tartatni, melynek tagjai az összes magyar kath[olikus] egyházat képviseljék.*” Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Protocollum consistorialia. 1847–1849, 1849. június 30.

69 A bécsi nuncius titkos jelentésében a három legveszélyesebb tervezett pontként a következőket sorolta fel: a magyar katolikus egyház függetlenségének kimondása, a központtól (Róma) való elszakadással; a szent cölibátus eltörlése; a magyar nyelv használata a liturgiában. MOL, Mikrofilmtár, 17952 mikrofilm: Archivio Segreto Vaticano. Archivio della Nunziatura di Vienna, vol. 323. no. 210. Agetto affari religiosi dell’Ungheria. Vienna 20 Augustos 1849.

70 IX. Piusz elrendelte, hogy a megyei zsinatokat boldogabb időkre halasszák, mert „*az ál-szabadságnak kárhozatos szelleme számtalanokat az egyháziak közül is elkábított, kik nem azon szabadságot, mely Krisztus Urunktól való keresik, hanem azt, mely hizlálván a testet, és a testi érzékeknek tömjénez, a lelket azonban megöli.*” Pécsi Püspöki és Káptalani Levéltár, Protocollum 1849, 1277/1849.

71 Június 22-én a Közlönyben 635 száma alatti rendelet előírta az egyházmegyéknek, hogy terjesszék be az 1848-ban tartott tanácskozások vagy zsinatok jegyzőkönyveit. A kérésék újratárgyalásáról csak a marosi kerület esetében tudunk, ahol újra összegzésre kerültek azok a reformjavaslatok, amelyeket ugyan tárgyalt az 1848-as erdélyi egyházmegyei zsinat, de amelyek az elmaradt nemzeti zsinat miatt nem kerülhettek megoldásra. A marosvásárhelyi gyűlésről a Brassói lap 1849. június 11-i 17. száma közölte, kijegyzetelt tartalmát Zerich Tivadar teológiai tanár küldte át Kovács Miklós püspöknek. GyÉFKL SzH. Kovács Miklós püspök. *Zerich Tivadar levele a püspökhöz* (Brassói Lap 17. szám, június 11, 1849. – *kijegyzetelve megküldi a püspöknek Zerich Tivadar*).

72 Az orosz beavatkozásnak hírére már május 18-án elhatározta a minisztertanács, hogy népfelkelést kell szervezni, amelyet vallásilag is motiválni kellene. Ezért rendelte el Horváth Mihály, hogy május 27-től kezdve három héten át minden vasárnap s az első és második hét csütörtökéin a népet a papok a szabadságharc folytatására lelkesítsék, a római és görög katolikusok körmeneteket tartsanak. – Román Állami Levéltár – Kolozsvár: Fond 563: Colectia Revolutia de la 1848, registru 107. iktatószám nélkül – Debrecen, 1849. május 18. *Provocare și rânduire către toți preoții patriei de ficcare religie – apel al ministerului cultelor Mihail Horváth, ales episcop al Cenadului.*

gyergyói kerület június 1-én tartott esperesi gyűlésén jelen levők „*a keresztes Háborút megelőző ájtatosság hirdetését ellenezte, követelvén, hogy tegye azt hírré a világi kormány a Nép Gyűlésben: De erre a Világi Kormány, kinek Elnöke Mikó Mihály Kormány Biztos Úr helyet foglalt székünkbe, nem fogadja el, hanem azt kíváná, hogy a Horváth Mihály csanádi Püspök és Közoktatási Minister rendeletét el fogadni, és kihirdetni kötelesek legyünk, s ált küldé a Közlöny,*”⁷³ *a melybe írva vala az Isteni tisztelet rendelete, a melyet előbb a Gyűlésbe felolvastatta.*”⁷⁴ A gyergyói kerület részéről a lelkesítés meg is történt. A lelkesítés mérhető hatása szempontjából fontos az a levél, amelyet Jakab Eleknek egy barátja küldött, s amelyet visszaemlékezésiben – még ha a forrás konkrét megjelölése nélkül is – egészében közöl: „*Dicső nép e barátom! írja egyik kitűnő állású barátom*”⁷⁵ *e tárgyat illető levelében – még most vén koromban is fellelkesülök, ha erre a népre, ennek szabadságharcunk kivált utószakában való magatartására gondolok. Büszkévé tesz, hogy élükön lenni szerencsés voltam. Különös hálával emlékezem a papságra: hogy támogatták azok intézkedéseimet, mely hívek voltak a magyar kormányhoz! Olyan clerus tán a világon nem volt. Tankó és Mészáros! Oh Istenem! ez a két esperes! Két Kapisztrán, két hadvezér!...*”⁷⁶

A lelkesítés esetében a forradalmi kormány is jól érzékelte az esperesi kerületek önállósági vágyának intenzitását. Ez az egyik ok, ami miatt a rendeleteket nem a püspökkel, vagy a kinevezett helynökkel, hanem közvetlenül a forradalmat pártoló esperesekkel közlik, pedig a papság lojalitása Kedves István helynök részéről is biztosítva lett volna. Például amikor 1849. június 18-án a cári csapatok Tömösnél áttörik a székely védelmet, a forradalmi kormány felszólítja az Tankó Albert alcsíki esperest, hogy a felcsíki kerület papságának gyűlését levezetve arra törekedjen, hogy haza ügyében a lelkesedést fokozza. „*Mint férfitől és hazafitól szigorú eljárást kívánok megbízatásában*” – fogalmazott Mikó Mihály kormánybiztos.⁷⁷ A felcsíki papi gyűlés összehívását azzal indokolta Mikó Mihály, hogy a kerületben „*a haza közös ügyében tett rendelkezések nem elég erélyességgel vétetnek...elégítelbe. Általában a felcsíki lelkész urak által nem gyakoroltatik a népre azon hatás, mely a szabadság iránti lelkesülést fenntartani képes lehetne, mit én nem egyébként, mint a Lelkész urak közötti szorost egyetértés hiányának főleg a vezetésbeli hiányoknak tulajdonítok*”. A felhívásnak eleget téve Tankó Albert valóban meg is jelent a Csíkrákoson tartott gyűlésen, ahol a kerület papsága az esperest, Potyó Ferencet, illetve még két plébánost leszámítva össze is gyűlt, s amint az itt szerkesztett jegyzőkönyv⁷⁸ is tanúsítja, a szabadságharc ügye melletti elkötelezettségüknek adtak hangot.

Az 1849 júniusi szabadságharci események, a keresztes hadjárat szervezésében a források elsősorban csak a forradalmat lelkesen támogató esperesek neveit jelzik, viszont több korábbi adat bizonyítja, hogy a szabadságharcra történő lelkesítésben meghatározó

73 Ezzel magyarázható, hogy a felhívás bekerült a plébániai levéltárakba. Ld. pl. GyFL GyGyL. Szárhegyi Plébánia Iratai. 1848–1857.

74 GyFL GyGyL. Gyergyószentmiklósi Plébánia iratai. Helyi egyházi archontológia. 1276–1861. *Gyergyói esperesi kerület papságának gyűlési jegyzőkönyve*. 1814–1862. 1849. június 1.

75 Jakab Elek nem nevezi meg, kirtől van szó.

76 JAKAB Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–49-re*. Bp., 1880, 456.

77 GyÉFKL Pl. – 394. d. 13. cs. 173/1849. – Csíkszentgyörgy, 1849. június 22.: *Tankó Albert esperes levele Kedves István püspöki helynökhöz* – mellékelve keltezés nélkül: *Mikó Mihály kormánybiztos felszólítása*.

78 GyÉFKL Pl. – 394. d. 13. cs. 173/1849. – Csíkszentgyörgy, 1849. június 22.: *Tankó Albert esperes levele Kedves István püspöki helynökhöz*.

szerep jutott a kezdetektől a gergyóalfalvi plébánosnak, András Antalnak is. Első dokumentálható alkalommal 1848-ban a nemzetőrség szervezése, s a székely haderőnek a Szegeged alatti táborba való kiszállásának a szervezésében figyelhetjük meg András Antal magatartását. Batthyány utasítására a Gubernium és a General Commando megkerülésével⁷⁹ a székely határőrséget a szegedi átszállásra próbálva rávenni, a csíkszentgyörgyi születésű Gál Sándor által vezetett küldöttség.⁸⁰ A szóbeli utasítás szerint elkerülve Teleki József főkormányzót indultak el a Székelyföldre. Teleki viszont tudomást szerzett küldetésükről, s a szebeni hadikormányzóság mellett a székelyföldi királybírókat is értesítette a gyanúnak tekintett három küldöttről, kérve, hogy figyelve őket, akár el is fogják, ha zavart próbálnak kelteni. Teleki ugyanis helytelenítette, hogy az unió kimondása előtt hívta Batthyány kiindulásra a székelyeket. Csíkszéken Gál Sándor érkezéséig a hatóságok Csík, Gyergyó és Kászon székeknek is megszervezték a népgyűlést 1848. június 15-re Csík-somlyón, ahol Gál szavait végül kedvezően fogadták. A csík-somlyói gyűlésről írt jelentésében Gál Sándor kitért arra, hogy a magyar minisztérium iránti hűsrege történő megesketeése a jelenlevőknek megtörtént, „ezen tárgyban András, gergyóalfalvi plébános is nagyon lelkesen és buzditólag szónokolt.”⁸¹ Gál Sándor a maga részéről természetesnek tekintette, hogy a székely haderőnek a magyar minisztérium terveinek megfelelő mozgósítása csak a papság segítségével lehetséges. Beszámolójában a székelyföldi kiküldetéséről – amikor a székelység belső problémáit vázolta – rá is mutatott arra, hogy mivel a székelyek közt különféle nézetek, érdekek léteznek, s sok aggodalmat kiváltó hír terjed „szükség rögtön, de erélyesen rendelkezni és a népet jövődjé felett a papok és előljáróságok által felvilágosítani.”⁸² Ennek fényében érdemes azt is érdemes megfigyelni, hogy amikor az unió kimondása után végül is sor került a székelység kimozdítására, a délvidékre érkező két székely gyalog zászlóalj és a két székely huszár határőrsztyály nem szervezet zászlóaljak, hanem alkalmilag összeállított kötelékek voltak, tiszt, altiszt hiányokkal. Önkéntesség alapján alakultak, nem a tapasztalat, katonai tudás alapján kerültek kiválogatásra.⁸³ Az önkéntesség miatt jelentős, hogy a gyergyói kerületből úgy a Mészáros Antal esperes-plébános által vezetett gyergyószentmiklósi községből, mint András Antal kerületi jegyző falujából, Gyergyóalfaluból is érkeztek önkéntesek.⁸⁴

A délvidéki kimozdítás mellett hasonlóan tetten érhető a gyergyói hatás az agyagfalvi gyűlés szervezésében is. Eránosz Jeremiás gyergyóditrói plébános a szabadságharc leverését követően Kovács Miklós püspökhöz írt jelentésében rámutatott, hogy „a Székely Honnak a kényes forradalmi üdők kezdete óta tavaly országgyűlés után, Magyarországra felküldött Székely követeink haza jövén, az ottan történt változások és zavarok iránt

79 A székelység kimozdításnak tervét Pulszky Ferenc vetette fel Batthyánynak, még 1848. április 29-én, mint egy lehetséges verziót a már létrejött nemzetőr seregek mozgósítása helyett. A javaslatnak az volt viszont a gyengéje, hogy a székely ezredek kijóvetele éppen a császár engedélyétől függött, miközben Batthyány éppen a Bécsből való nagyobb függetlenségre törekedett. URBÁN Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*, Bp., 1973, 226.

80 A küldöttség tagja volt még Hajnik Károly gyorsíró és Klapka György főhadnagy. Uo. 22.

81 Egyed Ákos szerint Gál Sándor csíki sikerének a hátterében a papság támogatása mellett fontos szerepe volt annak is, hogy a csíki származású Gál Sándor ugyanúgy római katolikus volt, mint Csíkszék lakossága. EGYED Ákos: *1848 erdélyi magyar vezéralakjai*, Marosvásárhely, 2004, 73.

82 MOL H Meln. 2. 1848:454: Gál Sándor jelentése Batthyány Lajosnak. Alsócsernáton, 1848. június 25. Közölve. URBÁN 2008, 45–64.

83 Előszó In. CSIKÁNY Tamás (szerk.): *Székely határőrök a magyarországi hadszíntéren 1848-ban*. 8.

84 GARDA Dezső: *A forradalom katonái Csíksban és Gyergyóban 1848–1849*. Csíkszereda, 1998, 21.

párthívekkel, némely pap társaimmal is kézen fogva fanatisálni kezdték a Népet, elámítván azt a Nép irtásrólí álmodozásokkal így a dühig felizgatva a Népet, az agyagfalvi gyűlésre kivivék, megyénként⁸⁵ a népet a fő Esperes⁸⁶ úrnak kör Levele szerént a lelki pásztoroknak, a szelídség köntösét levette, vitéz kapitányi szerepet jádsva kardosan vezették úgy mint a Kilyénfalvi,⁸⁷ Újfalvi,⁸⁸ Remetei⁸⁹ és még két Gy[ergyó] Sz[ent] Miklósi segéd lelkész T[isztelen]dő Jákobi Sándor,⁹⁰ és Lakatos [Ferenc] urak.”⁹¹

A forradalmi események során amikor a császári erőknek sikerült „pacifikálni” Csíkszéket, a gyergyói kerület is császári ellenőrzés alá került. A pacifikáció lényegében azt jelentette, hogy a csíkiak Dorsner osztrák ezredes hatására elfogadták, hogy a szebeni főparancsnokságnak vessék magukat alá, azzal a feltétellel, hogy a szék területére se császári csapatok, se román vagy szász felkelők nem tehetik be a lábukat. Ezzel kapcsolatosan újra csak előtérbe került András Antal szerepe. Közvetlenül az agyagfalvi gyűlés után a toplicai/maroshévi román betörésről a csíki határőrezredet október 20-án ő értesíti, segítséget kérve. A kérés következményeként „Csíki határőr hadnagy a pálfalvi, delnei, borzsovai, szentmiklósi, szépvízi, vacsárcsi és göröcsfalvi honn levő férfiakat Szépvízre rendelte.”⁹² A pacifikáció alatt Háromszék megszervezte az önvédelmét, viszont elszigetelődött a magyar forradalmi kormány által ellenőrzött Kolozsvártól. A kapcsolattartók közül Macskási Antal főhadnagy⁹³ jelentéséből tudjuk, hogy amikor átutazott a veszélyesnek tekintett csíki térségen, a járatlan havasi ösvényeken keresztül jutott el a biztonságosnak tekintett Gyergyóalfaluba Mikó Mihályhoz, a csíkszéki biztoshoz.⁹⁴ Mikó Mihály

---

85 Egyházközségenként, plébániákként.

86 Mészáros Antal.

87 Sánta Imre Csíkszentimrén született 1806-ban. Pappá szentelve 1831-ben. Csíkszentimrén, majd 1833-tól Kolozsváron káplán. 1834-től Szentegyházsfaluban plébános, 1836-tól (1838?) Gyergyókilyénfalván, 1849-től Csíkszentmiklóson. Meghalt 1876. május 14. FERENCZI 2009, 390.

88 Albert Mihály Csíknagyboldogasszonyon született 1802-ben. Pappá szentelve 1833-ban. Gyulafehérváron, majd 1837-től Székelyudvarhelyen gimnáziumi tanár. 1839-től Illyefalván plébános, 1842-től Gyergyóújfaluban. Az 1848-as forradalomban való részvétele miatt 1849–1851 között börtönben. Szabadulása után Csíksomlyón, Marosvásárhelyen és Gyulafehérváron, majd ismét Gyergyóújfaluban plébános. Meghalt 1861. december 20. FERENCZI 2009, 149.

89 Györfy János Csatószezen született 1801-ben. Pappá szentelve 1825-ben. Káplán Kolozsváron, majd 1829-től Csíkszentkirályon. 1832-től (1834?) Csíkszeredában táborigényes káplán, 1834-ben 6 hónapig megbízott plébános Csíkszeredában. 1846-tól Gyergyóremetén plébános. Az 1848-as forradalom idején a nemzeti mozgalmaktól távol maradt. Ennek ellenére ő az első, akit Gyergyóból Dorsner ezredes letartóztatott. 1856-tól Korondon káplán és egy ideig vezeti a parajdi plébániát. 1862-től Tekerőpatakon plébános, 1876-tól nyugdíjazva. Meghalt 1893. szeptember 4. FERENCZI 2009, 261.

90 Jákobi Sándor örmény rítusú. Születési adatai nem ismertek, pappá szentelési sem. Székelyudvarhelyen tanár, 1844-től Gyergyószentmiklóson káplán. Az 1848-as forradalom alatt tanúsított magatartása miatt előbb halálra, majd várfogságra ítélik. 1849-től fogoly, 1850-ben mint elítéltet viszik Komáromba. FERENCZI 2009, 280.

91 GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 362/1849. – Ditró, 1849. szeptember 12.: *Eránosz Jeremiás ditrói plébános levele Kovács Miklós püspöknek.*

92 KÓVÁRI László (szerk.): *Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez.* Pest, 1861. Az agyagfalvi székely gyűlés jegyzőkönyve. 1848. október 17. 95.

93 Macskási Antal a kolozsvári nemzetőrség főhadnagya, 1848 őszén részt vett a székely tábor harcaiban, majd ezt követően a Háromszék önvédelmi harcában, de nem az alakulat tisztjeként. SÜLI Attila: *A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben 1848-ban.* Kézirat. ELTE 187.

94 1848. szeptember 17-től Csíkszéki honvédtoborzó kormánybiztos. HERMANN Róbert: *A kormánybiztosi rendszer 1848–1849-ben.* Hadtörténelmi közlemények 111. évf. (1998) 1. szám. 65.

jól tudhatta, hogy kikre számíthat biztosí ellátásában. Amikor őt Bem⁹⁵ 1849. január 11-én kinevezte csíkszéki biztosnak, „*legelsőben Biális Ferencz, Mikó Antal, Antalfi Gábor s az előkelő nemesség más kiváló tagjaival, azután Andrassy⁹⁶ Antallal, lakhelye⁹⁷ derék plébánosával, Tankó Albert csíkszéki esperessel, Mészáros Antal [gyergyó]szentmihályi plébánossal és esperessel, Kilyénfalván Sánta Károly⁹⁸ plébánossal*” illetve még a katonaság közül néhányal, s egy pár barátjával közölte.⁹⁹

A Mikó Mihály által nevesített megbízható, s a szabadságharc mellett felsorakozó gyergyói kerületi jegyző és az esperes vezetésével 1849. február 7-én, Gyergyószentmihályon átszerkesztették a megyéspüspöknek egy 1848. október 30-án keltezett körlevelében¹⁰⁰ küldött ima szövegét: ¹⁰¹ „*a jelen körülmények igényelte változtatásokkal, s egy pár új ima, és énekek hozzá adásával.*” A püspöki akarat értelmezése kapcsán a gyergyói kerületben, amikor a püspöknek a békéért mondandó imát kérő körlevelét kézhez vették, az ezt követő koronagyűlésen a körlevelét úgy értelmezték, ahol a püspök hazafias szellemben a megtámadott haza győzelméért kéri az imát, s ezért lelkesedéssel fogadtatott „*püspök úr ezen mindnyájunk kívánságával találkozó korszerű rendelete, s a Székely jó honfi Főpásztor úr megéljeneztetett.*”¹⁰² A körlevélben a püspök az imát azért írta elő, hogy Isten fordítsa el a háborúságnak „*iszonyosságát szentelje meg törvényes előljáró-*

---

95 Ő maga is a papság segítségét követelte. Kinevezése után rendeletet bocsátott ki, amelyben megparancsolta, hogy „*a Tőle vagy a Székely földre nézt hasonló hatalommal ellátott Gál Sándor Ezredes Úrtól kibocsátandó rendeleteket a székely földi papság híveivel szószékből tudassa*”. GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 338/1849 – Nagyszében, 1849. szeptember 18: *Tankó Albert csíkszentgyörgyi plébános és Mészáros Antal gyergyói esperes leve Kovács Miklós püspöknek.*

96 Neve a forrásokban általában az Andrásí írásmóddal jelenik meg, de elvéve az Andrassy írásmóddal is találkozhatunk.

97 Mikó Mihály Bem levelének vételekor Gyergyóalfaluban volt. EGYED i. m. 337.

98 Jakab Elek itt rosszul használja a nevet. A gyergyókilyénfalvi plébános Sánta Imre.

99 JAKAB 1880, 451.

100 A kerületi esperesi gyűlés jegyzőkönyve a tartalmát így összegzi: „*hazafias szellemben írt tiszta hazafiságot lehelő körlevele, melyben rendelt, hogy az általa leküldött imát a békéért, igazságos ügyünk diadaláért, szegény, minden idegen elemtől, a reactionariusok minden pokolbeli ármányától galádul megtámadott szeretet hazánk – és nemzetiségünk dicső győzelméért, a körlevél vétele után legközelebbi vasárnaptól fogva egész héten minden nap, délelőtt, délután, azontúl pedig minden vasárnap és csütörtökön, szentség kitétel mellett az Egyházokban ünnepélyesen mondanók el. Közöröm és lelkesedéssel fogadtatott püspök úr ezen mindnyájunk kívánságával találkozó korszerű rendelete, s a Székely jó honfi Főpásztor úr megéljeneztetett.*” GyFL GyGyL. Gyergyószentmihályi Plébánia iratai. Helyi egyházi archontológia. 1276–1861. Gyergyói esperesi kerület papságának gyűlési jegyzőkönyve. 1814–1862, 1848. sz. András hava (november) 30-án tartott gyűlés, Kilyénfalva.

101 „*Dicsőült Szentek, kik e hon népét a keresztény hit idvezítettő tudományára oktattátok, kik a Szt. kereszt zászlóját előre vive az alatta egyesült népeknek egyházi s polgári alkotmányt adatok hazánkat jámborságtok által meg dicsőítettétek... a Ti első szőlástok érdemessége nyerjen számunkra békés, csendes napokat, hogy nyugott Szível teljesíthessük keresztényi, és Polgári kötelességeinket: s a Szabadság jótéteményeibe részesülhessünk, kérjétek reánk a mennyben uralkodó szeretet áldását; a ti könyörgéseitek szentelje meg magyar ország minden népei között az igaz testvériség kapcsát gyullassza fel bennünk a haza iránti szeretetet, a koronás Király iránti tisztelet tiszta érzelmeit, s sartsa meg szívünkben a magyar alkotmány iránti tántoríthatatlan ragaszkodást*” – GyFL GyGyL, Ditrói plébánia iratai. Csomó: Püspöki rendeletek protokollum 1815–1853

102 GyFL GyGyL, Gyergyószentmihályi Plébánia iratai. Helyi egyházi archontológia. 1276–1861. Gyergyói esperesi kerület papságának gyűlési jkt. 1814–1862. 1848. november 30. Kilyénfalva, *Esperes-kerületi gyűlési jegyzőkönyv.*

inknak a béke helyre állítására tett s teendő intézkedéseiket.” Az ima szövegében egyszerűre kérte a magyar haza és az uralkodó megáldását.¹⁰³ Az 1849. február 7-én Gyergyószentmiklóson tartott kerületi gyűlésben a főpásztori körlevélben található imát minden további nélkül „*a jelen körülmények igényelte változtatásokkal, s egy pár új ima, és énekek hozzá adásával*” kiegészítették, Csíksomlyón kinyomtatták, s ebben a formában köröztették. Ezen a napon a kerület papsága letette az esküt a magyar alkotmányra, a gyűlési jegyzőkönyvben kiemelve, hogy „*tevő pedig ezt annál is inkább, minthogy erre még a múlt évi Kolozsvárt tartott Zsinat határozata következtében, püspök Kovács Miklós ő N[agy]méltósága által fel valánk szólítva, kötelezve.*” A fentiekben jelzett ima szövegében Kovács Miklós püspök valóban megfogalmazta, hogy „*a ti könyörgétek (...) gyullassa fel bennünk a haza iránti szeretetet, a koronás Király iránti tiszta érzelmeit, s tartsa meg szívünkben a magyar alkotmány iránti tántoríthatatlan ragaszkodást.*” Ehhez a magyar alkotmányhoz maradt tehát hű az egyházmegyes papság, a trónfosztást követően. Még ha a püspök elzártsága ellenére is 1848. december 13-án kelt körlevelében Ferenc József hatalomátvételét ismertetve kérte a hozzá való hűséget,¹⁰⁴ ez ekkor, a hivatalos trónfosztás előtt még nem állt ellentétben a magyar alkotmányhoz való hűséggel. Így amikor az osztrák vezetéssel való szakítást a püspökétől elszigetelt papság leereagálta, minden további nélkül meg voltak győződve, hogy főpásztoruk akaratát teljesítve támogatják a szabadságharcot. A magyar kormányhoz való lojalitás bizonyítékeként a magyar alkotmányra letett eskü után a február 7-i kerületi gyűlésen a jelenlevők „*felszólíttatni határozta a Csíki Főparancsnokságot: készítene egy mindenütt egyiránt használandó eskü formát, mely szerint aztán minden helység lelkésze eskesse fel ünnepélyesen híveit a magyar alkotmány s Kormány iránti hűségre, engedelmességre.*”¹⁰⁵ A kerületi papság közül csak a ditrói plébános, Eránosz Jeremiás kérte jegyzőkönyvbe is venni, hogy ez a felesketés kizárólag a polgári hatóság révén történjen. Februárban a kerületi gyűlés egyértelműen kiállt az a meggyőződés mellett, hogy „*minden édes hazánk sorsát, boldogságát érdeklő proclamatiók, placatoknak sat. a szószékből ünnepélyes felolvasását, s meg magyarázását*” a papság magára kell vállalja. Változást csak májusban figyelhetünk meg, amikor a kerületi esperes jelzi, hogy a kisebb jelentőségű hirdetések „*az irt Szék méltóságát le alatonitják*”, ezért a kerületi gyűlésen elhatározzák, hogy : „*kérettessenek meg a tisztelt parancsnokságok, a Szónoki Széket meg kimélleni, és bízni a rendeleteknek némelyikét a bírákra ki hirdetés végett, a kik az isteni tiszteletek végével a Templom előtti téren agyák tudtára az egybe gyülekezett népségnek.*”¹⁰⁶

A forradalmi kormánnyal való együttműködés értelemszerűen súlyos következményekkel járt a forradalom és szabadságharc leverése után. 1849 nyarán a nyergesetetői csata

103 GyFL GyGyL, Ditrói Plébánia iratai. *Püspöki rendeletek protokolluma*, 1315/1848. 1848. október 30.

104 Ezt a körlevelet egyaránt kérte szétküldeni Kemény Ferenc az erdélyi királyi Kormányzók részéről és Puchner Antal osztrák katonai kormányzó is. Éppen ezért nem értelmezhető a püspöki körlevél a forradalom ügye melletti elkötelezettség szempontjából.

105 A jegyzőkönyv szerint a kérést nemcsak a katonai főparancsnokságnak, hanem „*csik minden megyéjének*”, vagyis egyházközségének megküldték.

106 GyFL GyGyL, Gyergyószentmiklósi Plébánia iratai. Helyi egyházi archontológia. 1276–1861. *Gyergyói esperesi kerület papságának gyűlési jegyzőkönyve*. 1814–1862 Gyergyószentmiklóson 1849. február 7-én tartott gyűlés határozata.

után¹⁰⁷ védtelenül maradt Csíkszékbe¹⁰⁸ visszatérő Dorsner osztrák ezredes „keményen lépett fel, a fegyvereket beszedette, a papságot és a birtokosságot Csíkszeredába rendelte.”¹⁰⁹ Endes Miklós adatai¹¹⁰ szerint elsőként a legfontosabb katonai vezetők kivégzése mellett halálos ítéletet mondtak ki a gyergyószentmiklósi segédlelkészekre, Lakatos Ferencre¹¹¹ és Fejér Józsefere.¹¹² Rajtuk kívül még egy földbirtokost, a forradalmi kormány kormánybiztosát, Mikó Mihályt¹¹³ ítélték halálra. A legfontosabb katonai vezetők és a kormánybiztos mellett Csíkszéken még csak két másik katolikus papra, Fodor Antal¹¹⁴ csíkszentdomokosi plébánosra és Jákobi Sándor¹¹⁵ örmény káplánra mondták ki a halálos ítéletet. Ugyanez az arány figyelhető meg a vizsgálati fogságba került személyek esetében is. A csíkszéki katolikus papok közül erre a sorsa jutott a gyergyói kerületi jegyző, Andrásfi Antal mellett Albert Mihály,¹¹⁶ Györfy János, Keresztes Márton,¹¹⁷ és két esperes: a

107 Augusztus 1-jén Clam-Gallas a magyar seregeket szétverte Kászonújfalunál (illetve Miklósfalva és Bük-szád közt is), majd augusztus 2-án elfoglalta Csíkszeredát. HERMANN Róbert: „Tenni kevés, de halni volt esély”. *Az 1849. évi hadjárat*. In. Hadtörténelmi közlemények, 112. évf. (1999) 2. sz.

108 Csíkszékhez, mint anyaszékhez tartozott az önállóságáért változó sikerrel küzdő Gyergyószék és Kászon-szék is. 1848-ban a szakirodalom erre az egész területre a Csíkszék megnevezést használja. Egyházi beosztás szerint a csíki térség két főesperességre oszlott (alcsíki-kászon-széki és felcsíki), míg a gyergyói papság egy espereskerületbe tartozott.

109 ENDES 1935, 300.

110 Uo. 315–316.

111 Lakatos Ferenc egyik bűne, hogy a menekülő paptársait (Keresztes Mártont, Farcádi Kovács Mihályt, Bardócz Jánost, Veszelyi Károlyt) rejtegette, a másik, hogy „ifjúi gondolatlanságból szabadosan szólott a Társaságokban”, minek híre elterjedt. Nyolc évig lesz ezért fogoly Komáromban, 1857-ben szabadult, de a fogság alatt egészsége annyira tönkrement, hogy a következő évben meghalt GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 362/1849. – Ditró, 1849. szeptember 12.: *Eránosz Jeremiás ditrói plébános levele Kovács Miklós püspöknek*. MARTON József: *Papnevelés az erdélyi egyházmegyében 1753-tól 1918-ig*. Bp. 1993. (továbbiakban: MARTON 1993) 224–227.; KOVÁCS Gyárfás: *Karcolatok egyházmegyénk 1848/49-es évi történetéből*. In. Közművelődés, 1902. 211. szám; LÉSTYÁN Ferenc: *Az erdélyi római katolikus papság az 1848–49. évi forradalom és szabadságharcban*. In. PÁL-ANTAL Sándor (szerk.): *A maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok*. II. Marosvásárhely 2001, 131.

112 Sok vádat ellene nem tudtak felhozni, amint a ditrói pap is jelenti „*Fejéről semmi különöst büntetésre méltót nem tudok, de nem is hallottam*”. GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 362/1849. – Ditró, 1849. szeptember 12.: *Eránosz Jeremiás ditrói plébános levele Kovács Miklós püspöknek*..

113 Az ő esetében egészen egyértelmű elítélésének oka. Csík egyik képviselője a pesti országgyűlésen, 1848. június 15-től kormányi kinevezéssel gyergyói alkirálybíró, majd csíkszéki kormánybiztos is. ENDES 1935, 271.

114 Fodor Antal Marosvásárhelyen született 1807-ben. Pappá szentelve 1830-ban. Szilágyosmlyón, majd 1834-től Gyergyószentmiklóson káplán. 1835-től Egestőn plébános, 1838-tól Atyhán, 1842-től Csíkszentdomokoson. Az 1848-as forradalom idején tábori papnak állt. 1850-ben előbb kötél általi halálra, majd 12 év vasban eltöltendő börtönre változtatják ítéletét. 1849–1855 között Olmützben és Josefstadtban raboskodik. 1857-től Gyimesbükkön káplán, 1864-től Akosfalván plébános, 1869-től Fenyéden. Meghalt 1885. július 25. FERENCZI 2009, 245.

115 Jákobi Sándor gyergyói örmény szertartású káplánt 1849. szeptember 15-én vitték katonai kísérettel Erzsébetvárosra, majd onnan Szebenbe. Hazafias szónoklataiért komáromi várfogságot kapott. „*A mi pedig az örmény szertartáson levő segéd lelkészti illeti, őtőt szépiteni és menteni semmiben se lehet, mert korlátlan szavait tényeit és kiborulásait mindenki tudja és beszéli*” – GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 362/1849. – Ditró, 1849. szeptember 12.: *Eránosz Jeremiás ditrói plébános levele Kovács Miklós püspöknek*..; MARTON 1993, 224–227.; KOVÁCS 1902; LÉSTYÁN 2001, 130.

116 „*Dühös és gondolatlan sok helyeken ki törései és mocskolódásai*” köztudott volt, viszont ágyban fekvő beteg lévén, csak később vetik fogságba. MARTON 1993, 224–227.; LÉSTYÁN 2001, 128.

gyergyói kerületet vezető Mészáros Antal¹¹⁸ és az alsziki papság élén álló Tankó Albert.¹¹⁹ Vizsgálati fogságba rajtuk kívül csak két alkirálybíró (Endes Miklós, Székely Zsigmond) és három földbirtokos került (Puskás Ferenc,¹²⁰ Tankó Ferenc, Zöld László¹²¹). Ezek az arányok az elsőként felelősségre vontak esetében egyértelműen jelzik, hogy a csíkszéki forradalmi és katonai események irányításában meghatározó szerepet játszott a katolikus papság.

Utólag a Szcitovszky János vezetésével országos szinten végrehajtott önvédelmi akció kimenthette a politikai felelősségre vonás alól a katolikus papság jelentős részét, de a mi esetünkben Andrásfi Antal gyergyóalfalvi plébános és kerületi jegyzőn viszont ez már nem segíthetett. Andrásfi Antal forradalmi cselekedeteinek, azok közismertségének tudatában a vizsgálat eredményét nem várta ki, inkább öngyilkosságba menekült. Popoi József jelentésében¹²² megjegyzi, hogy útközben Szeben felé lett öngyilkos. Jakab Elek a részletek kapcsán kiemeli, hogy „*midőn harczaink végén a legderekkabb egyikét a muszkák kihallgatásra Csik-Szeredába idézték, Szent-Tamáson barátaival jól ebédelt, átkot mondott hazánk ellenségére, a bécsi Camarillára, megáldotta Magyarországot s golyót bocsátott agyán keresztül.*”¹²³ Andrásfi öngyilkossága sok kérdést vet fel. Néhány esetben találkozunk azzal a magyarázattal, hogy vizsgálati fogságba kerülését követően az ítélet kimondása előtt vagy után került sor halálára, s hogy nem bizonyítható, hogy föbbe lőtte volna magát. Szirmai Béla adatai szerint csak „*állítólag*” lőtte magát föbbe.¹²⁴ Léstyán Ferenc

117 Ő ekkor nem Csíkszéken volt pap, hanem Székelyudvarhelyen. Börtönbüntetésre ítélték, de sikerült elmenekülnie, s 1858-ban kap majd királyi kegyelmet. Utána se engedik nagyon működni, 1861-től lesz Csíknagyboldogasszonyi majd Csíkmindszenti plébános. FERENCZI 2009, 296.

118 Szabadlára helyezéseért a hívek igyekeztek a császári katonai kormányzásnál közbe járni, de a vezetőiség „*a vigasztaló válasz helyett a küldötteket a kórházakba utasította a sok szenvedéseknek meg tekintése végett, meg téve ezt, azután meg győződésük szerint kéri a Fő Esperes úr szabadon bocsátatását; s így vigasztalás nélkül vissza jöttek*” A kerület papsága is külön, német nyelven írt folyamodó levelet, szintén eredménytelenül GyÉFKL Pl. – 394. d. 16. cs. 362/1849. – Ditró, 1849. szeptember 12.: *Eránosz Jeremiás ditrói plébános levele Kovács Miklós püspöknek*. Levelében arra is utal, hogy az egyházközség ellátásában nincs fennakadás, tekintve, hogy helyettes és segédlelkész is van Gyergyószentmiklóson.

119 Tankó Albert alsziki-kászonszéki esperest kétél általi halálra ítélik, ezt 12 év fogságra változtatták, de 1851-ben sikerült szabadulnia, miután megszökött a gyulafehérvári börtönből. A következő évben, 1852-ben meghalt. MARTON 1993, 224–227.; Léstyán Ferenc adatai szerint halálára 1892-ben került volna sor, ami nyilvánvalóan elírás következménye, tekintve, hogy az érintett klerikus 1788-ban született. – LÉSTYÁN 2001, 132. Amikor Nagyszebenből az udvarhelyi börtönbe vitték, állapotát az udvarhelyi esperes-helyettes a következőképpen ecsetelte: „*a többi felett leginkább Tankó Úr látszik érezni a sors csapását, de neki legtöbb is a vesztese. Vesztette mindenét, ami földi, ami betség az életben: vesztette szabadságát, díszes állását, még pedig az ő képzete szerint minden remény nélkül; vesztette dús szerzeményit; mindene kirabolatván, egy fakalányig, sőt miután e történt, öt ezer p[engő]forint sarc vettetvén reá; vesztette nemcsak testi, hanem úgy látszik szellemi erejét is; még csak élete van meg, de gyengült fogalma szerint ahhoz se bízik*”. GyÉFKL Pl. – 394. d. 15. cs. 315/1849. – Udvarhely, 1849. Mindszent hó 16.: *Antalfi Ferenc udvarhelyi esperes helyettes jelentése Kovács Miklós püspöknek*

120 Gyergyói jegyző; ditrói csendőrbiztos; a nemzetőrség megalakítására 1848-ban a gyergyói elnök. ENDES 1935, 315–316.

121 Bizottsági tag a gyergyói nemzetőrséget szervező bizottságban, az 1848. június 15-i gyűlés határozat szerint. Részt vett a későbbiekben a Makk-összeesküvésben is – ENDES 1935, 318.

122 GyÉFKL Pl. – 393. d. 5. cs. 221/1849; 393. d. 9. cs. 250/1849. – Gyulafehérvár, 1849. augusztus 28.: *Kovács Miklós püspök levele Kedves István ideiglenes püspöki helynökhöz*.

123 JAKAB 1880, 456.

124 SZIRMAI Béla: *Az erdélyi püspökség püspökeinek és papjainak névsora a hitújítás utáni kortól (1556-tól)*. Kézirat. Apud: SÁVAI János: *Zsinat és forradalom – Erdély, 1848/49*. Szeged 1999. 655.; LÁSZLÓ Elek:

feldolgozásában azt emeli ki, hogy a hatóság szerint lőtte magát föbe.¹²⁵ A bizonytalanságot részben alátámasztja az esetről szóló első jelentése Popoi József erzsébetvárosi esperesnek, kinek jelentése alapján a püspök Kedves Istvánnak azt írja, hogy az érintett pap „*a szenttamási erdőben, pisztolyból szájába önmaga lőtte két golyóbis által végezte ki valástalanul életét*”.¹²⁶ Két golyóval fizikailag nehéz elképzelni, hogy valaki öngyilkosságot kövessen el. Tekintve viszont, hogy a többi jelentés is egyértelműen utal az öngyilkosságra, ennek elfogadását nem tagadhatjuk meg. A kerületből el nem vitt papok aláírásával¹²⁷ augusztus 24-én beküldött jelentés – miután felsorolja, hogy kiket vittek el a hatóságok – rámutat, hogy „*e sors egyedül a többinél szerencsétlenebb alfalvi plébánost nem érte, mivel ő, a reá és társaira bekövetkezendett nyomorok fölött, szív forrongva elmélkedvén meg tébolyodott, és a Csík-Szent-Tamási paplaktól, hová pihenésre betért volt – hat társával – quasi aliud agendo, eltávozván, magát agyon durrantotta*”. Eránosz Jeremiás ditrói pap szeptemberben elküldött jelentésében sajátos szófordulattal, végső soron megbotránkozva emlékezik vissza erre: „*az Alfalvival minthogy meg holt hallgatok. Tényeire oly vastag fátyolt kívánok tenni, mely alól a borzadás semmi tüneménye ne látszódjék*”.¹²⁸ Korábban, augusztus 27-én írt levelében viszont egyértelműen fogalmazott: „*szo-morú események közt, magánokozott öngyilkossága*” vettet véget az érintett pap életének.¹²⁹ A börtönből írt jelentésében a fogoly gyergyói esperes, Mészáros Antal is az öngyilkosság tényét erősíti meg, rámutatva, hogy „*Andrási Antal elborzadván a ránk következendő szenvedésektől és a szerencsétlenség mely érzetétől elméjében megzavarodva az Úrban Csík Sz[ent] Tamás mellett magát főben lövén*”.¹³⁰ Erről számolnak be a püspöknek Sántha Imre kilyénfalvi és Vákár Lukács tekerőpataki plébánosok is, mikor a temetéséről szóló jelentésüket küldik be.¹³¹ Kedves István is amikor beszámol a püspöknek a gyergyói és csiki papok letartóztatásáról, Andrási Antal öngyilkosságát megerősíti az augusztus 23-án kelt jelentésében.¹³² Szentkatolnai Bakk Endre feldolgozása is rámutat,

---

Egy gyulafehérvári polgárnak naplója az 1848/49. évi forradalom alatt, Sajtó alá rendezte Sávai János. Szeged 1998. 230.

125 LÉSTYÁN 2001, 128.

126 GyÉFKL PI. – 393. d. 5. cs. 221/1849; 393. d. 9. cs. 250/1849. – Gyulafehérvár, 1849. augusztus 28.: *Kovács Miklós püspök levele Kedves István ideiglenes püspöki helynökhöz.*

127 Lázár Alajos csomafalvi, Albert Mihály újfalvi, Sántha Imre kilyénfalvi, Vákár Lukács tekerőpataki, Serfőző Ignác szárhegyi papok, Zerich Tivadar teológiai tanár és Merza Antal gyergyószentmiklósi örmény szertartású pap által aláírva. – GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 272/1849. – Gyergyószentmiklós, 1849. augusztus 24.: *A kerületi papság beadványa Kovács Miklós püspöknek.*

128 GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 362/1849. – Ditró, 1849. szeptember 12.: *Eránosz Jeremiás ditrói plébános levele Kovács Miklós püspöknek.* Jelentésében rámutat, hogy a gyergyóalfalvi plébániát ideiglenesen „*az Udvarhelyi Tanodában tanító [Tisztelet]dő Domokos Ignác*” látja el. Hátramaradt vagyonát rokonai elvitték, a zavaros helyzetben nem lehetett a szokásos módszerrel élve, az esperes által kinevezett hagyatéki ügyeket rendező papi bizottságnak megfelelően tevékenykedni.

129 GyÉFKL PI. – 394. d. 11. cs. 274/1849. – Ditró, 1849. augusztus 27.: *Eránosz Jeremiás ditrói pap levele Kovács Miklós püspöknek.*

130 GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 338/1849. – Nagyszében, 1849. szeptember 18: *Tankó Albert csikszentgyörgyi plébános és Mészáros Antal gyergyói esperes levele Kovács Miklós püspöknek.*

131 GyÉFKL PI. – 394. d. 15. cs. 275/1849. – Tekerőpatak, 1849. augusztus 24.: *Sántha Imre kilyénfalvi és Vákár Lukács tekerőpataki plébánosok jelentése Kovács Miklós püspöknek.*

132 GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 250/1849. – Kolozsvár, 1849. augusztus 23.: *Kedves István ideiglenes püspöki helynök levele Kovács Miklós püspöknek.*

1849. augusztus 10-én Csíkszenttamáson, hogy a reá váró sorsot elkerülje, valóban öngyilkos lett, föbe lőtte magát.¹³³

Andrási Antal öngyilkosságának tragédiáját csak fokozza, hogy nemcsak a vizsgálati fogságba vetett, de még a halálra ítélt papok megmentését is sikerült a későbbiekben az egyházi vezetőségnek kieszközölni. Szcitovszky János primás irányításával a katolikus egyház önvédelmi diskurzusa elérte, hogy a klerikusait a véstörvényszékek eljárása alól kimentve egyházi fenyítékben részesítették, majd többségüket viszonylag rövid idő múlva újra alkalmazták. Erre jogalapot biztosított, hogy Szcitovszky IX. Piusz pápától felhatalmazást kért és kapott az irregularitás¹³⁴ vétkébe esett papok feloldozására.¹³⁵ Ehhez el kellett érni, hogy az egyházi szentszékekhez utalják a politikailag kompromittált klerikusok ügyeinek tárgyalását. Első látásra az erdélyi egyházmegyében a szabadságharc bukása után elég nehezen találtak rá a megfelelő védekezési formára. A püspök, Csíktusnádi Kovács Miklós előbb a helyzetfelmérésre törekszik, s így a kezdeti megtorlásokat nem tudta megakadályozni. Amikor az első értesítéseket kapja, akkor már megtörténtek az első letartóztatások, megtörtént Andrási öngyilkossága is. Az 1849 szeptemberi szentszéki ülés rámutat, hogy az ostromzár miatt elszigetelt püspök az egyházmegyében történő eseményekről nem rendelkezik információkkal,¹³⁶ de a papság mentését szeretné felvállalni. Ezért sürgette kinevezett helynökének, Kedves Istvánnak a beszámolóját, hogy „*miket a politica megenged (...) hogy ha szükségesnek látom, s kivihetőnek tapasztalom, lépéseket tehesek*”.¹³⁷ Ugyanis a püspök az augusztus 15-én keltezett kérésére válaszoló Kedves István augusztus végi jelentéseiből csak annyit tudhatott meg, hogy *több papok katonák lettek, nem kevesen elfajultak, és botránkoztatók lettek*.¹³⁸ Az augusztus 26-án keltezett beszámoló se volt elég konkrét, a kinevezett helynök csak utalt arra, hogy *„még micsoda változások történtek közelebről az osztrák sereg bevonulása alkalmával? tisztán nem tudhatom, annyit hallottam hogy politikai vétségek miatt nevezetesen Csikban és Gyergyóban igen sok papokat elfogtak*”.¹³⁹ A helynök tájékozatlanságát magyarázhatja, hogy a székellyföldi kerületek, amint láttuk kinevezésének jogosságát vitatva, az utasításokat inkább a Közlönyből olvasták ki maguknak, s az Andrási Antal által folyamatosan képviselt decentralizációt követve nem tartották fontosnak az általuk egyébként sem elfogadott helynök értesítését az eseményekről. Ettől függetlenül úgy Kedves István, mint Kovács Miklós megyéspüspök felvállalta a saját útjaira tért papság védelmét. A kérdés kapcsán tartott szeptemberi püspöki szentszéki tanácskozás rámutat, hogy mivel a papok a magyar kormány felől a Közlönyben megjelentek kihirdetésére kötelezve voltak, s Kedves István ide-

133 OSZK, Mikrofilmár FM 3999, SZENTKATOLNAI BAKK Endre: *Az erdélyi r. kath. világi és szerzetespapság az 1848–49-iki szabadságharc alatt*. In: Történelmi Lapok. 1902. augusztus 19 – 1903. január 9. 62.

134 Szabálytalanság. Ennek egyik neve a fegyverviselés. SZEREDY József: *Egyházjog. Különös tekintettel a Magyar Szent Korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra*. I., 158. §, 325.

135 ZAKAR Péter: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*. Bp., 1999, 105.

136 GyÉFKL PI. – 393. d. 2. cs. 286/1849. – Gyulafehérvár, 1849. szeptember 12.: *A püspöki szentszék gyűlésének jegyzőkönyve*.

137 GyÉFKL PI. – 389. d. 4. cs. 84/1849; 393. d. 5. cs. 84/1849. – Gyulafehérvár, 1849. augusztus 15.: *Kovács Miklós erdélyi püspök levele Kedves István ideiglenes helynöknek*.

138 GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 86/1849. – Kolozsvár, 1849. augusztus 21.: *Kedves István ideiglenes püspöki helynök jelentése Kovács Miklós püspöknek*.

139 GyÉFKL PI. – 393. d. 5. cs. 212/1849. – Kolozsvár, 1849. augusztus 26.: *Kedves István ideiglenes püspöki helynök jelentése Kovács Miklós püspöknek*.

iglenes püspöki helynök körlevele is erre szólította fel a őket, ezért a fogoly papok ártatlanok, a püspöknek közbe kell járnia érdekükben.¹⁴⁰ A fogoly papok érdekében történő közbelépésre a püspököt egyébként már augusztus 26-án kelt levelében is kérte Kedves István, rámutatva, hogy ezeket a „*terhes körülmény és kénytelenség vitt gondolatlan lépésre*”, s amennyiben a püspök nem tudja őket kimenteni a fogságból, s egyházközsegeik élére visszaállítani, „*a nép lelki pásztorok nélkül maradván kétségbe esik s elpusztul*”.¹⁴¹ A közbenjárást ugyanakkor kérte Szcitovszky János prímás is augusztus 23-ai körlevelében, konkrét javaslatokat fogalmazva meg a papság politikai vétkekességének elkenődzésére.¹⁴² Ennek szellemében a gyulafehérvári szeptemberi szentszéki gyűlés rámutat, hogy a vétkesnek talált pap „*nem önszíve hajlama szerint, hanem a magoknak halál-fenyegetés által engedelmességet kicsikaró, és a fejérvári várat kivéve, egész Erdélyt hatalmukban tartó Kossuthpártiak kényszerítése miatt kénytelenített cselekedni, hogy életét megmenthesse*”. A következő lépés az egyházi vétségek kiemelését célozta már meg, szembe a politikai bűnökkel. A püspök megfogalmazza, hogy „*ennyivel fájdalmasabban esett atyai szívemnek, a helyreállott közlekedés után értesülni azon vakmerő féktelenségről, melyet papjainak egynémelyike nemcsak polgári, hanem egyházi téren is elkövetni nem irtózott*”.¹⁴³

A megyéspüspök a helyzetfelméréssel párhuzamosan elkezdte papjainak mentését. Szeptember 9-én kelt levelében már jelzi, hogy a Szebenbe fogolyként elvitt gyergyói és a két csiki kerületi papság ügyében Wohlgemuthoz már augusztus 30-án elküldte a szükséges folyamodványt, amelynek hatását nem tudhatta megelőlegezni.¹⁴⁴ Tudatában volt, hogy az osztrák katonai hatalom a papságot a forradalom és szabadságharc eszmei irányítójaként kezeli, s kívánja megbüntetni. Az önvédelmi diskurzus alapvető eredményességét jelzi, hogy még a halálos ítéletet kapott Jákobi Sándor gyergyói örmény szertartású káplán és Lakatos Ferenc gyergyószentmiklósi káplán¹⁴⁵ is megúszhatta komáromi vár-

140 GyÉFKL PI. – 395. d. 37. cs. 255/1849. – Gyulafehérvár, 1849. augusztus 29.: *A Gyulafehérváron tartott Szent Széki gyűlés jegyzőkönyve. Lejegyezte Lönhárt Ferenc.*

141 GyÉFKL PI. – 393. d. 5. cs. 212/1849. – Kolozsvár, 1849. augusztus 26.: *Kedves István ideiglenes püspöki helynök jelentése Kovács Miklós püspöknek.*

142 Minden egyházmegyéből jelentést kért a papság forradalom és a szabadságharc idején tapasztalt politikai magatartásáról. E dokumentáció célja volt „*megmutatni, hogy a Clerusnak nagyobb része ő Felseje iránti hitét, a fennforgó politikai zavarok között is megtartotta*”. A jelentések struktúráját meghatározta, hogy első pontként azok nevét kellett felterjeszteni, akik „*a gondjuk alá bízott népet és iffjúságot ő Felseje és a törvényes rend iránti hűség és engedelmisségben megtartani törekedtek és ezáltal jutalomra méltókká lettek (...)* e kérdés felfejtésénél minden egyes emberről egyes események elősorolandók, oly pontossággal, hogy a leírás a próbát minden tekintetben kiállhassa”. A második pontban pusztán csak felsorolni kérte azokat, akik hűtlenségi vétekbe estek. Velük kapcsolatosan kérte tudatni, hogy megtörtént-e az illetők egyházi megbüntetésére, s ha igen, mi módon zajlott az le. Másként ugyanis nem menekíthetők ki a papok a világi bíróságok hatásköre alól. A harmadik pontnál azok neveit kérte Szcitovszky beküldeni, akik „*félelemből, kikerülhetetlen erőszak, vagy édesgetés által vezetettek hűtlenségre, a nélkül, hogy magokat jókor szaladás által megmentheték volna*”, akiket tehát másként nem, mint a terhes körülmények kényszerítő erejére való hivatkozással lehet csupán kimenteni a felelősségre vonás alól. – Egri Főegyházmezei Levéltár 830/1849. *Szcitovszky János Prímás körlevele*, 1849. augusztus 23.

143 GyÉFKL PI. – 393. d. 6. cs. 490/1849. – Kolozsvár, 1849. október 27.: *Kovács Miklós püspök levele Ráduly János kanonokhoz.*

144 GyFL GyGyL, Gyergyószentmiklósi Plébánia iratai. Plébániai iratok. 1849–1856. *Körrendeletek*. 1849. szeptember 9.

145 Egészségi állapotota viszont annyira leromlott, hogy a szabadulása utáni évben meghalt. – KOVÁCS 1902; LÉSTYÁN 2001, 131.

fogsággal a büntetést. A térségből ugyancsak halálra ítélt Fodor Antal tábori pap 1855-ben szabadulhatott, s 1857-ben káplánként folytathatta papi tevékenységét.¹⁴⁶ A vizsgálati fogságba vetett, de halálra nem ítélt papok esetében a szabadulás, s a papi tevékenység újrakezdése még rövidebb idő alatt sorra került.¹⁴⁷ Hogy mi lett volna András Antal sorsa, azt már nem tudhatjuk meg. Az egyházi önvédelmi diskurzus biztosan őt is kimentette volna, az Augustineumban szerzett kapcsolatai talán méginkább. Ennek a feltételezésnek a jogosságát alátámasztja, ha röviden összegezzük az erdélyi egyházmegyében a forradalom alatt tevékenykedő, a bécsi Augustineumban végzett papság sorsát.

Mindannyian számíthattak az erdélyi püspök, Kovács Miklós támogatása mellett Fogarasy Mihály, későbbi erdélyi megyéspüspök segítségére is, aki azon túl, hogy ő maga is az Augustineum végzettje volt,¹⁴⁸ 1833–1838 között az Augustineum rektori tisztjét is betöltötte.¹⁴⁹ Hám János szatmári püspök, s a forradalmi évek alatt kinevezett esztergomi érsek-prímás emlékiratában megjegyzi róla, hogy „*az udvarnál sok jó barátja volt, kitűnő ügyességgel bírt, s mint volt udvari káplán kegyben állott a király előtt is.*”¹⁵⁰ Igaz ugyan, hogy azzal, hogy 1848 novemberében vállalta, hogy a magyar püspöki kar memorandumát elvigye az Olmützben tartózkodó uralkodóhoz, kissé kompromittálta magát. Az uralkodó csak mint magánembert fogadta, nem mint a püspöki kar képviselőjét. A memorandumot átvette tőle azzal a megjegyzéssel, hogy „*nicht ungnädig genommen*”.¹⁵¹ Utólag Lobkovitz herceg viszont közölte Fogarasyval, hogy a memorandum több pontjáért neheztel az uralkodó, s amikor újabb küldöttséggel akart az uralkodóhoz menni, akkor már nem is fogadta.¹⁵² Annak ellenére, hogy Fogarasy Mihály a forradalmi évek alatt nem Erdélyben élt – választott skodári püspökként Budapesten tevékenykedett, elsősorban a Szent István Társulat tevékenységével lefoglalva – folyamatosan kapcsolatban állt az erdélyi egyházmegyével. Nem véletlen, hogy a betegeskedő erdélyi püspök, Kovács Miklós az 1848 szeptemberére tervezett nemzeti zsinatra őt jelölte meg, hogy meghatalmazottaként az erdélyi egyházmegyét nevében képviselje.¹⁵³ Az életrajzát megíró Éltes Károly kiemeli, hogy hazafias gondolkodása közismert volt.¹⁵⁴ András Antalt jól ismerhette, hiszen András éppen akkor volt az Augustineum növendéke, amikor Fogarasy az intézmény rektorságát átvette.

Az Augustineumban ugyan a dinasztiahű egyházi elit képzése volt a cél, de amint Fogarasy esetében láttuk, a hazafiasságot neki sikerült megőrizni. A többi erdélyi végzős közül csak Ráduly János és András István esetében nem tudjuk behatárolni érzelmeiket. Ráduly János, aki 1822-ben végzett az Augustineumban,¹⁵⁵ a forradalom alatt a gyulafe-

146 FERENCZI 2009, 245.

147 A fogságba került papok sorsának – úgy az erdélyi, mint a magyarországi egyházmegyék esetében – elemzését külön tanulmányban végeztem el korábban. Vö. *A katolikus egyházvezetés önvédelmi törekvései az 1848–1849-es forradalom leverése után*. In: Történelmi Szemle 2009/3. 355–383.

148 TUSOR 2007, 210.

149 FERENCZI 2009, 246.

150 *Hám János emlékiratai* (részlet), In: Új Ember Kalendárium 1999. 27.

151 Nem kegyvesztett.

152 MARTON József: *Fogarasy Mihály erdélyi püspök élete és munkássága*. Gyulafehérvár 2005. (továbbiakban: MARTON 2005) 12–13.

153 GyÉFKL EZs. d. I. 1/e. 1085/1848. – *Kovács Miklós erdélyi püspök levele Nádasdy Ferenc kalocsai érsekhez*, 1848. szeptember 20.

154 MARTON 2005, 44.

155 TUSOR, 210.

hévári teológia rektora volt. Forradalmi szerepvállalásáról nem tudunk. Mint az egyházmegyei papi nyugdíjalap kezelőjét, éppen őt akarta „számoltni” a gyergyói esperesi kerület, pontosabban András Antal kerületi jegyző 1848 májusában. A teológiai rektor, s a teológia tanárságot egészségi okokra/ürügyre hivatkozva abbahagyó András Antal között a háttérben ható, feltételezhető konfliktusra utal a „számolttatás” kérésének megfogalmazása. A forradalom után, amikor 1849 őszén újra lehetővé vált az oktatás elkezdése, Ráduly János feladatává tette a megyéspüspök az oktatás újraszervezését.¹⁵⁶ Ez egyértelműen jelzi, hogy Rádulyt nem terhelte semmilyen forradalmi vád. András István esetében, aki az Augustineumban 1828-ban végezte tanulmányait,¹⁵⁷ ugyanazt látjuk, mint Ráduly János teológiai rektor és kanonoknál is: gyulafehérvári tanárként, asztronómiai tanulmányokban elmerülve¹⁵⁸ a forradalmi eseményekben nem vett részt. Eltérést csak annyiban figyelhetünk meg, hogy András Antalnak hozzá való viszonya jó lehetett, amit jelez, hogy éppen András István egyik könyvét ajánlja gyakorlati használatra az egyházmegyei zsinatra készülő gyergyói kerületi gyűlésen, s majd magán a zsinaton is.

A hazafiasságot feltételezhetjük Györfi Ignác esetében, aki 1817-ben volt a bécsi egyházi elitképző intézmény hallgatója,¹⁵⁹ a forradalom alatt a román–magyar polgárháborús konfliktusok központjában, az erdélyi Érchegységben, Alsó-Fehér vármegye bányavidéki esperesi kerületében, offenbányai plébánosként¹⁶⁰ és a vármegye táblabírójaként tevékenykedett. A polgárháborús események között ő az, aki katonai segítséget kért a székely haderőtől,¹⁶¹ amiért a román felkelők fel akarták akasztani. Az akasztást ugyan elkerülte,¹⁶² de az átélte izgalmak következményeként a korábban már betegeskedő plébános¹⁶³ idegösszeroppanást kapott, s még 1849. május 31-én meg is halt.¹⁶⁴

Témánk szempontjából sokkal fontosabb, hogy a forradalmat egyértelműen támogató két másik Augustineumban végzett egyházmegyes pap sorsa hogyan alakult a megtorlás árnyékában. A gyulafehérvári teológiai tanári kar tagjaként tevékenykedett a forradalom ideje alatt Cziriel Antal, aki 1840-ben volt az Augustineum növendéke.¹⁶⁵ Annak ellenére, hogy forradalmi lelkesítő beszédei miatt az osztrák katonatisztek től a „*kicsi Kossuth*” melléknevet kapta, a fogságot megúszhatta a püspöki közbeavatkozás eredményeként. Őt ugyanis a püspök a Györfi Ignác halálával megürült offenbányai plébániára helyezte, hogy

---

156 Levelében kérve a kanonokot, hogy „minden kitelhető iparral, sőt megfeszített erővel oda munkáljon, miszerint a növendékpapok ő Felsége iránti hűségben és ragaszkodásban neveltessenek” – GyÉFKL PI. – 393. 6. cs. 482/1849. – Gyulafehérvár, 1849. október 25.: Kovács Miklós püspök levele Ráduly Jánoshoz.

157 TUSOR 2007, 210.

158 FERENCZI 2009, 153.

159 TUSOR 2007, 210.

160 *Historia Domus et Ecclesiae Parochialis Rcath Offenbanyen[.];* BEKE Antal: *Az erdélyi egyházmegyei papnövélde történeti vázlata.* Károly–Fehérvár, pk-i nyomda, 1870, 138.

161 FERENCZI 2009, 261.

162 Sajátos módon a görög-keleti esperes, Idián Iosif és a román nemzeti diskurzusba nemzeti hősként rögzülő Avram Iancu forradalmi vezér akadályozta meg kivégzését. KOVÁCS Gyárfás: *A bányavidéki rom. kath. esperesi kerület plébániáinak története.* Szamosújvárott, 1895, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája, 263.

163 GyÉFKL PI. – 394. d. 15. cs. 78/1849. – Kapatán Márton jelentése a püspöknek, Topánfalva, 1849. Július 29.; Már február 13-án „változó egészséggel, de szolgálattya mind amelletti is naponkent teszi.” – GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 52/1849. – Kovács József jelentése a püspöknek, Abrudbánya, 1848. február 13.

164 GyÉFKL PI. – 395. d. 37. cs. 77/1849. – Thót István verespataki plébános jelentése a püspöknek, Verespatak. 1849. július 1.

165 TUSOR 2007, 211.

menekíthesse.¹⁶⁶ 1850-ben Cziriell újabb áthelyezésére került sor. Brassóba¹⁶⁷ kerül tanárnaként, de már 1851-ben a püspök visszarendeli a gyulaféhevári teológiára.¹⁶⁸ Még egyértelműbb volt az önvédelmi diskurzus sikere a szintén az Augustineumban tanult, a gyergyói kerülettel szomszédos alszék-kászonszéki választott jegyző,¹⁶⁹ Ferenczi József esetében, aki nyílt forradalmi szónoklatai ellenére elkerülte a büntetést. A kerületi esperesnek, Tankó Albertnek a forradalmat követő letartóztatása, s bekövetkező halála után Ferenci József az alszék-kászonszéki kerület főesperesi tisztjét tölthette be már 1852-ben. Folyamatosan felfelé ívelő pályája során az udvarhelyi esperesi szék elnyerését követően 1859-től már a gyulaféhevári teológia rektora, s az erdélyi egyházmegye vezetését 1864-ben átvevő Fogarasy Mihály püspök a papi nyugdíjalap kezelésével is megbízta 1868-ban.¹⁷⁰

ZSOLT TAMÁSI

PARTICIPATION OF THE CATHOLIC CLERGY OF SZÉKELY LAND IN THE REVOLUTION AND WAR OF INDEPENDENCE OF 1848/49

The lower clergy of the Roman Catholic Diocese of Transylvania played an active role at the time of the revolution of 1848/49, both in religious reforms and in helping the military. Open minded and well prepared priests, also trusted by the clergy directed the actions from the background. According to present research, Antal András, parish priest of Gyergyóalfalu (Joseni, today in Romania) was one of the most determined of them. In spite of the fact that he graduated from the Augustineum, known for its loyalty to the court, he served the aims of the revolution with his erudition and reputation. He committed suicide when captured after the defeat of the war of independence. This was a tragic act as the revolutionary clergy were successfully protected by the Catholic Church and were raised into leading roles in the Church after a while.

---

166 SZENTKATOLNAI BAKK 1902, 77.

167 A teológián ekkor helyettesítésével megbízta a megyéspüspök Lukácsi Kristófot (aki szintén Bécsben fejezte be tanulmányait). – GyÉFKL PI. – 393. d. 6. cs. 319/1849. – Gyulaféhevár, 1849. szeptember 22–25.: *Kovács Miklós püspök hivatalos levelei Lukácsi Kristófhöz, Zerich Tivadarhoz, Möller Eduardhoz, Gál Józsefhez, Ferenczi Györgyhöz, Ráduly Jánoshoz.*

168 FERENCZI 2009, 206.

169 A forradalmi lelkesedésben választotta meg a kerület jegyzőnek még 1848 novemberében, a püspök jóváhagyását csak ez év múlva, a kerületi esperes letartóztatása után kérték, kiegészítve azzal, hogy átmenetileg az esperesi teendőkkel is bízta meg a főpásztor. – GyÉFKL PI. – 394. d. 11. cs. 414/1849. – Csikszentkirály, 1849. október 4.: *Miklósi Gergely levele az alszék papság nevében Kovács Miklós püspökhöz.*

170 FERENCZI 2009, 243.

KLESTENITZ TIBOR

REFORMTÖREKVÉSEK A MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZBAN AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN*

Az I. világháborút követően a magyar társadalom számos más intézménye mellett a katolikus egyháznak is súlyos válsággal kellett szembenéznie. Az őszirózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság eseményei megmutatták, hogy az egyház – a korábbi időszakok próbálkozásainak ellenére – nem volt képes létrehozni hatékony társadalmi egyesületeket, amelyek alkalmasak lettek volna arra, hogy a katolikusok politikai érdekeit megvédelmezzék. Ezért, és a hívők bizalmának visszaszerzése érdekében szükségessé vált a meglévő intézményrendszer megújítása, a korábbi keretek tartalommal való megtöltése, hatékony párt, társadalmi érdekvédelmi rendszer létrehozása, valamint az egyházi intézményrendszer és a lelkipásztorkodás korszerűbbé tétele.

A tanulmány két fő forráscsoport vizsgálatával próbálja meg feltárni, hogy a hazai katolikusok hogyan látták helyzetüket, és milyen gyakorlati lépéseket tartottak szükségesnek a megújulás érdekében. Az első a katolikus nagygyűlések anyaga. Az 1900 óta, német mintára évenként megrendezett gyűlések a hazai katolikus közélet legjelentősebb eseményei voltak, amelyeken egyaránt szóhoz jutottak a főpapok, az alsópapság képviselői és a világi értelmiség vezetői. Az ünnepélyes ülések mellett szakosztályi tanácskozásokat is tartottak, ahol részletesen megtárgyalták az aktuális problémákat. A nagygyűléseken rendszeresen szóba került – a magát hivatalosan kereszténynek valló – állammal és a többi felekezettel való viszony, a politikai reformok ügye, a határon túli magyarság és a magyarországi kisebbségek helyzete, a szociális feszültségek, a kulturális élet és az oktatás problémái.¹

A másik forráscsoportot az egyházmegyei zsinati törvények jelentik. 1917-ben XV. Benedek pápa életbe léptette az új egyházi törvénykönyvet, amely az addig érvényes egyházjog rendszerezett és általánosan alkalmazható feldolgozását tartalmazta.² A törvény-

* A tanulmány az OTKA NK 83799 számú pályázatának támogatásával készült. A szöveg az ELTE The 20th Century Post-War Crises in European Comparative Perspective című konferenciáján, 2012. április 20-án elhangzott német nyelvű előadás bővített változata.

1 A témára vonatkozó fontosabb szakirodalom: ADRIÁNYI, Gabriel: *Fünfundzwanzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte, 1895–1945*. Hase & Koehler Verlag. Mainz, 1974, pp. 42–52., pp. 81–90.; GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945*. ELTE Újkori Magyar Történeti Tanszék. Bp., 1997, pp. 124–130.; SZÖGI László: *A katolikus nagygyűlések Magyarországon*. In: *Egyházak a változó világban*. Szerk.: BÁRDOS István–BEKE Margit. Oktáv-Press Kft. Esztergom, 1992, pp. 509–512.

2 SZUROMI Szabolcs Anzelm O. Praem: *Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből. – Források és intézmények*. Szent István Társulat. Bp., 2011, p. 192.

könyv értelmében minden egyházmegyében tízévente zsinatokat kellett tartani.³ Bár a kódex sok elemében modernizálta ezt az ősi egyházi intézményt, egyik legfontosabb jellemzőjét továbbra is érvényben hagyta: a zsinatoknak csak tanácskozási joguk, az egyházmegye egyetlen törvényhozója a püspök maradt.⁴ A kötelező zsinattartás intézménye az 1920-as években Magyarországon is átment a gyakorlatba, ami már önmagában is fejlődést jelentett a megelőző időszakhoz képest. Jól jelzi ezt, hogy a két világháború között összesen tizenöt egyházmegyei zsinatot tartottak hazánkban, míg az 1860 és 1914 közötti évtizedekben mindössze hármat.⁵

Az 1920-as évek elején három egyházmegyében – 1921-ben Vácott, 1923-ban Veszprémben, 1924-ben pedig Székesfehérvárott – hívtak össze zsinatokat. Ezeknek a fórumoknak összetett kihívásnak kellett megfelelniük, hiszen az egyházi változásokhoz való alkalmazkodás mellett a bonyolult hazai közéleti és társadalmi helyzetre is választ kellett találniuk.⁶ A zsinati határozatok rávilágíthatnak arra, hogy a püspökök és papságuk milyen reformokat tartottak szükségesnek a válságok hatásaival küszködő társadalom jobb megszólítása és a lelkipásztori munka hatékonyabbá tétele érdekében.

„A VILÁG HASONLÍT NAGY TEMETŐHÖZ”.⁷ HELYZETÉRTÉKELÉS A HÁBORÚ UTÁN

A magyar közvéleményre az I. világháborút követően erős válságtudat volt jellemző. 1918 és 1920 között gyorsan követték egymást a keserű tapasztalatok: a háború elveszett, a Monarchia felbomlott. 1919 márciusában létrejött a Tanácsköztársaság, amelynek bukását a jobboldali radikális fehérterror, majd Horthy Miklós berendezkedése követte, 1920 júniusában pedig megszületett a trianoni békeszerződés. A politikai megrázkódtatásokhoz súlyos társadalmi, gazdasági és szociális válság járult. A megpróbáltatások sorozata az egész társadalomra mély hatást gyakorolt, a közhangulatot a hagyományos értékek, a rend és tekintély iránti vágyakozás jellemezte.⁸ Az irracionális indulatok és várakozások légkörében a türelem és megbocsájtás szükségességének hirtetése kifejezetten népszerűtlen álláspontnak számított.⁹

A magyar katolikusok vezetői a válság egyik legfontosabb okát a hittől való elfordulásban, a hagyományos értékek elvesztésében és a materializmus terjedésében vélték

3 *Kánonjogi Kódex. X. Pius pápa parancsára összeállítva, XV. Benedek pápa engedélyével kihirdetve. Előszóval, a források jegyzékével, név- és tárgymutatóval ellátva Gasparri Péter bíboros által.* (a továbbiakban *Kánonjogi Kódex*) Kézirat gyanánt. p. 193.

4 Uo. 195.

5 GÁRDONYI Máté: *Az 1923. évi veszprémi zsinat előkészítő munkálatai.* In: *Corde Aperto. Tanulmányok Kredics László nyolcvanadik születésnapjára.* Veszprémi Főegyházmegye, Veszprém Megyei Levéltár. Szerk.: HERMANN István – KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László. Veszprém, 2012, p. 50.

6 MÖZESSY Gergely: *Prohászka Ottokár és a székesfehérvári egyházmegyei zsinatok.* In: *Prohászka ébresztése II. Az 1997. november 10-én, Székesfehérvárott megtartott Prohászka-konferencia anyaga.* Szerk. SZABÓ Ferenc. Távlatok. Bp., 1998, p. 158.

7 *Gróf Zichy János megnyitója. A XIII. Országos Katolikus Nagygyűlés.* In: *Nemzeti Újság.* 1920. október 25. p. 2.

8 ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században.* 3. kiad. Osiris. Bp., 2003, p. 135.

9 GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora: Magyarország története 1918–1920.* Magyar Szemle Társaság. Bp., 1935, p. 234.

megtalálni, a megújulást pedig a keresztény értékektől várták. Zichy János gróf az 1922. évi katolikus nagygyűlés elnökeként arról beszélt, hogy a háború óta folyamatos a hanyatlás, „az egész világ minden társadalma, melynek igényeit az anyagelvűség a legmagasabbra srófolta fel, a világháború által okozott nagy hiányok és veszteségek folytán a szó szoros értelmében beteg”. Érvelése szerint a világháború, amely a „merkantil világnézet” szülötte volt, az anyagi világ összedőlésével ért véget, bebizonyítva, hogy a korábbi rend fenntarthatatlan. Ezért a szellemi értékek elsőbbségének elismerését követelte.¹⁰

1919-ben, a Tanácsköztársaság bukása után még sokan bíztak abban, hogy a kommunista egyházüldözés következtében a klérus és a laikusok közelebb kerülnek egymáshoz, ami a hitélet fellendülésével fog járni.¹¹ A püspöki kar ülésén, 1919 augusztusában Csernoch János hercegprímás például úgy véle, hogy „a bolsevizmus szörnyű garázdálkodása [...] felébresztette a keresztény öntudatot.”¹²

Számos kortársi beszámólót ismerünk azonban, amelyek arra engednek következtetni, hogy ezek a remények nem teljesültek. 1920-ban egy katolikus folyóirat hasábjain például csalódottan állapították meg: „a mi keresztény kat. templomunk soha sem volt oly üres, mint mostanság”.¹³ Farkas Editnek, a Szociális Missziótársulat alapítójának a véleménye szerint „a magyar katolikusok nem veszik komolyan a lelki életet. Hangulatok irányítják és toleranciából az elvtelenségig mennek. Nem elég buzgó a magyar katolikus tömeg”.¹⁴ Az összképet még szomorúbbá tehetette, hogy a falusi plébánosok is hasonló tapasztalatokról számoltak be. Hufnagel János solymári plébános 1923-ban úgy találta, hogy a falu népe ugyan nem lett hitetlen, „de mintha közömbös és fásult volna a vallás nagy eszméivel szemben”.¹⁵ Diószdi kollégája úgy vélte, hogy a világháború kitörésekor „a lelki élet, mint hatalmas hullám, fellendült”, azonban a háborús vereségek és véráldozatok hatására hamarosan „szörnyűséges mélységekbe zuhant”. A Tanácsköztársaság hónapjaiban „rövid ideig tartó Istenhez ragaszkodó felbuzdulás” következett, amit azonban hamarosan „eltiport a hitközönyösség”. Pusztazámor plébánosa 1924-ben már egyenesen úgy látta, hogy „a tömeg hangulata határozottan egyházellenes, és hogy ezzel a tömeghangulattal szemben az ember amolyan gerilla-harcot folytat”.¹⁶ A veszprémi zsinat egyik határozata szerint: „nem ritka dolog ma már falvainkon sem a kételkedés a vallás alapvető igazságaiban”.¹⁷

Mihályfi Ákos, a budapesti egyetem teológiatanára 1919-ben külön kötetet szánt a kérdésnek. Véleménye szerint „minél hosszabbra nyúlt a háború, annál jobban megcsappant a vallásos buzgóság”. Sokan hívőként mentek a harctérre, ám istentagadóként tértek haza,

10 Zichy János gróf megnyitó beszéde. In: *Nemzeti Újság*. 1922. október 10. p. 3.

11 SPANNENBERGER, Norbert: *Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“*. Franz Steiner Verlag. Stuttgart, 2006, p. 39.

12 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. Összeállította BEKE Margit. I. köt. Aurora. München–Budapest, 1992, p. 40.

13 *Hírekről – hír*. In: *A Szív*. 1920. 5. évf. 21. sz. p. 2.

14 *A Szociális Misszió Társulat díszgyűlése*. In: *Nemzeti Újság*. 1924. október 14. p. 11.

15 *A Katolikus Népszövetség német díszgyűlése*. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 9. p. 7.

16 *Lelkipásztori jelentések, 1924–1926. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből III*. Szerk. MÓZESSY Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. Székesfehérvár, 2008. p. 341.

17 *Egyházmegyei határozatok és törvények. Decreta almae dioecesis Wespsemiensis anno 1923. diebus 19–21. Junii in synodo dioecisana publicata et approbata*. (a továbbiakban: DS Veszprém) Egyházmegyei Könyvnyomda. Veszprém, 1923, p. 62.

hiszen erkölcstelenségeket követtek el, szexuális bűnök és betegségek áldozatai lettek, és a háború után képtelenek voltak visszailleszkedni a hétköznapi életbe.¹⁸ Mihályfi, Zichy Jánoshoz hasonlóan, úgy találta, hogy az egész társadalmat az anyagiak foglalkoztatják. Ugyanakkor önkritikusan beismerte, hogy a klérus magatartása is hozzájárult az egyház iránti közöny terjedéséhez, hiszen a papság jelentős részét az összeomlás hónapjaiban a saját érdekvédelme, nem pedig közösségének összetartása foglalkoztatta elsősorban. A klérus önérvényesítő törekvéseinek középpontjában 1918 ősztől a Papi Tanács állt,¹⁹ „melynek forradalmi jellege” Mihályfi szerint „végtelen nagy csorbát ütött a papság tekintélyén s a hívő nép nagy seregét joggal megbotránkozott”.²⁰ Az egyház tekintélyvesztéséhez a fentiekén túl az is hozzájárulhatott, hogy a főpapságot elválaszthatatlan érdekazonosság kötötte össze a népszerűtlen, Tisza István nevével fémjelezhető uralkodó körökkel, és hordoznia kellett az ebből fakadó terheket.²¹

A SZOLGÁLTATÓ EGYHÁZ ESZMÉNYE

Az egyház vezetőinek számára ezért fontos feladatot jelentett a hierarchia, illetve általában véve a papság tekintélyének megszilárdítása. Ezt az elvárást Lorenzo Schioppa nuncius az 1920-as nagygyűlésen általános érvénnyel fogalmazta meg, arra bízta mindenkit, hogy tartsa tiszteletben a püspöki kar rendelkezéseit.²² A hierarchia igyekezett megállítani a papság körében megjelenő önállósodási, demokratizálódási tendenciákat. A klérus szellemének javítása érdekében a püspöki kar már 1919 augusztusában szükségesnek tartotta, hogy a papságot lelkigyakorlatokra gyűjtse egybe.²³ A kérdéssel a zsinatok is kiemelten foglalkoztak. Veszprémben például előírták, hogy minden pap „gyermeki engedelmisséget” tanúsítson.²⁴ Vácott fegyelmi vétségévé nyilvánították, ha valaki az egyházmegyei hatóság döntései ellen világi hatóság vagy személy közbenjárását veszi igénybe, vagy a hívek körében aláírásokat gyűjt. Azt is megtiltották, hogy egy pap engedély nélkül papi egyesületeket alapítson vagy belépjen ilyenekbe.²⁵

Az egyházi törvénykönyv általános érvénnyel megtiltotta a papi hivatáshoz nem méltó tevékenységek folytatását,²⁶ amit a magyar zsinatok feltűnően részletesen és szigorú szelvényben adaptáltak a hazai viszonyokhoz. Vácott például megtiltották a papoknak a színházak és a táncmulatságok látogatását, a táncot pedig még a katolikus egyesületek által rendezett ünnepeken sem engedélyezték.²⁷ Székesfehérvárott azt is tételesen előírták,

18 MIHÁLYFI Ákos: *Lélekmentés a nagy viláégés után*. Szent István Társulat. Bp., 1919, pp. 5–10.

19 Az 1918. november 7-én, Budapesten megalakult szervezet elsősorban az alsópapság anyagi helyzetének javítására és jogainak kiterjesztésére törekedett. GERGELY Jenő: *A Papi Tanács. A magyar katolikus alsópapság demokratikus szervezkedése 1918–1919-ben*. In: *Világosság*. 1973. 14. évf. 3. sz. p. 169.

20 MIHÁLYFI 1919. pp. 5–13.

21 Esztergomi Prímási Levéltár (EPL) 712–1945. Jánosi József jezsuita páter levele 1945. május.

22 *Schioppa nuncius beszéde*. In: *Nemzeti Újság*. 1920. október 25. p. 2.

23 BEKE 1992. p. 41.

24 *DS Veszprém*. p. 3.

25 *Decreta Synodalia. Az 1921. évben tartott váci egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények*. (a továbbiakban DS Vác) Pallas. Bp., 1921, p. 11.

26 *Kánonjogi Kódex*. pp. 111–113.

27 *DS Vác*. p. 14.

hogy a plébániákon este 9-kor be kellett zárni a kapukat, és ezután csak különlegesen indokolt esetben volt szabad elhagyni az épületet.²⁸

A papi tekintély megerősítését az öntudatos katolikusok más szempontból is szükségesnek tartották. A világháború ugyanis jelentős hírigényt generált a társadalomban, egyre szélesebb rétegek váltak rendszeres újságolvasókká.²⁹ Ahogyan egy klerikus megfogalmazta, a háború idején „mindenki újságot olvas”.³⁰ A már idézett Mihályfi Ákos 1919-ben úgy vélte, hogy ez a változás „a tömegek intelligenciáját nagyban emelte, úgy hogy még a falusi népnek is gondolat- és eszmevilága rendkívüli módon kiszélesült”, amire tekintettel kell lenni „a hívekkel való minden lelkipásztori érintkezésben”.³¹ Ezért gyakorlati javaslatokat tett arra, hogy a plébánosok hogyan alkalmazkodjanak az új helyzethez. A legfontosabbnak a házi pasztoráció bevezetését tartotta, vagyis azt, hogy a plébános minden hívőjét időközönként keresse fel otthonában, tekintet nélkül azok társadalmi helyzetére. A hívek jobb megismerése érdekében javasolta a – kánonjogi kódex által is ajánlott³² – lélekkataszter (liber de statu animarium) bevezetését. Németországban például ebbe a nyilvántartásba a személyes és a hitbuzgalomra vonatkozó adatok mellett azt is bevezették, hogy tagja-e valaki valamely katolikus egyesületnek, pártnak, olvas-e katolikus lapokat.³³

Mihályfi úgy látta, hogy a nagyvárosokban különösen nagy gondot okoz az elidegenedés, a személyes kapcsolatok elvesztése, ezért javasolta, hogy – nyugati mintára – a plébániák adjanak ki hivatalos közlönyöket, amit ingyen küldjenek meg minden családnak. Mivel a városi polgárt reklámok tömege bombázza, ezért „csak azt tartja fontos dolognak, amire vagy meghívják, vagy a reklám figyelmezteti”. Ezért sürgette, hogy a plébánosok a templomkapukon, katolikus napilapokban vagy akár nyomtatott reklámcédulákon hirdessék az istentiszteletek rendjét.³⁴

A javasolt változtatások célját abban foglalhatjuk össze, hogy az egyháznak nyitottá kell válnia a társadalom igényeire. Mihályfi ezt szimbolikusan is kifejezte azzal az óhajjal, hogy a templomok mindig legyenek nyitva. „Oly szomorú látvány a bezárt templom, főleg a városok sürgés-forgásában. Minden nyitva van: a boltok, üzletek, irodák, korcsmák, kávéházak, büntanyák, csak a templomok vannak zárva, mint a börtönök” – írta.³⁵ A tudós teológus felismerte, hogy a szekularizáció viszonyai között az egyház egyetlen hívő elvesztését sem engedheti meg magának. Ezért javasolta, hogy a tiroli és bajor példát követve, ha egy hívő rendszeresen nem tesz eleget vallásos kötelességeinek, a plébános jelentse ezt a püspöknek, aki levélben vagy személyesen igyekezzen hatni rá.³⁶

Azt is fontosnak tartotta, hogy az egyház minden hívőt egyformán kezeljen, ne tegyen különbséget társadalmi helyzet alapján. Ezért kérte például, hogy a budapesti, értelmiségieknek rendezett konferenciák mellett a külvárosban is rendezzenek beszédeket azok szá-

---

28 *Decreta Synodalia. Az 1924. június 24-től 26-ig Székesfehérvárott tartott székesfehérváregyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények.* (a továbbiakban DS Székesfehérvár) Székesfehérvár, 1924. p. 13.

29 HELD, Joseph: *Culture in Hungary during World War I.* In: *European Culture in the Great War.* Ed. ROSHWARD, Aviel–STITES, Richard. Cambridge University Press. Cambridge, 1999, p. 185.

30 EPL Cat. 44/3156–1918. Blcha Marian a primásnak 1915. október 1.

31 MIHÁLYFI 1919, p. 31.

32 *Kánonjogi Kódex.* p. 241.

33 MIHÁLYFI 1919, p. 39, p. 41, p. 43.

34 Uo. pp. 75–80.

35 Uo. p. 94.

36 Uo. p. 51.

mára, „akiket a háború borzalmai, akár a szociáldemokrácia és a kommunizmus hitüktől megfosztottak”. Ezt annál is fontosabbnak tartotta, mert úgy vélte, hogy a munkásság csak a hitre való neveléssel szabadítható ki a szociáldemokrácia „vaskarjaiból”.³⁷

A püspökök maguk is hangsúlyozták a tudatos hitélet fontosságát. Rott Nándor veszprémi püspök például nagy problémának tartotta, hogy „széles rétegek kereszténysége nem öntudatos”,³⁸ ezért sürgette, hogy a papság többet érintkezzen a hívekkel.³⁹ A zsinati rendelkezések nagy teret szenteltek az új lelkipásztori módszerek meghonosításának. Vácott például előírták, hogy minden prédikációra gondosan fel kell készülni, vázlatot kell írni, amit az esperesek ellenőrző látogatása esetén be is kellett mutatni.⁴⁰ Azt is előírták, a veszprémi döntéshez hasonlóan,⁴¹ hogy a pap évente két alkalommal látogassa meg a katolikus családokat, érdeklődjön viszonyaik iránt, emlékeztesse őket vallási kötelezettségeikre.⁴² A székesfehérvári egyházmegyében ezt csak négy-, illetve ötévente egyszer kellett megtenni.⁴³ Veszprémben és Székesfehérváron is előírták az utcabiztosi rendszer megszervezését, amelynek az volt a feladata, hogy figyelmeztesse a plébánost, ha az adott utcában valaki megbetegedett, elszegényedett, erkölcsi veszélyeknek volt kitéve.⁴⁴

A zsinatok szabályozták a hívekkel szemben tanúsítandó magatartást is, és hangsúlyozták, hogy a korábbi időszak posztjosefínista felfogásával szemben a papok nem tekinthetik munkájukat hivatalnoki pályának.⁴⁵ A váci zsinat utasítása szerint a pap „a híveket fogadja szívesen s tartsa mindenkor szem előtt, hogy nem hivatalnok, hanem lelkipásztor. A hivatalos érintkezést is használja fel alkalmul híveinek lelki gondozására”.⁴⁶

A mindennapi lelkipasztorkodás reformja mellett más javaslatok is felmerültek a hitélet elmélyítése érdekében. Így például a zsinatok elrendelték, hogy minden településen bizonyos időközönként népmisziók keretében lelkigyakorlatokat kell tartani a hívek számára.⁴⁷ Mihályfi Ákos a tervszerűség és az előkészítés fontosságát hangsúlyozta. A német ferencesek példáját követve azt javasolta, hogy már 2–3 hónappal korábban adjanak ki ingyen terjesztett missziós újságot, amivel felkelthetik az érdeklődést.⁴⁸ A jezsuita Somogyi Jenő – holland minta alapján – javasolta, hogy az értelmiség számára rendszeresen szervezzenek zárt lelkigyakorlatokat, ezért a főpapság és a kormány támogatását kérte új lelki gyakorlatos házak építéséhez.⁴⁹

A lelkipasztorkodás reformjának sikerét a papság ellenőrzésének növelése volt hivatott garantálni. Mihályfi Ákos arra figyelmeztette a plébánosokat, hogy mennyire fontos a hitéleti cselekményekről rendszeres statisztikákat vezetni, hiszen ezek segítségével reális képet alkothatnak a plébánia helyzetéről. Arra is emlékeztetett, hogy a püspök az új egyhá-

37 Uo. pp. 98–100, pp. 118–120.

38 *Országos eucharisztikus kongresszus*. In: *Nemzeti Újság*. 1920. október 25. p. 7.

39 GÁRDONYI 2012, p. 54.

40 *DS Vác*. p. 21.

41 *DS Veszprém*. p. 24.

42 *DS Vác*. p. 22.

43 *DS Székesfehérvár*. p. 28.

44 *DS Veszprém*. p. 24; *DS Székesfehérvár*. p. 28.

45 KÓSA László: *A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén*. In: Idem: *Egyház, társadalom, hagyomány. (Societas et ecclesia I.)* Ethnica. Debrecen, 1993, p. 107.

46 *DS Vác*. p. 23.

47 *DS Székesfehérvár*. p. 30.; *DS Vác*. p. 50.; *DS Veszprém*. p. 74.

48 MIHÁLYFI 1919, p. 34.

49 *Zárt lelkigyakorlatokkal kell fejleszteni a katolikus öntudatot*. In: *Nemzeti Újság*. 1924. október 14. p. 12.

zi törvénykönyv alapján maga is köteles ilyen statisztikát készíteni a Szentszék számára.⁵⁰ A váci és a székesfehérvári zsinat ezért a plébánosok számára előírta, hogy évenként számoljanak be a plébánia helyzetéről, amihez a hitélet és a katolikus társadalmi tevékenység statisztikáit is mellékelni kellett.⁵¹

Az ellenőrzést ugyanakkor a világi hívek magatartására is igyekeztek kiterjeszteni, hiszen az egyház tekintélyére a népi vallásosság egyes túlhajtásai is veszélyesek lehettek. Ezzel egyúttal a világegyház általános törekvéséhez is illeszkedtek, amely a hitgyakorlás formáinak homogenizálását kívánta elérni.⁵² A zárandoklatok például gyakran nem csak hitéleti aktusok, hanem egyben a népi turizmus megnyilvánulási formái voltak, ahol erkölcsi normák is veszélybe kerülhettek.⁵³ A váci zsinat ezért előírta, hogy a plébános kíséрге el híveit a zárandoklatra, vagy legalább jelöljön ki felügyelőket, akik vigyáznak a rendre.⁵⁴ Az előimádkozók, előénekesek és körmenetvezetők működésének ellenőrzését szintén előírták, „nehogy ezek a keresztény nép gyermeked hitét kihasználva, botrányt okozzanak ellenségeinknél”.⁵⁵ Hasonló rendelkezések születtek Veszprémben is.⁵⁶

AZ EGYESÜLETI ÉLET SZERVEZÉSE

A 20. század kezdetén számos katolikus egyesület jött létre, amelyek azonban – saját vezetőik értékelése szerint – nem voltak képesek kellő közéleti súlyra szert tenni. A Katolikus Sajtóegyesület alelnöke 1916-ban ezt azzal magyarázta, hogy „az egymás iránti féltékenység mindennapi jelenség, a különböző egyesületek nem tudják magukat mint azonos célra törekvő egységes cselekvés különböző szerveit tekinteni”.⁵⁷

A Tanácsköztársaság bukása utáni keresztény felbuzdulás légkörében sok katolikus reménykedett az egyleti élet fellendülésében. Néhány hónappal később azonban egy jezsuita folyóirat már arról írt, hogy „a kat. egyesületek nem szaporodtak tagokban, hanem csökkentek”.⁵⁸ Huszár Károly az 1922-es nagygyűlésen arról beszélt, hogy „most tagadhatatlan elsőkélyesedés korát éljük, az ország krízise a katolikus szervezetek krízise is lett.” A politikus ennek magyarázatát abban vélte megtalálni, hogy a katolikus egyesületeknek nem kívánt konkurenciát támasztottak a kurzus berendezkedésével megjelenő új, „általános keresztény” szervezetek, amelyek „sok talmi portékát árulnak keresztény név alatt”.⁵⁹ A Főiskolai Diákszövetség az egyesületek terén jelentkező túlkínálatot hibáztatta a sikertelenségért.⁶⁰ 1924-ben egy publicista a visszaesésért szintén elsősorban a „hatalmi

50 MIHÁLYFI 1919, p. 122, p. 128.

51 MÓZESSY 2008, p. 10.; *DS Vác*. p. 60.

52 ALTERMATT, Urs: *A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete*. Osiris. Bp., 2001, p. 44.

53 JÁSZI Oszkár: *A pócsi tanulság*. In: *Jászi Oszkár publicisztikája*. Szerk. LITVÁN György–VARGA F. János. Magvető. Bp., 1982, pp. 140–142.

54 *DS Vác*. p. 49.

55 Uo. p. 48.

56 *DS Veszprém*. p. 60.

57 *Jelentés a Katolikus Sajtóegyesület 1916. május 24-én megtartott nyolcadik rendes közgyűléséről*. Bp., 1916, p. 6.

58 *Hírekről – hír*. In: *A Szív*. 1920. 5. évf. 21. sz. p. 2.

59 *Mit várunk a katolikus nagygyűléstől?* In: *Nemzeti Újság*. 1922. október 8. p. 2.

60 *A XIV. Katolikus Nagygyűlés első hangjai*. In: *Nemzeti Újság*. 1922. október 8. p. 3.

szóval favorizált” hazafias egyleteket tartotta felelősek.⁶¹ Sokan tartották sérelmesnek például a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének gyakorlatát, amely magához csábította a régi katolikus nőegyletek aktív tagjait.⁶² Ez a szerveződés 1921-ben, három évvel megalakítása után, már 480 helyi szervezettel dicsekedhetett.⁶³

1919 után a berendezkedő új hatalom kifejezetten támogatta a keresztény felekezetek társadalmi összefogását, hogy így az „internacionalista destrukcióval” szemben demonstratív módon felmutathassa a „keresztény magyarság” egységét. Maga Horthy Miklós kormányzó hangoztatta, hogy nem az egyházhoz való tartozás, hanem az istenhit a döntő.⁶⁴ Az öntudatos katolikusok azonban nem feltétlenül látták szívesen ezeket a kezdeményezéseket, hiszen attól tartottak, hogy a közös egyesületek a felekezeti öntudat lanyhulásához fognak vezetni.⁶⁵

A katolikusok vezetői a nacionalista, „csak keresztény” szervezetek által jelentett kihívásra válaszul az önálló katolikus szervezetek reorganizálására törekedtek. Glattfelder Gyula csanádi püspök 1923-ban felszólította a katolikus nagygyűlés közönségét: „Életet kell a katolikus egyesületekbe vinni és nem szabad túrni, hogy azok csak névleg legyenek szervezetei a katolikus társadalomnak”.⁶⁶

A változás első lépése az volt, hogy az egyesületek vezetői lassan kezdték belátni: az egyházhoz való ragaszkodás önmagában még nem elegendő a tagok megtartásához, hanem érdemi szolgáltatásokat is kell nyújtani nekik. Erre a felismerésre jutottak az 1908-ban német mintára megszervezett Katolikus Népszövetség vezetői is. Az egyesületnek a világháború előtt még háromszázezer tagja volt, azonban működése egy vezetője szerint „a kurzus alatt ellanyhult”,⁶⁷ taglétszáma 1924-re 118 ezer főre csökkent. Ezért a szövetség újjászervezte jogvédő és gazdasági tanácsadó irodáit, vagyis ismét beindította a világháború előtt nyújtott szolgáltatásait, hogy növelje vonzerejét.⁶⁸

A Katolikus Legényegyletek Szövetsége, amely 53 fővárosi és vidéki egylet társulása volt,⁶⁹ hasonlóan kritikusan értékelte helyzetét: „az egyletre halotti csend jellemző” – írták. Úgy látták, hogy a vezetők sokszor csak „kötéllal fogják” a tagokat, utána pedig nem törődnek velük. Ezért azt javasolták, hogy „nyújtsuk a tagoknak mindazt, mit adni a katolikus legényegylet hivatva van”.⁷⁰ Első lépésként a szövetség társadalomtudományi, zenei, irodalmi, történelmi, erkölcsi, könyvviteli, cserkészeti, sőt, cipész- és műszerész szaktanfolyamokat indított a tagok számára.⁷¹

61 CZÉKUS Géza: *Madártávlatból*. In: *Egyházi Lapok Papok Közlönye*. 1924. 47. évf. 3–4. sz. p. 17.

62 PLEBÁNOS: *Katolikus nőmozgalmaink nehézségei*. In: *Egyházi Lapok Papok Közlönye*. 1929. 52. évf. 5–6. sz. p. 81.

63 Magyar Országos Levéltár K 26 1922 V. tétel 1273. A MANSZ vezetősége a miniszterelnöknek 1921. július 3.

64 SAKMYSTER, Thomas: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944*. Helikon. [Bp.], 2004, p. 137.

65 BANGHA Béla: *Az egységes keresztény front és a katolicizmus*. In: *Magyar Kultúra*. 1921. 8. évf. 2. sz. pp. 107–109.

66 *A katolikus öntudatot hitünk forrása magyarázza*. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 10. p. 5.

67 *A Katolikus Népszövetség nem engedi csorbítani a katolikusok jogait*. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 9. p. 6.

68 *A katolikus németek vallásos és hazafias demonstrációja*. In: *Nemzeti Újság*. 1924. október 14. p. 8.

69 *Katolikus Legényegyletek Szövetségének értekezlete*. In: *Nemzeti Újság*. 1924. október 15. p. 5.

70 *Tisztes Ipar*. 1924. 3. évf. 1. sz. p. 3.

71 *Katolikus Legényegyletek Szövetségének értekezlete*. In: *Nemzeti Újság*. 1924. október 15. p. 5.

Sokan felismerték, hogy a mozgalmak hatékonyabb működéséhez egységesítésre, a hasonló célra törekvő egyesületek összevonására vagy működésük összehangolására, a vidéki egyesületek országos tömörítésére volna szükség. A gyakorlatban ugyanakkor ez számos problémát felvetett. Mikes János szombathelyi püspök szerint például az összefogás jelszava kiélezte a főváros-vidék ellentétet, mert szerinte az egységesítést a gyakorlatban sokszor összekeverték a központosítással.⁷² Egy katolikus folyóiratban Tamás Viktor, az újpesti reálgimnázium tanára javaslatot tett egy központi katolikus társadalmi szervezet létrehozására. Indoklása szerint a helyi egyleteket sokszor éppen az keserítette el, hogy munkájuk a központ hiánya miatt kárba vész. Felvetését azonban csak elvi jelentőségűnek tartotta, mert szerinte „a magyar nép a társadalmi szervezkedésre szociális iskolázatlanságánál és közömbösségénél fogva képtelen”. Úgy vélte, hogy a népet előbb képessé kell tenni a hatékony társadalmi tömörülésre, amit szerinte a politikai önszerveződés készíthet elő, mert az jobban megfelel a magyar nép hajlamainak.⁷³

Hasonlóan vélekedett Bangha Béla is, aki szerint az egyesületi élet csak akkor virágozhat fel, ha szembeszökő, mindennapi előnyöket nyújt. Szerinte a magyar „harcias nemzet”, ezért a társadalmi életbe „a legtöbb elevenséget még a harciassági momentumok képesek belevinni”.⁷⁴ A páter sorra vette, hogy mely testületektől várható a társadalmi szervezkedés irányítása. A püspöki kart nem tartotta alkalmasnak, mert úgy látta, hogy fenyegetné tekintélyét a közélet napi kérdéseibe való beavatkozás. A Katolikus Népszövetséget azért nem ajánlotta, mert az a kormány mellett erősen elkötelezte magát. A nagygyűléseket szervező Országos Katolikus Szövetségről⁷⁵ pedig úgy tartotta, hogy nem ambicionálja ezt a szerepet. Bangha ezért az alulról való szervezkedés bátorítása, a valóban tevékeny katolikus egyletek összefogása, közös program megalkotása mellett foglalt állást.⁷⁶

Ezek a törekvések párhuzamosságot mutatnak a világegyház fejlődésével. XI. Pius pápa 1922-ben az *Ubi Arcano Dei* kezdetű enciklikájában ajánlotta a világ püspökeinek figyelmébe az *Actio Catholica* megszervezését, amelyet egyfajta keretnek szánta a hívek társadalmi összefogásának és szervezett apostolkodásának a biztosítására.⁷⁷ Az új szervezet létrehozásának hátterében az a felismerés is szerepet játszott, hogy a katolikus egyesületi rendszer addig összességében nem volt képes elérni fő célját, a vallásos identitás megerősítését és védelmét.⁷⁸

Az *Actio Catholica* intézménye már ekkor is felkeltette Magyarországon egyesek érdeklődését, a főpapok közül például Hanauer Árpád István váci püspökét.⁷⁹ A hazai *Actio Catholica* megszervezése azonban csak 1932-ben kezdődött meg. A '20-as évek elején inkább az egyházmegyei szintű központosításra találhatunk törekvéseket. Így például a Katolikus Nőszövetség 1923-ban döntötte el, hogy egyházmegyei központokban fog szerve-

72 Mikes János beszéde. In: *Nemzeti Újság*. 1920. október 25. p. 5.

73 TAMÁS Viktor: *A katolikus szervezkedés kérdéséhez*. In: *Magyar Kultúra*. 1923. 10. évf. 5. sz. pp. 305–307.

74 BANGHA Béla: *A magyar katolikus szervezkedés kérdése*. In: *Magyar Kultúra*. 1922. 9. évf. 12. sz. p. 713.

75 A szervezetről részletesebben GIANONE András: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Bp., 2010, pp. 18–20.

76 BANGHA Béla: *A katolikus szervezkedés kérdése*. In: *Magyar Kultúra*. 1923. 10. évf. 4. sz. pp. 208–211.

77 GIANONE 2010, pp. 10–11.

78 LÖNNE, Karl-Egon: *Katholizismus-Forschung*. In: *Geschichte und Gesellschaft*. 2000. 26. évf. 1. sz. p. 154.

79 LÉNÁR Andor: *Az Actio Catholica működése a váci egyházmegyében a két világháború között*. In: *Vázlatok két évszázad magyar történelméből*. Főszerk.: GERGELY Jenő. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola. Bp., 2010, p. 88.

zöldni.⁸⁰ A püspökök maguk is bátorították ezeket a próbálkozásokat. Székesfehérváron, felelevenítve Prohászka Ottokár püspök 1915-ös törekvéseit,⁸¹ 1924-ben a zsinat előírta az Egyházmegyei Egyesületek Központi Bizottsága létrehozását,⁸² amely a társadalmi szervezkedés irányítására volt hivatott. A veszprémi egyházmegyében ugyanerre a feladatra hozták létre az egyházmegye „középponti képviselőjét”.⁸³

Mivel azonban az 1920-as évek elején hatékony egyesületek még nem álltak rendelkezésre, az egyházmegyei zsinatok elsősorban a plébánosok közéleti szerepvállalását bátorították.⁸⁴ Veszprémben ugyanakkor már a szervezkedés kockázataira is rámutattak, óva intve a papokat attól, hogy túl sok egyesületet alakítsanak, „nehogy idejüket, munkájukat szétforgácsolják”. Arra is figyelmeztettek, hogy az egyletek tevékenysége „ne csak ünnepek és multságok rendezésében merüljön ki”, hanem „komoly, művelő és nevelő” legyen.⁸⁵ Székesfehérvárott a hitbuzgalmi egyesületek tevékenységi körének bővítését is szükségesnek tartották, hogy azok „az amúgy is kötelező »jócselekedetek« címén” fejtsenek ki hitvédő, karitatív s „más gyakorlati keresztény működést”.⁸⁶

A hívók egyház iránti lojalitásának növelését szolgálhatták az egyházközségi önkormányzatok, amelyek segítségével a plébánia hívei szerepet kaphattak a közösség ügyeinek intézésében. A hercegprímás már 1918 novemberében elrendelte a budapesti egyházközségek kötelező létrehozását, hogy a hívekben fokozzák „a katolikus öntudatot és összetartást”.⁸⁷ A folyamatot az egyházmegyei zsinatok is támogatták. Vácott „a plébánia és iskola anyagi ügyeinek sikeres intézése céljából” sürgették a testületek létrehozását.⁸⁸ Székesfehérváron a zsinat azzal is serkenteni akarta a szervezést, hogy az egyházközségnek, ha vállalták a templom és az egyházi épületek fenntartását, megadta a plébános választásának a jogát a püspök által jelölt háromfős listáról.⁸⁹

Ugyanakkor a hívók bevonása az egyház vezetésébe távlatilag veszélyeztethette a pap-ság pozícióit, ezért a klérus igyekezett megőrizni az irányítást.⁹⁰ Az 1920-as katolikus nagygyűlésen Lepold Antal, a primás bizalmas munkatársa arra figyelmeztetett, hogy az átalakítások csak a pápa és a püspöki kar egyetértésével vihetők véghez. Arra intette a világi hívőket, hogy ne az egyház demokratizálását kérjék, hanem „ajánlják fel segítségüket az egyház munkájához”.⁹¹ A veszprémi zsinat pedig arra figyelmeztetett, hogy „az egy-

80 *A katolikus nők önfeláldozó munkája meghozza a feltámadást.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 10. 2.

81 KLESTENITZ Tibor: *Prohászka Ottokár egyháztörténeti szerepe a „második felekezetiépítési korszak” elméletének fényében.* In: *A Székesfehérvári Egyházmegye ünnepi névtára.* Szerk.: MÓZESSY Gergely–PESTINÉ PAICS Marianna–SMOHAY András. Székesfehérvári Egyházmegyei Hivatal. Székesfehérvár, 2010, p. 85.

82 *DS Székesfehérvár.* p. 31.

83 *DS Veszprém.* p. 12.

84 A váci megfogalmazás szerint például a plébános „álljon őrt, hogy az anyagelvű szocializmus híveinek sorába be ne férközzék. Megfelelő keresztény szellemű társadalmi szervezkedéssel tömörítse híveit.” *DS Vác.* p. 62.

85 *DS Veszprém.* p. 11.

86 *DS Székesfehérvár.* p. 33.

87 GERGELY Jenő: *A katolikus egyházközség (autonómia) mint a civil társadalom szerveződési lehetősége (1919–1944).* In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok.* 1997. 9. évf. 3–4. sz. p. 133.

88 *DS Vác.* p. 22.

89 *DS Székesfehérvár.* p. 25.

90 LÖNNE 2000, pp. 152–156.

91 LEPOLD Antal: *A katolikus autonómia.* In: *Nemzeti Újság.* 1920. október 25. p. 5.

házközségi képviselőtestületben igazán vallásos, példás életű, egyházas érzésű hívek foglaljanak helyet”.⁹²

A jelek arra mutatnak, hogy a létrejövő egyházközségek tevékenysége nem mindig nyerte el a klérus teljes megalégedését. Bangha Béla például a testületeket túlzottan világiasnak és protestáns szellemiségűnek tartotta, ahol a tagok csak jogokat akarnak szerezni maguknak, és folyamatosan akadékoskodnak.⁹³ A székesfehérvári egyházmegye lelkipásztorainak jelentései szintén ezt a képet erősítik. Így az érdi plébánosnak sok gondot okozott a még a kömmün alatt alakult egyházközség, amelybe megbízhatatlan emberek is belekerültek, és „túrhetetlen tónusú” üléseket tartott.⁹⁴ Budafokon hasonló gondokkal találkozott, és a civil munkatársak hiányáról, illetve fegyelmezetlenségéről számoltak be.⁹⁵ Baracs plébánosa arról panaszkodott, hogy nagyon nehéz a népet áldozatkészségre bírni, az embereket „a kath. Népszövetség pártolására úgyszólván erőszakosan kellett rávenni”.⁹⁶ Ennek a helyzetnek a megoldását a klérus tagjai a világi hívők elitjének kinevelésétől várták, amihez elsősorban a hitbuzgalmi egyesületeket, például a Mária kongregációkat igyekeztek igénybe venni.⁹⁷

POLITIKA AZ ÁLTALÁNOS KERESZTÉNYSÉG JEGYÉBEN

Az egyház kezdetben teljes nyíltsággal támogatta a Horthy-rendszert, amely szembe szállt a katolikus érdekeket is veszélyeztető „destuktív” politikai erőkkal. Az 1920-as nagygyűlésen ezt a legpontosabban Prohászka Ottokár beszéde mutatta meg, amelyben a püspök örömmel üdvözölte a „magyarság ébredését” jelző „glóriás fény”-t, a „Nemzeti Hadsereg kardját”, Horthy Miklóst. „Nem vagyunk, nem lehetünk eléggé sovíniszták soha! A keresztény nemzeti kurzusba az egész kereszténység: katolikusok és protestánsok álljanak bele”⁹⁸ – mondta.⁹⁹ Egy másik szónok a rendszer „eredményeit”, vagyis a nemzeti hadsereget, a keresztény sajtót, a közrend helyreállítását, a keresztény szociális szervezkedést méltatta.¹⁰⁰

A katolikus közéletben azonban jelentős befolyással rendelkezett a legitimista irányzat, amely az ország jövőjét a Habsburg-ház uralmának visszaállításával képzelte el.¹⁰¹ Felfogásuk szerint a világháború legnagyobb vesztesei a magyar katolikusok, mert elvesztették „a katolikus dinasztíát és vele együtt az ország belső életében [...] eddig soha kétségbe nem vont” vezető szerepüket.¹⁰² Ők pedig Horthy Miklóst csak ideiglenes ál-

92 *DS Vác*. p. 22.

93 BANGHA Béla: *A katolikus szervezkedés kérdéséhez*. In: *Magyar Kultúra*. 1923. 10. évf. 9. sz. p. 514. vö. GERGELY 1997, p. 134.

94 MÓZESSY 2008, p. 172.

95 Uo. p. 73.

96 Uo. p. 60.

97 A szervezetről részletesen BANGHA Béla: *Mi a kongregáció? Rövid Kalauz a Mária-Kongregáció számára*. 2. kiad. Mária-kongregáció. Bp., 1921.

98 PROHÁSZKA Ottokár: „*A magyarság lelke a keresztény-nemzeti kultúra*”. In: *Nemzeti Újság*. 1920. október 25. p. 3.

99 Uo. 3.

100 KRÜGER Aladár: „*Lesz-e még egyszer ünnep a világon?*” In: *Nemzeti Újság*. 1920. október 27. p. 3.

101 SPANNENBERGER 2006, p. 41.

102 *A katolicizmus és a szent korona alapjai Nagy-Magyarországnak*. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 9. p. 9.

lamfőként tudták támogatni. Miután a kormányzó 1921-ben megakadályozta Károly király visszatérési törekvéseit, majd a parlament kimondta a Habsburg-dinasztia trónfosztását, sok katolikus visszafogottabbá vált a rendszer támogatása terén. Az általános célkitűzéseket, mint a „destrukció” féken tartása vagy a revízió, továbbra is helyeselték, azonban nyíltan hangot adtak politikai preferenciáiknak. A primás bizalmasa például arról beszélt, a katolikusok szívből remélik, hamarosan újra a király lesz az egyház főkegyura.¹⁰³ A nagygyűléseken gyakran került sor a „koronás királynak”, vagyis az 1922-ben elhunyt Károly fiának, „II.” Ottónak az éltetésére, az 1923-as nagygyűlés elnökének pedig Habsburg Albrecht főherceget kérték fel.¹⁰⁴ Talán nem is állt olyan távol a valóságtól az 1923-as meghatározás, amely szerint „a legitimizmus és a katolicizmus ma egybeforrott két gondolat a magyar elmékben”.¹⁰⁵

A Horthy-rendszer létrejöttének önlegitimációjában kiemelt szerepet játszott a keresztény felekezetek közötti összefogás. Ez még fontosabbá vált Bethlen István miniszterelnöki kinevezésétől, 1921-től. A református államfő és a református kormányfő tudatában volt annak, hogy rendszerüket protestáns túlsúllyal vádolhatják, hiszen az állami vezetői kör mellett az Egységes Párt is bizonyos mértékig protestáns érdekszövetségnek számított. Ezért a felekezeti béke hangoztatása a kor politikai kultúrájának kötelező elemévé vált.¹⁰⁶ A trónfosztás után viszont a katolikusok kevésbé ügyeltek arra, hogy eleget tegyenek a rendszer elvárásainak a keresztény egység demonstrálása terén. A jezsuiták szellemi irányítása alatt álló Magyar Kultúra például arról kezdett írni, hogy a katolikusok túl engedékenyek voltak a protestánsok „javíthatatlan felekezeti mohóságával” szemben, és ma holnap már „protestáns kurzus” van.¹⁰⁷ Zichy János 1922-es beszédében a nagygyűlésen – ugyan a felekezeti összetartás hosszas méltatása mellett – egyértelművé tette, hogy a katolikusok továbbra is maguknak követelik a vezető pozíciót, „melyet a történelem folyamán mindig becsülettel” töltöttek be. A nyomaték kedvéért hozzátette, hogy ezt az igényt az államfőnek és a kormányfőnek is tudomásul kell vennie.¹⁰⁸ Követelését a következő évben szinte szó szerint megismételte.¹⁰⁹

A protestánsokkal vívott konfliktusok során a legkomolyabb feszültségforrást az egyházi birtokok helyzete jelentette. Ezt jól jelzi, hogy a hierarchia ezekben az ügyekben a nagygyűlések által biztosított nyilvánosságot is igyekezett felhasználni. A nagygyűlés szónokai 1923-ban vehemensen elleneztek a kormányzati törekvést, amely a katolikus egyháztól kisajátított földekből tízezer holdat a protestánsoknak adott volna.¹¹⁰ A nagygyűlés egy szónoka ennek kapcsán arra figyelmeztette hallgatóit: „a mai kormány látszóan jóindulatú, de nem feledjük, hogy minden támogatásért, amelyet az egyháznak nyújt, súlyos árat kell fizetnünk”.¹¹¹ A primás a nyilvánosság előtt a katolikus képviselők fellépé-

---

103 Lepold Antal a főkegyúri jogról. In: *Nemzeti Újság*. 1924. október 14. p. 6.

104 Ünneplés megnyitás a Vigadóban. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 29. p. 1.

105 Katolicizmus és legitimitás. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 10. p. 1.

106 SPANNENBERGER 2006, p. 76.

107 CZÉKUS Géza: „Protestáns” kurzus? In: *Magyar Kultúra*. 1921. 8. évf. 7. sz. p. 386.

108 Zichy János gróf megnyitó beszéde. In: *Nemzeti Újság*. 1922. október 10. p. 3.

109 ZICHY János: *A katolikus társadalom ünnepén*. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 7. p. 1.

110 CSIZMADIA Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1966. p. 172.

111 *A Katolikus Népszövetség nem engedi csorbítani a katolikusok jogait*. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 9. p. 6.

sét kérte,¹¹² a nagygyűlés egyik szakosztálya pedig javasolta, hogy szükség esetén hívjanak össze rendkívüli nagygyűlést az egyházi birtokok védelmére.¹¹³

Sok katolikus azért is aggódva fogadta az „általános kereszténység” térnyerését, hiszen attól tartott, hogy az hitéleti közönyhöz fog vezetni.¹¹⁴ A püspöki kar ezért utasította el például a kormány javaslatát arra, hogy a különböző felekezetű diákok közös imát mondjanak az iskolákban.¹¹⁵ A katolikusok azt is ellenezték, hogy a különböző felekezetek képviselői a Nemzeti Hadsereg ünnepségein rendszeresen közösen szerepeltek.¹¹⁶ A hitközönyösség növekedésétől való félelmeknek maga a pápai nuncius is hangot adott, aki az 1923-as nagygyűlésen arra bízta a híveket: „a magyar katolikusok vallási jelszava is ez legyen: Nem, nem, soha! A felekezeti béke nem jelenti és nem jelentheti a hitbéli közönnyt, mely magától támad a nép lelkében, ha engedjük, hogy jelen legyen a szertartásokon, ahol sajnálatos vegyülékben következik egymásra a szentmise és a katolikus pap áldása, a protestáns pásztor beszéde és áldása, a Talmud éneke és a zsinagóga rabbijának áldása”.¹¹⁷

Hanauer püspök még harciasabban fogalmazott, amikor az állami iskolák történelemtanításának szellemiségét elemezte. Úgy vélte, hogy az oktatást a protestáns történelemszemlélet irányítja, és „valóságos katolikusellenes szellem kapott lábra”, amely kizárólag a nemzeti történelem függetlenségi hagyományait tartja értékesnek, egyoldalúan dicsőíti Erdély református fejedelmeit, a Habsburgokat viszont démonizálja, vallásüldözőnek tünteti fel. Ezért azt sürgette, hogy legalább a katolikus iskolákban „objektív és valóságos szellemű” legyen a történelemtanítás.¹¹⁸

A zsinatok igyekeztek meggátolni a felekezeti közömbösség növekedését. Vácott utasították a papságot, hogy mindent tegyenek meg a vegyes házasságok megakadályozásáért.¹¹⁹ Székesfehérvárott előírták, hogy a pap kerülje a más vallású személyekkel való barátkozást, mert ez „közönnyt és megalkuvást nevel a népben a hitelvek iránt”.¹²⁰ A protestáns kisegyházak, a „szekták” terjedését szintén veszélyes jelenségnek tartották.¹²¹ A püspöki kar ezért az amerikai hitsorsosok jelentős anyagi támogatását hibáztatta, a lelkészeket és a hatóságokat pedig a „visszaélések” elfojtására szólította fel.¹²² Ezzel összhangban, a székesfehérvári zsinat arra utasította a papokat, hogy a kisegyházak térítőit „rögtön jelentse a fősztolgabírói hivatalnak és csendőrségnek”.¹²³

112 *A hercegprímás zárószavai.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 10. p. 6.

113 *A közművelődési szakosztály a vallásalap védelmében.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 9. p. 8.

114 BANGHA Béla: *Az egységes keresztény front és a katolicizmus.* In: *Magyar Kultúra.* 1921. 8. évf. 2. sz. pp. 107–109.

115 BEKE 1992, p. 55.

116 *A pusztaszeri ünnep és a vegyes istentiszteletek.* In: *Magyar Kultúra.* 1922. 9. évf. 10. sz. 605.

117 *A pápai nuncius ünnepi beszéde.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 9. p. 3.

118 *Küzdelem a meghamisított magyar történelemtanítás ellen. A Katolikus Tanügyi Tanács díszközgyűlése.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 10. pp. 3–4.

119 *DS Vác.* p. 44.

120 *DS Székesfehérvár.* p. 12.

121 A kérdésről ld. FAZEKAS Csaba: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban.* Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség–Szent Pál Akadémia. Bp., 1996.

122 BEKE 1992, p. 95.

123 *DS Székesfehérvár.* p. 28.

A nagygyűlések gyakran tárgyalták az aktuális társadalmi és kulturális kérdéseket, amelyek közül a nemzetiségek, a nők és az ifjúság kérdése is külön figyelmet érdemel.

A szónokok gyakran fogalmaztak meg irredenta közhelyeket a trianoni békeszerződés miatt az utódállamokhoz került népeiségről. Általában azzal vigasztalták magukat és közönségüket, hogy az elcsatolt területek nem magyar katolikus népessége az egyház integratív ereje miatt továbbra is a magyar állameszme híve maradt. Zadravecz István tábori püspök például úgy vélte, hogy „míg katolikus a horvát, mindig veszélyezteti a szerb államot, míg katolikus a tót, a rutén, nem alszik nyugodtan a cseh. [...] a horvát, a tót, sváb és román, ha nem is tud magyarul, csak magyar az. És az integritásnak egy-egy oszlopa, megcsontításunknak élő tilalomfája”.¹²⁴ Az elszakított katolikusok sorsát propagandaeszközként is megpróbálták alkalmazni. A hittanárok egyesülete például elhatározta, hogy összegyűjti és kiadja a megszállt területek katolikus papsága által elszenvedett sérelmeket.¹²⁵

A magyarországi nemzetiségek helyzete kapcsán viszont már önkritikus nézetek is megjelentek, bár a felelősséget sokszor igyekeztek a protestánsokra tolni. Károlyi József gróf például úgy vélte, hogy az államot a dualizmus korában a protestánsok uralták, akiknek nem volt kellő érzéke a nemzetiségek iránt, miután a protestáns egyházakhoz szerinte csak magyarok tartoztak. Úgy vélte, az erőszakos magyarosítás ennek a következménye volt.¹²⁶

A nemzetiségek jogainak, elsősorban a nyelvhasználatnak a fontosságát egyre többen hangoztatták. Bleyer Jakab, a németek egyik vezetője, nemzetiségi miniszter 1920-ban például arra hívta fel a nagygyűlés figyelmét: „hogya népünket ki akarjuk emelni az eldurvulás és züllés örvényéből, akkor anyanyelvén kell hozzá közelednünk”. Azt sürgette, hogy „a magyar nyelv ne legyen a hazai németiség anyanyelvének elnyomója, hanem a német nép kultúrájának megkoronázása”.¹²⁷ Mihályfi Ákos szintén fontosnak tartotta, hogy a vegyes nyelvű plébániákon „több nyelven legyen prédikáció. Ezen a téren, sajnos, sok hibát követtünk el, melyekért most keservesen bűnhődünk. A templomi szószék nem a magyarosítás helye, de az iskolai oktatás sem”.¹²⁸ A nemzetiségi érzékenység iránti tapintat érzékelhető a veszprémi zsinat egyik határozatában is, amely előírta, hogy ott, ahol állandóan német a szentbeszéd nyelve, legalább havonta egy magyar prédikációt is tartanak a magyarok számára. A lelkipásztornak óvatosan kellett eljárnia, tartózkodva „minden erőszakos parancsolástól, mely könnyen visszahatást szülhet”, és a nemzetiségi türelmetlenségnek még a látszatát is kerülnie kellett.¹²⁹

Óvatos nyitás figyelhető meg a nők társadalmi szerepvállalásának kérdésében is. Az 1920-as nagygyűlésen például Wolkenberg Alajos professzor, részben szembefordulva a hagyományos konzervatív felfogással, arról beszélt, hogy a nők bármilyen hivatást végez-

124 *A harmadik nyilvános ülés.* In: *Nemzeti Újság.* 1922. október 11. p. 3.

125 *Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Országos Egyesületének gyűlése.* In: *Nemzeti Újság.* 1920. október 27. p. 4.

126 *A katolicizmus és a szent korona alapjai Nagy-Magyarországnak.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 9. p. 9.

127 *Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Országos Egyesületének gyűlése.* In: *Nemzeti Újság.* 1920. október 27. p. 4.

128 MIHÁLYFI 1919, p. 86.

129 *DS Veszprém.* p. 61.

hetnek, ha képesek rá. Ehhez azonban hozzátette, hogy gondoskodni kell erkölcsük védelméről, ezért javasolta, hogy csak bizonyos korhatárt betöltött nők állhassanak munkába. (A nők tudományos pályán való elhelyezkedését viszont csak a legtehetségesebbek számára tartotta megengedhetőnek.¹³⁰) A Katolikus Tisztviselőnők Országos Szövetsége szintén azt szorgalmazta, hogy a nők csak a megfelelő szakképzettség esetén vállaljanak munkát.¹³¹

A hagyományos eszmények miatt a női szervezetek számára kiemelt jelentőségű volt a szociális munka. A legjelentősebb szerepet ezen a téren talán a Szociális Missziótársulat játszotta. 1920-ban Budapesten 39 ezer embert segítettek azokkal a terményekkel, amelyek 72 dunántúli faluból származtak. A háborút követő ínséges időszakban felértékelődött a mezőgazdasági termelés szerepe, ami a vidék és a város ellentéteinek éleződéséhez vezetett. Az állam ezek kiegyenlítéséhez a katolikus szervezetek segítségét is megpróbálta igénybe venni. A katolikus politika reprezentánsa, Vass József közlelendési miniszter a katolikus nagygyűlésen a mezőgazdasági termelőköt áldozatkészséget, a fogyasztóköt pedig feyelmet kért: a termelők ne srófolják feljebb az árakat, a fogyasztók pedig „ne kívánjanak többet, mint amennyit fejkvóta gyanánt adni lehet, s ez elégitse ki a meglehetősen elkényeztetett magyar igényeket minőségileg is”. A miniszter tudatában volt annak, hogy a cél érdekében erőteljes propagandára van szükség, amihez a Szociális Missziótársulat segítségét is igénybe kívánta venni.¹³²

A nagygyűléseken a társadalompolitika területei közül talán az ifjúság és az oktatás kérdéseit kezelték a legnagyobb nyomatékkal. Haller István például a kor ifjúságát „önző, hedonista” nemzedékként festette le, amely a dualizmus oktatáspolitikájának következtében „szívta tele magát szemérmetlen élvezetvággyal”, ezért a katolikus iskolarendszer fejlesztését javasolta.¹³³ Hasonlóan vélekedett Dsida Ottó györi gimnáziumi igazgató, aki azt sürgette, hogy ott, ahol van katolikus iskola, a katolikus gyermekek ne járhassanak nem egyházi tanintézményekbe.¹³⁴ Az állami felügyeletöt való szabadulás igényét mutatja, hogy a Katolikus Középkolai Tanáregyesület 1921-ben a katolikus iskolák felszabadítását kérte az állami „tölbefolyás” alól, amit a primás is támogatótt.¹³⁵

A katolikusok az állami gyermekvédelemmel is elégedetlenek voltak, amely szerintük azért mondott csödöt a világháború után, mert nem engedte érvényesülni az egyház szellemét. Ezért például lépéseket sürgettek a növekvő gyermekbűnözés megfékezésére.¹³⁶ A keresztény munkásifjak közgyűlése azt indítványozta, hogy 18 évesnél fiatalabbak ne kaphassanak alkoholt,¹³⁷ a tanítóegyesületek közgyűlése pedig javasolta, hogy minden község annyit tanterem és tanító tartására legyen kötelezve, ahány kocsmája és italmérése van.¹³⁸ Az 1920. évi nagygyűlés a munka összehangolására megalakította az Országos

130 *A szociális szakosztály ülése.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 9. p. 8.

131 *Karitatív, szociális és közművelődési határozatok a szakosztályokban.* In: *Nemzeti Újság.* 1920. október 25. p. 5.

132 *A Szociális Missziótársulat az újjáépítés élen.* In: *Nemzeti Újság.* 1920. október 25. p. 6.

133 *A harmadik nyilvános ülés.* In: *Nemzeti Újság.* 1922. október 11. p. 3.

134 *Küzdelem a meghamisított magyar történelemtanítás ellen. A Katolikus Tanügyi Tanács díszközgyűlése.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 10. p. 3.

135 BEKE 1992, p. 84.

136 *Bernolák Nándor a magyar gyermekvédelem feladatairól.* In: *Nemzeti Újság.* 1920. október 25. p. 3.

137 *A keresztény munkásifjak jubiláris közgyűlése.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 9. p. 7.

138 *A Katolikus Tanítóegyesületek Országos Szövetségének közgyűlése.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 9. p. 8.

Katolikus Gyermekvédelmi Központot. Az egyesület egy év alatt 8 fővárosi kerületben indított foglalkoztató kurzusokat az elhanyagolt gyermekeknek, és az ország valamennyi egyházközségében gyermekvédelmi szakoktatás indítását tervezte.¹³⁹ A vizsgált egyházmegyék közül a székesfehérvári zsinata minden plébánián kötelezővé tette a gyermekvédelem intézményi kiépítését, és a cél támogatására külön templomi gyűjtést is engedélyeztek.¹⁴⁰

Az egyházmegyei zsinatok féltékenyen őrködtek az egyház ifjúságpolitikai pozícióinak védelmében. Veszprémben például elvárták, hogy a papság igyekezzék katolikus irányba befolyásolni a cserkészetet, „mert igen félő, ha a papság e szervezkedést tétlenül nézi, vallástalan irányzat veszi át a vezetést”.¹⁴¹ A zsinat javasolta, hogy a falvakban szervezzenek népakadémiákat a felnőttképzés céljaira.¹⁴² Székesfehérváron az állami iskolák befolyásolására is utasítást adtak, itt a lelkészeknek arra kellett ügyelniük, hogy „az iskola a kat. vallás szellemével és erkölcsi felfogásával soha se jusson összeütközésbe”.¹⁴³ A papnak még a hivatalosan meghirdetett testnevelési (levente) mozgalomban is részt kellett vennie, „mert bár a testedzés nem vallási kérdés, az ifjúság irányítása vallás erkölcsi nevelés nélkül nem maradhat”.¹⁴⁴

A katolikusok fontosnak tartották továbbá, hogy a fiatalok intenzív pasztorációját az egyetemeken is folytassák, amelyeket hagyományosan a „destruktív szellem” fő közvetítőinek tartottak.¹⁴⁵ Ezért például felvetették katolikus filozófiai tanszék felállításának az ötletét.¹⁴⁶ A hívő hallgatók összefogásának érdekében alakult meg a Katolikus Diákszövetség 1921 novemberében. A szervezet állítólag tízezer hallgatót tömörített. Vezetői azonban arról panaszkodtak, hogy nem kaptak elég támogatást munkájukhoz a katolikus közönségtől, és a többi diákszervezet is gyakran akadályozta őket törekvéseik elérésében.¹⁴⁷

ÖSSZEGZÉS

A szakirodalomban elterjedt felfogás szerint az első világháborút követően páratlan hitéleti fellendülés volt tapasztalható. „A kortárs szemtanúk egybehangzó tanúsága szerint Magyarországon a vallásosság, hitbuzgalom sokkal mélyebb, intenzívebb lett a forradalmak nyomán, mint volt annak előtte”¹⁴⁸ – írja például egy szerző. A bemutatott források azonban arra engednek következtetni, hogy a kép valójában összetettebb lehetett, és nem állt fenn közvetlen ok-okozati összefüggés. Bár 1919 őszén, a Tanácsköztársaság bukása utáni hónapokban valóban sokan érzékelték a felbuzdulás nyomait, ez azonban hamarosan átadta helyét a közönynek. A vallásos kortársak a katolikus hitbuzgalom és társadalmi élet

139 *Országos Katolikus Gyermekvédelmi Központ*. In: *Nemzeti Újság*. 1922. október 10. p. 6.

140 *DS Székesfehérvár*. p. 32.

141 *DS Veszprém*. p. 68.

142 Uo. p. 73.

143 *DS Székesfehérvár*. p. 72.

144 Uo. p. 32.

145 *Strommer Viktorin az ifjúság neveléséről*. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 9. p. 9.

146 *A katolikus diákok manifesztációja*. In: *Nemzeti Újság*. 1924. október 12. p. 10.

147 *Diáknagygyűlés az új városházán*. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 7. p. 2.

148 LÁSZLÓ T. László: *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*. Szent István Társulat. Bp., 2005. p. 145.

hanyatlásáról számoltak be. Ennek háttérében főleg az első világháború következményei állhattak,¹⁴⁹ de az idő múlásával az is egyre fontosabb szerepet kaphatott, hogy a keresztény kurzus, amely mellett az egyház látványosan elkötelezte magát, képtelen volt a súlyos szociális kérdések hatékony kezelésére.¹⁵⁰

Ahogy a zsinatok és a nagygyűlések határozatai megmutatják, a katolikusok vezetői érzékelték a folyamatokat, és erőfeszítéseket tettek a kor követelményeihez való alkalmazkodásért. A társadalom erőteljes individualizálódására adott válaszként az egyház az egyénnel intenzíven foglalkozó nyugat-európai lelkipásztori módszerek adaptálására tett kísérletet, amelynek során igyekezett tekintettel lenni a különböző társadalmi helyzetű hívek speciális problémáira is. Ezzel azt szerették volna elősegíteni, hogy a tradicionális vallásosság személyesen megélt vallásossággá alakuljon át, hiszen a modernitás viszonyai között – ahogyan azt a Tanácsköztársaság példája is megmutatta – előállhattak olyan veszélyes helyzetek, amikor az egyház híveinek védelmére szorul, ez pedig csak mélyen elkötelezett és öntudatos személyektől volt remélhető. Ezért vált fontos feladattá a hívők társadalmi tömörítése, ami a világháború után a korábbi egyesületek újjászervezésében, illetve a szerveződések központosításában, egységesítésében öltött testet – ez utóbbi azonban még egyértelműen csak a tervezetések szintjén.

Az egyház törekvéseihez fontos támogatást jelentett a kereszténységet vezérelvnek nyilvánító állam segítsége, aminek azonban árnyoldalai is voltak. Horthy Miklós és a rendszer vezető politikusai ugyanis az egyházakat elsősorban politikai céljaik elérése érdekében tartották fontosnak, viszont a speciális felekezeti célokkal szemben bizalmatlanok voltak. Az állam által elvárt felekezeti összefogást, az „általános kereszténységet” pedig sok katolikus a felekezeti öntudat erősítését célzó törekvések akadályának tekintette, az állami vezetők körében jelentkező protestáns túlsúly pedig tovább fokozta bizalmatlanságukat.

A történetírás a nagyjából az 1890-től 1945-ig tartó időszakot a hazai katolikus egyház megújulásának, a „katolikus reneszánsz” korszakának tekinti.¹⁵¹ Ahogyan azonban a szekularizáció sem tartható egyirányú folyamatnak, amely zökkenők nélkül halad végcélja felé, hanem inkább ciklikus hullámmozgásként képzelhető el,¹⁵² úgy a szekularizációval szemben Magyarországon jelentkező „katolikus reneszánsz” sem írható le töretlen felívelésként. Sokkal valószínűbbnek tarthatjuk, hogy a katolikus hívők hit- és közéleti aktivitása hullámmást mutatott, az első világháborút követő időszak pedig komoly visszaesést jelentett ebben a folyamatban. Erre viszont a klérus és az öntudatos katolikusok gyorsan reagáltak. Az új helyzetre erőfeszítéseik fokozásával, az egyház belső intézményrendszerének és társadalmi egyesületeinek újjászervezésével válaszoltak, amivel elérték azt, hogy

---

149 A szakirodalomból ezt hangsúlyozza például MÁRTONFFY-PETRÁS, Éva: *Eine Alternative zum politischen Katholizismus. Die Rezeption der Soziallehre im Kreise der katholischen Intelligenz Ungarns in den dreißiger Jahren*. In: *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1939*. Hrsg. MANER, Hans-Christian – SCHULZE WESSEL, Martin. Franz Steiner Verlag. Stuttgart, 2002, p. 205.

150 CZÉKUS Géza: *Három veszélyes sebünk*. In: *Egyházi Lapok Papok Közlönye*. 1924. 47. évf. 11. sz. p. 73.

151 A fogalomról és a hozzá kapcsolódó tisztázatlan kérdésekről legújabban CSÍKY Balázs: *Bőség és hiányok. Néhány módszertani kérdés és kutatási lehetőségek Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenységének vizsgálata kapcsán*. In: „*Alattad a föld, fölötted az ég...*” *Források, módszerek és útkeresések a történetírásban*. Szerk.: BALOGH Margit. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola. Bp., 2010, pp. 257–268.

152 ALTERMATT, Urs: *Katholizismus: Antimodernismus mit modernen Mitteln?* In: *Moderne als Problem des Katholizismus*. Hrsg. Idem. (Eichstätter Beiträge 28) Verlag Friedrich Pustet. Regensburg, 1995, p. 43.

a katolikus reneszánsz folyamatai idővel ismét lendületet kaptak. Az egyház, részben ennek a fejlődésnek az eredményeként is, megerősödött,¹⁵³ és a második világháború után nagyobb támogatottságot élvezett, mint az első világháborút követő években. Az 1918 után jelentkező válságperiódus tehát nem közvetlenül, hanem áttételesen vezetett a katolicizmus megerősödéséhez, azzal, hogy az egyház vezetőiben és tagjaiban tudatosítani kezdte ingatag helyzetüket, ami új megoldások keresésére sarkallta őket.

TIBOR KLESTENITZ

REFORM ENDEAVOURS OF THE HUNGARIAN CATHOLIC CHURCH
AFTER THE FIRST WORLD WAR

After the First World War, the Hungarian Catholic Church had to face a serious crisis, like other institutions of Hungarian society. The author tries to examine in his study how Hungarian Catholics evaluated their conditions and which measures they planned to reach renewal. He uses primarily two groups of sources. The first one is the material of Hungarian Catholic congresses. These assemblies were the most important events of Catholic public life in the interwar period, at which not only the bishops, but also the representatives of the low clergy and of the lay intellectuals had a say. To the other group of sources belong the canons of diocesan synods. At the beginning of the 1920's, in three dioceses – in Vác (1921), in Veszprém (1923) and in Székesfehérvár (1924) – were synods held in Hungary.

As a response for the massive spread of individualism, the Church made an attempt to adapt the intensive pastoral methods of Western European Catholicism. On this way she wanted to promote the transformation of traditional piety into a conscious religiosity, whereas the Church could wait protection in extreme political situations only from committed and self-conscious believers. Therefore, social organization of the laymen became an important aim, and it materialized in reorganizing of former associations.

According to the author's conclusion, the „Catholic renaissance” can not be described as a continuous upturn. It seems to be more plausible that the activity of Catholic believers in religious and public life showed great fluctuation, and the period after 1918 brought a significant decay. The crisis after the First World War led also not directly to the strengthening of Catholicism, but on an indirect way. The crisis made the leaders of the community aware of the precarious situation of the Church, which urged them to look for new solutions.

---

153 KÓSA László: *Vallások, egyházak, vallásosság*. In: *Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések. (Jelenkortörténeti Műhely III.)* Szerk. PÜSKI Levente–VALUCH Tibor. Debrecen, 2002. p. 76.

SZECSKÓ KÁROLY

ÚJABB ADALÉKOK DR. SAMASSA JÓZSEF (1828–1912)
BÍBOROS ÉRSEK ÉLETRAJZÁHOZ

Kovács Melinda, a Heves Megyei Levéltár munkatársa Samassa József vázlatos életrajzát közreadta. A főpásztor halála óta eltelt 100 évben ez az első dolgozat ebben a témakörben, mely a *Memoria Reru: Tanulmányok Bán Péter 60. születésnapja tiszteletére* (Eger, 2008) emlékkönyvbe jelent meg.

A szerző dolgozatának elkészítéséhez többek között felhasználta az Egri Főegyházmegyei Levéltár személyi anyagát (Personalia Aeppus Johannes Samassa. Raktári szám: 1773.) is, mely az egyik legjelentősebb forrása a főpap életének. Ezt 1828-tól 1870-ig terjedő időszakra vonatkozólag dolgozta fel. Úgy gondoljuk, hogy célszerű ezt Samassa érsek haláláig kiegészíteni.

Samassa József bíboros már 1893. június 25-én elkészítette végrendeletét, amelyben rendelkezett temetési helyéről: „*Az egri székesegyházban helyeztessen nyugalomba. A porraimot rejtő fekete fülke fekete márványlappal zárassék el, rajta e felirattal: Josephus II. Samassa Archiepiscopus Agriensis Natus 1828. die. 30. mensis Septembris mortuus. – Visite, qui legitis coelistia quaerite, nostra paec In cireres tandem gloria tota redit.*”

Vagyonáról halála után így rendelkezett:

1. Temetése napján 2 000 koronát osszanak ki az egri szegények között.
2. Az egri szegények javára 20 000 korona alapítványt tesz.
3. Az aranyosmaróti szegények számára 4 000 korona alapítványt tesz.
4. Budapesti háromemeletes házát és telkét a ház berendezésével együtt öccsére, Samassa Jánosra hagyja.
5. Samassa Berta unokahúgára a képeit hagyja, többek között *Ligeti Antal: Szahara puszta* című festményét.
6. A váci Országos Siketnéma Intézet javára 5 000 korona alapítványt tesz.
7. A budapesti Országos Vakok Intézetére 5 000 korona alapítványt hagy.
8. A Szent István Társulat javára 1 000 korona alapítványt tesz.
9. A Szent László Társulat által gyámolított „magyar csángók számára” 2 000 korona alapítványt tesz.
10. Az Irgalmas Rend egri kórházának egy betegágyára 2 000 korona alapítványt tesz.
11. Az Irgalmas nővérek egri kórházának egy betegágyára 2 300 korona alapítványt tesz.
12. Az Angolkisasszonyok egri leány intézetében tanuló két leány számára 16 000 korona alapítványt tesz.
13. Az egri Fiú- Foglárintézet részére 10 000 korona alapítványt tesz.

14. Az Egri Fiú Római katolikus Tanítóképző Intézet részére 20 000 korona alapítványt tesz.
15. A Benczúr Gyula által festett arcképét, melyet a főkáptalan neki ajándékozott, az Érseki Palotára hagyja.
16. A budapesti és egri lakásában lévő külön el nem hagyományozott képeket az Érseki Líceum képtárának hagyja.
17. A miskolci irgalmas leány nevelőintézetben két leány taníttatására 24 000 koronát biztosít.
18. A Szatmári irgalmas nővérek miskolci leánynevelő intézetében két egri egyházmegyei lány taníttatására 12 000 korona alapítványt tesz.
19. Könyvtárát az Egyházmegyei Könyvtárra hagyja. Olyan könyvek, amelyek már megvannak a főegyházmegyei könyvtárban, adományozzák az Egri Papnevelő Intézet könyvtárának.
20. Szmrecsányi Lajos segédpüspökre hagyja a dolgozósobájában lévő Szent József képet Szoldatis Ferenc alkotását, valamint a fővárosi házában lévő Veronese képet, amelynek címe: Mária Magdolna..
21. Kriston Endre segédtitkárára hagyja az egri érseki palota hálósobájában lévő, Kracker János Lukács által készített festményt, amelynek címe *A művészet apotheosisa*.
22. 6 000 korona alapítványt tesz az ő és családtagjai lelki nyugalma érdekében tartandó misékre.¹

Samassa, mint főpap tagja lett a Főrendiháznak, amelynek 1894. február 8-i ülésén megválasztották a szervezet pénzügyi bizottságának tagjává. A forrásokból nem lehet megállapítani, hogy miért esett rá a választás, mert nem lehet tudni, hogy értett-e a pénzügyekhez. Valószínűleg az motiválta megválasztását, hogy kiváló jogász hírében állt.²

A bíboros érsek rendkívül sokat tett az egyházmegye iskoláiért is. Kormányzásának húsz éves időszaka alatt az elemi iskolák száma az egyházmegye területén majdnem megkétszereződött. Gyakran adakozott az iskolák javára, többek között a Szikszó-pusztai tan kötelesek oktatására 3 000 Ft-os költséggel iskolát építtetett és egy új tanítói állást szervezett.³

1892-ben október 30-án a király kinevezte a vallás- és tanulmányi alapokra felügyelő, s azok kezelését ellenőrző időleges bizottság tagjává, s ezt a megbízatását 1895-ben három évre ismét meghosszabbították.⁴

Az érsek szoros kapcsolatot tartott számos közéleti személlyel, íróval, költővel, tudóssal stb. Ennek bizonyítéka például, hogy 1896. október 24-én Zalár József, a vármegye költő-alispánja levelet intézett hozzá egy ünnepélyes alkalomra. A levél így hangzik: „*Kegyelmes Uram! Olvasva azt a fönséges Szózatot, – a folyó hó 26-án tartandó ünnep alkal-*

1 Egri Érseki Levéltár. Personalia Aeppus J. Samassa. (PJS) 1912. Raktári szám: 1773. Samassa József végrendelete. Eger, 1893. jún. 25. 940/1917.

2 Egri Érseki Levéltár. PJS. 1912. Raktári szám: 1773. A Főrendi Ház elnökének levele Samassa Józsefnek. Bp. 1894. febr. 8. 3374/1894.

3 Egri Érseki Levéltár. PJS. 1912. Raktári szám: 1773. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium államtitkárának levele Samassa Józsefnek. Bp. 1894. dec. 7.; 6403/1894.

4 Egri Érseki Levéltár. PJS. 1912. Raktári szám: 1773. A Vallás- és Közoktatási miniszter levele Samassa Józsefnek. Bp. 1895. okt. 23. 5577/1895.

mából – a főegyházmegyei papság címén az egész nemzethez szól, mily meghatódottságomban reprodukálódtak bennem azok az érzelmek, melyeknek az öt évvel előbb tartott jubileum alkalmával szóval voltam szerencsés kifejezést adni, mely felszólalásomnak egy részét akkor mindjárt oly formában is legrágább emlékeim közé kívántam iktatni, mely forma a beleszorított eszmét tán még érezhetőbbé teszi. Legyen szabad most e sorokat, melyek az előttem fekvő új nagy megnyilatkozásra is illenek, idejegyezniem –, amint következnek:

Lelked bércze fölött meg-megcsillámlik a szent tűz

S egy-egy sziklát dob lángja a mélybe alá.

Amint e sziklák sebesen lelkünkhöz ütődnek,

Megfájdul a szív és sebe vérezni kezd.

De az a tiszta gyönyör, mi eközben a lelken előmlik,

Mennyei balzsamnak bírja csodás erejét.

És mely fájni akart üdvforrássá lesz a sebhely,

Melyben az isteni szép tükrözi vissza magát.

Fogadja excellenciád, ez alkalomból is, legmélyebb hazafiúi tiszteletemnek s legjobb kívánalmaimnak igaz kifejezését. Nagyságodnak alázatos szolgálja, Zalár József.”⁵

A bíboros-érsek 1912. augusztus 20-án elhunyt. Még a fenti napon a következő gyászjelentést adták ki: „*Római Szentegyház Szent Márkról Címzett Áldozár-bibornoka, egri érsek, valóságos belső titkos tanácsos, a Szent István Rend Nagykeresztje, hittudor, az MTA Ig-tanács tagja, gyémántmisés áldozár, Eger város képviselőtestületének tagja, Eger város díszpolgára, 1912. aug. 20. – első órájában élete 84-ik érseksége 40-ik, áldozópap-sága 61. évében elhunyt. Temetése lesz aug. 24-én.*” Az idézett gyászjelentést többek között az alábbi címzettek kapták: Mocsáry Lajos Andornak, Melczer László Sajólád, Benyiczky Aladár Sajóörös, özv. Serényi Istvánné gróf, Dédes, Kállay András Nyíregyháza, gróf Károlyi József Fehérvárcsurgó, özv. Gosztonyi Kálmánné Boconád, Horthy Szabolcs főispán Szolnok, báró Vay Elemér főispán Felsőzsolca, gróf Vay Tibor főispán Nyíregyháza, özv. báró Orczy Szerafine Tarnaörs.⁶

Az érseki aula 1912. december 28-án Kiszely Imre líceumi gondnoknak átadta Samassa által a képtárnak ajándékozott képeket. A leltárban 25 darab festmény szerepelt, melyek közül több igen értékes. 1. Pap Henrik: Múteremrészlet, aranykeretű olajfestmény. 2. Mantte: Tájkép gyerekekkel, aranykeretű olajfestmény. 3. Knapf Imre: Interieur aranykeretű olajfestmény. 4. Berhuid: Mária Jézussal aranykeretű olajfestmény. 5. Rob Eberti: Tájkép birkákkal aranykeretű olajfestmény. 6. Ismeretlen szerző: régebbi olajfestmény (bibliai jelenet) aranykeretben. 7. Arbuig: Czigányok, aranykeretű pasztell. 8. Ligeti: Savnikvár, aranykeretű olajfestmény. 9. Spányi B.: Tájkép 1. (mocsárrészlet) olajfestmény. Spányi B.: Tájkép (falurészlet), olajfestmény. 11. Ismeretlen szerző: Deák Ferenc aranykeretben, olajfestmény. 12. Ismeretlen szerző: Lovas alakok (régebbi, aranykeretű olajfestmény). 13. Ismeretlen szerző: Napkeleti bölcsek imádása, régi olajfestmény. 14. Ismeretlen szerző: Lovas alakok (régebbi). 15. Ismeretlen szerző: Alpesi tájkép. 16. Ismeretlen szerző: Leányok a kútnál, aranykeretű olajfestmény. 17. Hirsch: Rudolf trónörökös,

⁵ Zalár József levele Samassa Józsefnek. Eger, 1896. okt. 24. 5398/1898.

⁶ Egri Érseki Levéltár. PJS. 1912. Raktári szám: 1773. Samassa József gyászjelentése. 1912. aug. 20. 4430/1912.

aranykeretű olajfestmény. 18. Hirsch: Stefánia, aranykeretű olajfestmény. 19. Pol Hugó: Villamoson, aranykeretű pasztell. 20. Ligeti: Szepes váralja, aranykeretű olajfestmény. 21. Ligeti: Szepesváralja (rom) aranykeretű olajfestmény. 22. Temple: Ferencz József, aranykeretű olajfestmény. 23. Temple: Erzsébet királyné, aranykeretű olajfestmény. 24. Rákosy N.: Csendélet, aranykeretű olajfestmény. 25. Rákosy N.: Martinuzzi György, Kollázs festmény. 26. Ismeretlen szerző: Bibliai tájkép, kollázs. 27. Ismeretlen szerző: Csatajelenet, tájkép, kollázs. 28. Ismeretlen szerző: Krisztus fej, kollázs. 29. Ismeretlen szerző: Tájkép, oláhkara várral, kollázs. 30. Ismeretlen szerző: Keresztelő Szent János forrásnál, kollázs. 31. Ismeretlen szerző: Judit és Holofernes, kollázs. 32. Ismeretlen szerző: Dávid és Góliát, kollázs. 33. Ismeretlen szerző: Aratás, kollázs. 34. Ismeretlen szerző: Diogenes, kollázs. 35. Ismeretlen szerző: József császár, kollázs.⁷

A király 1912. február 29-én Szmrecsányi Lajost, mint segédpüspököt Samassa érsek mellé rendelte koadjutorként,⁸ aki méltó utódja lett a főpásztornak, és több mint negyedszázadig, 1943. február 28-ig szolgálta az Urat.

KÁROLY SZECSKÓ

CONTRIBUTIONS TO THE BIOGRAPHY OF CARDINAL PRIMATE DR. JÓZSEF SAMASSA (1828-1912)

The author provides new contributions to the biography of József Samassa, Cardinal Primate of Eger, published by Melinda Kovács. At the beginning of the study Samassa's last will is presented. The cardinal was a helper of the poor and indigent during his life. The cardinal primate was elected a member of the financial committee in the Upper House of the Parliament in 1894. The cardinal, a regular donator of the denominational school in his diocese, was appointed a member of the committee supervising religious and educational funds. The study presents the letter of József Zalár, sub-prefect and poet, addressed to the cardinal on 24 October 1896. The list of the paintings donated to the teachers training college by the cardinal closes the study.

---

7 Egri Érseki Levéltár. PJS. 1912. Raktári szám: 1773.

8 A Samassa József által a liceumi képtárnak átadott képek jegyzéke. Eger, 1912. dec. 28. 6823/1912.

VINCZE GÁBOR

FELTÉTELEZÉSEK ÉS KÉRDŐJELEK

Dr. Wiener Tibor, a hódmezővásárhelyi
„volksbundista” görögkeleti lelkész

Dr. Wiener Tibor 1887-ben született Nagykanizsán, apja táblabíró volt. (A szegedi népbíróság előtt 1947-ben azt állította, hogy apai ágon francia fölmenőkkel rendelkezik, anyai ágon pedig „*a hét vezér egyikétől származik*”). 1907-ben Pesten érettségizett, Bécsben teológiai tanulmányokat folytatott, 1915-ben kánonjogból doktorált, majd 1920-ban jogtudományi doktorátust is szerzett. Ezt követően a váci római katolikus egyházmegyéhez tartozó Kunszentmiklóson, Soroksáron, Szegváron, Majsán, Kecskeméten szolgált segédlelkészként, legutóbb Rákospalotán.

Itt ismerhette meg későbbi feleségét, Bakos Margitot, és ez a kapcsolat játszhatott közre abban, hogy 1923-ban kilépett a római katolikus egyházból és átlépett a görögkeleti egyházba, még pedig a szerbbe. Ez utóbbi döntésével kapcsolatban csak feltételezésekre szorítkozhatunk. Talán az motiválta őt ebben, hogy a Buda–Szentendrei Görögkeleti Szerb Püspökség és a joghatósága alá tartozó egyházközségek helyzete Trianon után egyházjogilag rendezett volt, ellentétben a többi ortodox egyházközséggel.¹ Annyi bizonyos, hogy a római katolikus teológiai diplomával rendelkező Wiener valamiféle „gyorstalpaló” képzés után érthette el, hogy a szerb püspökség fölszentelje, majd ezt követően 1924-ben Hódmezővásárhelyre nevezze ki segédlelkésznek. 1929-től lett véglegesített lelképásztor.² Az további kérdést vet föl, hogy beszélt-e és milyen szinten ószlávul és szerbül, ugyanis a hódmezővásárhelyi egyházközségnek (is) a liturgiai nyelve az ószláv volt, a budai szerb püspökséggel pedig a levelezés nyelve a szerb. Egyébként a hívek döntő része már akkor is csak magyarul beszélt.

1926-ban megnősült, házasságából egy leánygyermek született. Vásárhelyre kerülését követően hamarosan bekapcsolódott a város kulturális vérkeringésébe. 1934-ben egyik alapító tagja lett a Tornyai Társaságnak. Erre az időre feleségével közösen országszerte ismertté vált magángyűjteményt állítottak össze, részben képzőművészeti alkotásokból, de jelentős háziipari gyűjteménnyel, köztük mintegy 2000 darab népi kerámiával rendelkeztek.

1 Lásd MANZINGER Krisztián: *Ortodox egyház a magyar nemzeti célok szolgálatában?* In: *Regio* 2010. 3. sz. 177. skk. és BERKI Feríz: *A magyarországi ortodox egyház szervezése*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942. 133–138.

2 CSORDÁS István: *A hódmezővásárhelyi görög keleti egyház kétszáz év tükrében*. Hódmezővásárhely, 1967. (Németh László Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye, sz. n.)

A jelentős magángyűjtemény létrehozása újabb kérdőjeleket vet föl. Wiener – aki tehető családból származott – már korábban is gyűjtött képeket, ikonokat. A hódmezővásárhelyi gyűjtemény kialakításához azonban komoly anyagi forrásra is szükség volt – még akkor is, ha egyes adatok szerint olykor „barter alapon” szerzett be egy-két műalkotást. Talán egyházi javadalmának egy részét fordította erre a célra, ugyanis a vásárhelyi görögkeleti egyházközség a két világháború között igen tehető volt...)

Wiener (és felesége) gyűjteményét több neves személyiség – többek között Féja Géza, Radnóti Miklós, Kiss Lajos és Bálint Sándor – tekintette meg az otthonukban (Medgyessy Ferenc a kislányukról szobrot készített), sőt, több kiállításon is részt vettek. Kapcsolatban állt olyan neves tudósokkal, mint Baktay Ervin és Moravcsik Gyula. Több tudományos testületnek, egyebek mellett a Néprajzi Társaságnak és a Szegedi Alföldkutató Bizottságnak is tagja volt.³ Szociálisan érzékeny emberről van szó (többször tartott előadást a munkásotthonban), aki a vásárhelyi társadalomnak egy köztisztelőben álló értelmiségi tagja volt.

Felesége és leánya a front közeledtével Rákospalotára, a lelkész apósához költözött, majd nyugatra menekült. 1946-ban az Egyesült Államokba költöztek Wienerné bátyjához. A lelkész családját feltehetően föl kísérte ugyan Rákospalotára, ám még a „felszabadulás” előtt visszatért a városba. A szovjet hadsereg bevonulását követő napon, október 9-én a Volksbund-tagsága miatt kihallgatta az NKVD (a lelkész szerint a GPU⁴), házkutatást is tartottak nála, de mivel terhelő adatok nem merültek fel ellene, szabadon engedték.

Bár az NKVD emberei elengedték, nem sokáig maradt szabad lábon, ugyanis 1944. december 6-án internálta a helyi politikai rendőrség. 1945. január 6-án kiszabadult, ám március 1. és június 1. között ismét a hódmezővásárhelyi internálótábor lakója volt.⁵ Igazából akkor került képbe, amikor egy háború alatti ismerőse, Balogh Sándor volt református gimnáziumi tanuló ellen – följelentés nyomán – márciusban megindult a nyomozás, és az ő ügyében⁶ április 20-án kihallgatták. A vásárhelyi rendőrkapitányságon fölvetett kihallgatási jegyzőkönyvben⁷ olvasható az a védekezése, amelyhez azután következetesen ragaszkodott a későbbiekben is. Elismerte ugyan, hogy 1939-ben belépett a Volksbundba, de mindezt abból a megfontolásból tette, hogy a „*növekvő német befolyást*” jobban fölhasználhassa egyháza „*politikai védelmében*” a magyarosító törekvésekkel szemben. (Kihangsúlyozta, hogy csak rövid ideig volt a Volksbund helyi vezetője és szervezője, ráadásul 1944 tavaszán közismert szerb-barátsága miatt kizárták a szervezetből.⁸)

---

3 Életrajzi adatait a felesége írta meg röviden Kárász József helytörténésznek a Vásárhelyi Almanach számára. A levelet a Németh László Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye őrzi.

4 A szovjet titkosszolgálatnak a '20-as évek elején volt Állami Politikai Igazgatóság (ill. orosz rövidítéssel GPU) a neve, utóda az OGPU, majd 1934-től az NKVD lett, Wienert ez utóbbi hallgatta ki.

5 Csongrád Megyei Levéltár (CSML), a szegedi népbíróság iratai, VII. 2. fond, 54. doboz, dr. Wiener Tibor dossziéja, Nb. 267/1947., 47. o.

6 Balogh Sándort azzal vádolták meg, hogy – Wiener „fölbujtására” – ellopott a református gimnáziumból egy németellenes színezetű dolgozatot, melyet a lelkész Budapestre juttatott. Balogh és Wiener ügye ezen a ponton összefonódik, de a fiatalember ellen korábban született ítélet.

7 CSML, 48. doboz, Balogh Sándor dossziéja, 98/1947. 16. o.

8 „Szerb-barátsággal” vádolni a szerb ortodox egyház lelkészét meglehetősen érdekes... A kézirat lezárása után bukkantunk rá az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában arra az iratcsomóra, melyben Wienernek a Volksbunddal kapcsolatos tevékenységéről több érdekes irat található az 1942–43-as évből. Jelzete: P-274, Gruity Milán és társai

Mielőtt tovább kövtenék a görögkeleti lelkész sorsát, röviden mindenképp ki kell térni arra a kérdésre, hogy volt-e valamilyen alapja a fenti védekezésének. Valóban voltak magyarosító törekvések a szerb görögkeleti egyházzal szemben? A probléma ott kezdődött, hogy a trianoni békediktátummal elkerült Magyarországtól a nagyszebeni román, valamint a karlócai szerb érsekséget betagolták az egységes román, illetve szerb nemzeti egyházba. A Magyarországon maradt román – korábban a nagyváradi és aradi egyházmegegyékhez tartozó – egyházközségek helyzete rendezetlen maradt. Ezzel szemben a megcsonkított ország szerb egyházközségeinek helyzete egyházjogilag rendezett volt, hiszen a budai püspökséghez tartoztak. A harmincas években felmerült az az elképzelés, hogy valamennyi ortodox hívót egy egységes (országos) egyházszervezetbe foglalják – mint ahogy az a balkáni államokban is létezett. Ezért a '30-as évek második felében az akkori kultuskormányzat elhatározta egy „nemzeti” ortodox egyház létrehozását. Ez a terv csak a világháború alatt realizálódott, amikor 1942-ben Horthy Miklós egy kormányzói rendeletével létrehozták a magyar ortodox egyházat, élére egy orosz emigráns, bizonyos Popoff Mihály került, mint a magyar (és rutén) egyházközségek érseki helynöke. Adminisztrációja (a kárpátaljai parókiákon és a székelyföldi ortodox egyházközségeken kívül) kiterjedt a bihari és békési román parókiák egy részére, valamint egyebek mellett a budapesti, szegedi és szentes magyar, valamint több görög alapítású egyházközségre – köztük a hódmezővásárhelyire is.⁹ Hogy ezt a magyarosító törekvést a vásárhelyi görögkeleti lelkész miként igyekezett megakadályozni, azt források hiányában¹⁰ nem tudjuk – mindenestre sikert ért el.¹¹ Hogy ebben mekkora szerepe volt annak, hogy tagja lett a Volksbundnak, azt nehéz megválaszolni...

Visszatérve a görögkeleti lelkészre, április 21-én Zombory István vásárhelyi rendőrkapitány 930/1945. sz. alatt összefoglaló jelentést készített a szegedi népügyészség számára, melyben megállapította: ifj. Balogh Sándor és dr. Wiener Tibor a 81/1945-ös törvény 13. §. 5. pontjába¹² ütköző „*cselekményt együttesen követték el*”, és „*magatartásukkal tevékeny részük volt a németbarát hangulat kialakulásában és terjesztésében*”. A főljelentést és a tanúvallomási jegyzőkönyveket megküldte a népügyészségnek és kérte, hogy a fenti két személyt helyezték előzetes letartóztatásba. Erre azonban nem került sor, „csak” jó másfél hónappal később. (A késlekedés okát ismét nem lehet megtudni a fennmaradt iratokból...)

Május folyamán tárgyalta az I. sz. igazolóbizottság a lelkész ügyét.¹³ Hogy ezenközben kiket hallgattak meg, ki(k) volt(ak) a feljelentő(k), nem lehet tudni, ugyanis az igazo-

9 MANZINGER i. m. 176.

10 A Wiener Tibor idejében keletkezett egyházi iratok döntő része megsemmisült a háború végén, jelenleg az egyházközségnek nincs irattára, a Wiener előtt, illetve utána keletkezett iratokat a szentendrei Szerb Ortodox Egyházmegegyei Levéltár őrzi.

11 Lásd a kiscgazdapárt lapjának egyik cikkét: „*Horthy 1941. április 12-én kelt elhatározásával a vásárhelyi egyházközséget is ez alá kényszerítette s ilyen módon akarta markában tartani a »rakoncátlan« és »megbízhatatlan« görögkeleti híveket. Az egyház azonban továbbra sem szakadt el püspökétől és visszautasította azt a rendelkezést...*” Vásárhelyi Független Újság, 1946. október 8. („Horthy és Hóman kisebbség-ellenes rendelete alapján zaklatják a vásárhelyi görögkeleti híveket”) Eredeti kiemelés.

12 Az 5. pont szerint „háborús bűnös” az is, aki „*valamilyen német alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott, vagy mint besúgó működött*”. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/nepbir.htm>

13 Erről a helyi kommunista lap is beszámolt: „...*rendőrségünk politikai osztálya bőséges bizonyítási anyagot tárt a bizottság elé: tiszta kép tárult fel ennek a rossz emlékeű politikai kalandor papnak eléggé el nem ítéltel-*

lőbizottsági iratai a hódmezővásárhelyi levéltárban hiányoznak. Annyi bizonyos, hogy a vád ugyanaz volt, mint amely Balogh Sándor ügyében is fölvetődött ellene, de ezen kívül azzal is megvádolták, hogy ő üdvözölte a Volksbund nevében Szálasit annak hódmezővásárhelyi látogatásakor. Május 26-án az igazolóbizottság határozatában megfosztotta állásától, és ügyét áttette a szegedi népbírósághoz. Ő a határozatot megfellebbezte, ezért ügye a Budapesti Népbíróság, mint Igazolási Fellebbezési Bíróság elé került. Talán az állásvesztést kimondó határozat miatt (vagy – mint ahogy a népbírósági tárgyalásán állította – saját kérésére) a felettes joghatósága valamikor ebben az időben fölmentette a vásárhelyi szolgálat alól.

A szegedi népügyészség június 12-én Balogh Sándort (a kihallgatását követően) előzetes letartóztatásba helyezte – a lelkész esetében azonban erre nem került sor. Az, hogy mi is történt pontosan, nem egészen világos, ugyanis a megismert forrásokból két verziót ismerhetünk meg. Egy 1945. augusztus 14-i vásárhelyi rendőrségi feljegyzésben (melyet Vad János alezredes, a kapitányság vezetője is aláírt) az olvasható, hogy aznap, amikor Baloghot előzetesbe helyezték, a lelkészt (aki már június 1-én kiszabadult a helyi internálótáborból!) a politikai rendőrség – „*az orosz katonai parancsnokság szóbeli és azonnal végrehajtandó rendelkezésére*” – Szegedre kísérte a népügyészség Béke utcai fogházába. Onnan azonban 16-án „*felsőbb utasításra az oda beszállított politikai foglyokat felügyelet nélkül elengedték, és azóta dr. Wiener Tibor nem jelentkezett.*”¹⁴ A lelkész azonban egy 1946. augusztus 3-i rendőrségi vallomásában azt állította, hogy Vad János alezredes „szabadságot adott” neki, hogy a hódmezővásárhelyi internálótáborból Budapestre távozhasson, ügyeinek intézése végett.¹⁵ Vallomása azonban két okból is „sántít”. Egyfelől június 1-én távozhatott az internáló táborból. Az nem valószínű, hogy éppen az a Vad János engedte ki nagylelkűen az internálótáborból, aki nem csak nevében volt vad, hanem politikusként is – olyannyira, hogy a helyi MKP számára kényelmetlenné vált, és 1945. végén a Dunántúlra helyezték. Valószínűbb az a verzió, miszerint június 12-én valóban a szovjetek parancsára kísérték Szegedre, ám az, hogy a „felsőbb utasítás” kitől származhatott, valószínűleg örökre titok marad...

Mivel tehát június 12-én a gyanúsított Wiener a négy nappal korábbi szabályszerű idézés ellenére nem jelent meg, és nem mentette ki magát, a népügyészség 599/1945. n. sz. alatt átiratot intézett a vásárhelyi rendőrkapitánysághoz: „*Tekintettel a nevezett által elkövetett bűncselekményre alkalmazandó büntetés nagyságára, a szökés veszélye fennáll, ellene a Bp. 141. §. 2. pontja alapján előzetes letartóztatásnak van helye.*” Ennek következtében nevezett ellen elővezetési parancsot bocsátott ki és felhívta a hódmezővásárhelyi rendőrséget, hogy a delikvenst a „*szükséges kényszerítő eszközök, esetleg karhatalom igénybevételével is*” állítsa elő.¹⁶ Erre azonban nem kerülhetett sor, mert – mint fentebb említettem – a lelkész Vad alezredes engedélyével „szabadságra ment” – majd „lelépett”.

A már hivatkozott 1946. augusztus 3-i jegyzőkönyv szerint először Romániába, majd onnan Jugoszláviába szökött, ahonnan Amerikába akart tovább menni. Itt újabb kérdőjel

---

tő magatartásáról” – írták az ügyéről. In: Vásárhelyi Népe, 1945. május 29. („Ismét népbíróság elé utalta az igazolóbizottság dr. Wiener Tibor nyilas Volksbund-vezetőt”).

14 CSML, 54. doboz, dr. Wiener Tibor dossziéja, Nb. 267/1947., 183. o.

15 Uo., 5. o.

16 Uo., 93. o.

fogalmazódik meg bennünk: miért szökött Romániába, ha a családja után akart menni? Logikusabb lett volna Ausztrián vagy esetleg egyből Jugoszlávián és Olaszországon keresztül kiszökni! Egyébként Jugoszláviában elfogták, mert az iratai nem voltak rendben. Nagy szerencséje volt, mert sváb neve miatt akár a hírhedett járeki/tiszaistvánfalvi vagy gádori haláltáborba is hurcolhatták volna – a sok ezer bácskai sváb közé. Ehelyett augusztusban kitoloncolták Magyarországra, minekutána fölszökött a fővárosba és egy évig ott bujkált.¹⁷ (Lehet, hogy a rákospalotai apósánál húzta meg magát...)

1946. július 31-én Koltai (Klein) Vilmos ávós hadnagy fölismerte a pesti utcán. (Ez ismét fölvet egy kérdést: miként lehetséges az, hogy a hódmezővásárhelyi nyomozó „csak ügy” belebotlott a fővárosban a körözött lelkészbe?) Elfogásáról így számol be a vásárhelyi kommunista bulvárlap: „Újból sikerült a rendőrség politikai nyomozóinak egy »nagyobb vadat« elkapni a pesti dzsungelban. [...] A legutóbb elfogott Kun Béla¹⁸ után most dr. Wiener Tibort sikerült kézrekeríteni, aki a bejelentőlapján mint nyugalmazott görögkeleti lelkész szerepelt, és azt állította, hogy a görögkeleti egyháznál dolgozik. Wiener a vásárhelyi politikai nyomozót nem ismerte, és amikor az igazoltatásra szólította fel, gyanútlanul bement neki minden adatot. Csak akkor lepődött meg, amikor a detektív emlékeztette vásárhelyi dolgaira, és kebelbarátjára, Keppingerre.¹⁹ A szakállas volksbundista egészen megtört a sok bujdosás alatt. Minden ellenkezés nélkül követte a nyomozót a budapesti főkapitányságra, ahonnan azután Vásárhelyre szállították.”²⁰ Újabb internálása 1946. augusztus 1-től 1947. április 1-ig tartott, majd hamarosan előzetes letartóztatásba helyezte a népügyészség.

Mialatt Wiener az internáltak keserű kenyérért ette, 1946. december 18-án Schultz Cse-domir szentendrei görögkeleti lelkész – akinek a joghatósága alá tartozott – levelet írt Rajk László belügyminiszternek, melyben kérte az idős, beteg lelkész szabadlábra helyezését. Azt nem tudni, hogy ezen kérvény hatására-e, de egy belügyminisztériumi véghatározattal 1947. április 1-én kiengedték a Buda-déli internálótáborból (egyébként vele együtt raboskodott Vásárhelyi (Zsarkó) Lajos hódmezővásárhelyi református lelkész²¹ is!), ezt követően apósához költözött, Rákospalotára, ahol rendőri felügyelet alá helyezték.

17 Időközben „büntárta”, Balogh Sándor – akit 1946. január 23.-án első fokon 3 év börtönre ítélték – is megszökött, őt, csak 1947 januárjában kapták el.

18 Kun Béla (Hódmezővásárhely, 1875–1954) laptulajdonos, szerkesztő, politikus, a két világháború között országgyűlési képviselő. 1945 szeptemberében Budapestről hozták vissza Vásárhelyre, pár hétre leinternálták. 1946 márciusában „háborús és népellenes büntett” elkövetésével állították népbíróság elé, de a Csaba-tanács 1947 májusában „csak” fél év börtönre ítélte, ám ügye a NOT elé került. A másodfokú ítélet nem ismeretes, dossziéja hiányzik a szegedi levéltárban. Bővebben lásd FÖLDVÁRI László: *Kun Béla (1875–1954). Egy hódmezővásárhelyi politikus élete és pályafutása*. H. n. 2003.

19 Keppinger Károly (Zsombolya, 1895–?) az első világháború végén hadirokkantként szerelt le. 1919-ben belépett a KMP-be, majd vöröskatonára lett, a kommün bukása után fél évre bebörtönözték, súlyosan bántalmazták, mely miatt maradandó sérüléseket szerzett. 1941 szeptemberében – Wiener hatására – belépett a Volksbundba, fél évig annak a körzetvezetője volt. Bár a népbírósági tárgyalásán bebizonyosodott, hogy érdemi munkát 1943 után nem végzett, sőt, a helyi rendőrséget rendszeresen informálta, 1946 júliusában 4 évre ítélték a súlyosan beteg embert, amit a NOT 1 év 2 hónapra mérsékelte.

20 Vásárhely Népe, 1946. augusztus 3. („Elfogták Budapesten Wiener Tibort”). A kommunista firkász cikke végén azt is állította, hogy Wiener a világháború alatt „tenyérynyi nagy horogkereszttel a mellén járkált az utcán”. Ezt azonban semmilyen forrás nem támasztja alá.

21 Az ő „bűnéről”, lásd VINCZE Gábor: *A rendszerezetlen és a lojális. (Két hódmezővásárhelyi református lelkész: dr. Vásárhelyi Lajos és Kádár Ferenc igazi arca.)* In: *Hombár. Múzeumi Tanulmányok*. Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ kiadása, Hódmezővásárhely, 2008. 223–248. o.

Ezt követően ismét csak megmagyarázhatatlan dolgok történtek. Ahelyett, hogy a népügyészség heteken belül vádat emelt volna ellene, majd elkezdődött volna a pere – nem történt semmi sem. Az iratokból csak annyi derül ki, hogy Wienernek az internáló táborból történő szabadulását követő napon (!) Balogh Sándor egy, a szegedi ügyészségi fogházból a népbíróságnak címzett beadványában kérte a korábban benyújtott perújrafelvételi kérelmének soronkívüli tárgyalását, mert megtudta (vajon honnan?), hogy az ellene felhozott egyik vádpont koronatanúja, Wiener, akit (az előző nap!) „*internálás alól a belügyminiszter felmentett*”, a rákospalotai lakhelyét „*kivándorlási szándékkal készül elhagyni*”.²² (A feltételezett kivándorlási szándékáról a helyi szociáldemokrata lap is beszámolt egy kis hírben...²³) Balogh beadványának azonban egyelőre semmiféle következménye nem lett. Bár dr. Lippay László népügyész a beadvány kelte után két héttel, április 16-án indítványozta a lelkész előzetes letartóztatásba helyezését (arra hivatkozva, hogy kivándorolni készül), az újpesti rendőrség államvédelmi osztálya – érthetetlen módon – csak majd egy hónappal később intézkedett. Május 12-én – egy dr. Kiss Dezső szegedi népbíró által még előző hó 21-én kiadott elfogatóparancs nyomán – letartóztatta Wienert, majd átadta a budapesti népügyészségnek. (Bár le kellett volna őt kísérniük Szegedre, de „*az anyagi ellátmány és a megfelelő kíséret hiánya miatt*” ezt nem tették meg...²⁴)

A Budapesten előzetes letartóztatásba helyezett gyanúsítottat május 17-én lekísérték Szegedre, ahol a népügyészségen 21-én hallgatták ki. Dr. Lippay László népügyész közölte vele, hogy az Nbr. 13. §. 5. pontjában²⁵ és az Nbnov. 12. §. 2. pontjában²⁶ meghatározott „háborús és népellenes büntett” elkövetésével vádolja. Közölte a népbíróság 98/1947/3. sz. végzését is, mely szerint a Bp. 141. §. 2. pontja alapján elrendelte az előzetes letartóztatásba helyezését a fenti büntett elkövetésének alapos gyanúja miatt. Miután kijelentette, hogy nem érzi bűnösnek magát, hasonlóképpen védekezett, mint 1945-ös rendőrségi kihallgatásakor. „Valamikor 1938 körül” belépett ugyan a Volksbund elődjébe, a „Kultúrbund”-ba,²⁷ „*ezt azonban – mondta – az egyház hierarchikus rendjének, illetve a budai gör. kel. szerb püspök joghatósága megvédése érdekében*” tettem, miután minden korábbi, erre vonatkozó kísérlet hiába való volt”. Akkoriban ugyanis – a törvényes egyházi kánonok figyelembe vétele nélkül – elindult a magyarországi görög-keleti egyház szervezése, amit az egyetemes görög-keleti egyház „*nem acceptálhatott*”. A belépésével sikerült is a hódmezővásárhelyi ortodox egyházközség „*elkapcsolását eltolni*”. (Ami pedig a háborús büntett vádját illeti, elmondta, hogy a már elítélt Balogh valamikor 1942-ben be-

22 CSML, 48. doboz, Balogh Sándor dossziéja, 98/1947. 79. o.

23 *Alföldi Újság*, 1947. április 12. („Elköltözött a vásárhelyi Volksbund-vezér”). Ebben azt írják, hogy „*ő volt itt a Volksbund-vezér s ő hangoskodott a német hitlerizmus nevében. Miután Vásárhelyen nincsen már taltaja, a belügyminiszter engedélyével elköltözött Rákospalotára.*” A volt lelkész az apósánál lakik, a családjá egyébként kiköltözött az USA-ba, ám lehet, hogy „egyszer” ő is utának fog menni – írták.

24 CSML, 54. doboz, dr. Wiener Tibor dossziéja, Nb. 267/1947., 68. o.

25 Eszerint „*háborús bűnös az is [...] aki valamilyen német alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott vagy mint besúgó működött*”. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8214>

26 Eszerint „*népellenes büntettben bűnös az is [...] aki anélkül, hogy evégből vele szemben közvetlenül vagy közvetve kényszer alkalmaztatott volna, a németek által Magyarországon szervezett Volksbundba tagként belépett, vagy fasiszta, illetőleg demokráciaellenes pártban, szervezetben vagy alakulatban tisztséget vállalt, avagy tagként tevékeny működést fejtett ki*”.

27 A még 1923-ban megalapított Magyarországi Német Népművelési Egyesületről, német rövidített nevén a Kulturbund-ról van szó, mely a Volksbund létrehozása után gyakorlatilag megszűnt.

hozott hozzá egy németellenes dolgozatot, de tagadta, hogy ő azt a német követségnek juttatta volna el. Valójában Engelmann Miklós, a Volksbund területi titkára vitte föl a fővárosi központjukba, majd amikor a gimnazista azzal kereste meg, hogy sürgősen adja vissza a dolgozatot, mert különben kirúgják, ő azt visszaszerezte.)²⁸

Június 12-én dr. Lippay népgyógyész 226/1947/6.nü. sz. alatt megküldte a nyomozati iratokat és a vádiratot a népbíróságnak. Ebben Wiener ellen egy rendbeli, az Nbr. 13. §. 5. pontjában, mint a Btk. 70. §-a szerinti tettestárs és egy rendbeli, az Nbnov. 12. §. 2. pontjában meghatározott „háborús és népellenes büntett” elkövetése miatt emelt vádat. Egyrészt azért, mert azt a bizonyos dolgozatot eljuttatta a pesti Volksbund-központba, másrészt pedig azért, mert '39-ben belépett a Volksbundba, majd annak szervezője, vezetője lett. Másnap, 13-án a dr. Kiss Dezső bíró vezette tanács „*a perben hozandó érdemleges határozathozatalig*” meghosszabbította az előzetes letartóztatás határidejét.²⁹

Egy hónap múlva, július 13-án dr. Kiss Dezső szeptember 4-ére tűzte ki a főtárgyalás napját, azonban augusztus 19-én a népbíróság a főtárgyalást „hivatalos akadály miatt” (erről nem lehet tudni, hogy mi is lenne) elhalasztották, majd újabb tárgyalási napnak október 9-ét nevezték meg.

A vádlott még július közepén egy beadványában kérte a népbíróságtól szabadlábra helyezését. A részletes indoklásban egyebek mellett arra hivatkozott, hogy összesen több mint egy évig volt internálva, az előzetes letartóztatásba helyezését pedig semmi sem indokolja. „*Tehát ellentmondás látszik a Belügyminiszter internálást megszüntető és a Népbíróság előzetesen letartóztató rendelkezése között*”, amit azzal magyarázott, hogy a népbíróságnak nem álltak a rendelkezésére az internálásával kapcsolatos iratok. Végezetül beadványa végére kézzel odaírta: „*Az a feltevés, hogy illegálisan ki akarok vándorolni, teljesen légbőlkapott, és semmiféle adat nem támasztja alá.*”³⁰

Mivel július 19-én lejárt az előzetes letartóztatás törvényben megszabott terminusa (a három hónap) a szegedi népgyógyész indítványozta a népbíróságnak a vádlott szabadlábra helyezése iránti kérelmének elutasítását és az előzetesben tartásának újabb három hónappal történő meghosszabbítását. Augusztus 13-án dr. Lippay László népgyógyész arra hivatkozott, hogy „*a kiszabandó büntetés előrelátható nagyságánál fogva még az internálásban eltöltött idő beszámításának esetében is, terhelt szökésétől tartani kell, mert kívándorlására az előkészületeket megtette.*”³¹ Észrevételét a népbíróság akceptálta – és 16-án elutasította a vádlott kérelmét.

Dr. Wiener Tibor – ügyvédje³² útján – szeptember végén két és fél oldalas észrevételt fűzött a vádiratához. A Volksbund-tagságot illetően megismételte a korábbi érvelését. A hódmezővásárhelyi gyülekezet a budai szerb ortodox egyházmegyéhez tartozik, de a Hóman-féle kultuszminisztérium a harmincas évek végén felszólította, hogy a budai joghatóság alól függetlenítse magát, ám ő erre nem volt hajlandó. Erre a hívek között is moz-

28 CSML, 54. doboz, dr. Wiener Tibor dossziéja, Nb. 267/1947., 6–7. o.

29 Uo., 43. o.

30 Uo., 53–54. o.

31 Uo. 32. o.

32 A lelkész eleinte védőügyvéd kirendelését kérte, majd a vádemelést követően édesanyja egy budapesti ügyvédet hatalmazott fel, hogy képviselje fia érdekeit, pár nap múlva azonban a szegedi ügyvédi kamara egy szegedi ügyvédet jelölt ki védőjéül, aki valószínűleg lemondott, ezt követően újabb védőt „kapott”, végül a pere előtt néhány héttel dr. Balázs Béla szegedi ügyvédet hatalmazta meg a vádlott, hogy őt ügyében képviselje.

galmat indítottak az elszakadás érdekében.³³ Ekkor és emiatt döntött úgy, hogy belép a „Kulturbund”-ba, abban reménykedve, hogy akkor a „németbarát” Hóman Bálint kultusz-miniszter békén fogja hagyni. *„Belépésem tehát nemesebb cél érdekében, és pedig valóban közvetett kényszerű körülmények következtében következett be.”* (Eredeti kiemelés – V. G. megj.) Ő akkor lépett be a Bundba, amikor Németország *„meglehetősen jó viszonyban”* volt a Szovjetunióval és Jugoszláviával, tehát „háborús bűnösségről” szó sem lehet – érvelt. *„De egyébként sem azonosítottam magam a németek ideológiájával, s az igen távol állt tőlem.”* – írta. (A városban nem is igen laktak németek, a Volksbundnak hozzávetőlegesen 25-30 tagja volt az ő idejében, és ez a szám később sem emelkedett.) *„Az én belépésem kizárólag egyházam célját szolgálta”* – szögezte le még egyszer. Ráadásul, amikor megszállták az országot a németek, a Gestapo vizsgálatot folytatott ellene, majd a Volksbund kizárta a tagjai közül. *„Nagy lelki vívódás után léptem be a németbarát egyesületbe egyházam érdekében. Akkor azt hittem, hogy ezzel egyházamat, tehát nemes célt védek. [...] Rossz szándék sohasem vezetett, s ezért reményem van rá, hogy a Népbíró-ság jóindulatúlag bírálja el ügyemet.”* – írta.³⁴ (A Balogh Sándor-féle „dolgozat-lopással” kapcsolatban megismételte korábbi vallomását.) Kilenc személyt kért tanúként beidézni, közülük öten egyháza képviselői voltak, ketten pedig volt Volksbund-tagok. A kért személyek közül azonban csupán egy görögkeleti lelkészt idéztek meg.

Október 9-én a dr. Kiss Dezső vezette tanács³⁵ előtt tartott szegedi főtárgyaláson a görögkeleti lelkész – aki ismételtel kijelentette, hogy nem érzi bűnösnek magát – korábbi érvelését ismételte meg: egyházi érdekből lépett be a Volksbundba, ugyanis Hóman álláspontja az volt, hogy *„a görögkeleti szerb egyházat el kell szakítani a budai püspökségtől, és be kell olvasztani a görög-keleti magyar egyházba”*. Ő úgy gondolta, hogy majd a Volksbundban, *„a németek szárnya alatt”* őt és az egyházát *„nem fogják bántani”*. Ez a számítása be is jött, ugyanis míg a szentesi és a kecskeméti egyházközségeket elszakították a budai püspökség joghatósága alól, addig a vásárhelyit nem. A „felszabadulás” után kérte a püspökét, hogy ne kelljen Vásárhelyre visszamennie, de ő csak a népbíró-sági eljárás lefolytatása után dönt a sorsáról. Védője kérésére elsőként Gruncsics Milán szegedi ortodox lelkészt (aki 1931 óta ismerte a vádlottat) hallgatták ki. Ő megerősítette a vádlott vallomását: egyházi felettesei tudomásával, és egyháza védelmében lépett be a Volksbundba. 1941 körül (amikor börtönben volt) a híveitől hallotta, hogy a vádlott *„a németek védőszárnya alatt meg tudta csinálni”*, hogy ne vegyék el a vásárhelyi és szegedi egyházközségeket. (A védelem tanúját nem eskették meg...) A védő felolvasta azt a levelet is, amit Schultz Csedomir 1946. december 18-án írt Rajknak. Ebben a szentendrei püspöki titkár arról tájékoztatta a kommunista belügyminisztert, hogy a *„lelkiekben joghatósága alá tartozó”* volt hódmezővásárhelyi lelkész *„taktikai okokból a Volksbund tagja lett, hogy a Hóman–Jeszenszky-féle szerb kisebbségellenes akcióban oltalmat nyerjen egyház-*

33 A mozgalom mögött egy Misán János nevű egyháztag állt. Lásd a korábban hivatkozott cikket („Horthy és Hóman kisebbség-ellenes rendelete alapján zaklatják a vásárhelyi görögkeleti híveket”) valamint a szociáldemokrata párt helyi lapját, az 1946. október 17-i Alföldi Újságot („Mi a valóság a görög-keleti egyház körül?”).

34 CSML, 54. doboz, dr. Wiener Tibor dossziéja, Nb. 267/1947., 55–58. o.

35 A népbírák: Ivánkovics Ferenc (PDP), Csamangó István (FKGP), Maróti János (NPP), Fábíán Albertné (MKP), Komáromi István (MSZDP), Kiss Szilveszter (szakszervezetek).

közsege és hívei részére.” Végül nyomatékosan leszögezte: „*nevezett lelkész kizárólag egyházközsege és hívei védelme érdekében*” vállalta magára a Volksbund-tagságot.³⁶

A tanúként beidézett (és mint említettük, első fokon már elítélt) Balogh Sándor – elmentmondva korábbi vallomásainak – megvédte a lelkészt, azt állítva, hogy nem ő juttatta el az ominózus dolgozatot a német követségre. Keppinger Károly (aki az egyik tanú szerint rossz viszonyban volt a vádlottal!) azonban – ellentétben Balogh Sándorral –, kimondottan terhelően vallott rá³⁷ (például azt állította, hogy a vádlott a Volksbundban „*aktív szerepet játszott*”, és nincs tudomása arról, hogy onnan 1944-ben kizárták volna, az ominózus dolgozatot pedig ő lopatta el Balogh-gal). A későbbi tanúvallomások a Balogh Sándor-féle ügygel foglalkoztak és a vádlott felelőssége tekintetében, ellentmondtak egymásnak.³⁸

A tanácskozási jegyzőkönyv szerint a népbírók vádlott bűnösségében egyetértettek, csupán annak mértékében volt eltérés. Míg a kiscgazda, a szociáldemokrata és a parasztpárti népbírók „csak” két, a demokrata párti pedig három, addig a kommunista és a szakszervezetis népbírók öt év börtönbüntetésre szavaztak. Mivel nem alakult ki szavazattöbbség, a tanácsvezető bíró szava döntött: a vádlott büntetése három év. (Az előzetes letartóztatás tekintetében a demokratapárti, a kommunista és a szakszervezetis delegáltak a letartóztatás meghosszabbítását, míg a többiek a szabadlábra helyezés mellett szavaztak – a patt-helyzetet dr. Kiss Dezső oldotta fel: továbbra is előzetesben marad Wiener Tibor.)

A népbíróság tehát az Nb. 267/1947/10. sz. ítéletében kimondta: a „háborús és népellenes büntettel” vádolt 60 éves görögkeleti lelkész „*bűnös az Nbr. 13. §. 5. pontjában meghatározott háborús és az Nbnov. 12. §. 2. pontjában meghatározott népellenes büntetben*”, ezért az Nbr. 14. §. d) pontja és az Nbr. nov. 1. §. 1. bekezdése, valamint a Btk. 96. és 99. §-ai alkalmazásával három év börtönbüntetésre ítélik – az előzetesben eltöltött 4 hónap és 28 nap beszámításával. A népbíróság azonban meglehetősen „furcsán” számolt: valójában Wiener összesen 13 hónapot töltött az internáló táborban, és majdnem 5 hónapot rendőrségi őrizetben, illetve előzetes letartóztatásban! (Mellékbüntetésként öt év politikai jogvesztésre ítélték.)

Az indoklásban az olvasható, hogy az ítélet a vádlott „*részbeni ténybeli beismerésén*”, valamint a vádnak a főtárgyaláson kihallgatott tanúi vallomásain alapult. A népbíróság nem fogadta el a vádlottnak azt a védekezését, hogy csak azért lépett be a Volksbundba, hogy megvédje az egyházát, mert amikor 1939-ben tagja lett, a szervezetnek még nem volt akkora „hatalma”, hogy meg tudták volna akadályozni a szerb ortodox egyház „bekebelezését”, amikor pedig a németek lerohanták 1941-ben Jugoszláviát, nem lehetett remélni, hogy épp a szerb egyházat védik meg Budapest ellenében. Azt is figyelembe vették, hogy két tanú szerint a Volksbundban „*élénk tevékenységet*” fejtett ki. A védelem bizonyítási indítványát éppen azért mellőzték, mert az csak arra irányult, hogy bizonyítsa, milyen okból lett volksbundista – csakhogy ez nem magyarázza azt, miért tartott ki mindvégig a szervezet mellett 1941 után is.³⁹

36 CSML, 54. doboz, dr. Wiener Tibor dossziéja, Nb. 267/1947., 61–63. o.

37 Keppinger Károly – meglehetősen jellemtelen módon – tanúként más perekben is terhelő vallomás tett a vádlottakra.

38 CSML, 54. doboz, dr. Wiener Tibor dossziéja, Nb. 267/1947., 10–18. o.

39 Uo. 20–22. o.

Az ítélet kihirdetését követően dr. Serényi György néppügyész súlyosbításért történő fellebbezést jelentett be és indítványozta az előzetes fenntartását. A védő az ítéletben – perorvoslat hiányában – megnyugodott, de a bejelentett semmisségi okokat (mert az általa kért tanúk meghallgatását a népbíróság elutasította) fönntartotta, és kérte védenca szabadlábura helyezését. Mint korábban szó volt róla, a népbíróság ezt elutasította.

A három hódmezővásárhelyi politikai napilap közül a kiscgazda Vásárhelyi Független Újság röviden, de tárgyyszerűen, míg a szociáldemokrata Alföldi Újság a kommunista bulvárlapra jellemző stílusban „tájékoztatot” a népbírósági tárgyalásról, illetve az ítéletről: „*az elmúlt rendszer egyik ismert alakja volt*” a lelkész, ő is „*típusa volt az új német szellem egyik megszedítettjének, akiben Hitlerék uralomra jutása után fellángolt a német vér; s addigi magyarsága helyett »nagynémetiségét« hirdette.*” Az ügyét most tárgyalta a népbíróság, „*ahol népellenes cselekedetei teljesen felszínre kerültek*”.⁴⁰

Érdekes módon Wiener „bűntársa”, Balogh Sándor szerencsésebbnek bizonyult. Még 1947 februárjában perújrafelvételi kérelmet nyújtott be, melyet a népbíróság elfogadott, áprilisban szabadlábura helyezték, majd – hosszas tanúkihallgatások után a néppügyészség 1948 júniusában indítványozta az újrafelvételi tárgyalás megtartását. Végül az 1948. október 16-i főtárgyaláson a „háborús bűntett” vádja alól fölmentették, míg a „népellenes bűntett” elkövetése miatt egy év börtönbüntetést kapott – amit a vádlott előzetes letartóztatásával és „*a kiállott börtönbüntetésével teljes egészében kitöltöttek*” vettek.⁴¹ A részletes indoklás szerint nem bizonyítható, Balogh tudta azt, hogy Wiener mi célból kérte el tőle az ominózus dolgozatot – de a tárgyalás során ismételten az is bizonyítást nyert, hogy nem Wiener juttatta azt Budapestre!

A néppügyész fellebbezése miatt tehát Wiener iratcsomója a budapesti népfőügyészségre került, ahol november 25-én dr. Szűcs János népfőügyész azzal küldte tovább az iratokat a Népbíróságok Országos Tanácsának, hogy a füllebbezést fönntartja. A NOT azonban több mint egy évig nem foglalkozott Wiener ügyével. Talán valahol, valakik elfektették az iratokat? Erre a kérdésre megint nem lehet választ adni.... Amikor 1948. november 12-én Wiener igazoló fellebbezési ügyében a budapesti néppügyészség – mint fellebbezési fórum – a szegedi néppügyészségtől kérte az elítélt iratcsomóját, a következő év január 4-én dr. Kovács Tibor néppügyész arról értesítette a budapesti felet, hogy a bűnügyi iratokat még 1947. november 22-én fölterjesztette a NOT-nak, ahonnan máig sem kapták azokat vissza... (Az azonban furcsa, hogy egy nappal korábban, tehát január 3-án dr. Gönczi György budapesti néppügyész a fővárosi népbíróságnak címzett átiratában azt indítványozta, hogy az hagyja jóvá a vásárhelyi igazolóbizottság határozatát, az iratokat pedig – „*a folyamatban lévő bűnügy befejezhetősége miatt*” sürgősen küldjék vissza.⁴² Úgy látszik, addigra kiderült, hogy nem Szegeden fekszenek el az iratok...)

Ami az igazolóbizottság határozata elleni fellebbezési ügyét illeti, a Budapesti Népbíróság, mint Igazolási Fellebbezési Bíróság Rátay-tanácsa⁴³ Nb.Ig.II.1741/1945. sz., 1949.

40 *Alföldi Újság*, 1947. október 11. („Három év börtönrre ítélték Wiener Tibor dr. vásárhelyi lelkészt”).

41 CSML, 48. doboz, Balogh Sándor dossziéja, 98/1947. 58. o.

42 Budapest Főváros Levéltára, Budapesti Népbíróság, mint igazolásfellebbezési bíróság iratai, XXV.1.b fond, 1741/1945. sz. 6. o.

43 A tanácselnök dr. Rátay György, a népbírók: Gyöngyösi Dezső, Visovszki Béla, Komlós László, dr. Nesselfeld Géza.

február 7-én meghozott határozatában az igazolási ügyében a vásárhelyi I. sz. igazolóbizottság által 1945. május 26-án kelt ig.biz.I./3/1945. sz., állásvesztést kimondó határozata ellen bejelentett fellebbezést a 4080/945. M.E. sz. rend. és a 10.000/947. korm. rendelet 12. §-a alapján visszautasította. Az indoklásban az olvasható, hogy „*az igazolás alá vont-ra, mint közalkalmazottra vonatkozólag a 10.000/947. Korm. rend. 12. §-a akként intézkedik, hogy az 5000/946. ME. (B-lista) rendelet folytán szünetelő eljárás lefolytatását 30 napon belül kérelmezni kell. E határidő 1947. szeptember 13-án letelt, igazolás alá vont az eljárás folytatását nem kérte, ezért a hivatkozott jogszabály értelmében a fellebbezést visszautasítani kellett.*”⁴⁴ Tulajdonképpen azért utasították el a fellebbezését, mert a határidő lejárta előtti hetekben-hónapokban éppen előzetes letartóztatásban volt, és a vádemelésre, majd pere megkezdésére várt...

Végül majdnem másfél évvel az első fokú ítélet kihirdetése után, 1949. március 25-én a NOT Aradi-tanácsa⁴⁵ meghozta a NOT. V. 3404/1947/15. sz. ítéletét: a semmisségi panaszt elutasították és helybenhagyták az elsőfokú ítéletet, a 2 év 10 hónap, 12 nap előzetesben eltöltött idő beszámításával. Az indoklásban a NOT a védő semmisségi panaszán arra hivatkozott, hogy az általa „*indítványozott tanúk kihallgatásának mellőzése következtében nem maradt olyan ténybeli adat felderítetlenül, amely a büntetőigény bármely mérvű megerősítését eredményezhette volna.*”⁴⁶

29-én dr. Kovács Tibor népjegyész megküldte az államügyészségnek a jogerősen elítélt dr. Wiener Tibornak a NOT által kiállított értesítőlapját, egyben közölte, hogy az elítélt jelenleg a szegedi Országos Büntetőintézetben tölti a szabadságvesztését. Május 13-án a Kozma utcai Budapesti Országos Büntetőintézet értesítette a népjegyészséget, hogy a jogerősen három évre ítélte, és a szegedi törvényszéki fogházból 1947. november 14-én az intézetükbe szállított dr. Wiener Tibor a szabadságvesztés-büntetését kitöltötte és aznap szabadon bocsájtott.

Végezetül meg kell jegyezzük: dr. Wiener Tibornak alapjában véve azért kellett bűnhődnie, mert a Volksbund tagja – és egy rövid ideig tisztségviselője volt. (Az már egyáltalán nem érdekelte a népbíróságot, hogy miért lépett be!) Mindehhez azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy ilyen nagyságú büntetést a többi népbíróság elé állított vásárhelyi „volksbundistára” nem szabtak ki! Mindnyájan megúszták fél- vagy egy év börtönbüntetéssel. Hogy a görögkeleti lelkészre miért sújtottak le jobban? Ezt az utolsó kérdést talán egyszer majd a további kutatások nyomán lehet csak megválaszolni...

Több mint tíz évvel a szabadulása után, 1962-ben a családja után Wiener Tibor is az Államokba költözött – de ott nem találta a helyét, ezért két év múltán hazajött. Hogy a Kádár-rendszerben 77 évesen megtalálta-e a helyét, nem tudjuk...

1978. október 27-én hunyt el a gödöllői szociális otthonban.

44 BFL, XXV.1.b fond, 1741/1945. sz. 5. o.

45 A tanácselnök dr. Aradi István, az előadó dr. Kiss György (MSZDP), a szavazók: dr. Kovács-Géczy József (FKGP), dr. Fűvessy Sándor (NPP), dr. Ágoston Pál (MKP).

46 CSML, 54. doboz, dr. Wiener Tibor dossziéja, Nb. 267/1947., 42. o.

GÁBOR VINCZE

THE ORTHODOX PRIEST OF HÓDMEZŐVÁSÁRHELY, DR. TIBOR WIENER, BEFORE THE
PEOPLE'S TRIBUNAL

Dr. Tibor Wiener was born in 1887. He graduated from the Roman Catholic Theological Academy and served as a parochial chaplain in different settlements between 1920-1923. Due to undisclosed reasons he left Catholicism and converted to Orthodoxy in 1923. The Serbian Orthodox Episcopate of Buda-Szentendre appointed him to Hódmezővásárhely, where he served till the end of World War II. According to his statements, in order to protect his fold he joined the Volksbund in 1939. Owing to this, he was arrested and interned in 1945. He escaped and after one year of hiding he was arrested in the summer of 1946. Till April 1947 he was interned again, then he was taken in custody in Szeged. He was charged on 21 May 1947 with 'war and anti-democratic crimes'. The trial started as late as 9 October. He was sentenced to 3 years in prison. He lodged an appeal against the sentence, but was kept in custody. The National Council of the People's Tribunals took a definitive judgement on 25 March 1949 approving the earlier judgement and taking into account the 2 years and 10 months he spent in custody. The old and ill Orthodox priest was freed on 14 November 1947. In 1962 he left the country to stay with his family in the USA. Two years later he returned to Hungary and died in a retirement home in 1978.

Dr. Wiener Tibor

TEMPFLI IMRE

BOLDOG BOGDÁNYFY SZILÁRD ÉS A ROMÁNIAI EGYHÁZÜLDÖZÉS* (1945–1953)

Bogdánffy Szilárdot 2010. október 30-án avatták boldoggá itt, a Nagyváradai Egyházmegye központjában, ahol egy jó emberöltővel azelőtt, 1934. június 29-én pappá szenteltek őt. Vajon milyen jövőről álmodozott? Tudta-e, hogy milyen sorsot tartogat neki az Örök Főpap, Jézus Krisztus? Vajon tanárai felkészítették-e őt és társait arra, hogy a ki-sebbségi sorsnál, amely 1920 után szakadt az erdélyi magyarságra, jöhet még egy rosszabb is? Ha igen, akkor is váratlanabban és kegyetlenebbül sújtott le rá és az Úr szőlőjében dolgozó többi paptársaira az 50-es évek romániai kommunista keresztényüldözése, mint azt előre sejthette volna.

Keresztényüldözés? Ó, hogyan tagadták ezt akkor tájt! Milyen tettetett felháborodással védekezett a vád ellen a román kommunista propaganda! A nemzetközi delegációkat 1953 augusztusában, a Bukaresti Világifjúsági Találkozó alkalmával külön erre az alkalomra kinyitott templomokból templomokba szállították, hogy mutassák nekik: a Román Népköztársaságban – minden nyugati bizonygatás ellenére – igazi vallásszabadság uralkodik. És ez alatt a börtönökben ezrével senyvedtek a vallási és politikai üldözöttek.

Közöttük Dr. Bogdánffy Szilárd is, hogy pár hónap múlva meghaljon...

Lássuk, ki volt a Romániai Katolikus Püspöki Kar „benjáminja”?

Bogdánffy Szilárd 1911. február 11-én született a Torontál megyei Feketetón (ma Crna Bara Szerbiában). Elemi iskoláit Temesváron végezte, az állami iskolában, majd a IV. osztálytól a Piarista Főgimnáziumba ment. Érettségi után (1929) először a műszaki egyetemre jelentkezett, majd még ugyanazon év őszén – papi hivatást érezve – felvételét kérte a nagyváradai teológiára. Mivel mind a lelkiekben, mind pedig a tanulmányokban kiváló volt, 1929. szeptember 1-e és 1934. június 30-a között Budapesten képezhette tovább magát. Itt, miután teológiából doktorátust szerzett, 1934. június 29-én pappá szentelték.

1935. szeptember 1-e és 1939. december 5-e között a nagyváradai Állami Fiúgimnázium hittanára lett. Ezután a szatmári Bölcséleti és Hittudományi Főiskolán tanított lélektant és kozmológiát. 1939. november 11-én, a *Rongyos Gárdában* való részvétele miatt, letartóztatták, majd december 21-én – harminchat társával együtt – Magyarországra toloncolták, ahol 1940. január 1-e és 1943. augusztus 31-e között hitoktató-lelkész lett a budapesti Ranolder Intézet Tanítóképzőjében és a Polgári Leányiskolában.

* A tanulmány a Boldog Bogdánffy Szilárd tiszteletére Nagyváradon, 2011. március 12-én tartott konferencián elhangzott anyag szerkesztett változata.

Magyarországról majd csak Észak-Erdély visszacsatolása után jött haza. 1940. szeptember 15-től 1943. augusztus 31-ig a Hittudomány Főiskola tanára és lelkiigazgatója volt Nagyváradon, ahol 1943 szeptemberétől erkölcsstant is tanított. 1944. november 26-a óta középiskolai tanár volt a Premontrei Fiúgimnáziumban.

1947. április 16-án dr. Scheffler János szatmár-nagyváradai püspök (1942–1952) kinevezte őt püspöki titkárnak. Ekkor Szatmárra költözött.

Az egyre súlyosbodó romániai helyzet láttán Gerald Patrik O'Hara, a bukaresti nunciatura régense (1947–1950), 1948. október 26-án megküldte a romániai katolikus püspököknek is a *Nominatio substitutorum* című szentszéki rendelkezést, amelynek értelmében a kommunista országok joghatóságuk gyakorlásában akadályozott főpásztorainak minél hamarabb két helyettes ordináriust kellett kinevezniük. Ezeknek a helyetteseknek kellett átvenniük az egyházmegyék kormányzását, és pedig úgy, hogy a főpásztor akadályoztatása esetén az első, annak akadályoztatása esetén pedig a második jelölt lép elő. Ő utána következik az első jelölt mögötti várakozó, azután a második mögötti, és így tovább. Akik így vezetik majd az egyházmegyéket, tisztázza továbbá a szentszéki rendelkezés, azok szabályszerű főpásztorok, akiknek *rendes* joghatóságuk van, és noha ez a joghatóság csak *helyettes* joghatóság, sokkal nagyobb, mint az általános helynök vagy pedig a székeskáptalani helynök joghatósága. Vagyis a püspöki rendet feltételező cselekmények kivételével mindenben megegyezik a megyéspüspök joghatóságával.

A Szentszék rendelkezését János püspök 1948 október utolsó napjaiban kapta meg, és két jelöltként Pakocs Károly általános helynököt és őt, dr. Bogdánffy Szilárd püspöki titkárt nevezte meg. A püspök nagyra becsülte a nagy tudású, igen képzett és szerény papot, akit „*az alázat, a tudás és a tekintélytisztelő mintaképének*” nevezett. Megbízásából többször is járt Bukarestben a szigurancán, hogy közbenjárjon az egyháziakért.

Bogdánffyt 1949. február 14-én Bukarestben a nunciatura régense titokban püspökké szentelte. Azonban nem sokáig működhetett, mert 1949. április 5-én letartóztatták. Éppen Bukarestbe indult vonattal, a nunciaturára, hogy egy kárpátaljai papnak az ottani egyház-üldözésről szóló jelentését elvigye. Mikor észrevette, hogy követik, megpróbálta szétszakítani a levelet, de nem jutott már ideje rá. Ezért csak kidobta az ablakon. A legközelebbi állomáson aztán az állami hatóság emberei leszállították, és visszamentek vele megkeresni a levelet.

A letartóztatás után előbb Nagyváradon, majd Zsiláván (Jilava), 1951 februárjától Máramaroszigeten raboskodott. Későbben Capul Midiára vitték, végül pedig – miután 1953 első felében Nagyváradon katonai bíróság elé állították és hazaárulásért 12 év kényszermunkára ítélték – 1953. augusztus 16-tól a nagyenyedi börtön lakója lett.

Dr. Bogdánffy Szilárd 1953. október 1-én halt meg a nagyenyedi börtönben...

Igazából ma tárul szemünk elé – nem utolsó sorban az ő életsorsán keresztül! – a maga meztelen valóságában az a tagadhatatlan tény, hogy Romániában az 50-es évektől kezdve igenis Egyház- és keresztényüldözés volt a javából. Egy élet-halál harc, amelyben két egyenlőtlen tábor feszült egymásnak, s az egyiknek – következképp – el kellett buknia. Helyesebben: El *kellett volna* buknia...

De nem így történt...

A front egyik oldalán az új kommunista államapparátus állt: a párt, a Kultuszminisztérium, és az állambiztonsági szervek, azaz a Securitate.

A kommunista párt

A Román Kommunista Pártról a II. világháborúig szinte alig lehetett hallani valamit. Igazából 1944. augusztus 23-a után tűnt fel, köszönve létét a Vörös Hadseregnek és Sztálinnak. Az 1945. október 16-a és 21-e között tartott első országos konferenciájuk idején, amelyen főtitkárnak Gheorghe Gheorghiu-Dejt (1901–1965) választották meg, taglétszámuk mindössze 36 000 volt!

A helyzet azonban hamarosan megváltozott. A szovjet fegyverek árnyékában egyre másra likvidálták ellenfeleiket, és a nagyhatású tisztogatási akció után egyedül maradtak a hatalom porondján. Az 1948. március 28-i választások alkalmával Románia lakosságának 97,8%-a az ő jelöltjeikre adta le a szavazatát. Ismerős a magas szám, ugye? Még negyven esztendeig hallhattuk minden választás alkalmával...

Ezzel Romániában lerakták a szocialista társadalom alapjait. 1948 nyarán megtörtént az államosítás. Ugyanabban az esztendőben – kommunista szellemben – megreformálták a tanügyet. 1949-ben megkezdődött az iparosítás és a mezőgazdaság kollektivizálása. Végül 1950-ben megindult a kulturális forradalom, amelyre – hisz szorosabban is témánkhoz tartozik – később majd részletesebben is visszatérek.

Ekkorra – röpké három év alatt! – már 804 000-re emelkedett a Kommunista Párt tagjainak a száma! Hányan léptek be erőszak hatására? Hányan lettek közülük megfélemlítve? Hány volt a megalkuvó és hány a meggyőződéses kommunista? Soha nem fogjuk megtudni...

A párt mellett a másik állami szereplő a Kultuszminisztérium volt.

A Kultuszminisztérium (Ministerul Cultelor)

A Kultuszminisztérium (Ministerul Cultelor) az 1945. március 6-án alakult Dr. Petru Groza kormány részeként jött létre. Miniszterei közül: Constantin Burducea (1945. 03. 06 – 1946. 11. 29), Radu Roșculeț (1946. 11. 29 – 1947. 11. 05), Stanciu Stoian (1947. 11. 06 – 1951. 01. 23), Vasile Pogăceanu (1951. 01. 23 – 1953. 01. 24) és Petre Constantinescu-Iași (1953. 01. 24 – 1957. 03. 19) – Stanciu Stoian volt a legjelentősebb, aki éppen történetünk idején, pontosabban 1947. november 6-a és 1951. január 23-a között vezette azt.

A Kultuszminisztérium feladata hivatalosan az volt, hogy fenntartsa és koordinálja az egyházak és az állam közötti „jó kapcsolatot”. Minden olyan ügyért felelnie kellett, amely a hazai vallásokat, vallásfelekezeteket és a Katolikus Egyházat valamiképpen is érintette. A valóságban azonban nem volt egyéb, mint egy felügyelő szerv, messzemenő hatalommal és jogokkal a kezében, hogy az Egyház és vallások illetve vallásfelekezetek belső ügyeibe rombolólag beleavatkozzék.

A Kultuszminisztérium volt az, amely a *kultusz törvény* keretében államú statutumot akart a Katolikus Egyházra ráerőszakolni, és amikor ez nem ment, életbe hívta az ún. „bé-

kepapi mozgalmat”, hogy annak tagjaival szakítsa el azt Rómától. Eközben mindvégig ő helyezte vagy helyeztette át a renitens és osztályellenes papokat egyik helyről a másikra, ezzel bizonytalanságot, bizalmatlanságot és félelmet hintve szét hívek és papok soraiban.

Negyvenötéves működése alatt (1957-től *Departamentul Cultelor – Kultuszügysztyály* néven egyenesen a Minisztertanács alá tartozott) – számtalan hivatásos és „önkéntes” alkalmazottján keresztül – minden igyekezetével azon volt, hogy a Katolikus Egyház sorai-ban bizalmatlanságot támasszon, és azt belülről bomlassza. Valóságos kémhálózatot épített ki. Egyháztanácsosokat, papokat és híveket szervezett be, akik mindenkiről mindent jelentettek...

Végül a kommunista államapparátus utolsó szereplője az Állambiztonsági Osztály volt.

Az Állambiztonsági Osztály (Departamentul Securităţii Statului)

Az Állambiztonsági Osztályt, a román kommunista diktatúra titkosszolgálatát, hivatalosan – „*Országos Népbiztonsági Igazgatóság*” (Direcţia Generală a Securităţii Poporului – DGSP) néven – a Nagy Nemzetgyűlés hozta létre 1948. augusztus 30-án. Valójában azonban már 1944. augusztus 23-tól működött. Míg a világháború befejeződése után Románia titkosszolgálatának szovjet mintára való átalakításánál bábáskodott, addig 1948 augusztusától az lett a feladata, hogy „*a demokratikus vívmányokat megvédje, és a Román Népköztársaság védelmét – mind a belső, mind pedig a külhoni ellenségek fondorlata ellen – biztosítsa.*”

Igazgatója – miniszteri rangban – a Minisztertanács tagja volt, és munkájának jobb elvégzésében két aligazgató segítette. 1948-ban a „*Securitate*”-nak összesen 3 973 tagja volt. Érdekes egy pillantást vetni a tagok nemzetiségi összetételére is, hisz a soknemzetiségű Romániában a kommunisták minden népcsoportra árgus szemmel figyeltek, sőt, őket egymás ellen rendszeresen kijátszották. 1948-ban a *Securitate* tagjai közül 3 334 volt román, 338 zsidó, 247 magyar, 24 orosz, 13 jugoszláv, 5 német, 5 cseh, 3 örmény, 3 bolgár, és 1 olasz.

1951. március 30-án – „*Országos Állambiztonsági Igazgatóság*” (Direcţia Generală a Securităţii Statului – DGSS) néven – újjászervezték. Sztálin halála után – 1953. március 6 – pedig tagjai tevékenyen részt vettek Gheorghe Gheorghiu-Dej párton belüli potenciális ellenfeleinek a likvidálásában. Ettől kezdve minden politikai – közöttük vallási – ellenzékinek tőlük kellett rettegnie.

1958-ban a *Securitate* 5 633 tisztből, 4 108 tartalékos őrmesterből, 1 416 civil alkalmazottból és 46 028 katonából, azaz összesen 57 185 személyből állott. Ekkorra már teljes gözzel bevetették őket az Egyház elleni üldözésbe is...

A másik oldalon a romániai Római Katolikus Egyház állott. Élén XII. Piusz pápával (1939–1958).

Azzal a pápával, aki kezdetben megpróbált türelemmel tárgyalni a kommunistákkal. És ők is keresték a kegyeit, amíg a hatáskörükbe került kelet-, közép-kelet és dél-európai országokban végleg hatalomra nem kerültek. A görögkatolikus egyházak felszámolása (1946–1948) és a nyomában következő véres keresztényüldözések láttán – nem utolsósorban a Mindszenty-per és Kína kommunistává vedlése után, amelyet 18 hónapos véres keresztényüldözés követett –, a pápa feladta „*semlegességi politikáját*”, és bátran felemelte szavát veszélyeztetett és üldözött hívei védelmében. 1949. július 14-én kiközösítést helyezett kilátásba azon olaszországi katolikusoknak, akik a kommunista pártba lépnek, illetve azt szavazással vagy írással támogatják. 1950. május 2-án kelt dekrétumában a romániai ún. békepapi mozgalom vezető tagjait közösi tette ki. 1951. július 28-i újabb dekrétumában pedig kiközösítéssel sújtotta azokat a csehszlovákiai katolikusokat, akik országuk kormányával együttműködtek.

Bár ezek a pápai megnyilatkozások egyetlen egyszer sem nevezték néven a kommunizmust, mégis alkalmat szolgáltatottak a romániai kommunista kormánynak arra, hogy a Szentszékot „*háborús uszítónak*“, „*kapitalista bérencnek*“, „*kémirodának*“, „*az amerikai imperializmus eszközeinek*“, „*az amerikai terjeszkedő politika ötödik európai hadszínpadának*“ nevezzék, és ennek következményeképpen az országukban folyó keresztényüldözések jogosságát igazolják.

A pápa tehát – személy szerint – semmit sem tehetett romániai híveiért. Küldöttén, a bukaresti nunciuson keresztül annál inkább.

Gerald Patrik O'Hara nuncius

Mire Gerald Patrik O'Hara nuncius 1946 decemberében Romániába ért, Sztálin döntése nyomán már teljes gözzel folyt a kelet-európai országok szovjetizálása. A nuncius ellen is hamarosan megindultak a támadások. Különösen két dolog miatt szerette volna őt a román kommunista kormány minél messzebb tudni: a titkos püspökszentelések, illetve a békepapi mozgalom kibontakozásának akadályozása miatt.

A görögkatolikus egyház erőszakos felszámolása (1948. december 1) után XII. Piusz pápa arra szólította fel bukaresti nunciusát, hogy titokban püspököket szenteljen. A pápa elképzelése az volt, hogy ezek a joghatóságot a föld alá viszik és onnan vezetik híveiket. O'Hara nuncius pár hónap leforgása alatt 12 apostoli kormányzót szentelt fel. Hatot a letartóztatott görögkatolikus püspök helyett, és ugyanennyit a latin egyházmegyék számára.

Közöttük – mint láttuk, 1949. február 14-én – Dr. Bogdánffy Szilárdot az egyesített szatmár-nagyváradai egyházmegye számára...

Sajnos, az ügy kudarcba fulladt, mert 1950 júliusának elején – minden nemzetközi egyezményt lábbal tiporva – az állambiztonság emberei behatoltak a nunciatura épületébe, átkutatták azt, és megtalálták a titokban felszentelt püspökök névsorát. Ez nemcsak valamennyiük bebörtönzéséhez vezetett, hanem a nuncius kiutasításának is egyik nyomós oka lett.

A másik dolog, amellyel az apostoli nuncius magára ingerelte a hatalom haragját az volt, hogy – szinte pusztá jelenlétével – meggátolta a romániai békepapi mozgalom kibontakozását.

Mivel személyéhez nem mertek hozzányúlni, 1950 Húsvétján gépjárművezetőjét tartóztatták le. A kirakatper alatt a nunciaturát azzal vádolták, hogy egy új háború kirobbanását akarja, és ennek előkészítésében – a Vatikánnal karöltve, annak megbízásából – katonai információkat közölt nyugattal, ezzel az imperializmus szekértolójává alacsonyodott, és durván beleavatkozott a Román Népköztársaság belügyeibe. Az ítélelhirdetés után egy fél órával a nunciust berendelték a Külügyminisztériumba, és felszólították, hogy munkatársaival együtt 48 órán belül hagyja el az országot. Ekkor 1950. július 6-át írtak.

Ezzel a romániai Katolikus Egyház teljesen magára maradt!

A püspökök

A kommunista hatalomátvétel idején Romániában 6 római- és 5 görögkatolikus megyéspüspök volt. A nunciatura távozásakor közülük már csak ketten voltak szabadlábon: a nyugdíjas Fiedler István, akinek nagyváradi lakása állandó megfigyelés alatt állott, és a temesvári Pacha Ágoston, akinek napjai már meg voltak számlálva. Két héttel később, 1950. július 19-én ugyanis őt is letartóztatták...

Ezután az egyházmegyék élén „*ordinarius substitutus*”-ok – helyettes (vagy mert titokban szentelték őket: „*titkos-*”) ordináriusok – próbálták meg a lehetetlent: megmenteni a katolikus egyházat a teljes megsemmisüléstől illetve a kommunista szolgaság járma alól. Érdemes nevüket felsorolni: Sándor Imre Gyulafehérvárott, Plesz József Temesvárott, Dr. Czumbel Lajos Szatmáron és Dr. Schriffert Béla itt, Nagyváradon folytatta szélmalomharcát a kommunista diktatúra túlerejével szemben.

2. AZ ÉLET-HALÁL HARC STRATÉGIÁJA

Miután láttuk az egymással szembefeszülő erőket, és megállapíthattuk, hogy a küzdelem több, mint egyenlőtlen volt, most vizsgáljuk meg az élet-halál harc stratégiáját.

A harc több csatatéren folyt egyszerre.

1. Az államhatalom mindenekelőtt *vallás- és egyházellenes törvények megfogalmazásával* igyekezett törvénytelen zónába szorítani az Egyházat. Ezt ma már világosan össze lehet rakni az egymás után következő eseményekből.

1948. február 21-én összeült első pártkongresszuson az újjonnan választott főtitkár, Gheorghe Gheorghiu-Dej, ezekkel a szavakkal körvonalazta a kommunista pártnak a Katolikus Egyházzal kapcsolatos programját: „*Romániában a katolikus egyház az egyedüli szervezett akadály a népi demokrácia végleges megvalósításának útjában. Az ország népességének egy része a katolikus egyházhoz tartozik. Azt kényszerülünk nyilatkozni velük kapcsolatban, hogy a katolikus klérus a demokrácia ellensége. A román nemzet érdekeit sérti, hogy ez a klérus az egész világon ismert imperialista bérenc, a Vatikán szekértolója. Nem tűrhetjük, hogy a Vatikán lelki hatalmát rosszra használja, és a hívő népet, hamis propagandájával, a demokrácia ellenségévé tegye.*”

Ezt pár hónap múlva – 1948. július 18-án a Magyar Nép Szövetség szatmári székházában tartott gyűlésen – dr. Takáts Lajos nemzetiségi miniszterhelyettes már sokkal világo-

sabb szavakkal fejezte ki: „*Lehetőséget adunk a római katolikus egyháznak arra, hogy nemzeti egyházzá alakuljon, és ne legyen kénytelen külföldi irányításra hallgatni...*“

Az ezután következő egyházellenes törvények és rendelkezések is mind ennek a nemzeti egyháznak erőszakos létrehozását célozták. Íme:

- 1948. április 13-án a Nagy Nemzetgyűlés megszavazta az új alkotmányt, amely hangzatos szavakkal biztosította ugyan a vallás- és lelkiismereti szabadságot, cikkeyei azonban a valóságban a vallás felszámolását tartották szemük előtt.
- 1948. július 19-én a Román Népköztársaság Nagy Nemzetgyűlésének Elnöki Tanácsa azonnali hatállyal felmondta a Vatikánnal – még 1927-ben – kötött konkordátumot.
- 1948. augusztus 3-án a Minisztertanács megszüntette az összes felekezeti iskolát.
- Az 1948. augusztus 4-én megjelent *kultusz-törvény* cikkelyeiben az állam széleskörű felügyeleti, ellenőrzési és beleszólási jogot fogalmazott meg magának a Katolikus Egyház fölött.
- 1948. szeptember 17-én egy rendelet felfüggesztette Alexandru Theodor Cisar (1880–1954) bukaresti latin érsek, Augustin Pacha (1870–1954) temesvári és Dr. Scheffler János (1887–1952) szatmári római katolikus püspökök, valamint Alexandru Rusu (1884–1963) máramarosi, Valer Traian Frențiu (1875–1952) nagyváradi és Ioan Bălan (1880–1959) lugosi görög katolikus püspökök működési engedélyét.
- 1949. április 5-én letartóztatták Dr. Bogdánffy Szilárd szatmár-nagyváradi „*titkos*” (azaz: titokban felszentelt) *püspököt*”.
- 1949. június 21-én letartóztatták Márton Áron gyulafehérvári püspököt.
- 1949. június 26-án letartóztatták Dr. Anton Durcovici jászvásári püspököt és bukaresti apostoli kormányzót.
- 1949. augusztus 1-én feloszlatták a szerzetesrendeket.
- 1949. december 17-én letartóztatták Pakocs Károly szatmári általános helynököt.
- 1950. március 16-a után a Kultuszminisztérium életbe hívta a békepapi mozgalmat.
- 1950. május 18-án Szászvárosra száműzték Theodor Cisar bukaresti érseket.
- 1950. május 22-én Körösbányára száműzték Dr. Scheffler János szatmári püspököt és nagyváradi apostoli kormányzót.
- 1950. május 25-én a Securitatén elszenvedett verésekbe belehalt Dr. Markus Glaser jászvásári apostoli kormányzó.
- 1950. július 6-án a külügyminisztérium kiutasította Gerald Patrik O’Hara bukaresti nunciust.
- 1950. július 19-én letartóztatták Pacha Ágoston temesvári püspököt.
- 1951. február 17-én letartóztatták Dr. Josif Schubert püspököt, a bukaresti egyházmegye helyettes (és titkos) ordináriusát.
- 1951. március 11-re virradó éjjel letartóztatták Sándor Imre gyulafehérvári és Dr. Czumbel Lajos szatmári helyettes (és titkos) ordináriusokat, és Boros Béla temesvári titkos püspököt.
- 1951. augusztus 24-én letartóztatták Dr. Jakab Antal gyulafehérvári és Plesz József temesvári helyettes (és titkos) ordináriusokat.
- 1951. december 5-én Gyulafehérváron létrejött az államegyházi papnevelő intézet.
- 1952. augusztus 19-én letartóztatták Dr. Schriffert Béla nagyváradi helyettes ordináriust.

- 1952. december 6-án meghalt Jilavan Dr. Scheffler János szatmári püspök és nagyvárad apostoli kormányzó.
- 1953. október 1-én meghalt a börtönben Dr. Bogdánffy Szilárd szatmár-nagyvárad titkos ordinárius, felszentelt püspök...

2. Másodszor a kommunista államapparátus egyházellenes stratégiája közé a *tárgyalások hangoztatása* tartozott. Az államhatalom – elvben – mindig készségét mutatta a tárgyalásokra. A tárgyalások alatt azonban soha semmilyen engedményre nem volt hajlandó. Sőt, míg a tárgyalások folytak, azalatt olyan kész tények elé állította az egyház képviselőit, hogy azoknak – ha tetszett, ha nem – vagy engedniük kellett vagy pedig mehettek a börtönbe.

Azt is gyakran megtette az államhatalom, hogy kisebb csoportokkal tárgyalt, azzal a titkolt szándékkal, hogy megossza az egyház sorait. Végül a tárgyalások sikerének elmaradásáért mindig az egyházat tette felelőssé, hogy a közvéleményt ellene fordítsa és a tárgyalásokat vezető egyháziak letartóztatását „*hihetően*“ megindokolja.

A Romániai Katolikus Egyház statutumának ügyében például 1948. október 28-án a Püspöki Kar tagjai, 1949. július 29-én a Róma által is elfogadott helynőkök folytattak tárgyalásokat. Mivel azonban sem a püspökök, sem a helynőkök nem engedtek, az első után a püspököket, a második után a helynőköket tartóztatták le – egymás után...

3. Végül az államapparátus harmadik stratégiája az *osztályharcnak* az egyház belső berkeibe való *becsempészése* volt, azzal a céllal, hogy belülről robbantsa szét az Egyházat, vagy ragadja magához annak vezetését. Ez volt az a nevezetes *békepapi mozgalom*. A kormány miután a főpapokat és a helynőköket is mind letartóztatta, az alsópapság soraiban keresett olyanokat, akik hajlandók voltak vele szövetségre lépni. Részint rábeszéléssel, részint fenyegetéssel, részint pedig erőszakkal több papot rávett arra, hogy behódoljanak az új társadalmi rendszernek, cserébe nekik magas állást helyeztél kilátásba.

Összesen három nagy *békegyűlést* szervezett: Marosvásárhelyt 1950. április 27-én, Gyergyószentmiklóson 1950. szeptember 5-én, és Kolozsvárott 1951. március 15-én. Némi büszkeséggel mondhatjuk: kevés sikerrel! Ugyanis erre a három alkalomra mindössze 131 papot és szerzetest tudott összetrombitálni az akkori kb. 800 világi pap és 200 szerzetes közül!

Nem csoda, hisz a Katolikus Egyház papjainak egyedüli stratégiája: *a kemény és csendes ellenállás* hatékonyabb volt, mint bárki gondolta volna. Ugyanis példaként lebegett előttük bebörtönzött főpapjainak a példája, és maguk mögött tudták Istent, illetve híveik hűséges taborát.

Így utólag azt mondhatjuk: Hát kellett-e ennél több?

AZ ÉLET-HALÁL HARC FEGYVEREI

Pedig istentelen kemény idők jártak akkor. És az államnak minden fegyver a kezében volt. Mivel most éppen ezekről szeretnék egy pár szót ejteni, hadd soroljam fel ezek közül a fegyverek közül a börtönt, és az erőszak minden válfaját, kezdve a megfélemlítéstől, a verésen keresztül, az embertelen kínzásig, illetve az agyonverésig...

Hadd beszéljenek egy kicsit a számok, már csak azért is, hogy ne felejtse el őket később sem az esetleges tendenciózus történetírás. Egyik forrásom az a Dr. Cristian Vasile,

aki éppen a kommunizmus áldozataival foglalkozó *Tismăneanu Bizottság* (Comisia Tismăneanu) tagja. A másik pedig Dr. Ioana Boca asszony, a *Máramaroszigeti Emlékközpont* (Memorialul Sighet) felelős személyisége. Mindketten azt mondják, sőt egy hivatalos jelentésben (*Raport final*) több történésztársukkal együtt le is írják, hogy a romániai kommunizmus áldozatainak száma ugyanolyan nagyságrendű, mint a spanyol civil háborúé (1936–1939) volt, azaz kb. 2 millió!

Ha csak az egyházi áldozatokat vesszük figyelembe, akkor *a hivatalos statisztikák* szerint következő számokat kapjuk.

Az ortodox egyház elítélt papjainak a száma meghaladja a 2 000-et.

A görögkatolikus egyház elítéltjeinek a száma kb. 600.

A valóságban ez a szám sokkal nagyobb, hisz sokan voltak olyanok, akiket bebörtönöztek, *de* soha nem ítélték el. Börtönben senyvedtek vagy haltak meg, *de* minden ítélet nélkül!

A Római Katolikus Egyház *bebörtönzött és elítélt* papjainak a számát aránylag pontosan tudjuk: 322. Ebből összesen 27-en haltak meg az akkori börtönök egyikében.

Lebontva az egyes egyházmegyékre, így fest a kép:

A Bukaresti Főegyházmegye 35 papjából 26 volt bezárva, és 3 halt meg a börtönben.

A Jászvásári Egyházmegye 91 papjából 60 járta meg a börtönt, és 7 halt meg benne.

A Gyulafehérvári Egyházmegye 400 papjából 135 járta meg a börtönt, és 12 ott halt meg, benne.

A Szatmári Egyházmegye 71 papjából 19 járta meg a börtönt, és 1 halt meg benne: Dr. Scheffler János püspök.

A Temesvári Egyházmegye 195 papjából 62 járta meg a börtönt, és 3 halt meg benne.

Végül a Nagyváradai Egyházmegye 80 papjából 20 járta meg a börtönt, és 1 halt meg benne: Dr. Bogdánffy Szilárd.

Ezek voltak a felszentelt papok és szerzetesek. És akkor még nem is beszélünk a hitükért és egyházunk iránti töretlen ragaszkodásukért elhurcolt, bebörtönzött vagy meggyilkolt híveink százairól, ha nem ezreiről...

4. AZ ÉLET-HALÁL HARC VÉGE

Ennyi kegyetlenség és erőszak láttán az egyik oldalon, és ennyi áldozat láttán a másikon, az Egyháznak – minden emberi számítás szerint – el kellett volna buknia!

A jelenlévők közül nem kevesen tapasztaltuk meg a hatalom-mámornak azt a megnyilvánulását, amely az 50-es évektől egészen a kommunista összeomlásig úton-útfélen azt éreztette velünk: az új urak „*országának soha nem lesz vége*”... Akkor tájt a front mindkét oldalán elfelejtettük azt, hogy Krisztus Egyházán „*a pokol kapui sem vesznek erőt*” (Mt 16,18). Mint ahogyan az sem volt mindig bennünk tudatos, hogy Ő, az Úr „*velünk van minden nap a világ végéig*” (vö. Mt 28,20).

Csak akkor dörzsöltük hitetlenkedve a szemünket, amikor 1989 decemberének végén pár röpke nap alatt kártyavárként összeomlott a kommunista diktatúra.

A Történelem Ura megrostálta, könnyűnek találta és elvetette...

Befejezésül ismét megállapíthatjuk, hogy Romániában az 50-es évektől kezdve Egyház- és keresztényüldözés volt. Egy élet-halál harc, amelyben két egyenlőtlen tábor feszült egymásnak. Egyrészt a kommunista államhatalom, amelynek minden eszköze megvolt

arra, hogy megsemmisítse a Katolikus Egyházat, másrészt a Katolikus Egyház, amely lát-
szólag magára hagyatottan állt a küzdőtéren. Mégsem bukott el. Mégis túlélte a kommu-
nizmust. Köszönhette ezt nem utolsó sorban olyan bátor főpapjainak, mint Boldog Dr.
Bogdánffy Szilárd.

FORRÁSMUNKÁK

LÉSTYÁN Ferenc: *Erdélyi Szibéria*, kiad.: Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség,
Gyulafehérvár 2003.

Partidul, Securitatea și cultele. 1945 – 1989, szerk. Adrian Nicolae Petcu, kiad.: Nemira,
București 2005.

Raport final, Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România,
București 2006.

TĂNASE, Stelian: *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948 – 1965*, kiad.:
Humanitas, București 1998.

TEMPFLI Imre: *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora
1892–1966*, kiad.: METEM, Budapest 2002.

IMRE TEMPFLI

BLESSED SZILÁRD BOGDÁNYFY AND THE PERSECUTION OF THE CHURCH IN ROMANIA (1945-1953)

The fact is well-known that there was a period of sanguinary persecution against the Church and Christian believers in Romania, started in the 1950s. It was a fight of unequal forces with the state administration, the communist party, the ministry of foreign affairs and the state security forces (Securitate) standing on one side of the frontier. The Roman Catholic Church of Romania led by the bishops and secret ordinaries were the ultimate enemies. By means of antireligious and anticlerical laws the state tried to establish a State Church. As this effort was unsuccessful, the state tried to gain control over the Church with the help of the government sponsored peace movement of priests. The state used every means to achieve its goals, among others imprisonment, intimidation, beating and torture, as well as torture to death. Following the example of the imprisoned bishops' quiet and strong resistance was the only mean of resistance for the Catholic Church. According to human judgement, the Church should have collapsed in this struggle. Besides to the help and mercy of God, the survival of the Church is owed to such people as Bishop Dr. Szilárd Bogdánffy.

BURA LÁSZLÓ

BOLDOG BOGDÁNFY SZILÁRD
(1911–1953)

Élete szilárd hitre, töretlen hűségre épülő szeretetszolgálat

Bogdánffy Szilárd egész életét a tényekben megnyilvánuló felebaráti szeretet jellemezte, életében az erények sorát valósította meg, sohasem vétett a hit, a remény és Isten szeretete ellen. Mindent megtett hite védelméért, az Egyházhoz és Krisztus földi helytartójához, a római pápához való hűségéért öntudatosan és önfeláldozóan vállalta a bebörtönzést és a vele járó lelki és (esetében sok és nehéz) fizikai szenvedést, végül ezek következményét, a halált.

Mindazok, akik ismerték – egyháziak és világiak – vértanúnak tekintették, erről azonban Romániában az 1950-es években és az ezeket követő évtizedekben beszélni csak titokban lehetett.

Az 1990-es években megindult társadalmi – politikai változások légkörében immár nyíltan beszélhettek a kommunista rendszer üldözöttjeiről, vértanúiról, s Tempfli József nagyváradi megyéspüspök 1993. október 8-án írásban kérte a Szenttéavatási Kongregációtól boldoggá avatása eljárása elindításának engedélyezését. A kérelem jóváhagyása után (1984. februárban) a megyéspüspök az ügy posztulátorául felkérte P. Szőke János szalézi atyát és kinevezte az egyházmegyei bíróságot (vezetője Fodor József általános helynök, tagjai a kinevezett szakértők¹). Az egyházmegyei bíróság tagjai összegyűjtötték a Bogdánffy Szilárd életére és munkásságára vonatkozó adatokat, munkáit, kéziratait, valamint a közvetve vagy közvetlenül rá vonatkozó dokumentumokat, kihallgatták az életével, tevékenységével, bebörtönzésével kapcsolatosan adatokat szolgáltatni tudó kortársait, a még élő tanúkat.

A kutatás szabályai szerint készült egyházmegyei vizsgálatot (a tanúvallomásokat, a kritikai életrajzot, korrajzot, a történész és teológiai szakértői véleményét) a Szenttéavatási Ügyek Kongregációja hitelesnek ismerte el. A kongregáció Teológiai Bizottsága megvizsgálta, elemezte, s megállapította, hogy Isten Szolgája valóban vértanúságot szenvedett, mert Krisztus ügyéért szenvedett és halt meg a börtönben, embertelen körülmények között. Ügyét a kongregáció Bíborosi Kollégiuma 2010. január 12-én meghozott végső döntését követően terjesztették a Szentatya elé. XVI. Benedek pápa 2010. március 27-én jóváhagyta és aláírta a Bogdánffy Szilárd vértanúságára vonatkozó dekrétumot, és engedélyezte kihirdetését.

1 Vö.: FODOR 2009, 30–32.

Az ünnepélyes kihirdetése Nagyváradon, a bazilikában 2010. október 30-án történt, az Erdő Péter esztergomi érsek, bíboros által celebrált ünnepi szentmise keretében Angelo Amato bíboros olvasta fel a pápai dekrétumot.

* * *

Boldog Bogdánffy Szilárd életpályájának konkrét adatai, a működése – tevékenysége területeinek ismerete, a jellemvonásairól, törekvéseiről tudósító tanúságok, tanúvallomások – mind olyan támpontok, amelyekről elgondolkodva személyiségét ma is magunkhoz közel állónak ismerhetjük fel, következésképp megérezhetjük, miért tekinthetjük sorunkat szívéen viselő barátunknak.

Ehhez szolgál támpontul életútjának tömör bemutatása és személyisége történeti értékelése, amelyet tevékenysége főbb mozzanatainak (némelykor a kor konkrét történéseivel összefüggő) áttekintésére, élete fontosabb eseményeire (esetenként kortársak megítélésére) alapozunk.

Bogdánffy Szilárd Ignác² 1911. február 21-én született Feketető községben, Torontál megyében (mai neve: Crna Bara, Szerbia), édesapja Ebesfalvi – Bogdánffy Ignác (örmény családból származó) kántortanító, édesanyja Welebny Aranka.

Feketetőra a 13 km-re levő Csóka község lelkésze csak nagyritkán járt misézni, így a híveket kántortanító édesapja gondozta, vasárnap istentiszteleteket tartott, eltemette az elhunytakat.

Keresztlevele tanúsága szerint március 6-án keresztelte meg Farkas Szilárd csókai plébános, aki egyben a keresztapaságot is vállalta, s bizonyosan ezért kapta az édesapától örökölt Ignác keresztnév elé a Szilárd keresztnévet.

Iskolai tanulmányait minden szinten jó eredménnyel végezte. Az elemi osztályokat Torontálkeresztesen (Temes megye), a gimnáziumot Temesváron (három osztályt románul a Diaconovici Loga Gimnáziumban, bentlakóként a tanítói konviktusban), szülei Temesvárra költözése után (1925) pedig a Kegyes Tanítórend szerzetesei, a piaristák gimnáziumában végezte. A piarista gimnáziumban tagja volt a cserkészcsapatnak, a Hattyú-örs tagja volt. Érettségi után felvételét kéri a nagyváradi latin nyelvű egyházmegye szemináriumába, illetőleg a Teológiai Főiskolájára. Románul és németül jól tud. Az érettségit követő nyáron (az elkövetkező tanulmányokban való hasznosíthatósága céljából) tovább képezi magát a gimnáziumban tanult görög nyelvben, német könyveket olvas, hogy eredményesen használhassa majd a német nyelvű szakkönyveket, és gyakorolja a főiskolai jegyzetelésben hasznosítható gyorsírást.

Fiedler István püspök a budapesti Központi Papnevelő Intézetbe küldi, ahol öt éven át (1929 – 1934) teológiai tanulmányokat folytat. Megyéspüspöke szenteli pappá 1934. június 29-én.

A teológiai tanulmányok végzése mellett Budapesten 1933-ban hittantanári szakvizsgát is tett. Papi működésének első, rövid ideig tartó feladatköre: a nagyváradi Szent József Intézet nevelője/prefektusa. Szeptember 1-jétől új beosztást kap: Szatmárnémetiben a Hit tudományi Főiskolán helyettes tanár, lélektant és kozmológiát kell tanítania.

---

2 Névadásának indítéka az volt, hogy a keresztapa, Farkas Szilárd csókai plébános, valamint édesapja Ignác keresztnévét is viselje.

Szakmai képzettsége folytán indokolt volt az egyházmegyei főhatóságtól kapott új megbízás: a középiskolai hitoktatás. 1935. szeptember 1-jétől kinevezik a nagyváradi Emil Gojdu [ejtése: Gozsdu] Állami Fiúlíceum hittanárává (magyar és román nyelven tanít). Ezzel párhuzamosan hittant tanít a Szent Orsolya Római Katolikus Tanítónőképzőben is.

A román oktatásügyi rendelkezések értelmében az állami iskolákban tanító hittantanároknak Romániában megszerzett pedagógiai képesítéssel, a középiskolai tanároknak pedig egyetemi fokú képesítéssel kell rendelkeznie. Bogdánffy Szilárd ezért elvégzi a Kolozsvári Ferdinánd Egyetem Pedagógiai Szemináriumát, a Balázsfalvi Román Görög Katolikus Teológiai Főiskolán pedig 1937-ben (görög katolikus hittan főszak – latin nyelv mellékszak) licenciátusi vizsgát tesz.

1939-ben a Romániában a nemzetiségeket és a (magyar nyelvű) egyházakat fenyegető szélsőjobboldali agresszivitás várható atrocitásai elleni védekezésre titokban felkészülő, Rongyos Gárda néven ismert mozgalomról tudomást szerző román királyi csendőrség számos, a mozgalommal kapcsolatba hozott szatmári és nagyváradi lelkészt letartóztat és kitoloncol az országból.³

1939. október 21-én – ekkor az Emil Gojdu [e: Gozsdu] Líceum tanára volt – a korabeli román királyi diktatúra titkosrendőrsége letartóztatta. Alaptalanul, de kapcsolatba hozták a Rongyos Gárda néven ismert illegális magyar szervezkedéssel.

December 21-én nemkívánatos személynek nyilvánítják, állampolgárságáról lemondatták és a szervezkedésben perbe fogott papokkal együtt őt is kitoloncolják az országból.

A mozgalomról Bogdánffy Szilárd egyáltalán nem tudott, tagjaival semmilyen kapcsolata nem volt. Egy, az ügy kapcsán letartóztatott nyolcadikos diák, Sály Zoltán rendőrségi kihallgatása folyamán helyzete enyhítésére méltóságosként azt mondta, hogy tettét már megbánta, meg is gyónta, s gyónatója intése nyomán jó útra tért. Bogdánffy Szilárd volt a gyónatója, ezért letartóztatták. Nyilvánvalóan nem volt hajlandó a gyónási titkot megszegni, semmit nem nyilatkozott. Vállalta a meghurcolást, a két hónapi börtönt s az országból Magyarországra való kitoloncolást.

1940. január 1 – augusztus 31 között a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karának hallgatója, szigorlati vizsgát tesz hittudományból és alapvető hittanból. Az egyetemre tudományos fokozat, a teológiai doktorátus megszerzése céljából iratkozott be,

Közben a Ranolder Intézeti Tanítónőképző és Polgári Leányiskola hitoktatója.

1940. szeptember 6-án a román közigazgatás kivonulása után hazatér Nagyváradra, szeptember 15-étől a nagyváradi Római Katolikus Hittudományi Főiskolán helyettes tanár, erkölcs- és aszkétika, szertartástant és missziológiát tanít.

Az egyházmegye apostoli kormányzója, ismerte Bogdánffy Szilárdnak a szenvedő embertársak iránti szeretetét, helynöke révén 1940. október 14-én megbízta a nagyváradi közkórház és az elmeorvosok lelkészi ellátásával is. Végtelen türelemmel és alázattal tudott bánni a beteg (sokszor igen problematikus lelkületű) embertársakkal.

A nagyváradi Papnevelő Intézet lelkiigazgatója távozása folytán az apostoli kormányzó helynök ideiglenes jelleggel (az újonnan kinevezendő püspök intézkedéséig) megbíz-

---

3 Fiedler István püspököt ugyanekkor lemondatták.

za a lelkiigazgatói teendőket ellátásával. Egykori tanítványai visszemlékezésükben megemlítik, hogy gyóntatóként a kispapoknak elégtételül lelki olvasmányt adott. Rendkívüli emlékezőtehetségét jellemezte, hogy mindig pontosan megmondta, hogy a vonatkozó rész a vonatkozó könyv melyik részében, lapján található.

Közben (a megváltozott állami viszonyok miatt) 1941-ben licenciátusi vizsgát tett a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán is, 1943. június 26-án pedig ugyanott *A szinoptikus apokalipszis* témájú disszertációja megvédésével megszerezte a hittudomány doktora tudományos minősítést.⁴

1943 őszétől már véglegesített tanárként tanít a szatmári – nagyváradi egyházmegye Római Katolikus Hittudományi Főiskoláján, aszkétikát, szertartástant és missziológiát tanít.

Tanítványai – mind a gimnáziumban, mind a teológiai főiskolán – sokoldalú tudása („élő lexikonnak mondták”), közvetlensége, türelme miatt szerették. A tanítás során nemcsak a tananyagot magyarázta meg, hanem diákjait a helyes érvelésre, logikus következtetések levonására is megtanította.

Szellemi képességeit valamennyi visszaemlékező rendkívülinek mondta. Kitént ez a nyelvek ismeretében (latint és franciát is tanított, román tagozaton is helyettesített), félelmetes volt matematika tudásában is.

Számonkéréskor mindig úgy kérdezett, hogy a tanuló felelni tudjon a feltett kérdésre. Vasile Hossu (egykori nagyváradi görög katolikus püspök) tanítványa volt a Gojdu Líceumban, erre emlékezve megállapította, hogy „Mindig élmény volt őt hallgatni és nála felelni, mert lehetetlen volt, hogy valamit „ki ne húzzon” a diákból.”⁵

Ígényes nevelő volt, de gondjaikban mindig tanítványai mellé állt. Senkit mások előtt meg nem szégyenített, senkivel nem kivételezett. Nem tett különbséget a különböző vallású tanulók között, ugyanazt várta el tőlük is, érezték: szereti őket.⁶ Kapcsolatot tartott sok, az iskolából kikerült diákkal, teológiai tanárként pedig nyári szünidőben a teológus hallgatókkal. Nagyon fontosnak tartotta a hivatásgondozást, ennek kapcsán a szeminaristák lelki közösségének kialakítását. A teológusok lelki életének, tudatos életrendjének ösztönzésére ezért kezdeményezi az Unio Apostolica lelki közösségét.

Spirituálisként a teológiáról kikerült tanítványaival, felszentelt papokkal továbbra is tartja a kapcsolatot, örül (élőszóval előadott vagy írásban közölt) lelki beszámolóiknak, sőt ezt kifejezetten el is várja tőlük.

Élete minden időszakában az embertársak cselekedetekben megnyilvánuló szeretete jellemezte. Nem politikai indítékok, hanem az embertársak szeretete készítette a származásuk, vallásuk miatt üldözöttek mentésére. Kimentette a magyar hatóságok által 1944-ben a lágerbe vitt zsidó származású kispapokat,⁷ s a hatóságok elől más zsidó származású sze-

---

4 Disszertációja: *A szinoptikus apokalipszis*. (A 272 oldalas disszertációt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának könyvtára őrzi, iktatószáma 1943/5. Lefényképezett másolatát közli az *Út a vértanúsághoz Bogdánffy Szilárd emlékkötet* (Szerk.: EMÓDI András). II. 13 – 16. Kiadta a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség. Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad, 2011.) – A doktori cím használatát Bogdánffy Szilárd hívságosnak tartotta, kerülte.

5 Vö.: FODOR 2009, 14.

6 Vö.: Dr. Eszenyiné dr. Széles Mária református teológiai tanár, lelkipásztor vallomása. Idézi: FODOR 2004, 80.

7 Engel Károly, Frank Miklós, Semptei Róbert, Vermes Géza, Villányi András. (Az adatokat Engel (Köllő) Károly közölte.

mélyeket is elbújtattott.⁸ A hatóságok gyanúja alapján a teológián tartott éjszakai házkutatáskor Bogdánffy Szilárd magára vállalja a zsidó származásúak elhelyezését, nem engedi az intézményt felelőssé tenni.

A nyilasok szemében 'persona non grata' lett. Megérezte, hogy fenyegetett állapotú, ezért 1944. október 14-én befeküdt a Szent József kórházba, amelyet valószínűleg védett helynek gondolt. Másnap azonban, a fasiszta hatalomátvétel napján (a nyilasok elől ott bújtatott magyar katonákkal együtt) elhagyta a kórházat és egy időre teljesen eltűnt a nyilvánosság elől.

Bogdánffy Szilárd 1945-ben a nagyváradi Orsolyita Zárda spirituálisja is, ennek kapcsán sokat foglalkozott Szent Angéla életművével. Arra a megállapításra jutott, hogy szükség van a Szent Angéla nyomdokain járva, a Cluny-i mozgalomhoz csatlakozva egy, a leányifjúságot megszólító közösségre, amelynek egyik célkitűzése a keresztény családok megerősítése. E célból 1945 októberében megalapította a. Merici Szent Angéla (orsolyita) Harmadrendet.

Tanári működésével párhuzamosan szertartástani kérdésekkel, a szentmise liturgiájával, az egyházi év ünnepeivel, valamint a katolikus lelkiség néhány kérdésével foglalkozó cikkeket közöl a jezsuiták szerkesztésében Szatmárnémetiben megjelenő *Szív*⁹ című hetilapban, majd ennek megszűnte után a folytatásaként megjelent *Az Apostol*-ban.¹⁰

(Élete későbbi időszakában, a Szatmárnémetibe történt áthelyezése után a papi breviárium (készülő) új kiadása számára ő végzi a zsoltárok fordítását.)

Bogdánffy Szilárd életútján jelentős változást jelentett áthelyezése a szatmári püspöki irodába titkári beosztásba, ugyanekkor, 1947 április 17-én Dr. Scheffler János megyéspüspök kinevezte mindkét egyházmegye püspöki tanácsosává is.¹¹ (A püspöknek jó munkabírású, hivatása magaslatán álló munkatársra volt szüksége, ugyanis 1944-ben a bombatámadáskor a püspöki palota pincéjében meghalt szinte az egész központi papság.)

Feladatköre nagyon sokszínű volt: a püspököt ő kíséri el bérmautjaira, megszervezi az esperesi tanácskozásokat, felügyeli a katolikus iskolákat, Bukarestben ő intézi az egyházmegye ügyeit, s a püspök rá bízta a papi pályára készülő tanulók számára (Szatmárnémetiben) létesített kisszeminárium gondnokságát is. Ennek alapja bizonyára az volt, hogy 1947 elején Bogdánffy Szilárd Scheffler János püspökkel együttműködve dolgozott a szent papi hivatásokat kieszközölni, felkarolni, kegyelmi és anyagi eszközökkel támogatni kívánó Papi Hivatásgondozó Szervezet (Opus Vocationum) alapszabályainak kidolgozásán.

---

8 Az éjszakai házkutatásokat sikerült megúszniuk.

9 Megszüntetése után (folytatásaként) 1935. október 7-től *Az Apostol* címen jelent meg.

10 A szentmisével foglalkozó írásaiban foglalkozik a lépcsőima zsoltárával, a confiteorral, az introitusszal, a kirie eleisonnal, a könyörgésekkel; a nagyböjti szokásokkal, a nagyheti szertartásokkal, a szenvedés idejével, az ádventtel. Cikkeket írt az egyházi év jelentős ünnepeiről (az ünnepek közvetítette kegyelmekről), így az Angyali üdvözet, Havas Boldogasszony, Nagyboldogasszony, Kisboldogasszony, a Szeplőtelen Fogantatás ünnepéről, magyarázta Krisztus királysága, Karácsony, a Szent Szív miséje szövegét. A katolikus lelkiség kérdéseivel foglalkozott a keresztjáró napokról, a rózsafüzérről szólva, Keresztelő Szent János ünnepén, valamint Mária Magdolna credójáról elmélkedve.

11 A püspök saját kézzel írott kinevezésében közli: „A gondjaimra bízott két egyházmegye kormányzásában szükségét érzem olyan munkatársnak, aki a váradi egyházmegyét alaposan ismeri és mint Alma Materét szereti... (A befejező mondat:) ... eddigi érdemeinek némi elismerésképpen mind a két egyházmegye püspöki tanácsosává kinevezem.” 1947. április 16.

Szatmárnémetibe költözve az irgalmas nővérek zárdatemplomában ő mondja reggelként a 6 órai szentmisét. A nővérek gyóntatója is.

Az állami intézkedések előre vetítették, hogy az egyház ellen megtervezett átfogó támadás készül. Ezt sejtette az is, hogy a rendőrség prilisában tájékoztatást kért a püspökségtől az egyházmegye levelezéséről, a bukaresti Apostoli Nunciatúrával való kapcsolatáról. A nyílt támadás megindításának, a nemzeti egyház létesítése szándékának, Bogdánfy Szilárd gyakorlatilag közvetlen tanúja, ugyanis ezeket hivatalosan éppen Szatmárnémetiben jelenti be az egyik miniszter.¹²

És következtek a jól ismert korabeli események: a román kormány 1948. augusztus 3-án államosította az egyházi iskolákat, a bentlakásokat és az egyházi javakat. Feloszlatták a szatmári püspökség keretében működő kisszemináriumot, megszüntették a papi szemináriumot és a teológiai főiskolát is. Dr. Scheffler János megyéspüspök úgy döntött, hogy azokat a kisszeminaristákat, akik befejezték a gimnázium hetedik osztályát és a papi pályára készülnek, érettségi nélkül felveszi a teológiára. Bogdánfy Szilárdra hárult a feladat, hogy a teológusok további (titkos) képzését megszervezze.¹³

A következő lépés a görög katolikus egyház feloszlata, az ortodoxiába való beolvasztása volt. Az új kultusztörvény szellemében az államigazgatás Erdélyt egyetlen római katolikus egyházmegyének ismerte el, a nagyváradi, szatmári, temesvári egyházmegyét esperesi kerületekké fokozta le és beolvasztotta a gyulafehérvári egyházmegyébe.

A Szentszék előre látta, hogy milyen sors várható a romániai katolikus egyházra. Várható volt, hogy a római katolikus püspökök is a sorra letartóztatott keleti szertartású püspökök sorsára jutnak. A Szentszék utasítására az apostoli nuncius az 1948. decembere – 1949. áprilisa közti időszakban több titkos püspököt szentelt, hogy a működő megyéspüspökök letartóztatása esetén is biztosítva legyen a püspöki feladatkör (papszentelés) teljesítése.

A szatmári-nagyváradi egyházmegye számára Gerald Patrik O'Hara érsek, Savannah-Atlanta címzetes püspöke, a bukaresti nunciatúra régense¹⁴ 1949. február 14-én¹⁵ (az akkor 38 éves) Dr. Bogdánfy Szilárdot szentelte fel.

A szentelésén jelen volt a nunciatúrán dolgozó szerzetes nővérek főnöke, Lascău Clara. Tanúvallomásában a nővér idézte a püspökszentelést végző O'Hara érsek szavait, amelyekkel Bogdánfy Szilárdot az elfogadott egyházi rend várható kötelezettségeire és várható következményeire is figyelmeztette: „Téged, Szilárd testvérem, a vértanúságra szentellek!”¹⁶

---

12 Takács Lajos dr. nemzetiségi miniszter 1948. július 18-án Szatmárnémetiben elmondott beszédében közölte: a püspökök aknamunkát folytatnak, külföldi imperialisták céljainak szolgálatában állnak. Elfogyott a türelmi idő, ezért az első lépés, hogy felmondja a konkordátumot a római egyházzal. Lehetőséget adnak, hogy (a katolikus egyház) nemzeti egyházzá alakuljon. (A teljes szöveg: In: *Szabad Élet*, napilap, IV. évf. 162. sz.)

13 Néhányan (alkalmazottakként) a püspökség épületében maradtak, a többiek (két-három fős csoportokban) képzésükre/nevelésükre alkalmasnak ítélt vidéki plébánosok mellé kerültek.

14 A Szentszék küldte Bukarestbe az 1947-ben távozásra kényszerített nuncius helyébe.

15 A püspökké szenteléséről az egyházmegyében csak Dr. Scheffler János megyéspüspök tudott. személyét is bizonyosan ő javasolta O'Hara nuncius Szatmárnémetiben történt látogatásakor. – A szentelés időpontját a szemtanú Lascău Clara szerzetesnőnek a boldoggá avatási eljárás során felvett vallomása alapján állapították meg. Titoktartási fogadalmát ő mindaddig szigorúan megőrizte.

16 Vö.: FODOR 2004, 60.

Bogdánffy Szilárd személyét minden bizonnyal Dr. Scheffler János püspök javasolta, amikor hosszasan tárgyalt a Szatmárnémetibe látogató Patrik O'Hara érsekkel. Dr. Scheffler János megyéspüspök tudott püspökké szenteléséről, s utódjának is tekintette,¹⁷ de mindezekről senkivel nem beszélt, a káptalannal sem közölte.

Püspökké szenteléséről Bogdánffy Szilárd soha nem beszélt, gyónási titokként őrizte.¹⁸

1949. április 5-én Bogdánffy Szilárdot váratlanul letartóztatták.¹⁹ Letartóztatása és bebörtönzése tulajdonképpen a romániai római katolikus egyház Rómától való elszakítása és a nemzeti egyház megalakítása céljából készített forgatókönyv része. Konkrétan a Dr. Scheffler János megyéspüspök ellen rendezett koncepció per²⁰ másodrendű vádlottja lett. A vád: kémkedésben való bűnrészesség és hazaárulás.

Érdemben az ellene felhozott vád az volt, hogy a nunciatúrának ő vitte el 1948-ban az egyházmegye életének öt éves időszakáról szóló beszámolóját. A püspök már nem utazhatott ki Rómába az ötvenkénti ad liminam látogatásra, így a Szentszék által kért beszámolót a bukaresti Nunciatúra révén küldte el. A „kémkedésben való bűnrészesség” további tényei: a püspökség titkáraként még 5 – 6 levelet ő továbbított, küldött a Nunciatúrára. Többek között a Szovjetunióba deportált hívek névsorát (amelyet a püspök kémcsoportjának tagjai: az esperesek és a plébánosok közöltek a püspökséggel), valamint két, Kárpátaljáról érkezett levelet (levélrészletet), amelyekben írójuk néhány egyházi vonatkozású tényt említ.

Letartóztatása előtt – vonaton utazott Nagyváradra – sikerült összetépnie és a vonat WC-jében megsemmisítenie a nála levő dokumentumot, a nagybányai görög katolikus egyházmegye vikáriusa által készített, az ortodoxiába lépést aláírt, de ügyüket egyházzilag rendező, visszatért lelkészek névsorát. (A kihallgatások során azonban mindezt bevallotta.)

Bogdánffy Szilárdot letartóztatását követően kb hat hónapig Nagyváradon a politikai rendőrség, a Siguranța börtönében tartották és vallatták, ezt követően a máramaroszi börtönbe szállították. 1950 első negyedében tovább vallatták a Belügyminisztériumban, Bukarestben, majd visszavitték Máramaroszigetre. (Itt cellatársa volt Ioan Ploscaru és Alexandru Suciú román görög katolikus püspök.) 1951. júliusában a püspökség levéltárában végzett éjszakai házkutatás alkalmára Szatmárnémetibe hozták. 1951. november 29-én a Dr. Scheffler János elleni per előkészítése időszakában ismét visszavitték Bukarestbe, a Belügyminisztérium fogdájába, ahol a kihallgatását 1952 júliusának végéig folytatták.

Ezt követően követ fejtett a Fekete-tenger melletti (kivégzőtábornak szánt) Capul Midián, a Duna-csatorna építésénél.

A per írott dokumentumaiban nem szerepelnek arra vonatkozó utalások, hogy a nyomozó hatóságok tudták volna, hogy Bogdánffy Szilárd felszentelt püspök, s így a hatalom

---

17 Belczay János nyugdíjas kanonok vallomásában említi, hogy 1949 tavaszán, amikor egyszer Dr. Scheffler János püspök őt hívatta, közölte vele, hogy ha őt bebörtönöznék, bármilyen egyházi ügyet Dr. Bogdánffy Szilárddal meg lehet beszélni. (Ennek értelmét Beliczay János, akkor fogta fel, amikor Bogdánffy halála után értesült arról, hogy felszentelt püspök volt.)

18 Az 1990-es években püspökké szentelésének tanúi közül még élt a vele egyszerre püspökké szentelt Ploscaru Ioan lugosi görög katolikus püspök és a nunciatúrán szolgálatot teljesítő szerzetesnők főnöknője, Lascău Clara.

19 A nagyváradai püspöki helynök nevében írt hamis levéllel Nagyváradra hívták, ott tartóztatták le.

20 A per anyagának szakszerű feldolgozása külön tanulmányt igényel.

bonyolult tervének egyik lehetséges változatában ő (is) szerepelt volna a Rómától függetlenítendő romániai katolikus egyház egyik lehetséges vezetőjeként.

A kihallgatásoknak és a meggyőzési kísérleteknek írásban nem rögzített részletei, illetőleg a Vallásügyi Államtitkárság, illetőleg a pártközpont vonatkozó elképzelései viszont (legalábbis egyelőre) nem ismertek. (Az a tény, hogy a máramarosszigeti börtönbe vitték, s ott a román püspökökkel egy cellában (is) tartották, valószerűsíti, hogy a kommunista hatalom valamilyen módon tudomást szerzett az ő titkos püspökké szenteléséről is.)

A Nagyváradi Területi Katonai Ügyészség az 1953. március 19-én készült vádiratban rendelkezik (4 évi fogvatartás után!) Bogdánffy Szilárd letartóztatásáról és a Nagyváradi Területi Katonai Bíróságra küldi „hazaárulásban való szándékos bűnrészesség” címén. A bíróság 1953. április 17-én (illetőleg az ítélet kihirdetésének halasztása miatt 24-én) „hazaárulásban való bűnrészesség” címén 12 évi kényszermunkára ítélte.²¹ Bogdánffy Szilárd természetesen megfellebbezte az ítéletet.

Az egyháziakat a katonai törvényszéki tárgyaláson képviselő ügyvéd²² elmondta, hogy a pert azért készítették, mert nem írta alá az okmányt, amelyben kimondták volna a romániai katolikus egyház elszakadását Rómától.

Bogdánffy Szilárdot az áprilisi ítélethirdetést követően²³ átszállították a Capul Mădia-i kényszermunka táborba, ahol a kivégzőhelynek tekintett tábor viszonyai között – nélkülözések, embertelen körülmények, verések, kínzások – egészsége olyannyira leromlott, hogy a tábor augusztusban történt felszámolásakor²⁴ átszállították a nagyenyedi börtönbe.

A bukaresti katonai bíróság az 1953. augusztus 25-i fellebbviteli tárgyaláson megsemmisítette az ítéletet²⁵ és újratárgyalásra visszaküldte a Nagyváradi Katonai Bírósághoz. Az 1954. januárjától újratárgyalt perben 1955. februárjában hozták meg a végleges ítéletet.²⁶ Ezt azonban Bogdánffy Szilárd már nem érte meg, ugyanis 1953. október 1-jén meghalt a nagyenyedi börtönben.

A börtön asztalos műhelyében dolgozó rabok bükkfából készített koporsóba helyezték.²⁷ A „Három jegenye” elnevezésű rabtemetőbe temették. Sírját a temetőben dolgoztatott rabok megjegyezték, később többen titokban felkeresték.²⁸ Exhumálását, földi maradványainak hazahozatalát a nagyváradi ordinárius és a nagyváradi plébános elhárította.²⁹ A területet a szomszédos gyár terjeszkedése folytán felszántották, így sírja többé nem létezik.

Bogdánffy Szilárdnak a letartóztatásától a katonai törvényszéki tárgyalásig eltelt négy esztendő során nagyon sokat kellett szenvednie. Rabtársai közléséből ismert, hogy milyen eszközökkel kínozták. Nyilván a fentebb említett cél érdekében vallatták elektromos sokk alkalmazásával; csigára húzták, s közben kérdegették: akarja-e még a kapcsolatot a pápá-

21 Azzal a megjegyzéssel, hogy ebbe beszámítják az 1949. április 5-e óta előzetes fogságban töltött időt.

22 Dr. Molnos Ernő.

23 Május 12-én.

24 Augusztus 16-án.

25 Megállapította, hogy az ítélet meghozatalakor súlyos formai hibákat követtek el, érdemben nem vizsgálták a „hazaárulás” vádjának elemeit, ezek valójában nem érintették az Állam Biztonságát.

26 A perben 2 – 3 évre elítélt harmadrendű, negyedrendű és ötödrendű vádlottat felmentették.

27 A koporsóra papírból kivágott keresztet erősítettek, majd a kazánból összekapart kormot oldottak fel enyves vízben, s ezzel bekenték a koporsót. Megszáradtakor levették a papírt, ott maradt a kereszt fehér alakja.

28 A papok közül: Bálint Lajos (később érsek), Matos Ferenc, Demkó Pál, Bodnár János, Dascal István.

29 Azzal hárították el, hogy a nagyváradi székesegyház kriptája vizes. Nem fogadták el Dr. Czumbel Lajos szatmári ordinárius ajánlatát sem: helyezték el a szatmári Székesegyház kriptájába, ahonnan megfelelő időben átszállíthatják Nagyváradra.

val?³⁰ A szadista börtönőrök sokszor megverték, a talpát addig ütötték, míg a seprűnyél el nem tört, büntető cellába zárták. A máramarosi bányákban dolgoztatták. A katonai bírósági tárgyaláskor az a ruha volt rajta, amelyet elfogatásakor viselt. Jilava földalatti börtönében, a bányában, a Fekete-tenger melletti kőfejtéskor, a Duna-csatorna építésénél télen és nyáron viselt ruha ekkor már cafatokban lógott rajta. Az egykor erős fizikumú, nagy teherbírási fiatalember szervezetét a bebörtönzés mindenütt embertelen körülményei tönkretették. A kór megtámadta a tüdejét, a nagyenyedi börtönbe szállításakor súlyos mellkasi fájdalmai voltak. Szeptember végén teljesen leromlott állapotban, magas lázzal a börtön betegszobájába vitték. A börtön orvosa azonban tudatosan nem kezelte, megtagadta tőle a szükséges gyógyszer.³¹

Bogdánfy Szilárd mindvégig megalkuvás nélkül, öntudatosan vállalta a szenvedéseket, melyeket a meggyőződéséért és hitéért kellett elviselnie. Minden megpróbáltatást panasz nélkül viselt el a börtönben. Ugyanakkor sohasem adta fel a reményt, hogy kiszabadul. Fogoly társaiban is – szenvedései minden helyszínén – ébren tartotta a szabadulás reményét, erősítette hitüket.

A börtön embertelen körülményei közt is sokféle tanújelét adta embertársai iránti szeretetének, naponta kereste a szeretetszolgálat lehetőségeit. Elrejtett kenyérdarabokat adott a legyengülteknek,³² a szenvedélyes dohányosoknak egy-egy cigarettát szerzett.³³ Szeretetszolgálat volt az is, ahogy – alázatosan, sohasem hivalkodva – legyengült fogolytársakat segített, legyengült rabtársa helyett cipelte a börtön raktárából kihordott 25 kg-os nehéz zsákokat, védelmébe vette a zsákok hordása közben összerogyott társát.³⁴

Az egyház felfogása szerint ő igazoltan Krisztus ügyéért szenvedett, s formálisan ugyan nem ontotta vérért, de a börtön körülményei, az elszenvedett kínzások materiálisan vértanúság, ugyanis ezek okozták a halálát.

Az embertársait mindenkor szolgálni akaró Bogdánfy Szilárd emléke maradandóan élt egykori tanítványaiban, munkatársaiban, sok-sok rabtársában. Ezért tanúskodtak személyéről, a vele történekről. Mindenkori segítő készségében bízva katolikusok és reformátusok kérték segítségét, jelen életük gondjainak, problémáinak megoldásáért közbenjáró imáját. Hitük szerint eredményesen.

---

30 Egykori fogolytársai tanúskodása.

31 A börtönorvos, Dr. Rauca, kijelentette: Nem kár érte, ha meghal, mert ő nem gyilkos, aki egy embert megöl, ő a nép gyilkosai közé tartozik.

32 Megtörtént, hogy cellájuk átkutatásakor megtalálták a nála összegyűjtött kenyérdarabokat, ezért a börtön parancsnoka összehozta.

33 A kihallgatások során – feltehetően a vallomástételre ösztönzése céljából – olykor cigarettával kínálták a vallatott foglyot. Ilyen alkalommal juthatott egy-egy cigarettához.

34 Büntetésül a börtönőrök elverték, 72 ütést mértek a talpára.

BLESSED SZILÁRD BODGÁNFY (1911-1953)

Present study deals with the life and personality of Szilárd Bogdánffy, episcopal secretary, episcopal councillor of the dioceses of Szatmár (Satu Mare, today in Romania) and Nagyvárad (Oradea, today in Romania). Bogdánffy was secretly enthroned as a bishop in 1949 in Romania. He was imprisoned during the Ceauşescu regime and died in prison. He was beatified in 2009. In 1939 at the time of his first imprisonment Bogdánffy was a teacher of religion. Refusing to break the seal of confession, he was expelled from the country by the Romanian authorities. As a professor of theology, later the colleague of the bishop, he successfully formed the spiritual community of the clerics. He was commissioned to lead the *seminarium minus* of the diocese founded in 1946. Bogdánffy helped to establish the relationship between the apostolic nunciature and the Greek Catholic priests refusing to convert to Orthodoxy when the Greek Catholic Church was prohibited in Romania. He refused to take part in the organisation of Roman Catholic dioceses detached from Rome. He was kept in prison for years and found guilty in a show trial.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

HAZUG VATIKÁNI „OSTPOLITIK”?

Adriányi Gábor, a tények és Mindszenty bíboros emlékiratai

Adriányi Gábor, aki 1976–2000 között a bonni egyetem egyháztörténeti tanszékének előadója volt, „lectio ultima”-ját 2000. február 3-án tartotta,¹ s ennek bővített szövegét megjelentette előbb németül, majd magyar nyelven is.² Végkövetkeztetések 7. pontja:

„7. A Vatikán keleti politikája feláldozta az egyház hű fiát, Mindszenty bíborost, aki ennek a politikának az útjában állt. 1964-ben ugyanis egy ‚aid-mémoire’-ban, majd VI. Pál pápa 1971-ben személyesen is garantálta Péter János külügyminiszternek, hogy amennyiben Mindszenty bíboros kiutazhat Magyarországról,

- a) ő egyszer s mindenkorra rehabilitáció nélkül hagyja el az országot,
- b) semmit sem tesz, mond, ír, ami a Népköztársaság érdekeit sérti,
- c) nem avatkozik bele a magyar egyház ügyeibe,
- d) két éven belül meg lesz fosztva esztergomi érsekségétől, amennyiben nem hajlandó lemondani,
- e) és egy ellenőrzött helyen – kolostorban – tartózkodik.

Miközben a budapesti tárgyalások során a Szentszék 1971-ben jegyzőkönyvben biztosította Mindszentyt teljes szabadságáról Nyugaton, a fenti garanciákat előtte elhallgatta. Ezekről a magyar prímás csak tizenöt hónappal később, Bécsben értesült.”³

Adriányi professzor úr az itt nem idézett első hat pont és az itt idézett 7. pont után a következő véleményét alakította ki:

„Végkövetkeztetés: Ezek a tények a Vatikánnak egy olyan nem őszinte – mondjuk ki nyíltan hazug – keleti politikájáról tesznek tanúbizonyságot, amilyenre a pápai diplomácia egész történetében nincs példa.”⁴

1 Lásd: ADRIÁNYI Gábor: *Egy élet nyomában*. Kairosz, Budapest, 2007. 205.

2 ADRIÁNYI G.: *Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty* (Studien zur Geschichte Ost- und Ostmitteleuropas, 3.), Herne 2003. 185; Uő: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy*, Budapest, 2004. 250.

3 ADRIÁNYI: *A Vatikán keleti politikája*, 212–213.

4 ADRIÁNYI: *A Vatikán keleti politikája*, 213.

Az eredeti német kiadás részletesebb. A 7. pontban a következő elemek is megtalálhatók: a Vatikán elfogadta a magyar kommunista párt által már 1961-ben megfogalmazott összes feltételt, és a Pro Memoria (ahogy írja: „Aid-mémoire”) 1964. október 14-én kelt.⁵

A német szöveg további részleteket is tartalmaz: az 1971. évi budapesti tárgyalások dátuma 1971. június 25., s ezeket VI. Pál pápa 1971. október 23-án szóban is megerősítette.⁶ A magyar szövegben pedig egy kiegészítő pontosítás található: ezekről az előtte eltitkolt garanciákról a magyar prímás csak tizenöt hónappal később, Bécsben értesült.

Dolgozatunkban ennek a Mindszenty bíborosra vonatkozó 7. pontnak az elemzésére vállalkozunk:

- (1) a magyar kommunista párt által már 1961-ben megfogalmazott összes feltételt
- (2) 1964. október 14-én kelt Aid-mémoire-ban,
- (3) 1971. június 25-én kelt jegyzőkönyvben,
- (4) 1971. április 16-án VI. Pál pápa személyesen a magyar külügyminiszternek, Péter Jánosnak terjesztette elő,
- (5) s 1971. október 23-án VI. Pál pápa szóban is megerősítette.
- (6) Miközben a budapesti tárgyalások során a Szentszék 1971-ben jegyzőkönyvben biztosította Mindszentyt teljes szabadságáról Nyugaton, a fenti garanciákat előtte elhallgatta. Ezekről a magyar prímás csak tizenöt hónappal később, Bécsben értesült.

Mint látni fogjuk, e hat pont esetében nem annyira tényekről, mint inkább véleményről beszélhetünk.

ELEMZÉS KRONOLÓGIAI RENDBEN

(1) „a magyar kommunista párt által már 1961-ben megfogalmazott összes feltételt”

Nem érthető az 1961. esztendőre való utalás. Szerző Radó Polikárp OSB, a Hittudományi Akadémia liturgia professzorának római útjára utal, aki 1961 nyarán tolmácsolja Rómában a magyar kormány készségét a tárgyalások föl vételére.⁷ A kormány feltételei Szer-

5 „Sie opferte den treuesten Sohn der Kirche und der Nation, Kardinal Mindszenty, indem sie alle die schon 1961 formulierten Bedingungen der ungarischen kommunistischen Partei in der Mindszenty-Frage akzeptierte. Namentlich das Aid-mémoire des Heiligen Stuhles vom 14. Oktober 1964...” ADRIÁNYI, G.: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 150–151. – A német változatban ezen túl utalást találunk Mindszenty bíboros 1990-ben történt rehabilitálására. Bár ez elterjedt nézet, meg kell jegyeznünk, hogy a rehabilitálás kérdése eléggé összetett. Tulajdonképpen a vádak elejtéséről beszélhetünk, a valutázás kérdésében pedig felemás megoldás született. Lásd: SOMORJAI Á. – ZINNER T.: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Budapest 2008. 164. skk. (Az elsodort harmadik per – törvényes időhúzás 1989 őszétől című fejezet.)

6 „Währenddessen garantierte der Heilige Stuhl protokollarisch am 25. Juni 1971 und Paul VI. auch mündlich am 23. Oktober 1971 Kardinal Mindszenty seine Freiheit und sein Verbleiben im Amt als Erzbischof von Esztergom und Primas von Ungarn.” ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 151.

7 ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 35., Uő: *A Vatikán keleti politikája*, 33. – Radó Polikárp OSB, panonnhalmi bencés, a budapesti Hittudományi Akadémia liturgia tanszékvezető professzora volt és Rómában

ző szerint 1962. július 30. óta ismertek.⁸ Mons. Casaroli kezdte meg a tárgyalásokat Budapesten 1963. május 7-én.⁹ Olvasatunkban Szerző nem dokumentálja ezt az utalását: „1961-től kezdődően”, egészen az 1967. esztendőig.

(2) „egy 1964. október 14-én kelt ‘Aid-mémoire’-ban”

A magyar változat 82. oldalán, a német eredeti 66. oldalán, Szerző másik dátumra utal, 1967. október 14-re. Ennek a vatikáni Aide-mémoire-nak a létezése egy 1991-ben publikált forrásból ismeretes.¹⁰ Az Apostoli Szentszéknek ezt az emlékeztetőjét a következő pártdokumentum foglalja össze: „Javaslat a Politikai Bizottságnak a Mindszenty ügyben folytatandó tárgyalások irányelveire”. Ebben a következőket olvassuk:

„Casaroli 1967. október 14-i keltezéssel Emlékeztetőt adott át Száll elvtársnak, mely szerint: a pápa kívánsága, hogy adjuk meg a lehetőséget Mindszentynek, hogy elhagyja az országot; a Vatikán kész a Népköztársaság Elnöki Tanácsa előzetes hozzájárulását megvárva, teljes jogú apostoli kormányzót kinevezni az esztergomi érsekség élére a jelenleg funkciót gyakorló püspökök közül; a pápa mint a katolikus egyház legfőbb vezetője teljes befolyását latba veti, hogy Mindszenty, miután elhagyta az országot, ne avatkozhasson be a magyar egyház életébe, ne nyilatkozzon »a Magyar Népköztársaság és Kormányával szemben«, tartózkodjon ellenséges tevékenységtől, és ne akadályozza a magyarországi katolikus egyház működését.

Casaroli az Emlékeztető átadásakor kiegészítésképpen többek között kifejezésre juttatta: az Emlékeztetőt a pápa jóváhagyta, de nem ismerve a Magyar Kormány álláspontját és Mindszenty szándékát, az anyagot szándékosan általánosan fogalmazták, amely így tárgyalások alapjául szolgálhat. A garanciák megfogalmazásánál a pápa személyes kötelezettségét azért emelték ki, hogy így a garancia a legmagasabb színvonalon biztosítva legyen. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy a garancia nem személyes, hanem intézményes, amely a Szent-székét is elkötelezné, amit készek írásbeli szövegezésnél világossá és egyértelművé tenni. Megismételte azt is, hogy formálisan nem tudnak kötelezettséget vállalni, hogy Mindszenty minden nyilvános szereplését pápai engedélykéréshez kössék, de Mindszentynek minden esetben a pápával előzetesen kell konzultálnia, s így gyakorlatilag biztosítható, hogy Mindszenty ne tegyen politikai nyilatkozatot, illetve ilyen ne kerülhessen nyilvánosságra.”¹¹

Elfogadható Szerző nézete, hogy a Vatikán már korábban kész volt a magyar kormánnyal való megállapodás aláírására, hasonlóképpen ahhoz, amelyet 1971. szeptember

---

publikálta egyik fontos művét: *Enchiridion Liturgicum Complectens Theologiae sacramentalis et dogmata et leges*, I–II. Herder, Róma 1961. 1962².

8 ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 45., Uő: *A Vatikán keleti politikája*, 49. Szerző a következő forrásközlést használja: *Mindszenty és a hatalom. Tizenöt év az USA-követségén*, Szerk. ÓLMOSSI Zoltán, Budapest 1991.

9 ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 43., Uő: *A Vatikán keleti politikája*, 44. Szerző itt Agostino Casaroli emlékiratait idézi.

10 ÓLMOSSI: *Mindszenty és a hatalom*, XXII. sz. dokumentum, 126. skk.

11 Idézetet lásd: ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 66; Uő: *A Vatikán keleti politikája*, 82–83; vö.: ÓLMOSSI: *Mindszenty és a hatalom*, 126–127; lásd még: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*, szerk. SZABÓ Csaba, Budapest, 2005. 105. sz. irat, 340. skk; SOMORJAI – ZINNER: *Majd halálra ítélve*, i. m. 336. sz. dokumentum, 1090–1091.

9-i dátummal ténylegesen aláírt. Ezt magyar kormánydokumentum igazolja, melyet 1991 óta ismerünk. Megjegyzésünk csupán ennyi: a dátum nem 1964, hanem 1967. október 14., ahogy a német változatban helyesen található.

(3) „1971. június 25-én kelt jegyzőkönyvben”

A „jegyzőkönyv” (németül: „protokollarisch”), amelyről szó van, Mons. Zágon József Pro Memoriája, aki Mons. Giovanni Chelivel együtt hivatalos vatikáni kiküldetésben érkezett Budapestre, hogy tárgyaljon Mindszenty bíborossal a budapesti amerikai nagykövetségen, annak elhagyása feltételeiről. Ezt a Pro Memoriát éppen Adriányi professzor úr tette közzé,¹² de nem teljes szövegét: hiányzik a június 27-i rész.¹³

Ennek a Pro Memoriának a vitatott pontjait 1974-ben maga Mindszenty bíboros tette közzé emlékirataiban.

Meg kell jegyeznünk: Mindszenty bíboros azt írja emlékirataiban, bár a Szentatya személyes küldötte kérte, hogy írja alá, ő megtagadta ezt. Ám ha egy Pro Memoriát nem írnak alá, az azt jelenti, hogy nincs jegyzőkönyv értéke.¹⁴

(4) „1971. április 16-án VI. Pál pápa személyesen a magyar külügyminiszternek, Péter Jánosnak” terjesztette elő

Hogy mit mondott a pápa a magyar külügyminiszternek, azt egy forrásból tudjuk, a külügyminiszteri beszámolóból, amelyet az MSZMP KB PB-nek nyújtott be, és amely megjelent 1991-ben.¹⁵ Adriányi hosszan idézi.¹⁶

E helyen csak a következőkre szorítkozunk: A beszámoló szerint a pápa volt az, aki felemlítette Mindszenty bíboros helyzetét, miszerint annak megoldása évek óta egyik legnagyobb gondja. Majd, a miniszteri beszámoló szerint, VI. Pál volt az, aki valahol kolostorban akarta elhelyezni a bíborost kiutazását követően, s megfelelő egyházi rendszabályokkal megtiltanak neki minden nyilvános szereplést.

---

12 Az 1971. június 25–26-i Pro Memoria szövegét közölte: ADRIÁNYI, G.: *Miért és hogyan hagyta el Mindszenty József a budapesti amerikai nagykövetséget?* in: *Mindszenty József emlékezete*, szerk. TÖRÖK József (Studia Theologica Budapestinensia 13), Budapest, 1995. 81–85; faksimilében: MÉSZÁROS Tibor: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*, sajtó alá rendezte HETÉNYI VARGA Károly, Abaliget, 2000. 181–184. Lásd még: ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 70–74; uő: *A Vatikán keleti politikája*, 89–95.

13 Ennek létezése ismerhető Alfred Puhán amerikai nagykövet megjegyzéséből, amelyet John A. Bakerhez, a washingtoni külügyminisztérium Európai Hivatala igazgatójához 1971. július 8-án kelt levelében tett, lásd: „His Eminence Files”. *American Embassy Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971) – Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetségen. Követségi levéltár 15 (1971)*, szerk. SOMORJAI Á., Budapest 2008. 147–148.

14 Az eredeti magyar szövegben is a „jegyzőkönyv” szót találjuk, lásd: MINDSZENTY József: *Emlékirataim*, Toronto 1974. Az idézeteket a budapesti negyedik újranyomásból vettük: 1989. 477.

15 Az 1971. április 19-i beszámoló szövegét lásd: ÓLMOSI: *Mindszenty és a hatalom*, XXV. sz. dokumentum, 137–143. Lásd még: SZABÓ: *A Szentsek és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai*, 124. sz. irat, 407–411; SOMORJAI – ZINNER: *Majd' halálra ítélve*, i. m. 340. sz. dokumentum, 1112–1117.

16 ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 67–68; uő: *A Vatikán keleti politikája*, 84–86.

Ebben az összefüggésben egyetértünk Szerzővel, hogy az Apostoli Szentszék, nevezetesen a Pápa, 1971 áprilisában kifejezte volna készségét, hogy az 1967-ben már elfogadott és az 1971. szeptember 9-én aláírandó megállapodás feltételeihez tartsa magát.

(5) s „amelyet 1971. október 23-án VI. Pál pápa szóban is megerősített”

Emlékirataiban Mindszenty bíboros a következőképpen írja le VI. Pál pápával való utolsó találkozását:

„A Szentatyával ezen a napon ismét együtt mondtam a reggeli szentmisét, amelyen a Rómában élő magyar papok és szerzetesek magyar egyházi énekekkel vettek részt.

A szentmise után a sekrestyébe vonultunk, ahonnan a pápa mindenkit kiküldött. Azután felém fordulva, latin nyelven ezeket mondotta. Te vagy és maradsz az esztergomi érsek és Magyarország primása. Munkálkodj, s ha nehézségeid lesznek, fordulj Hozzánk mindenkor bizalommal!¹⁷

Ezután beszélőtotta Mgr. Zágont, akinek jelenlétemben olasz nyelven ezeket mondotta.

»Ajándékba adom Öminenciájának bíborosi mantellomat, hogy a hűvös országban védje a hidegtől és jelképül annak a meleg szeretetnek és nagybecsülésnek, mellyel személye iránt viseltetem.«

Mgr. Zágont felhatalmazta a Szentatya arra, hogy velem közölje: ügyemet semmiféle vonatkozásban nem rendelte alá más dolgoknak; s »a bíborost mindig esztergomi érseknek és Magyarország primásának tekinti.«¹⁸

Ezeket a szavakat utóbb a bíborosnak 1974. január 6-án VI. Pálhoz intézett levelében találjuk meg, amelyben leírja, miért nem mondhat le érseki székéről:

„Nem tudom leírni, mennyire megrendített Szentséged levele. Harmadik elfogatásom 25. évfordulóján kaptam meg. Azok után, amik kijövelelem körül történtek és azon írásbeli és szóbeli biztosítékok után: »Tu es archiepiscopus Strigoniensis, Primas Hungariae«, melyekkel egyedül voltam képes népem egyházhá fiai és lelkiismeretem előtt a számkivetést vállalni, semmiképpen sem várhattam ilyen értesítést.»¹⁹

Szerző tényként fogadja el a bíboros álláspontját: „VI. Pál pápa... a Sixtusi Kápolna sekrestyében mondott kijelentés ellenére »Te esztergomi érsek, Magyarország primása

---

17 Adriányi ezt a kiemelt két mondatot idézi, lásd: ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 90; uő: *A Vatikán keleti politikája*, 120. Szerző tévesen írja, hogy a helyszín a Sixtuszi kápolna lett volna, ténylegesen a Matild-kápolna volt, ez időben a pápai magánkápolna (mai neve: Redemptoris Mater kápolna). Mindszenty a pápai magánmisen koncelebrált; fényképfelvételek is tanúsítják a helyszínt.

18 MINDSZENTY: *Emlékirataim*, i. m. 402.

19 “Haud exprimere possum quantopere commotus sum litteris Sanctitatis Tuae die 18 Decemberis 1973 datis, quae ad me tantum die 30 Decemberis eiusdem anni – ipso 25. anniversario incarcerationis meae – pervenerunt. Ex circumstantiis discessum meum antecedentibus et subsequentibus, imprimis ex promissionibus et affirmationibus in scriptis et in verbis expressis – »Tu es archiepiscopus Strigoniensis, primas Hungariae« – nullo modo conicere potuissem: veniunt tempora, in quibus eo exsul patriae etiam a sede mea archiepiscopali hoc modo amovear.” – Mindszenty bíboros 1974. január 6-án kelt levele VI. Pál pápához. Adriányi a bíboros titkárának napi jegyzeteiben található magyar nyelvű szövegváltozatot idézi, lásd: ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 2004. 157. sk. Ezt a szövegváltozatot lásd: SOMORJAI Á.: *Ami az emlékiratokból kimaradt*, Pannonhalma 2008. 43–44. E kötetben részleteztük a datálás bizonytalanságait és megadtuk a szöveg levéltári jegyzetét.

vagy és maradsz«. ²⁰ Az emlékiratok szövegét veszi át. Forrása Mons. Zágón József szóbeli közlése, amelynek alapján Adriányi úgy tudja, hogy a Pápa ezt a szót is mondta volna: „mindig”. Mons. Zágón ebben az összefüggésben fontos tanú, mert a Pápa tolmácsa. Ő bizonyára meg is győződött a szó elhangzásáról, hiszen Pro Memoriában is leírta. ²¹ A megoldás azonban alighanem bonyolultabb. Agostino Casaroli emlékirataiban úgy magyarázza ezt, hogy Mons. Zágón alighanem júniusi feladatainak szellemében értelmez:

„A pápa egyértelműen visszautasította, hogy a bíboros Magyarországról való távozásának alárendelje az egyházi hivatalról való lemondását... De ez nem jelentette azt, hogy kötelezettséget vállalt volna, hogy az átélt üldözések és az elviselt szenvedések miatt annyira tisztelt bíboros státuszához soha senki nem nyúlhat hozzá. Ahhoz a státuszhoz, amely nemcsak vallási, hanem politikai-nemzeti jellegű maradt továbbra is.” ²² Majd így folytatja: „A pápa jelenidőben beszélt, és kerülte a »mindig«-et, amely Mons. Zágón szavai között szerepelt.” ²³

Casaroli, továbbá, egy másik megfontolandó tényként említi: „A pápa az 1973. november 1-jén a bíboroshoz írt saját kezű levelében – bár hosszasan kifejti indokait, amiért annak lemondását javasolja – semmi utalást nem tesz előzetes biztosítékokról vagy vállalásokról, amelyeket később vissza kellene vonnia. Megmagyarázhatatlan is lenne a biztosítékokról és a kötelezettségvállalásokról való hallgatás, amennyiben lettek volna ilyenek; s ráadásul ezekre a bíboros bizonyosan emlékeztetett volna válaszában.” ²⁴

Alighanem döntő lehet az a körülmény, hogy a bíboros, amikor 1973. december 8-án kelt hosszú levelét írja VI. Pálnak, amelyben részletesen kifejti indokait, miért nem mondhat le, az aláírásnál egy szokatlan és ünnepélyes formulát használt: „aki hazája elhagyásának feltételeként és Öszentsége 1971. október 23-án kimondott szavai szerint esztergomi érsek, Magyarország Prímása” ²⁵ Fölvethető a kérdés, hogy a bíboros, ha meg volt győződve arról, hogy a Pápa kiejtette e szót: „mindig”, nem írta volna ide? Ez közvetett érv arra, hogy a „mindig” szót a Pápa nem ejtette ki ajkán ez alkalommal.

A „mindig” szó fontossága alighanem akkor derül ki, amikor arról van szó, hogy mégsem mindig, tehát akkor, amikor a fölmentésről komoly szó esik. És éppen ez a periódus,

---

20 ADRIÁNYI: *A Vatikán keleti politikája*, 157. sk. Németül: „Trotz seiner Beteuerungen in der Sixtinischen Kapelle bei der Verabschiedung Mindszentys mit den Worten: «Tu es et restas Primas Hungariae, Archiepiscopus Strigoniensis »...”, uő: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 115.

21 Ez fakszimilében megtalálható Mészáros Tibor napi jegyzeteiben, a 675. oldalon. A Frankfurter Allgemeine Zeitung 1974. szeptember 18-i 216. száma (10–11. oldalak), amely bő részleteket hoz Mindszentyi megjelenés előtt álló emlékirataiból, ezt a dokumentumot német nyelven is közli.

22 CASAROLI, Agostino: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–89)*, Budapest 2001. 161.

23 *I. m.*, 162.

24 *I. m.*, 162. Megjegyezzük, hogy Szerző ismeri Casaroli bíboros emlékiratait, de nem foglalkozik ezekkel a megfontolásaikkal, csak arra szorítkozik, hogy Casaroli elutasította a gondolatot, hogy a pápa kimondta volna a szót: „mindig”. Vö. ADRIÁNYI: *A Vatikán keleti politikája*, 120. A német változat részletesebb, a jegyzetben hozzáfűzi, hogy a „mindig” szót Mindszentyi bíboros sohasem használta, csak Mons. Zágón. Ebben az összefüggésben teszi föl a kérdést, mi lett volna a „restas” ige értelme. (Das Wort „immer” wurde von Mindszentyi nie gebraucht, wohl aber von Msgr. Zágón. Casaroli leugnet die Aussage zwar nicht, bestreitet jedoch, daß Paul VI, damit eine Zusage für die Zukunft gegeben habe... Was hätte jedoch das Verbum „restas” zu bedeuten gehabt? in: ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 91. 257. j.)

25 „qui ex conditione discussus sui et secundum voces Sanctitatis Tuae vale dicentes die 23. octobris 1971 prolatas Archiepiscopus Strigoniensis, Primas Hungariae.” Mindszentyi József 1973. december 8-án kelt levele VI. Pál pápához. Lásd: SOMORJAI: *Ami az emlékiratokból kimaradt*, 40.

1973 vége, 1974 tavasza az, amikor az emlékiratok vonatkozó részei készülnek. Mint ismeretes, az emlékiratok kéziratát a bíboros 1974 húsvétján zárta le.

A Pápa tehát, olvasatunkban, nem valószínű, hogy hozzáfűzte volna ezt a szót: „mindig”, azaz, hogy Mindszenty bíboros mindig esztergomi érsek marad.²⁶

(6) „...Miközben a budapesti tárgyalások során a Szentszék 1971-ben jegyzőkönyvben biztosította Mindszentyt teljes szabadságáról Nyugaton...”

Mint fentebb tárgyaltuk, nincs szó jegyzőkönyvről. Hozzátesszük: a bíboros emlékirataiban nincs utalás teljes szabadságról Nyugaton. Mons. Zágon Pro Memoriájának szövege ezekkel a szavakkal zárul:

Ebben a Szentatya személyi küldötte megbeszélésünk összefoglaló eredményeit a következőkben próbálta összegezni: „Eminenciád az 1–4. pontok alatti feltételeken kívül szabad emberként jöhet külföldre.”²⁷

„...a fenti garanciákat előtte elhallgatta. Ezekről a magyar prímás csak tizenöt hónappal később, Bécsben értesült.”

A garanciák elutasítása első esetben az emlékiratokban olvasható:

Nekem aztán tudomásomra hozták a bécsi nuncius útján 1972. október 10-én, számkivetésem 13. hónapjában, hogy a Szentszék a magyar kommunista rezsimnek 1971 nyarán garanciát adott arra, hogy én külföldön semmi olyat nem teszek vagy mondok, ami a magyar kommunista rendszert „ingerelhetné.” Azt feleltem, hogy 1971. június 25–28 közt lefolyt tárgyalásaink alatt a Szentatya személyi küldötte ezt, a hivatásomat súlyosan érintő tény, nem említette meg előttem.²⁸

A Szerző által 15 hónapnak tartott időszak az emlékiratokban helyesen 13 hónapként jelenik meg. Valóban, a bíborosnak Nyugatra érkezésétől, azaz 1971. szeptember 28-tól, amikor elhagyta az amerikai nagykövetséget, 1972. október 10-e 13 hónapra van.²⁹

Időrendben még korábbi Mindszenty részéről e körülmény említése Mons. Csertő Pro Memoriájában, amely a bíborossal 1972. november 7–9. között folytatott bécsi tárgyalásairól készült.³⁰

---

26 Ez a véleménye a következő szerzőnek: NÉMETH László: *VI. Pál és Mindszenty József*, in: *Vigilia* 63 (1998) 247–252. – Számunkra még mindig szokatlannak tűnik a „mindig” szó esetleges használata ilyen alkalomból. Mindig: azaz, a halála után is? Ez természetesen kizárva. Esetleges várt és kért lemondása után is? Vagy: „mindig”, abban az értelemben, hogy nem lesz elmozdítva, ahogy általában értjük ezt a szót?

27 MINDSZENTY: *Emlékirataim*, 477.

28 MINDSZENTY: *Emlékirataim*, 489.

29 Hogy ez számuzeetés (számkivetés) volt-e, ezt metaforikusan értjük. Mint másutt kifejtettük, a bíborost elsősorban az motiválta, hogy külföldön kiadásra készítheti elő emlékiratait. Lásd: SOMORJAI – ZINNER: *Majd' halálra ítélve*, i. m. 157–159.

30 ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 102–112. (németül). Uő: *A Vatikán keleti politikája*, 146–153. (magyarul).

A magunk részéről azonban ellenvethetjük, hogy van nyoma annak, hogy a közlés dátuma korábbi. A bíboros másodtitkára, Mons. Mészáros Tibor, 2000-ben megjelent napi jegyzeteiben följegyezi Dr. Vecsey József első titkár szavait:

„Tegnapelőtt [azaz 1973. november 18-án] mondta el Vecsey, hogy a primás Bécsbe jötte után, 1971. dec. 14-én a bécsi nuncius, Opilio Rossi az első levelet hozta a Szentszéktől azzal a figyelmeztetéssel, hogy a primásnak tartózkodnia kell minden politikai megnyilatkozástól, különösen az otthoni rendszernek olyanfajta elítélésétől, még ha igaz is, amely miatt a rendszer megorrolhatna...”³¹

Ugyancsak Mészáros Tibor napi jegyzeteiben fakszimilében található egy másik Pro Memoria, a bíborosnak és Mons. Zágonnak szintén az amerikai nagykövetségen tartott találkozója alkalmából. Ennek dátuma: 1971. július 14. és 16.³² Ebben azt látjuk, hogy a bíboros még feltételekkel állt elő, Magyarországról való távozása ellentételezéseként.³³ Mons. Zágon viszont megjegyzi, hogy az 1971. június 28-án a pápának írt levelét követően már nem lehetnek feltételei. Az Apostoli Szentszék fog ügyében tárgyalni a magyar kormánnyal. A bíboros tehát tudhatta, hogy nem tekintik tárgyalófélnek, mint az elmúlt években. S mint láttuk, nem 1972. október 10-én tudta meg, hogy aláírták ügyében a megállapodást, hanem 1971 decemberében, sőt szeptember legvégén vagy október legelején, amikor elolvasta a L'Osservatore Romano szeptember 29-én délután megjelent vezércikkét.

Adriányi professzor úr, mint látható, az emlékiratokra támaszkodik, ugyanakkor vannak más források is, amelyek eltérő információkkal szolgálnak.

Az emlékiratok olyan irodalmi műfaj, amelyben az emlékező saját verzióját tárja elő. Az a tény, hogy esetünkben Szerző egyedüli forrásként használja, aggodalomra ad okot. A történész számára fontos, hogy az emlékiratokban található információkat más forrásokkal is összehasonlítsa.

AZ 1971. SZEPTEMBER 9-I MEGÁLLAPODÁS

A megállapodás szövege ismételten megjelent nyomtatásban, első alkalommal csak hús esztendővel az események után.³⁴ A mellékletben a bíboros távozásakor kiadandó hivatalos közlemény szövegében és közzététele pontos időpontjában állapotnak meg a felek: „A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szentszék közötti megállapodás alapján Mindszenty József bíboros ma véglegesen elhagyta Magyarország területét és Rómába utazott.”³⁵ A Magyar Kormány képviselőjének emlékeztetőjében közli az Apostoli Szent-

31 MÉSZÁROS: *A száműzött bíboros szolgálatában*, 148. Idézi: SOMORJAI Á.: „Az igazság szabadabbá tesz titeket.” *Adriányi Gábor Ostpolitik-monográfiája kapcsán*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 19 (2007) 219–224. Itt: 221. – A pápai levél dátuma 1974. december 14. A nuncius ezutáni napokban, lehet, hogy még karácsony előtt, de lehet, hogy utána kézbesítette azt.

32 Fakszimilében: MÉSZÁROS: *A száműzött bíboros szolgálatában*, 185–187. Erről a második Pro Memoriáról a történetírás, úgy tűnik, megfeledkezett.

33 Az amerikaiak őrizték meg ezeket az iratokat. Lásd: *His Eminence Files*, 168–172.

34 ÓLMOSI: *Mindszenty és a hatalom*, XXXIV/a sz. irat, 170–173.

35 Lásd: L'Osservatore Romano, 1971. szeptember 29.: Il Cardinale Giuseppe Mindszenty a Roma. Újabbán még: BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlat Magyarországon, 1790–2005*.

széssel, hogy a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a bíborost kegyelemben részesítette és mentesítette az 1949. február 8-i ítéletben hozott büntetés és annak következményei alól. Ennek második pontjában pedig rögzíti óhaját: „A Magyar Népköztársaság Kormánya megértve a kérdés teljes megoldásának bonyolultságát, bizalommal várja, hogy az Apostoli Szentszék, amint erre alkalom nyílik – ilyennek látszik 1972. március hava, amikor Mindszenty József bíboros betölti 80. életévét – megfelelő intézkedéseket tesz annak érdekében, hogy Mindszenty József formálisan is lemondjon az esztergomi érseki székről és az esztergomi egyházmegye vezetése véglegesen megoldódjék.” Mindezt a Vatikán képviselőjének emlékeztetője egészíti ki: „Annak elvártában, hogy az esztergomi érseki szék kérdése véglegesen megoldódjék, a Szentszék kész kinevezni Őexcellenciája Főtisztelendő Kisberk Imre püspök urat, a jelenlegi székesfehérvári apostoli kormányzót, »sede plena« apostoli kormányzóvá az esztergomi főegyházmegye élére, mindazokkal a jogokkal és kötelességekkel, amelyekkel egy megyéspüspök rendelkezik.”

Az Apostoli Szentszék tehát nem írt alá olyan kitétel, hogy a bíborost két évvel később lemondatják esztergomi érseki címéről, ha önként nem mondana le; ez a feltételezés a megállapodás második mellékletének értelmezéséből következhet, amely a magyar kormány óhaját rögzíti, de nem így: „két éven belül”. A magyar fél másik dátumot tart szem előtt: azt, hogy a bíboros alig több mint fél éven belül betölti 80. életévét.

Az általunk vizsgált szempontok alapján elmondható, hogy Adriányi professzor úr nem tényeket rögzített, csak véleményt, adott esetben pontatlanul.

Fennmarad még néhány megválaszolandó kérdés, így pl. az Apostoli Szentszék álláspontja a bíboros külföldi hallgatásáról.

A bíboros emlékiratai száműzetésről, számkivetésről szólnak, és mint fentebb jeleztük, mi ezt metaforikusan értjük. Azt is láthattuk, hogy a bíboros nem volt már tárgyaló fél, a tárgyalást a három kormány, pontosabban két kormány folytatta le egymással. Ahhoz, hogy az amerikai nagykövetség kapujától eljusson a magyar határig, a bíborosnak magyar területen kellett áthaladnia, és ehhez szükség volt a magyar kormány beleegyezésére. A magyar kormány azt a feltételt szabta, hogy a bíboros távozásához akkor járul hozzá, ha külföldön nem folytat ellenséges propagandát. Ezt a feltételt Szerző első alkalommal egy 1962. évi forrásban találja meg, és ez nem is módosul egészen a megállapodás aláírásáig. Az Apostoli Szentszékre várt az a hálátlan feladat, hogy a bíboros nevében is aláírja a megállapodást. De ez a kiút az „egyedüli és tarthatatlan állapotból” (az amerikaiak visszatérő kifejezése) logikusan következik abból a tényből, hogy éppen a bíboros kért menedéket az amerikaiaktól 1956. november 4-én. 15 évig tartott ez a kínos helyzet és azóta várt megoldásra.

A szolid tudományos bizonyítás csak az ötezer oldalnyi amerikai anyag és más vonatkozó források áttanulmányozását követően kísérlelhető meg.³⁶

A mi olvasatunkban tehát igen nagy a tétje annak, hogy behatóan vizsgáljuk Mindszenty bíboros ügyét: ez teszi lehetővé azt, hogy kritikával illethessük a vatikáni keleti politikát érő vádakot.

(História Könyvtár, Okmánytárak 2.) Budapest 2006. 228. sz. 1119–1121; SOMORJAI – ZINNER: *Majd' halálra ítélve*, i. m. 352. sz. dokumentum, 1144. sk.

36 A teljes amerikai levéltári anyag ennél több. Az ötezernyi oldalt már a budapesti nagykövetségi levéltárban őrzött iratok is kiteszik, ezt egészítik ki a State Department más hivatalainak anyagai, és nem utolsósorban az elnöki levéltárak fondói. A budapesti anyagból az utolsó esztendő dokumentumaira lásd: SOMORJAI: *His Eminences Files*.

Szerző végkövetkeztetésének kritikus elemzése során egy újabb értelmezésre juthatunk:

Az Apostoli Szentszék nem áldozta fel és nem távolította el az Egyház hűséges fiát, Mindszenty bíborost. A magyar történelem volt az – történetesen 1956 forradalmának elbukása –, ami a bíborost arra készítette, hogy menedéket³⁷ keressen a budapesti amerikai követségen és ott maradjon 15 éven át. Az Apostoli Szentszék, keresve a kiutat és látva, hogy ez a helyzet nem válik az Egyház javára Magyarországon, arra kényszerült, hogy tárgyaljon a kérdéstről a magyar kormánnyal.

Az Apostoli Szentszék – miután kifejezte készségét, hogy elfogadja a magyar kormány feltételeit – 1971. szeptember 9-én aláírta a megállapodást, amelyet egyik részről Miklós Imre, másik részről Mons. Giovanni Cheli, mindketten kormányuk teljes jogú megbízottjai írtak alá. A vatikáni fél beleegyezett, hogy a bíboros nem részesül rehabilitációban (helyes megállapítás), hogy nem tesz és nem nyilatkozik a Magyar Népköztársaság érdekei ellen (helyes megállapítás), hogy nem avatkozik bele az Egyház ügyeibe Magyarországon (helyes megállapítás), de nem írta alá, hogy két éven belül a bíborost lemondásra kényszeríti esztergomi érseki címéről, ha nem lesz kész önként lemondani. Ezen túlmenően az Apostoli Szentszék nem írta alá azt a feltételt, hogy ellenőrzött helyen, kolostorban helyezik el a bíborost.³⁸

Az Apostoli Szentszék nem biztosította a bíborost sem jegyzőkönyvben, sem Pro Memóriában, hogy Nyugaton majd teljes szabadságnak örvendhet. A bíboros emlékirataiban sem olvashatunk erről. Az Apostoli Szentszék nem titkolta el a garanciákat a bíboros előtt, akivel Mons. Zágon a magyar kormánnyal való megállapodás aláírása előtt kb. egy hónappal közölte már, hogy feltételeit már nem vehetik figyelembe, továbbá azt is, hogy a tárgyalásokat a Vatikán folytatja a magyar kormánnyal. Végül, Rossi nuncius, a bíboros másodtitkára, naplójának följegyzése szerint már 1971. december közepén közölte a magyar kormánnyal való megállapodás létezését és feltételét, nem pedig „tizenöt”,³⁹ sem „tizenhárom”⁴⁰ hónappal a Bécsbe érkezés után (1972. október 10-én, mint a bíboros írja.). Az emlékiratok nem tévednek az apostoli nuncius személyében, de tévedhetnek a pontos dátumban.

Dolgozatunkban Adriányi professzor úr nézeteit szembesítettük azokkal a forrásokkal, amelyek részben már ismertek voltak 2000. február 3-án is (Szerző lectio ultimájának dátuma), részben pedig azóta kerültek nyilvánosságra és monográfiája mindkét nyelvű változatának megjelenésekor ismeretesek lehettek. Véleményünk szerint a sommás ítélet felülvizsgálatra vár, és nagyobb óvatosságra int a „tények” szó használatakor.

37 Az amerikaiak által leggyakrabban használt kifejezés: „refuge”, vagyis „menedék”, de igaz, hogy főleg az első években használták ezt a kifejezést is „asylum”, vagyis „menedékjog”. Ezt a kérdést alaposabban is meg kell vizsgálni, de úgy tűnik, igen sok szöveg igazolja megállapításunkat.

38 Péter János külügyminiszter beszámolója szerint, mint fentebb tárgyaltuk, ez VI. Pál Pápa gondolata lett volna, de nem található a megállapodás szövegében.

39 Adriányi tévesen számítja a hónapokat.

40 Mindszenty bíboros emlékirataiban pontosan számolja a hónapokat.

VATICAN “OSTPOLITIK” – LYING?

PROF. GABRIEL ADRIÁNYI, THE FACTS AND THE MEMOIRS OF CARDINAL MINDSZENTY

Prof. Gabriel Adriányi, held his “lectio ultima” February 3, 2000 in the University of Bonn. His conclusion was: “These facts testimony that the »Ostpolitik« of the Vatican was not sincere – we have to declare: lying –, and this is without precedent during the whole history of the Papal Diplomacy.” – This was published in both German and in Hungarian versions in 2003 and 2004 (Adriányi, *Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty*, Herne 2003. 185; Idem, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy*, Budapest 2004. 250.).

In this analysis this thesis is questioned and proved that this standpoint contains several inconsistencies and doesn't consider the literature published after 1991 onwards. A great deal of sources, published before and after 2000 and 2004 make possible another view about this question, even in the case of the Memoirs of Cardinal Mindszenty, the main source of this view, so the Papal Diplomacy cannot be declared as lying. The “facts” result not to be facts, but only a personal view.

MSKOLCZY AMBRUS

MODERNITÁS ÉS VALLÁSOSSÁG

A román *Báránykától* a magyar *Cantata profanáig**

A modernitás valahol a reformáció táján kezdődik, és azzal ér véget, amikor elveszti varázsát a haladás mítosza, miután a fasizmus és a kommunizmus a maga módján instrumentalizálta és kompromittálta. A modernizmus a modernitás terméke, lázadás a modernitás ellen, és egyben elfogadása, felhasználása, kisajátítása a modernitásnak. A modernitás hadat üzent az egyházaknak, a tételes vallásoknak is, de a maga módján vallásosságot erősítette. A vallásosság új és új formákban jelentkezik, át- és áthatja a modernizmus különböző megnyilvánulásait egészen a patológikus szélsőségekig, közben pedig minden korábbinál vetette fel folklór, művészet és politika viszonyát. Az alábbiakban a modern mítoszképzés két egymással összefüggő fejezetét szeretném bemutatni, közelebbről azt a problémát vizsgálva, hogy a folklór milyen ihlető erővel hatott a politikában és a művészetben, és fordítva politika és művészet miként meríthet ihletet a folklórból? E szer-teágazó kérdéskör vizsgálatában a román *Bárányka* című népballada és a magyar *Cantata profana* a szarvasokká változott vadászfiúk történetével – sit venia verbo – kísérleti lóként szolgálhatnak. A két mű egyazon közös népi világból két külön világ értelmiségi világba vezet, ugyanakkor a román *Bárányka* című népballada jelentéséről szóló viták segíthetnek a *Cantata profana* értelmezésében. Kérdés: miként? Miként alakult két konkrét esetben a modernitás és vallásosság viszonya?

* A dolgozat – a Hagyományok Házában 2012. április 24-én – tartott – Folklór, művészet, politika című – előadás írásos változata, amely az alábbi munkáim tanulságainak összefoglalásával készült az OTKA (85962) pályamunka keretében: *Lélek és titok. (A „mioritikus tér” mítosza avagy Lucian Blaga történelem-szemléletéről)* Budapest, Kortárs Kiadó, 1994.; *A legendák varázsa. Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a magyar-román párbeszéd a 19. század derekán.* Bp., Universitas Kiadó, 2000.; *Szellem és nemzet. Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Székfü Gyula és Zolnai Béla világról.* Bp., Napvilág Kiadó, 2001.; *A szarvasfiúk „rejtélye”. A kolindától a Cantata profanáig.* Bp., Lucidus Kiadó, 2010.; Mircea Eliade „Nép-himnusz”-a. *Holmi*, 2011. XXIII. évf. 1. sz. 50–74.; Cine salvează pe Miorița. *Observator cultural*, 2011. XII. évf. 321. sz. jún. 16–22. 16–17. (http://www.observatorcultural.ro/Cine-salveaza-Mioriita*articleID_25493-articles_details.html); (Ennek bővebb magyar változata: Ki menti meg *A báránykát*? – avagy 150 esztendő román eszmetörténete. *Székelyföld*, 2011. 15. évf. 4. sz. 109–121. A cikk a *Történelmi Szemle* Szász Zoltánt köszöntő számába készült, de nem fért be oda...) „*Tiszta forrás*” felé... *Közelítések Bartók Béla és a Cantata profana világhoz.* Bp., Gondolat, 2011. (Ennek néhány mozzanatát összefoglalja: Mit üzen a *Cantata profana*? *Az év esszéi.* Szerk. Rosonczy Ildikó. Bp., Magyar Napló, 2011. 115–137.) *A pástor bölcsessége és egy népballada színeváltozásai (A bárányka útja Sovejától Párizsig és vissza: fejezetek 150 esztendő román eszmetörténetéből a romantikus nacionalizmustól napjainkig)* Kézirat pályázás alatt...

De mielőtt erre térnék, ki kell töltenem a kutatási engedélyemet, hiszen olyan világban élünk, ahol minden fel van parcellázva, olyannyira, hogy ha Hitlerrel, vagy ha Kossuthal, Kazinczyval, Bartókkal, ha Caragialéval vagy Sebastiannal, ha Horn Edével vagy cigányképpel foglalkoztam, akkor mindig akadtak olyanok is, akik rosszalták a „kalandozást”. Amikor mintegy 20 éve egy kiváló történészünknek jeleztem, hogy 18. századi erdélyi babonákkal, pontosabban egy 1789-i babonagyűjtemény történetét nyomozom, akkor az illető rám förmedt: „Van neked témád, foglalkozz azzal!” Így csak az a tőlünk keletre fekvő ország kulturális attaséja mordult rám 1990 januárjában, némileg persze diplomatikusabban, aki még hálás is volt nekem, mert amikor a diktátor miatt senki sem állt szóba velük, én bejártam hozzájuk könyvért, és miután szegény diktátort lemészárolták, közölte velem, hogy kinyírnak, főleg a honi liberálisok, mert még régi módon írok, mint az *Erdély történetében*, és megváltozott a világ, és hogy ne nehezteljek, adott egy rakás könyvet, köztük a minapi vezér műveit. Ezek után felismertem, hogy nagydoktori értekezésként olyan témát kell választani, a parcellák metszéspontja fölött, amelyen úgy lehet dolgozni, hogy nem tudnak elérni a felparcellázott kulturális táj mezőőrei. És mivel mítoszok világában élünk, célszerűnek tűnt az alapító mítoszok vizsgálata – olyanoké, amelyek folklór, művészet, politika egymást átfedő területén található. Így indultam a román *Báránkyka* felé, majd tőle a magyar *Cantata profanához*. Jó néhány évig tartott a kirándulás, és soha olyan jól meg(nem)érdemelt, de annál jobban eső elismerést nem kaptam, mint egyik román cikke mért, amelynek magyar változatát ugyan egyik történészfolyóiratunk elutasította, de ezt nem tudta az a román olvasó, aki a következő olvasói észrevételt fűzte az olvasottakhoz: „Íme lehetséges! Mély, decens, eruditus, humanista ... így nyilatkozik egy magyar tudós intellektuális szenvedélyéről: a román kultúráról. [...] Kultúránkban ennek a kategóriának nagyon kevés valóban reprezentatív képviselője van, egy Hasdeu, Pârvan, Iorga, Per-spessicius, talán Vianu ... (Eliadét Papini káros hatása és törtétese miatt nem veszem fel erre a listára.) [...] Miskolczy professzor ezen erudíció virtuózájának tűnik, melyet semmiféle »európai tanulmányok« vagy »multikulturális megközelítés« sem kelt életre.” Megmosolyogtató túlzás ez a javából, de jól esik. És a túlzást valamiféle – a mindent, még az önmegvetést is relativizáló posztmodernitásból is fakadó – kulturális rossz közérzet magyarázhatja, melyet cikkem enyhített. Innen az utalás a régi és érthető polihisztor-klasszikusokra. Csak kettőt jellemeznék egy-két mondatban, mivel munkahelyemmel, az ELTE BTK Román Filológiai Tanszékkal is kapcsolatba kerültek.

Hasdeu a 19. századi próféta zsenik családjába tartozik, ő vetette fel a modern dáko-román kontinuitás elméletét, de állítólag ellenfelének, Hunfalvy Pálnak azt mondta volna, hogy nem hiszi, amit hirdet, és hogy valóban mondott ilyet, azt a pesti román tanszéki tanár Alexics György tudakolta a nagy polihiszortól, akinek válaszát nem ismerjük, de ha volt, akkor nem kérdéses, mi lehetett. Iorga – bár a nagy A. Philippide szerint – a lehető legzavarosabb fogalmai voltak a román nép eredetéről, amikor Tamás Lajos kétségbe vonta a kontinuitást, úgy nyilatkozott, hogy ez háború, egyébként azt fejtegette, hogy a románoknak nincs szüksége diplomákra, mármint régiségüket bizonyító oklevelekre, hiszen ott a nyelvük, ez a diplomájuk. De melyik nyelv? 1906 novemberében Vasile Pârvan, a kiváló régész, azt fejtegette Nicolae Iorgának, hogyha felerősödnek a magyarosító törekvések, a román „félkultúra [...] néhány éven belül a pusztulásba visz. Inkább középkori pásztorok legyünk, mert akkor nem semmisülünk meg.” A pásztor archetípus! A szabadság jelképe. Sokak szerint a legtisztább és legszebb nyelv a pásztoroké. Az egységes irodalmi nyelv kialakítása érdekében a pásztoroknak – természetesen átstilizált irodalmi pászto-

roknak – pedig olyan nyelvet kellett a szájába adni, amelyet mindenki szeret! Ezt tette Vasile Alecsandri az 1840–50-es években, amikor folklórt gyűjtött, átírt és – ha kellett – hamisított.

A BÁRÁNYKA ÉRTELMEZÉSEI A BIEDERMEIER ROMANTIKÁTÓL A FASISZTA ROMANTIKÁIG

Gyűjtése legnagyobb sikert arató darabja: *A báránka* = *Miorița* himnuszpótló szerepet is játszott. A *Miorița* ugyanis nem változott, míg a román nemzeti himnuszok váltogták egymást, a történelem változásainak megfelelően. A balladát az 1870-es évektől többször is lefordították magyarra. A legújabb *Miorița*-tolmacsolás Gelu Păteanu, ízig-vérig kétnyelvű tollforgató munkája. Szöveghűség és a nyelvi barokktól tartózkodó költői szabotosság jellemzi, ezért nem fordítja magyarra a ballada egyik kulcsszavát: a *plájt*, de mint látni fogjuk, nem is lehet. Ami a főszereplő pásztorokat illeti, Alecsandrinál: moldvai, vráncsai (Vrancea Moldva déli részén az ojtózi szoros keleti részénél található szabadparaszti régió, paraszti autonómia, amelyet a 18. századi országismertető Dimitrie Cantemir köztársaságnak nevez) és erdélyi. Az erdélyi a Kárpátokon túli román szóhasználatban unguorean, azaz magyarországi, mivel Erdélyt Magyarország részének tekintették. Păteanu magyarinak fordítja, a bársan fajta juhot pedig barcának, miután főleg a barcaságiak tenyésztették.

A cselekmény öt részből áll. Az első rész a pásztorok felvonulása:

Plájnak lábjánál,
Égi kapunál
Jődögél, ímé,
Völgynek lefelé,
Három jerkenyáj
S három kiscsobán.
Egyik moldvai,
Egyik magyar,
Egyik vráncsai.

A második rész két pásztor összeesküvéséről szól:

Hát a magyar
Meg a vráncsai
Összebeszéltek,
És megegyeztek:
Ketten megölik
Ők a moldvait,
Mert az derekabb,
Juhban gazdagabb,
Csigás szarvú mind,
S jók a lovai,
Bátrak kutyái!...

A harmadik részben a báránka elmondja gazdájának, mi készül:

Ám a kis jerkének,
Aranydereskének,
Három napja már
Szája be nem áll,
Fű nem ízlik már.
– Kormos báránkám,
Kis derestarkám,
Három napja már
A szád be nem áll!
Fű nem ízlik már,
Vagy beteg vagy tán,
Kedves báránkám?
– Jó bacsom, te kedvelt,
Nyájad ide tereld
Fekete berekbe:
Nekünk jó füvecske,
Nektek árnyék enyhe.
De gazdám, jó gazdám,
Egy kutyát is hívj ám,
A legerősebbet,
Írántad hívebbet,
Mert ha nap leszáll
Vár rád a halál:
Megöl magyari
Meg a vráncsai!

A negyedik rész a halálra szánt pásztorfiú végrendelete:

– Barca báránkám,
Ha táltos vagy tán,
S a halál rám jön
Muharos mezőn,
Mondd vráncsainak
És magyarinak,
Temessenek el,
Csak ide közel,
Esztrenga földjébe,
Juhok közelébe;
Mögé esztenának,
Halljam a kutyákat.
Ezt mondd nékiek,
S fejemhez tegyed
Bükkfa furulyámat,
Hangja édes bánat!

Csontból faragott,
Hangja szívet szaggat!
Bodzából készültet,
Hangja éleszt tüzet!
Mikor fú a szél,
Rajtuk átalkél,
S mind a juhom, ott,
Mond rám siratót,
Vérkönyeket ont!
De nékik ne mondd el,
Hogy engem megöltek.
Nékik tisztán azt mondd:
Ültem lakodalmot
Szép királyleánnyal,
Világ mátkájával;
És a lagzin, ott,
Csillag lehullott;
És násznagyom volt
A Nap meg a Hold.
Násznépem fala
Fenyő s jávorfa,
Papok – hegyorjások,
Madár muzsikások,
Ezrével madárka
S tenger csillag fáklya!

A záró rész a fiát kereső anya megnyugtatósa:

De ha találkoznál,
Messziről meglátnál
Anyót, öreget,
Gyapjú-öveset
Ki a mezőt járja
S hull szemének árja
S bárkit megszólít,
Kérdez mindenkit:
Ki ismerte tán
Vagy ki látta bár
Azt a szép juhászkat?
A termete nádszál;
Az ő orcácskája
Tejnek tisztasága;
Az ő bajuszkája
Búzának kalásza;
Haja fürtöcskéje
Hollótollnak éje;

És a két szép szeme
Mező érett szedre!...
De te, kis báránka,
Az anyókat szánjad,
Néki tisztán azt mondd:
Ültem lakodalmot
Király leányával
Mennynek kapujánál.
De az anyókának
El ne mondd, drága,
Hogy a lagzin, ott,
Csillag lehullott,
S násznépem fala
Fenyő s jávorfa,
Papok hegyorjások,
Madár muzsikások,
Ezrével madárka
S tenger csillag fáklya!...

A balladát a román kortársak dicshimnuszokkal fogadták, a román nemzetiség és irodalom jövőjébe vetett hit tanúbizonyságaként, akadt, aki szerint ha Sappho és Anakreon olvashatta volna a balladát, belesápadt volna az irigységbe, és „Homérosz nem ismerte jobban az emberi szívet, mint a *Mioara* szerzője. Amikor viszont kiteljesedett a rendszeres folklórgyűjtés, akkor a 20. század elején az egyik legszorgosabb folklorista, Tudor Pamfile egyszerűen kijelentette, hogy „Alecsandri *Mioriță*ájában nincs élet. Ez a [költői, nyelvi, képzeletbeli] szabadosságokba és természetellenességekbe fullasztott kompozíció, amely a tankönyvek révén bőségesen elterjedt a nép körében,” bár „pomádézott és parfümözött”. Nyugaton viszont sokáig tetszett, és bejárta az egész világot. Az 1960-as években még romantikus ékszernek tartják, 1989 után viszont már kárhozzátják, érvként hozva fel azt, hogy a cselekmény motivációja az irigység, és volt, aki szerint nyugati észjárással az áldozatnak kiszemelt pásztor bolond. A Nyugathoz való felzárkózást szorgalmazó újróféta Adrian Marino szerint *A báránkát* meg kell nyúzni, és kiszárítani a bőrét. Az irodalomtörténészek pedig ezt a maguk módján meg is tették, mert szerintük a „népballada” egyszerűen Alecsandri költői ihletének terméke, remekmű, de hamisítvány. Viszont ezzel a minősítéssel, anélkül hogy észrevették volna némileg felforgatták az irodalmi pantheont, mert eddig a főhelyet Eminescu *Esthajnalcsillaga* foglalta el, mint egyéni zsenialitás terméke, és mellette ott állt *A báránka*, mint a román nép kollektív zsenialitásának műve. Ha viszont ez utóbbi egyéni ihlet szüleménye, akkor baj van, mert azért Alecsandrit nem tartják zseninek, sőt akad, aki modoros versfaragóként jellemzi, így vagy mű(nép)balladáját is leminősítjük, vagy csodával állunk szembe: közepes költő is alkothat zseniálisat. Ezen lehet még sokat őrlödni, de kérdés: Miért lenne bolond a pásztorfiú? Miért kellene megnyúzni *A báránkát*? És miért lenne hamisítvány? Vajon ezek a negatív ítéletek nem a rituális nyugati fölényeskedés és a keleti sznobizmus, sőt egyfajta közös – professzionális – műveletlenség megnyilvánulásai?

Alecsandri maga sem tagadta, hogy csiszolta, azaz átstilizálta a balladát, ugyanakkor hagyatékában nyoma sincs a gyűjtött változatoknak. Mintha tudatosan eltűntette volna

azokat, mert ha maradt volna gyűjtött anyag, akkor a tényleges hamisítványok (például egy Mihály vitéz ballada) hamisítvány mivoltára is fény derülhetett volna. És netán kiderült volna, hogy *A báránykát* valóban barátjától Alecu Russotól kapta, mint azt először maga is hangoztatta, később pedig már saját gyűjtésének állította be. Népi variánsnak kellett lennie, mert 1843-ban Petrás Incze János lejegyeztet Alsó-Klészén egy olyan csángó éneket, amely rokon a román *Báránykával*. A római katolikus pap érdekes módon fiatal lányokat bírt szóra, illetve dalra. Meg is írta munkája címében: „Moldvahoni Csángó-Magyar Dallok // Mellyeket csupán a Leányok szerzenek, és danolnak a tapasztalás, és saját vallomásuk szerint. Kiknek szájszerinti Elmondásuk után, mennyire lehetséges volt saját szerű hanglejtéseikkel öszveszedett P... I...e sk // 1843 Alsó-Klészén.” Érdekes a magyar és a román ballada közötti aszimmetria és szimmetria. A román pásztorének ún. öreg ének, mert öregek éneklék. A magyar balladában „három gonosz tatár” akarja elvenni a „Széjep fejár juhászka / Ezer báránykáját / Néztelen szok juhát”. A pásztor a túlerő láttán azt kéri, hogy ha fejét veszik és bárányait elviszik, akkor furulyájával temessék el: Hogy mikor ez al széjel / Fujja fudogálja / Ki azt esz meg hallya / Tudom jól megmondgya [...] / / Ez utval mellyékeszt / Fejár báránykáim / Széjepen jáczodoznak / Amugy ugránczolnak.” A pásztor anyjának azt üzeni gyilkosaival, hogy „megházasszúltam”, és a kérdésre, hogy kivel: „E Napnak hugával / Föld unokájával / Világ csudájával / Tennap elvevödtem.” Ezt mászt Petrás sem értette, és nem is tagadta, hogy „ki volt a nap huga s a föld leány hacsak a lányok meg nem mondják én nem tudhatom”. A kifejezés értelmére némileg több fényt vet az a változat, amelyet Veress Sándor 1931-ben Somoskán talált: „E Földnek zsírjával, / E Napnak hugával.” Hasonlóképpen hangzik 1937-es rövid trunki és az 1944-es klézsei változat: „Földnek e zsírjával, / Sz napnak e hógával” és „Földnek e zsírjával / Napnak e hógával.” A magyar ének minden valószínűség szerint román átvétel. A táltos bárány kivételével megvannak benne az Alecsandri-féle változathoz hasonló lényeges mozzanatok. Ugyanakkor a táltos bárányka éppen az első eddig ismert változatban bukkan fel, amelyet az 1790-es években jegyzett le Ioan Șincai, a naszódi román határőrezred tisztje.

A bárányka tehát nem hamisítvány. Folklóremlék, és Alecsandri által romantizált változata szép kordokumentum, méghozzá nyelvet alakító, hiszen régi szavaknak új jelentést adott. Például a *plai* szónak, a pláznak ugyanis nem lehet lába, hiszen hegyoldal, rét, csak a rím kedvéért adott neki lábat a költő, viszont maga a szó ma már édeni tájat jelent, mert a menny kapujához társul. (A szó – plai – egyébként sok mindent jelenthet kontextustól függően: hegyoldal, hegyi út, hegyszoros, kerület, Bartók találóan rétnak fordította, hiszen hegy-völgyes vidéken a rét maga is hegyoldalon található.) A mű zeneisége elterelte a figyelmet a szófűzés képtelenségeiről. Mircea Eliade a *Miorița* jelentőségét éppen abban ismerte fel, amit „az értelmiségiek láttak benne egy évszázad óta”, és ezért – szerinte – a román kultúra történetét nem lehet elképzelni e remekmű és a román nép „szolidaritásának” elemzése nélkül. Nem megnyúzni, hanem értelmezni kell a balladát és mindazt, amit róla írtak. „Mindig felfedezzük önmagunkat a *Mioriță*ban” – írta Adrian Fochi az 1980-as években, miután korábban az 1950–60-as években a ballada különböző változataiból mintegy ezret foglalt hatalmas corpusba. És igaza van abban is, hogy „a *Miorița* erkölcsi mércénk, szellemünk etikai mérlege”.

A mioritikus diskurzus – végtelenbe ívelő – kis román eszmetörténet. A romantikával kezdődik. Alecsandri a romantikus halálkultuszra játszott rá. Franciáknak szóló magyarázatában jelzi is: „A balladának ez a legcsodálatosabb része, melyben a költő az embernek a halállal való egyesülését megszenteli, és ebben a teremtés minden csodáját résztvevővé te-

szi; az *Ataláb*ból hasonló esetre emlékeztet.” És valóban Chateaubriand hőse, Chactas, amikor könnyezve meséli el, miként helyezte el az indián anya halott kisgyermekét egy fára, a lombok közé, így fohászkodik Istenhez: „Fennkölt allegóriádban megmutattad az erény fáját”, amely az ég felé vezet, miközben ágról ágra kapaszkodva távozik „a földgolyó utasa”. A kor legnépszerűbb történetíró-prófétája, Jules Michelet az 1850-es években fel is karolta *A báránykát*, némileg rosszallta a pásztor fatalizmusát, hiszen saját hajdani és olykor kiújuló nekrofilijával találkozott, de mélyen meghatotta, a nászt ember és természet egyesüléseként értelmezve saját panteisztikus-naturista szemléletét látta igazolva. Ennek a szemléletnek a jegyében született könyveinek (*A rovar, A hegy, A madár, A tenger*) sikere pótolta azért, hogy a francia forradalomról szóló könyve folytatása alig párszáz példányban kelt el. A román népballada értelmezésekor ő fogalmazta meg először a reintegráció mítoszát: „Ez jellege szerint nagyon régi ének, szent dolog és szívzaggatóan megható. Mélyen érezzük, amiről az előbb beszéltünk, az ember és a teremtett világ [= création = természet] szeretetteljes testvériségét. / Ugyanakkor – meg kell mondanunk – jelen van, és ez sajnos nemzeti vonás, valami könnyű rezignáció. Az ember nem vitatkozik a halállal; nem vág hozzá rossz arcot, elfogadja, könnyedén feleségül veszi »ezt a királylányt, a világ jegyesét«, és zokszó nélkül megházasodik. Tegnap lépett ki a természetből, és úgy látszik, ma édesnek találja a kebelére való visszatérést.”

Alecsandri francia, angol, német nyelven is kiadott folklór-antológiája a modern román nemzet belépője volt a nyugati kultúrába. Akkor a természetkultusz ígézetében senki se gondolta volna Nyugaton, hogy a pásztor bolond. Embertestvérenek tartották. És eszükbe juthatott Rousseau, akinél az eredendő bűn a magántulajdon. „Az első ember – olvasuk az 1750-es dijoni pályaműben –, aki elkerített egy darab földet, és azt mondta: ez az enyém – és elég egyszerű embert talált, akik ezt elhitték – volt a civil társadalom igazi megalapítója. [...] Mennyi bűn, háború, gyilkosság, nyomor és szörnyűség kímélhette volna meg az emberiséget, ha valaki lerombolta volna a kerítést és betömté volna a határt jelző árkot, így kiáltva embertársaihoz: Óvakodjatok ettől az imposztortól, elvesztek, ha elfelejtitek, hogy a föld termése mindenkié és a föld senkié.” Az irigység nem román vagy kelet-európai sajátosság. Ma pedig a műveltebb nyugati (és keleti) például ismeri – még Rousseau-n kívül – René Girard világmagyarázatát, amelyben a mimetikus vágy az emberi cselekvés motivációja. A vágy teszi az embert emberré, és olyanná, amilyen – fejtegeti Girard. Azt kívánjuk, ami a másé, és azért kívánjuk, mert a másé. A mimetikus vágyak a társadalmi békét veszélyeztetik. Az erőszak káoszától megment a bűnbak, aki áldozatul esik, és elpusztítása: az emberáldozat után beköszönt a nyugalom, ezért istenként tisztelik. Így születtek a pogány istenek, akik válogatott bűnösök, ugyanakkor ártatlanok százai-ezrei váltak bűnbakká – a világ teremtése óta, anélkül hogy tudatosan bűnbakként nevezték volna meg őket vagy annak tartották volna. A judaizmus megszüntette az emberáldozatot, a kereszténység a mitológiáknak vet véget, leleplezi azokat. A mitológiákban az áldozat bűnös, a kereszténység az áldozat mellé áll. Jézus önfeláldozása az emberáldozat embertelenségét példázza.

Róman írástudók a történelem kritikus pillanataiban a pásztorfiú cselekedetét is olykor Jézuséval állítják párhuzamba, ami viszont a kereszténység profanálása és trivializálása, és beleillik a parttalan mitologizálásba, amelynek gyakorlója a pásztorfiút különböző istenekkel azonosítják a dák, egyiptomi, görög és római panteonból. Az ilyen asszociációs stílusgyakorlatok és ellenében születtek nagy folkloristák részéről – O. Densusianu, D. Caracostea – a történeti-pozitivisták magyarázatok az 1920-as évektől. Ezek szerint egy-

szerű pásztorkonfliktusról van szó, a pásztorfiú végrendelete pedig arról tanúskodik, hogy a román szereti a munkáját.

Az 1930-as években a román politikában a messiásvárás új szakaszba lépett, mert egyre többen fordultak a fasiszta ellentársadalom, a Vaszgárda felé, és ezzel párhuzamosan erősödött a metafizikai spekulációk iránti igény. A metafizika új dimenziót kínált, a valóság fenyegető belső és külső konfliktusokat, a társadalmi béke felborulását, Románia területi integritását biztosító békerendszer megrendülését. Ebben a helyzetben, 1936-ban jelent meg Lucian Blaga „A mioritikus tér” című könyve, és ez a „báránykás tér” nem más, mint az „örök Románia”. Paradox módon még 1923-ban *A báránykára* Kádár Imre fordítása hívta fel a figyelmét, és annak olvasása nyomán kezdett el elmélkedni „a halálszerető pásztor panteizmusá”-n, „a semmi metafizikájá”-ról, „ami az árja népek közös patrióniuma”. Van viszont jól strukturált román kollektív tudatalatti, ez a stilisztika mátrix, melynek lényeges mozzanata a felfelé és lefelé ívelő mozgás. Ez a minden román tudatalattijában élő „tér-mátrix” az identitás magva, „magas és végtelenül hullámmzó, és amelynek megadattak a sors bizonyos érzésének specifikus hangsúlyai”. Ez a mioritikus tér: „ez a végtelenségig hullámmzó horizont a végzet érzéséből is fakad, abból az érzésből, amely szupremáciát gyakorol az egyéni, az etnikus és a szupraetnikus lélek fölött.” És ez „a lélek olyan végzet gondoskodása alatt áll, amely végtelen hegy-völgyből, a plájból indul, abban kulminál és benne ér véget.” A lélek és a táj között tökéletes a szolidaritás, még akkor is, ha az időjárás viszontagságai közepette, a magányra ítélt pásztor meg is átkozza a napot, amikor a magaslatok világába kerül. Mert „annyira szolidáris ezzel a térséggel mint önmagával, önnön vérével és halálával. Amikor énekel, előfordul, hogy ez a szolidaritás tör fel, mint abban a fenséges énekekben, amely századról századra hagyományozódott, és amelyben a Halál a plájon, a maga tragikus szépségében hasonló a házasság extázisához”. Románia tehát ideális színtere ember és táj találkozásának, a pásztorfiú násza az eleve fel- és lefelé mozgó ember és a hegy-völgyes hullámmzó román táj találkozásának a megszentelése. A román ember „tudat alatt is a »pláj«-on él, pontosabban a mioritikus térben, akkor is, amikor valójában, a tudatos érzélemvilág síkján is, évszázadok óta a Baragán síkságán lakik. A román síkvidékeket betölti a pláj utáni nosztalgia. És ha a síkvidéki ember nem juthat el erre a plájra, ennek atmoszféráját lelke más úton teremti meg: az ének foglalja el a pláj helyét.” Blaga – a fogalmi mámorban – mindenhatónak tartotta módszerét, mert míg szerinte a filológusok és a történészek nem tudják pontosan meghatározni, hogy mikor született a román nép, ő ezt megteszi. A román nép pontosan akkor született, „amikor lelkében a tér-mátrix alakot öltött”, és ezzel „meghatározta lelki élete belső stílusát”. E stilisztikai mátrixból fakad a pláj utáni nosztalgia. „Ez a kérlelhetetlen nosztalgia vezette a középkorban az oláh pásztor (ciobanul valah) a Kárpátok gerincén, a Dunától Máramarosig, innen tovább Morvaországba, vagy vissza; és így az összes délszláv plájon egészen Pannoniáig, azaz mindenhová azon a hatalmas területen, ahol a táj kielégítette a tudatalatti horizont étvágyát. És az idők hajnalán, amikor kialakultak a mai etnikai formációk, amikor a románnak nem volt hazája, a pláj, a szent pláj, amelyet a sors meghatározott érzése szentesített, szolgált hazájaként.” Blaga átrajzolta Alecsandri érzelmi topográfiját, újrafogalmazta és nacionalizálta a reintegráció mítoszát. A „természet = templom” motívum a felvilágosodás szüleménye, amelyet a romantika áttemelt a költészetbe, Blagával pedig a két világháború közötti metafizika-kultuszban elnyerte legmagasabb filozófiai formáját, és egyben átlépett a jobboldali radikalizmus és ma a posztmodernitás eszmevilágába. Blaga „mioritikus tere” válasz a náci Volk ohne Raum (térnélküli nép) önjellemzés-

re, és a benne rejlő imperialista fenyegetésre. A román filozófus az egész emberi tér fölé Isten helyére az általa Nagy Névtelennek nevezett entitást ültette. Ez ugyanis „mitikus-filozofikus gondolkozásunk, mondhatnók, a végső értelmet nyomozó képzeletünk terméke”. Mindenható lény, aki nem engedi, hogy az ember az önmagukért létező dolgokat megismerhesse. Az ötlet gyermeteg, a felvilágosodás és a kereszténység zagyvaléka.

Miután sehol Európában nem voltak olyan éles nemzedéki ellentétek, mint Romániában, jött a kritika. Dumitru Stăniloae, kiváló teológus felfejtette a Nagy Névtelen-kultuszának ellentmondásait, annak keresztényellenes, illetve a „keresztény Isten”-ellenes magvát, a filozófusnak azzal adva meg a kegyelemdőfést, hogy Kis Névtelennek nevezte őt. Cioran pedig *A báránkyára* vetette magát. Ugyancsak 1936-ban mintegy rálicítálva minden legionárius megnyilatkozásra megírta a *Románia színeváltozását*, színeváltozás alatt radikális szakítást értett a múlttal és a jelennel, a jövőt totalitárius rendszerben látta, iparosítást, imperializmust szorgalmazott, a paraszt szokványos dicsérete helyett a munkásét zengte, *A báránkyát* „költői és nemzeti átok”-nak minősítette, „amely a krónikások bölcsességével [fatalizmusával] együtt a román lélek nyílt sebét alkotja. Aztán jönnek a dojnák kesergő zengedezéssel – és mindennek vége.” Néhány év múlva – miután már kitombolta magát fasiszta extázisában – már baráti levélben – Párizsból – eléclelt azon, hogy a Duna torkolatánál „minden óhatatlanul visszatér a dojnába, és *A báránkya kurva lesz*”. Ő maga viszont megrendezte saját színeváltozását. Látványosan megtagadta anyanyelvét, a románt, ezzel megtagadva fasizoid múltját. Párizsban nagyvárosi remeteként élte a maga sokféle betegségtől keserített kispolgári életét, és aztán mint a neognózis nemzetközi sztárja megtért *A báránkyához*, amikor olyasmiket írt: „A nyugati burzsoá csak pénzre gondoló imbecillis. Bármelyik csobánunk nagyobb filozófus, mint egy itteni értelmiségi.”

Hogy milyen filozófus volt *A báránkya* egyre inkább mitizált pásztora, azt Constantin Brăiloiu – az emigrációba vonult folklorista – fejtette ki; éspedig olyan, aki a halott lakodalmanak szokásával élt. Ebben szó sincs gyöngédségről, hanem ellenséges, szinte gyűlölettel teljes félelelről. A sok halotti ceremónia mellett még a holtak szívét is átszúrták, azaz a céllal, hogy a halott nehogy „rosszá” váljon és visszajöjjön. A visszatérő –strigoii vagy moroi – embernek és állatnak ártó gonosz szellem. Elég, ha átmegy egy macska a földi maradványokon, máris strigoiként tér vissza az elhunyt, és ilyenkor aztán kiássák a sírt, újra megölik a holtat. Veszélyes ellenség minden halott. Viszont a halott lakodalma „meggyözi a nyughatatlan lelkeket, hogy földi pályafutásuk legfőbb cselekedetére valóban sor került, semmi sem szólítja őket vissza az élők körébe:»meglegyen az ő házassága is«, még akkor is, ha hegyek, nap, hold, fák, madarak és csillagok vesznek részt a fiktív ceremónián. És íme, végül is fény derül a képekre, amelyekhez hasonlók kápráztatták el az írástudókat.” A mai költői szólások és strófkák régi mágikus gyakorlat elemei. Ha itt-ott sajnálat és együttérzés fedezhető fel bennük, akkor ez már annak a hatása, hogy a keresztény könyörület elűzte az ősi félelmet. „Ezek nem a lemondás gyönyörét, nem a semmi szédületét, nem a halál imádatát fejezik ki, hanem éppen ennek az ellenkezőjét, mivel az élet védelmét célzó ősi gesztusok emlékét adják tovább.” És valóban: gyógyító énekként, ráolvasásként is énekeltek, és nem is eredmény nélkül. Aki tehát a „halott lakodalmanak” szokását és értelmét ismeri, aligha tartja bolondnak a pásztort, hanem tudja, hogy ez a szokás a régi Európában általános volt.

Mircea Eliade viszont az 1960-as években aktualizálta *A báránkyában* megjelenített léthelyzetet, és költőjéből (anti)egzisztencialista filozófust csinált, aki a sors kihívására megtalálja a megfelelő választ: „A népi költő nagysága abban rejlik, hogy a hagyományos

kliséket a kozmikus szerkezetű »mioritikus nászba« tudta transzfigurálni. Sikerült neki egy baljós eseményt szentséggé alakítani, mivel az ismeretlen fiatal pásztor halála kozmikus méretű lakodalom cerebrációjává változik.” Eliade szerint éppen ennek az epizódnak a jelentését ismerték félre az addigi értelmezők. A pásztor a modern emberrel szemben nem esett kétségbe, a világot sem akarta lerombolni, az abszurdra nem válaszolt abszurd nihilizmussal. A pásztor „az őt halálra ítéelő balsorsot fenséges és tündéri szakramentális titokká változtatja, ami végül is, lehetővé teszi, hogy önnön sorsa fölött diadalmaskodjon”. *A báránka* pásztor a násszal túlemelkedik az egzisztencializmus nagy dilemmáin, választ és értelmet ad az életnek. A pásztor gesztusa általánosabb érvényű az egyéni tennél. Történelmi érvényű választ ad a sorsnak, és nemcsak román választ, bár román költő fogalmazta meg. Mert nemcsak a románok, hanem a kelet-európai népek válaszoltak így az inváziókra és a történelmi katasztrófákra, »a történelem terrorjá«-ra. Nem fatalizmus annak tudatosítása, hogy térségünkben hiába minden áldozat és hősiesség, a történelem már meghozta ítéletét, és nincs mit tenni a fanatikus és imperialista nagyhatalmak szomszédságában. „Szerény paraszti politikai csoportok nem tudtak hosszan ellenállni a beözönlő tömegeknek.” A reménytelenségre és nihilizmusra viszont csak a történelem terrorjának vallásos értelmezésével lehet válaszolni. Így jártak el Eliade szerint az antikvitás egyes kis népei és a zsidók is. A kelet-európai paraszt népek a kozmikus kereszténységgel tudtak ellenállni. . . „Új vallásos alkotásról van szó, ez Délkelet-Európa sajátja, amelyet mi »kozmosz kereszténységnek« nevezünk, mivel egyrészt a krisztológikus titkot a Természet egészére vetíti, másrészt elhanyagolja a kereszténység történeti elemeit, az emberi lét evilági liturgikus dimenzióját állítva előtérbe.” Tehát átértelmezték a kereszténységet, a történelmi eseményeket a krisztológikus drámával szolidáris, transzfigurált mozzanatként fogták fel. *A báránka* modellt kínál, az értelmiségi számára az ellenállás és túlélés modelljét, a rezignáció átstilizálásának és mégis valami jobbra való törekvésnek az eszköze. Sőt, a mioritikus pásztor násza valóságos isteniesülés, pontosabban annak szekularizált változata. De vajon nem lehet blaszfémianak is tekinteni?

Eliade értelmezése nem pillanatnyi szeszélyes ihlet terméke. Bár szép dolog az, hogy a chicagói professzor egész Báránka-értelmezése a szovjet imperializmus ellen irányult, valójában egyenes folytatása az egykori vasgárdista antikommunista ideológiai harcának. Chicagóban átfogalmazta Orfeusz és Euridike mítoszát a „Dionisz udvarában” című nagy elbeszélésében. Ebben szépírói tevékenységének valamennyi témája jelen van: a csoda felismerhetetlensége, az antihős lelki regressziója, a sorsadta iniciáció, majd a „égi nász” révén megvalósul a férfi és a nő misztikus egysége az ősi tökéletességbe való reintegráció révén. A történelem mozgása ciklikus. Az Orfeusz szerepében feltámadó férfinős kifejti, hogy amikor a személyes emlékezet eltűnik, akkor átadja helyét a kulturális emlékezetnek, más szóval: az őstörténetnek, amelyet az ember magában hordozhat. A költészet pedig több, mint megismerés: „mindenekelőtt politikai módszer”. És: „Ha már a költészet sem segít, akkor nincs mit tenni. Mindent megpróbáltam: vallást, morált, prófétaságot, forradalmat, tudományt, technológiát. Mindent, együtt és külön-külön, és nem sikerült. Nem tudtam megváltoztatni az embert.” Ez az egykori próféta keserű vallomása, hiszen az ifjú Eliade, aki új embert akart, akár a Vasgárda. Először franciául megjelent, utolsó nagy regénye, a *Forêt interdite* egyik hőse, akit vasgárdistasága miatt tartoztatnak le, bár akaratára ellenére keveredett be a mozgalomba, viszont a megváltó poézis birtokában van, úgy kerekedik kommunista vallatója fölé, aki titkos üzeneteket akar belőle kicsikarni, hogy a *Mioritját* éneklje, előtte pedig a történelem terrorjáról szóló nézeteit adta elő a regényíró. A

vallató persze nem érti, mi lehet az énekben. Viszont meglepő a hős neve: Biriş. Victor Biriş volt az, aki 1940 novemberének végén kiadta a parancsot, hogy mérsárolják le a jilvai börtönbe zárt mintegy 60 minisztert, államtitkárt, rendőrfőnököt. Eliade több művében pedig a Vasgárda vezérére, Codreanura ismerhetünk. Nem véletlen, hogy az a *Miorița* mítoszát gárdista mítoszként minősítették, bár inkább a gárdista tapasztalatokra épülő egzisztencialistáskodó hókusz-pókusz.

Eliade és a nacionálkommunizmus viszonya külön fejezet, egymást keresték, és más-más számításból meg is találták egymás felhasználásának lehetőségét. Eliade úgy érezhette művei román kiadásával teljesíthet valamit nemzeti missziójából, a nacionálkommunista rendszer pedig saját „liberalizmusát” juttatta kifejezésre, és folytatta a nacionalizmus instrumentalizálásának politikáját. Henri H. Stahl 1983-ban ennek a furcsa násznak szerzett néhány keserű pillanatot, amikor kiadhatta a „Kritikai esszék a román népi kultúráról” című könyvét, és ebben kifejtette, hogy a népi kultúrát milyen felületesen ismerik, mennyire saját képzeteikhez keresnek csak folklór-alibit. A könyv vádirat a nacionálkommunizmus ellen, és egyben saját korábbi antimetafizikus publicisztikájának folytatása. Már 1938-ban Blaga ellenében kifejtette, hogy a *Miorița*-ban, akár a halottsíratókban, a rituális temetési énekekben strigoitól való félelem tükröződik. A rituális képzetekre, a másvilágra utaló finom célzásokat akkor értjük meg, ha ismerjük a falusi életet. A vita hevében élesen (és félreérthetően) fogalmazott Stahl: „a *Miorița* halottsíratók egyszerű parafrázisa”. És, hogy állításain is eltűnődhessenek, meg is hívta Stahl a nép filozófiájáról filozofáló filozófusokat: nézzenek körül a faluban, vegyenek részt egy éjszakai strigoi-kihantoláson... Eliade szemléletét erőszak-mitológiaként írta le, anélkül hogy a kifejezést használta volna.

Azt lehet mondani, hogy Stahl kimutatta, milyen kevésbé sikerült megvalósítani a blagai programot és célt, azt, hogy a nagy kultúrát a kis kultúrára, az értelmiségi egyéni alkotó művészetet a népi kultúrára építsék, innen nyerjenek ihletet és valami egészen újat teremtsenek. Ezt – nálunk a szecesszióhoz kapcsolódó programot – Bartók Béla valósította meg.

A CANTATA PROFANA MAGYARÁZATAI ÉS A GNÓZIS

A népi kultúrába vezető híd egyik pillére Rousseau volt. A zseniális autodidakta csavargó elbeszélése a természetből való aláhullást példázza, „az ember emberének” romlottságát. A mérce a természetes ember, aki - szerzője szerint – talán soha nem létezett, de bizonyos helyzetekben közelebb kerülünk hozzá, például a *Julie* című regényben a szüreteléskor érvényesül az „édes egyenlőség, amely itt visszaállítja a természet rendjét”. Nem véletlen, hogy Bartók olyan lelkesedéssel olvasta Rousseau-t, lapszéli megjegyzésekkel vitatkozott vele, de önmagára is talált benne, saját folklórfeltáró programját igazolta. Írásaiban nem hivatkozott rá, de szellemét éltette. Nem tudott olyan szépen nyilatkozni a zenéről, mint Rousseau, aki úgy jellemezte a zsenit, hogy „...ő az, aki megszólaltatja magát a csendet, érzelmekkel gondolatokat indít és érzelmeket finom utalásokkal, szenvedélyeket kelt fel a szív mélyében [...], amikor a halál borzalmát érzékelteti, akkor a szívben az élet érzését kelti fel, ami sohasem hagyja el őt.” Ez romantikába ívelő líra, messze fölötte áll a zenekritikai áradozásoknak, míg emellett Bartók megnyilatkozásai szikár prózát alkotnak. Például: „*A falusi muzsika a zeneszerzőnek az, ami a tájképfestőnek a termé-*

szet.” Vagy: „Aki azért fest egy tájképet, csakhogy éppen tájképet fessen, aki azért ír egy szimfóniát, csakhogy éppen szimfóniát írjon, az legjobb esetben is nem egyéb jó mesterembernél.” Mégis a zene terén Bartók a művész, a zseni, míg a zseniről író Rousseau komponistaként csak kismester. És a zeneköltői zsenialitás ad hitelt annak a bartóki kijelentésnek, hogy „mi a természet nyomán alkotunk, mert a parasztzene természeti jelenség”. Viszont nem minden részletében igaz Bartóknak jellemzése saját művéről: „A »*Cantata profana*«-ban csak a szöveg román; tematikus anyaga saját szerzemény, nem is utánzása a román népzenenek, egyes részeiben egyáltalában nincs is népi hang. Ezt a művet tehát csak úgy volna szabad említeni, mint »román kolinda-szöveg megzenésítését.«”

Bartók némileg úgy járt el, mint Alecsandri, ködösített. Először is a magyar szerző szövege nem egy kolindáé, hanem két kolinda összevágásának az eredménye, és balladává alakította a művet azzal, hogy a cselekményt az indító szóval múlt időbe helyezte, holott a kolinda cselekménye jelen idővel indul.

De először lássuk a magyar szöveget, pontosabban a szövegeket, amelyek Bartók román szövege alapján készültek. Az első magyar változat Erdélyi József műve, a költő Bartók kérésére fordított. A bal hasábon Erdélyi József fordítása látható, amely a *Nyugat* 1930-as 1. számában jelent meg és nagy sikert aratott. Mellette közöljük Bartók költeményét, és végül Gulyás Pál műfordítását. Az Erdélyi-féle szöveget – a bal hasábon – Bartók javításaival, észrevételeivel adjuk közre, ő ugyanis a *Nyugat*-ban megjelent fordításba beleírt, ezeket a javításokat kapcsos zárójelbe tesszük. Szögletes zárójelbe tett arab számmal bejelöljük a hat részre tagolást, Erdélyi ugyanis hat nagyobb szakaszra osztotta a szöveget, bár lehet, hogy Bartóktól így kapta meg. Azért élünk a szögletes zárójelbe tett számmal, mert különben nem tudnánk érzékeltetni a szakaszok elválását, hiszen a bartóki szöveggel szembesítjük, és ez utóbbi hosszabb. Bartók – középső hasábon közölt – szövegében római számmal bejelöljük a hagyományossá vált hármas részre tagolást, és emellett szögletes zárójelbe tett arab számokkal jelöljük az ő tagolását, azt, ahogy a magyar és a román szöveget, valamint a szószerinti német librettó fordítást részre tagolta, és nem számokkal, hanem üres hellyel érzékeltette a tagolást. A szöveget az 1934-es bécsi kiadás szerint közöljük, jelezve, hogy Bartók magyar szövege és annak Szabolcsi Bence által készített műfordítása négy részre van tagolva, míg Bartók szószerinti német fordítása hat részre tagolt. A *Cantatát* egytételes műként komponálta, és utólag három tételre osztotta. Bartók újításait, eltéréseit a román szövegtől vastag betűvel szedjük. Gulyás Pál műfordítása a harmadik hasábon látható, úgy ahogy ő arab számokkal tagolta. A debreceni költő Kerényi kérésére dolgozott. Viszont miután megküldte Kerényinek a kért szöveget, azután is javított rajta. Ezt a – posztumusz megjelent – végső változatot közöljük. Gulyás Pál a román szöveget minden bizonnyal Lükő Gábortól kapta.

I.

[1.]

Vala egy vén bátyó
annak vala éppen
kilenc fiusarja
szép derék legények.

Nem nevelte őket
semmi mesterségre,
szántásra vetésre,¹
ménesterelésre,
gulyaterelésre,
hanem csak vadászni
vad hegyeket mászni.

[2.]

Kilenc szép legények
mind a vadont járták

s mindaddig vadásztak,
hogy előtaláltak
csuda fiuszarvast.
Addig addig üzték
útvjakat téveszték

s változott belőlük
kilenc hegyi szarvas,

[1.]

Volt egy öreg apó.
Volt néki, volt néki
Kilenc szép szál fia
Testéből sarjadzott
Szép szál kilenc fia.
Nem nevelte őket
Semmi mesterségre,
Szántásra-vetésre,
Ménesterelésre;
Csordaterelésre:
Hanem csak nevelte
Hegyet-völgyet jární,
Szarvasra vadászni.

[2.]

Az erdőket járta
És vadra vadászott
Kilenc szép szál fiú.
A vadra vadásztak;
Annyit barangoltak
És addig vadásztak,
Addig-addig, mígnem

**Szép hídra találtak,
Csodaszarvasnyomra.**
Addig nyomozgattak,
Utat tévesztettek,
Erdő sűrűjében

Szarvasokká lettek:
Karcús szarvasokká váltak
Erdő sűrűjében.

1.

Volt egy vén bátyó,
vala őneki
kilenc fiacskája

Nem úgy oktató:

hajtsák a gulyát
arra oktató:
csak vadásszanak,
hegyet másszanak.

2.

Addig vadásztak,

míg rátaláltak
nagy szarvas nyomára.
Addig kergették,
útvjuk elveszték,

és átváltak
kilenc hegyi szarvassá.

¹ Kéziratban: szántásra-vetésre

[3.]
Nem várhatta őket
az ő édesatyjuk

felvette puskáját

s megtalálta őket.
Haj, mit is talált ő?
Csuda szarvasnyáját,
kilenc hegyi szarvast.
Úzni kezdte őket,
hideg kút fejénél

féltérdre is állott,
hogy közékük lőne.
Szóval így kiáltott
{fel-felele}

szarvasok vezére:
Édes jó atyácskánk,
{Apánk, édes apánk}
ne lövöldözz bennünk.
{ne löjjél te miránk}
Felveszünk mi téged
{Mert felveszünk téged}
a mi szarvainkra,
hordozunk mi téged
{S úgy hajítunk téged}
hegyhátról hegyhátra,
oromról oromra,
{Fensíkről fensíkra}
szikláról sziklára,
magasztalunk téged
{S úgy Hozzácsapunk téged}
egy magas kőszálra
{Mohos kősziklára}
úrnak minden földön.
{Hogy apróvá zúzódol}

[3.]
Az ő édes apjok
Várással nem győzte,

Fogta a puskáját,
Elindult keresni

Kilenc szép szál fiát.
Reátalált a szép hídra,

Hídnál csodaszarvasnyomra;

Szarvasnyom után elindult,
El is jutott hús forráshoz,
Hús forrásnál szarvasokhoz.

Féltérdre ereszkedett,
Hej, egyre rá is célzott.
De a legnagyobbik szarvas

– Jaj, a legkedvesebb fiú –
Szóval imígy felfelele:
„Kedves édes apánk,

Ránk te sose célozz!
Mert téged mi tűzünk

A szarvunk hegyére
És úgy hajigálunk

Téged rétről rétre,
Téged kőről köre,

Téged hegyről hegyre,
S téged hozzávágunk

Éles kősziklához:

Izzé-porrá zúzódsz

Kedves édes apánk!”

3.
Kedves atyókájuk
már nem várhatott,
talpra állt legott,
puskát ragadott
és fent a hegyek közt
csak vadászgatott,

s ím ráakadt ott

kilenc hegyi szarvasra.
4.

Féltérdre dőlt,
húzta, hogy nyilazzon.
A legnagyobb szarvas

szóval így kiáltott:
Kedves jó atyókánk

minket ne nyilazz ám,
mert fölemelünk

sugár szarvainkra
és elcipelünk

téged hegyről hegyre,
tetőről tetőre,

szikláról sziklára,

míg szilánkká nem törsz.

<p>[4.] Felelt szóról szóra {Szóval felfelele} az ő édesatyjuk:</p> <p>Atyátok szerette édes fiacskáim, gyertek haza, rátok {gyertek} vár édesanyátok.</p> <p>Vár titeket vággyal, meggyújtott gyertyával, terített asztallal, kitöltött pohárral;</p> <p>sírdogál a házban, kelyhét tölti borral, házát tölti búval.</p> <p>Felelt szóról szóra szarvasok vezére:</p> <p>Édes jó atyácskánk, eredj haza szépen anyánk küszöbére, mert mi nem megyünk már,</p> <p>Ágas-bogas szarvunk nem fér be az ajtón, csak a hegytetőkön, a mi testünk nem tűr fonott-szövött inget,</p>	<p>[4.]² Az ő édes apjok</p> <p>Hozzájuk így szólott. És híva hívta, És őket hívó szóval hívta: „Édes szeretteim, Kedves gyermekeim, Gyertek, gyertek haza Gyertek vélem haza, Jó anyátok vár már! Jőjjetek ti vélem A jó anyátokhoz, A ti jó anyátok Várva vár magához. A fáklyák már égnek, Az asztal is készen, A serlegek töltve. Az asztalon serleg, Anyátok kesereg; – Serleg teli borral, Jó anyátok gonddal. A fáklyák már égnek, Az asztal is készen, A serlegek töltve...”</p> <p>A legnagyobb szarvas, – Legkedvesebbik fiú – Szóval felfelelvén Hozzá imígy szóla: „Kedves édes apánk, Te csak eredj haza A mi édes jó anyánkhoz! De mi nem megyünk! [5.]³ De mi nem megyünk: Mert a mi szarvunk Ajtón be nem térhet, Csak betér az völgyekbe; A mi karcsú testünk Gúnyában nem járhat,</p>	<p>5. Atyócikájuk most szóval így kiáltott: Kedves fiacskáim, gyertek haza, hajde, vár otthon anyácska, vályakozva-várva, terült asztalkával, meggyújtott fáklyákkal, tele poharakkal.</p> <p>6. A legnagyobb szarvas szóval így felelt: Kedves jó atyókánk, eredj haza már ma, vár otthon anyácska, mert ami szarvunk már nem tér be az ajtón, csak a havasok közt;</p>
---	---	--

2 A magyar szövegben nincs üres hely kihagyva, csak a német nyomtatott szövegben és a román kézírásos tisztázatban.

3 A magyar szövegben nincs üres hely kihagyva, csak a német nyomtatott szövegben és a román kézírásos tisztázatban.

csak leveles ágat,
a mi lábunk nem lép
tűzhely hamujába,
csak leveles ágra,
a mi ajkunk többé
nem iszik pohárból,
csak iszik forrásból.

Csak járhat az lombok közt;
Karcús lábunk nem lép
Tűzhely hamujába,
Csak puha avarba;
A mi szájunk többé
Nem iszik pohárból,
Csak hűvös forrásból.”

a mi lábunk immár
hamuba bé nem hág,
csak levél közé hág;
a mi ajkacskaínk
nem isznak pohárból
csak isznak forrásból.

III.

[6.]

Volt egy öreg apó.
Volt néki, volt néki
Kilenc szép szál fia.
Nem nevelte őket
Semmi mesterségre,
Csak erdőket járni,
Csak vadat vadászni.
És addig-addig
Vadászgattak, addig:
Szarvassá változtak
Ott a nagy erdőben.
És az ő szarvuk
Ajtón be nem térhet,
Csak betér az völgyekbe;
A karcús testük
Gunyában nem járhat,
Csak járhat az lombok közt;
A lábuk nem lép
Tűzhely hamujába,
Csak a puha avarba;
A szájuk többé
Nem iszik pohárból,
Csak **tiszta** forrásból.

Amikor Bartók a maga által összeállított kolindát tolmácsolta, akkor három lényeges módosítást hajtott végre. Ezek: a híd, a csodaszarvas, a tiszta forrás. Az eredeti román kolindában ugyanis szó sincs hídról, Bartók félrehallotta a román szöveget (punte helyett p'unde=pe unde= ahol), nyelvileg sem illett oda, de mivel a kolindákban minden lehetséges, barátja C. Brăiloiu, a legjobb román népzene-tudós sem vette észre a hibát, amiből erény lett. A híd érzékelteti azt, hogy a vadászfiúk másik világba léptek át. A híd freudista képzettársításokra is lehetőséget kínál, aztán az 1950–70-es években a bartóki hídra lépés a disszidálás szinonimája lett.

A csodaszarvas Bartók tudatos leleménye. Ezzel közel hozta művét a magyar képzeletvilághoz. Hiszen mint Ipolyi Arnold 1854-es *Magyar mythológiájában*, olvasható: „A turul *vezérlő tulajdonságához* hasonló különbnemű *isten küldött[e] vezérállatokról*, melyek által fontos vállalatok, mint *új hon keresés, városok, várak, határok megalapításakor* a nép egy

fensőbb isteni végzet kijelentését vélte észrevenni, gyakran emlékeznek meg hagyományaink.” Végül a román kolindákban szereplő forrást Bartók jelzővel látta el, és így a tiszta forrással a mi világunk fölé emelte az ő világát. Ebből a Bartók-kutatók nagy méltatlankodására úgy lett szállóige: „Csak tiszta forrásból!” (és – példa rá az internet – ásványvíz-reklám), hogy már eredetét sem tudják. Az értelmezése körüli vita viszont értelmiségi belügy, senki sem próbált belőle néphimnuszot csinálni, és senki sem próbálta saját mítoszelméletét vele illesztetni, és ha igen ellenállt és ellenáll a mű. Példa erre a három legjelentősebb magyarázat, Kerényi Károly, Székely János és részben Tallián Tibor magyarázata.

Kerényi Károlynak a szöveggel, a fordítások hűségével kapcsolatban voltak némi kétségei, úgy vélte, hogy a zeneköltő „lényegtelen bővítésekkel” fordította le, de – mint 1941 decemberében Gulyás Pálnak írta – „Bartók műve, a *Cantata profana*, amelynek ez a szövege, kétségtelenül a legnagyobb magyar szellemi alkotás Ady óta. Sem zenében, sem irodalomban, sem más művészetben nem mérkőzik vele semmi: Babits egész életműve sem.” Csak 1946-ban Svájcban fejtette ki véleményét, és rövid esszéje tojástánc. Cikkének hazai fordítása is az. Itthon azt természetesen le lehetett fordítani, hogy a művet ritkán lehetett hallani, és a műről is keveset, de még hozzávetőlegesen sem lehetett lefordítani egy ilyen kitélt: „Még ma sem biztos, hogy sokan vannak, akik a szabad országokban megértik értelmét.” Ehelyett ez áll, ahhoz az említett jellemzéshez kapcsolódva, hogy a műről keveset lehetett hallani: „Ez a kevés azonban – különösen az utóbbi években – éppen a mű értelmét illető valamiféle vallomás.” Azt pedig csak hozzávetőlegesen lehetett magyarul tolmácsolni, hogy a művet igazán az vallja magáénak, aki Bartókhoz hasonlóan emigrált. És megint kimaradt, hogy a művet gyakran kell hallgatni: „Mivel korunkban nincs ilyen hozzáfogható hitvallás a szabadság mellett.”

Kerényi Károly esszéje mély csalódást okoz azoknak, akik látványos mítosz-spekulációkat várnának. Annál is inkább, mert ő maga is értekezett a csodaszarvas mondánkról, és figyelmeztetett a régi egyiptomi, valamint a görög-római világszemlélet azon sajátosságára, hogy azt „bizonyos fogalmi elhatárolások teljes hiánya” jellemzi: „állat és ember egymásba folynak, a holttest életet folytat”. Esszéjében szó sincs mitológémákról. „Egy zene-mű értelmét kifejezetten csak zeneileg lehet kifejezni, semmi mást, csak zenei interpretációt tesz lehetővé” – írja Kerényi, ugyanakkor vallja: „Maga Bartók jogosít fel arra, hogy a *Cantata profana* szavakban kifejezhető értelméről beszéljünk.” Éspedig azáltal jogosított fel, hogy művének címet adott és szöveget írt hozzá. „A címből és a szövegből indul ki a mi magyarázatunk. De csak utalást tesz lehetővé, aminek egzisztenciális és ittlétünket illető jelentősége van és a kórus rendkívüli teljesítményét követeli meg.” Kerényi szerint a cím azt az ellentmondást foglalja magába, hogy a *cantata* vallásos ének, nem pedig világi, viszont a mű profán, evilági létezésünkről szól. „A *Cantata profana* maga mondja el értelmét, és mindig azonos módon.” A mű a profán civilizáció tagadása: „Ez nem a római egyház, az európai civilizáció egyik régi hordozója ellen irányul, hanem ez ellen a civilizáció ellen, abban az állapotában, amelyben a *Cantata profana* keletkezésekor leledzett. Utólag látjuk, hogy a civilizáció akkori állapotában nem tudott elég ellenállást tanúsítani azon erők ellenében, amelyek a második világháborút kirobbantották. Va-
jon Bartók próféta módjára előre látta, hogy mi következik? A művész Európa szellemi állapotát látta, és a tiszta és szabad lények állapotából a civilizáció által kínált állapotra azt mondta: »Nem!«.” Ez az ének „az exodus éneke” – hangsúlyozza Kerényi, és azt is, hogy nem programként hangzik fel, hanem „csak a szellemi elkülönülés és kivándorlás” önkifejezése, Bartók is csak kényszerből, „az elviselhetetlen események kényszere” miatt hagyta

el hazáját. Ez a tagadás hasonló ahhoz, ahogy Aiszkhülosznál Prometheusz nemet mond. És így ez a tagadás „önmagában a legmagasabb civilizációt jelenti, nem kevésbé, mint egy görög tragédia”. Bartók eredetiségét Kerényi azzal a közkeletű mondással jellemezte, hogy „a magyar népdalt »atomokra« bontotta és újra organikus egységbe ötvözte”. Ez „szellemi világtéremtés” és „új zenei realitás”, méghozzá „keleti alapokon”. Ezzel az okfejtéssel Kerényi megalapozta azt is, hogy a *Cantata* és általában a kor zenei világának a jellemzésére Dzsung-Dzi bölcséleti könyvéből idézzen annak jellemzésére, hogy egy korszak és zenéje jellege miként függnek össze, a zene miként fejezi ki a korszak jellegét. Például: „A nyughatatlan korszak zenéje mérges és izgatott, kormányzata visszás. Egy széteső állam zenéje érzelgős és bús, kormányzata veszélyeztetett.” Kerényi ezzel jellemezte az 1933 utáni évek erkölcsi állapotát és civilizációját – itt, Európa közepén, és esszéjét így zárta: „A teljes szabadság legmélyebb értelmét ezt már nem szó, hanem csak a zene fejezi ki.”

Kerényi Károly azonban hiába próbálta Thomas Mann maga mellé állítani. 1947. január 1-én a regényíró – akivel korábban *József és testvérei* ügyében levelezett – arról adott számot, hogy a démoniségbe merülő, az ördöggel szövetkező *Doktor Faustus* Leverkühnjének jajveszékélését úgy képzei el, mint szimfonikus kantátát, mint panaszt, mert „mihelyt a zene – a maga modern története elején – magát kifejezéssé emancipálta, *lamento* lett belőle és »Lasciatemi morire«.” Erre a „Hagyjatok meghalni” lamentóra is válaszként másfél év múlva Kerényi Károly megígérte a *Cantata profanáról* szóló cikkének megküldését, amelyben a bartóki művet „az áttörés vagy a kitörés problémájához, mint gyógyulást” vonta be az elemzésbe. Kerényi – mint ezt Balassa Péter hangsúlyozta – úgy érezte és fájlalta, hogy német barátja „elhagyta a mítosz-értelmezés archaikus, görög módját és a keresztény dualista interpretáció, ill. a reflexió útjára lépett”. Ezzel szemben: „A *Cantatában* tehát a természet nem mint a humanitás spekulatív-ideologikus ellentéte, a kultúra botránya jelenik meg, hanem a »dehumanizációs« beavatás átmenetén, hídján szükségképpen keresztülmenő emberi lény, az állattá, archaikus lényvé visszaváltozó, beavatási próbát szabadon kiállni kényszerülő »pythagoreusi« ember előfeltétele, belső természetének másik, sötétebbik, de rituálisan újjászülető aspektusa.” Kerényi azt a zenei felfogást tartotta pythagoreusi eredetűnek, amely – mint Bartók tette – a népi dallamokat atomokra bontotta és újra organikus egységbe ötvözte. És kimondatlanul is a keresztény kultúrát tette felelőssé a világháborús bűnökért. Thomas Mann viszont világosan megírta, hogy Blake-kel ért egyet, aki szerint „Aki a Természetben hisz, nem képes Istenben hinni, mert a természet az Ördögé.” Számára tehát – a náci természetkultusz után már – nem létezett „a vad természet – már említett – isteni tisztasága”. A Lévi-Strauss-féle panteisztikus világlátás is kizárt. Van, akinek a démoniségbe süllyedő világból inkább Serenus Zeitblom katolikus humanizmusa ígért kiutat. Igaz, alakjában van valami mesterkélt naivitás, megjelenítésében pedig némi ironia is. És a regény korábban üdvözölt szimbolikája ma már muzeális jellegűnek tűnik. Nem meggyőző, mégis hitelesnek hangzik Serenus véleménye: „...éppen a zene lett volna legbensőbb lényege szerint arra hivatott, hogy a képtelen mesterkéltésgből kivezessen a szabadba, a természet és az emberiség világába.” Nem sikerült. A problémát Székely János gondolta tovább.

Székely János leleménye a *Cantata* és az eredeti kolinda elválasztása. Ez utóbbi „népi szöveg: pedagógikus nemzedékdráma”, ezzel szemben „Bartók szövege: romantikus-utópisztikus mítosz”. A kolinda életigazságok elkerülhetetlen drámai küzdelme. A vadászat drámai véték. A mértéktelenül vadászó fiúk „szakmai torzulást szenvedtek, elvadultak,

elszarvasultak”. És ennek nyomán „ugyanaz történt velük, mint Araknéval, a görögöknél, csak hogy természetes úton, nem pedig isteni intézkedésre”. Arakné ugyanis szövésben felülmultha Athénét, mire az istennő bosszúból pókká változtatta. De vajon nem ragadta magával az analógiát fürkésző mitologizálás Székely Jánost? A szarvas ugyanis nem vadászik. Fel is teszi Székely János a kérdést, hogy miért szarvasokká változtak, amikor „természetbeli szerepük szerint sokkal inkább farkasokká – farkasfalkává – kellene változniuk”. De hogy nem ez történt, azt a vadásznak a vad iránti mindenkori szeretete is magyarázza. Most viszont a szarvas-sors büntetés „az archaikus életmódjukért”. A vétkes: az apa, aki csak vadászni tanította őket, és „tulajdon vétke száll vissza saját fejére, mint Ödipusznak vagy Kőműves Kelemennek”. A vétkek: az anakronizmus. Az egész történet „hibátlan drámai konstrukció”, mert: „mindenki jóhiszemű, mindenkinek igaza van, mindenki vesztes”. Az apa a fiai áldozata, a fiúk pedig az apa áldozatai. És úgy vélem, hogy a kolinda Székely János áldozata. Valóban vannak olyan változatok, amelyben a vadászfiúk a mértéktelen vadászatért részesültek az átváltozás büntetésében. Isten sújtott le rájuk. Csak hogy ez már ok-okozati gondolkodásra vall, a cselekmény racionalizálására. Bartók két kolindájában ilyesmiről szó sincs. Mindkettő olyan archaikus változat, amelyben az átváltozásra nincs magyarázat.

A bartóki szöveg „alaptémája – Székely János szerint – a romantikus ember. A romantika lényege a meghasonlottság, (az alany és a tárgy – irodalomtörténészek által általában dodonai módon – sokat emlegetett kínzó kettőssége). Az emberi lét eredendően romantikus, mert tudatos: az ember a természet meghasonlása. De saját élménnyé, problémává, eszmélkedés tárgyává, mindez csak a társadalmi lét során válik. A *Cantata* szövege azt a pillanatot választja tárgyául, amikor embervoltunk eredendő meghasonlottsága tudatosul, amikor az ember rádöbben: jobb lett volna állatnak maradnia. Folklor volta, mítosz volta, mese volta ezt az ábrándot lehetségesnek tételezi. Mai értelmezője viszont már csak az ember honvágyát látja benne, visszavágyódását valamely ember előtti, büntetlen, meghasonlásmentes, szabad állati létbe.” És ezzel megérkeztünk a székelyi tisztaság mítoszának világába, amelynek központi figurája Enkidu a Gilgames eposzból.

Székely János legkifinomultabb írástudóink jelese. *Cantata*-elemzése mély értelmű szellemi játék, és annak relativizálása, hiszen azzal ér véget, hogy „még mindig nem ismerjük a *Cantata profana* valódi értelmét – már ha lehet ilyen. Mondjuk inkább így: senki sem végezte el még Bartók művének pontos, mély fogalmi dekódolását (amihez az előbbieken éppen csak egy-két laikus szempontot kívántam adni). Aki ezt megtenné, értelmes dolgot cselekedne.” (Nem volt szép tőlem, hogy a *Cantata*-ról szóló könyvemben vörös farkoknak minősítettem. Szellemi bátorságra és bravúrra vall, ha valaki úgy tudja megkérdőjelezni saját eszme-futtatásának állításait, hogy talán éppen ezzel erősíti meg azok érvényét. És így int szerénységre.)

Tallian Tibor zenetudományi műveltségével magaslik ki a *Cantata*-magyarázatok sorából. Művének címe – *Cantata profana – az átmenet mítosza* – jelzi a tézist. Az átmenet lényege a beavatás, és pedig két szinten. Népi szinten a kolinda beavatási mítosz. Ez a román folklorisztika álláspontja, korábban ifjú vadászok nagykorúsítási szertartásaként értelmezték a fejleményeket, ma ifjú szerzetesek beavatásaként. Az átváltozás minőségi fordulat. A báránka-vita tanulsága azonban az, hogy sztrigojűző rítusról lehetett szó. A kolindát téli napfordulókor énekelték, és ez rendkívüli esemény. A napforduló (=solstitium) szó eredete: *sol stare* megáll a nap, tehát ketté hasad az ég, megnyílik a világ. De nemcsak karácsony, hanem a karácsonytól Vízkeresztig tartó időszak veszélyes, hi-

szen Krisztust csak ekkor keresztelték meg. 12 veszélyes napról van szó. A veszély abban rejlik, hogy visszatérnek a halottak. Európai jelenség. Poroszországban, Lettországon, Litvániában karácsonykor jönnek a vérfarkasok. És megindulhat ezen kívül még ama bizonyos vad vadászat (wilde Jagd) is, melynek során mindenféle emberek – élükön sírból előjövő a fekete lovaggal, mögötte az idő előtt elhaltak, vasárnap vadászó nemesek – és átlatok rohama indul meg a túlvilágról hatalmas lármával. A franciák fahasábot gyűjtöttek karácsony estéjén Jézus tiszteletére, amíg a karácsonyfa divatja véget nem vetett ennek a szokásnak, hogy a „fahasáb” a karácsonyi lakoma desszertje legyen. Erdélyben is élt a szokás, az égő fahasábra még szalmát is dobtak, a szalma többi részét pedig eltették, a koldók számára, hogy jól költsenek. De ez is figyelmeztet arra, hogy hajdan az emlékezésnél és az ünneplésnél fontosabb volt a félelem, a visszajáró lelkek, boszorkányok, démonok, elriasztására nagy tüzet raktak a kandallóba és gyertyákat, fáklyákat gyűjtöttek. Ugyanakkor megterítik az asztalt, hogy a visszatérőket megnyugtassák. Sok európai népnél meg is mondják, hogy az elhunyt családtagokat várják haza. Magyar nyelvterületen már vagy nem tudják, vagy nem mondják el a folkloristáknak, hogy szerintük valójában mi is történik. Viszont azért volt, ahol még – mint Taktaszádán – az 1950-60-es években a karácsonyi misén is megjelentek a szarvas boszorkányok, és a pap az oltári szentséget azért emeli fel, hogy az ostyatartó részén keresztül nézve felismerhesse őket. A Bartók-féle kolindák olyan vadászfiúkról szólnak, akik az erdőből nem tértek vissza. Az életben sok olyan vadászfiú lehetett, aki nyomtalanul eltűnt. Nyilván meghaltak, legalábbis az őket kibocsátó közösség számára. Fájdalmas esemény. „Az elválás a vad és a civilizált közösségekben – írja Malinowski – vagy például, a szakítás a szülő és a gyermek között személyes tragédia és szociológiai baleset.” A mi esetünkben kilenc fiú távozása a család túlélését veszélyezteti, és állandó félelem forrása. Igaz, az élők és a holtak között – Claude Lévi-Strauss valamiféle szerződéses viszony alakult ki, vagy legalábbis az ember által alakítható, áttekinthető, alakítható kapcsolat. Ennek jegyében a kolinda feladata a szülői fájdalom enyhítése és a félelem elhárítása.

Keszi Imre 1936-ban olyan kritikát írt, amely magyarázatot – a Cantata-kolindák sztingojtávoltartó vagy sztrigojsemlegesítő szerepéről – a zene felől közelítve hitelesíti: Az apa fiai elutasítása hallatára „leereszti fegyverét és szelíd, hívogató szókkal kérleli fiait, hogy térjenek haza, anyjukhoz, ki várja őket; »a fáklyák már égnek (az asztal is készen), a serlegek töltve...« Tiszta, édes, csábító kantiléna ez a baritonszóló, lefelé táguló lépéseiben csupa engedékenység, finom melizmáiban csupa férfias gyöngédség és szeretet. De a fiúk nem mehetnek haza. Az átváltozás teljes volt, a halál boldogságából nincs és nem is kívánatos a visszatérés: ...a mi szarvunk / ajtón be nem térhet, / csak betér az völgyekbe... / a mi szájunk többé / nem iszik pohárból, / csak hűvös forrásból.” Tallián szerint „Bartók a Cantata-szövegben felismerte azt a mitologikus magot, ami közös a tételes vallásokban s minden olyan társadalomelméletben, amelyek központi célja, hogy az embert egy magasabb rendű emberi élet lehetőségébe vetett hittel ruházzák föl; mégis ez a mag az archaikus szövegben oly titokzatosan, ősen, elmosódva volt jelen, hogy kielégíthette a modern művészi mitológiákkal szemben támasztott legfőbb igényt: egyszerre volt közösségi és rejtőzködően egyéni, sőt közösségellenes; egyszerre volt rituális-vallásos és profánul pogány, egyszerre kiábrándult és mély hittel, kultikus biztonsággal teli; egyszerre volt »vallás« és a vallás tagadása.”

Összegezve: Tallián Tibor – részben az 1970-es évek román folklorisztikai irodalma alapján – rekonstruál egy népi beavatási mítoszt, amely aztán értelmiségi szinten Bartók-

nál az átmenet mítoszává válik. Ez utóbbi lényege új transzcendens távlatok felismerése, mondhatnánk: megtisztulás. És végül a mű „formai szigora sugallja minden emberi hit közös lényegét: *credo quia absurdum*”.

Ennek a Tertullianus egyik megnyilatkozására visszavezethető szólásmondásnak két jelentése kristályosodott ki az idők folyamán. Az egyik: hiszek, mert ha nem, akkor a világ abszurd, tehát nem az abszurdban hiszek, és nem azért hiszek valamit, mert abszurd, és hiszek, még akkor is, ha abszurdnak tűnik. A másik: hiszek az abszurdban, ez az abszurdban való hit gnózis.

Kérdés: Hogyan viszonyul a *Cantata* és szerzője a gnózishoz? Annak a paradox helyzetnek lehetünk tanúi, annak, hogy a *Cantata profana* verbális háttere gnosztikus, míg maga Bartók nem volt az. A verbális hátteret a Vasárnapi Kör alkotja, tucatnyi fiatal, majd szinte mind világhírű tudós, akik vasárnaponként Balázs Béla lakásában gyűltek össze, és csevegtek. A Kör lelke Lukács György volt. Bartók ritkán járt oda, Ritoók Emma, az első magyar nő, aki igazi filozófus is volt, úgy emlékezett Bartókra, hogy „nagyon keveset beszélt, és kedvesen mosolygott a bizonyára értelmetlen megjegyzéseinken.” Tóth Árpád szerint ott „eszmék svábbogarai hemzseg[t]ek a metafizikai homokban és sötétségben”: : „Vég nélküli filozófémák, elvontságok és differenciálmányok. Lukácsot és Balázst még bevettem, mert tehetségesek, s régi hitem szerint a tehetségeseknek még marhaságokat is joguk van vitatni.” Kétségtelen, olykor Balázs Bélának dekódolni kellett azt, amit barátja mondott. „Gyuri – mármint Lukács György, írja róla naplójában Balázs Béla – vallásos világmépében külön princípiumot állít a rossznak”, és „a rossz princípiumából logikusan két *Istenhez* kellene eljutnunk.” Úgy miként a régi gnózisban, mely szerint a jó isten teremtette a tisztaságra vágyó lelket, a rossz isten pedig a bűnös testet. Ma már egyre aktuálisabb a gnózis jellegéről szóló beszéd, amelyben az egyik pólus a gnózis olyan eretnekségként való kezelése, amelynek modern formái a faszizmus és a kommunizmus, a másik pólus a gnózis humanitárius világmagyarázat, választ ad a kérdésre, hogy miért lehet a tökéletes teremtőnek tökéletlen műve. „A gnózis nem a rabszolgáknak való vallás, mint a kereszténység, hanem az urak vallása” – hangsúlyozza Umberto Eco, aki szerint Lukács „marxista terminusokkal írja le a gnosztikus szindrómát”, a rossz megtestesítője a burzsoázia, a jóé a proletariátus, ő a lélek és aztán a Párt lett a forma. A gnosztikus radikálisan át akarja alakítani a teremtett világot. Lukács György mintha valami gnosztikus kátéből mondta volna fel a leckét Lesznai Annának: „... az azonosság: a dolgok vágyódása saját teljesülésük után. Ha megváltódik a világ, azonos lesz Istennel, és meg is szűnik.” Lesznai visszaretent, és még inkább a folytatástól: „A megszűnés nem szörnyű, és a megváltás áldozatot követel”, és mindez: „Csekély ár a megváltásért.” Viszont Lesznai kérdésére: „Mi lesz a növényekkel és az állatokkal? Tudod, hogy én nem akarok nélkülük üdvözülni!”, a lukácsi válasz: „Még a kövek is üdvözülni fognak.” (A mélyen gnosztikus Cioran, aki 1936-ban Románia színeváltozásának fasizoid látomását öntötte papírra, bár az 1960-as években az utópistákra kente a transzfiguráció-kultuszt, úgy nyilatkozott, mint hajdan Lukács: „Irrítal a levegő. Változzék meg! A kő is. Az élővilág is, az emberrel együtt.”)

1919-ben ezek a Vasárnapi körös fiatalok a szükséges rosszat vallva a kommün egyik elitesoportjává váltak, és Bartók is vállalta a részvételt a zenei életet újjászervezni hivatott zenei direktóriumában. (Lukács később úgy nyilatkozott, hogy a kommünig nem volt Bartókkal „semmilyen kapcsolat”-a. Valójában 1918 májusában dedikálta a neki a Balázs Béláról szóló könyvét.) És feltehetően hatott Bartókra a Vasárnapi Kör mesekultusza. Amikor Lukács a meséről értekezett, úgy érezhetjük a *Cantata* világát jellemzi: „A mese újsága

[...] abszolút: megtalálásnak és nem kitalálásnak eredménye (vagy ami itt ezzel teljesen egyértelmű: ami soha és sehol se volt), ami azonban a mi egész valóságunkkal, mint valami radikálisan új áll szemben, aminek újsága – mert gyökere lényegében és nem helyzetében van – sohasem szűnhetik meg vagy tompulhat le.” A mese világára nem érvényesek „a mi valóságunk alapaxiómái”. Viszont „a mesét mindig csak nézzük, de sosem élünk benne”, mert: „megváltott világot ábrázol”. Jellege mágikus, és ezért benne „van valami, ami minden metafizikánál és vallásnál ősbibb, ami a világ mélyebb és ezért igazabb gyökerei felé nyúlik, mint amire vallás vagy metafizika képesek. Ennek a mélységnek kifejezésére nincsenek szavaink”, mert „minden szavunk, minden fogalmunk ennek a [mai] világnak megértésére született”. Viszont a mágiával „egy túlvilági hívás hallatszik”, és a mágikus valóság „indifferens” a mi világunk gondolkozási formáival szemben, „még az etikával, még a megváltás vágyával szemben is”. A mágia és a mese transzcendenciája különbözik a metafizika és a mítosz transzcendenciájától. „A mítoszban a mi valóságunk eredetének előttünk ismeretlen gyökereit látjuk magunk előtt”, a mese viszont allegória, „amelynek értelme nemcsak elveszett, de nem is lehet fel soha”. A mese válságos idők terméke, ezért „a meséknek a végtelensége befelé, a lélek világa felé mutat”. De „a mesehang [...] hívása a mesének, varázsige, amely azt felhossa addig rejtve maradt otthonából, varázsvessző, amelynek érintésére a föld alatt szunnyadt patakok kitörnek és életre ébrednek nálunk”. A modern mese születését is megmagyarázza Lukács György: „a mese ősi világai-ba csak bele kell iktatni ezeknek a nem-euklidészi lélekvalóságoknak valamely axiómáját – és egy új mesevilág jött létre: egyformán új a régi mesével és új a lélekvalósággal szemben”. A nem-euklidészi lélekvalóságok a modern ember lélekvalóságai – gondolom – az elidegenedés és leküzdésének igénye, útja és módja. Lukács eszménye a teljesség világa. Itt volt teljes az egyén integrációja a közösségbe. „Ezért nincs a boldog koroknak filozófiájuk, vagy, ami ugyanazt jelenti, e korok minden embere filozófus, valamennyi filozófia utópikus céljának birtokosa.” (Ezért emelhette Cioran a csobánt a burzsoá fölé.) Most viszont – hangsúlyozza Lukács – „minden nagy művészet az empiria üres és széteső voltának leleplezése és egy utópikus egység megteremtése”. Ezt teremtette meg számára a *Cantata*. Ebben talált ő is magára, akár Kerényi Károly, akinek mítosz-kultuszát 1948-ban megbélyegezte.

Lukács viszont egy másik hídon ment át, mint Kerényi, amikor 1918-ban odahagyta a gellérthegyi családi villát és beköltözött a Szovjet Házba, hogy örökre eljegyezze magát a kommunizmussal, és aztán reszkethessen, hogy netán levadásszák, mert szarvasfiú lett ő is csak olyan erdőben, ahol nem akadt tiszta forrás. Legfeljebb azzal vigasztalta magát, hogy a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus. És amikor Adorno azzal vádolta Bartókot, hogy a népzenehez való kötődése kompromisszum a jelennel, a folklórt instrumentalizáló politikával, ezzel szemben Lukács a lázadás mozzanatát emelte ki a magyar zeneszerző művészetében, amit Adorno a saját náci időkben szerzett tapasztalataival – a náciik ugyanis intézményes szinte üzték a maguk folklór-kultuszát – nem igazán értett meg, de azért kinyilatkoztatott, ahogy az ilyesmi bizonyos időkben és helyzetekben szokás. Ami a partikularizmust illeti, az Lukács szellemi szabadságát és külön útját jelöli. Lukács Adornóval szemben nemcsak Bartókot, hanem önmagát is védte, saját lázadását, amikor azt hangsúlyozta, hogy „abban az énekben, amelyekben a szarvasokká változott fiúk konokul megtagadják, hogy visszatérjenek apjukhoz és anyjukhoz az életbe, tehát a mai ember létezésének ebben az elutasításában egy igazabb *vox humana* csendül fel, mint a szülő vágyódó kiáltásában”. Lukács így saját lázadását legitimálta, és kimondatla-

nul is védte saját egykori mesekultuszát. Hiszen 1919-ben a közoktatásügyi népbiztosság, amelynek élén éppen ő állt, mesepályázatot írt ki, amelyben a fő követelmények: „Olyanok legyenek ezek az új mesék, hogy azokból nemcsak a gyermek, hanem mindenki kiérezhesse, hogy nemes emberi szív és igazi költői ihlet művei. Szóljanak ezek a mesék a szépről, a jóról, a hűségéről, a becsületről, a munkáról, az egész emberiséget egybefogó nagy szeretetről olyan formában és lebilincselő megírásban, mely minden tekintetben megüti a legkényesebb irodalmi mértéket.” *A Cantata profana* „megüti”, igaz, ha 1919-ben készült volna el, talán szerzője is megütötte volna a bokáját. És neki is meg kellett egy párszor ütnie, hogy ilyeneket mondjon: „Bartók számára a magyar muzsika nem előkelőbb és nem parasztibb, mint az egyiptomi muzsika és így tovább. Bartók számára, ha szabad ezt így mondani, a paraszti világ felújítása a fontos, abban az értelemben, ahogy Lenin egyszer azt mondta Tolsztojról, hogy ez előtt a gróf előtt soha nem volt még paraszt az orosz irodalomban. Ilyen értelemben még paraszt a muzsikában nem szerepelt, és ez Bartók lényege, nem az, hogy ez magyar paraszt vagy román paraszt vagy nem tudom, micso-da, hanem hogy paraszt. Az a szarvas, aki nem akar visszamenni az emberek közé. Itt szerintem óriási különbség van Bartók és Kodály között, és én nem vagyok hajlandó közös nevezőre hozni őket. Igaz, Kodály körül is kifejlődött egy mítosz, egy nem jogosulatlan mítosz, mert a régi, a kultúra előtti magyarság viszonya a parasztokhoz kétségkívül kifejeződik nála. Ezt én abszolúte nem vonom kétségbe. Csak azt vonom kétségbe, hogy e viszony nemzetközi és forradalmi vonatkozásai megvolnának Kodályban. Az ő parasztjai nem a *Cantata profana* parasztjai, a szarvasok, akik nem akarnak visszamenni, hanem olyan parasztok, akik szépen táncolnak, és képviselnek mindenféle ősrégi és tradicionális muzikalitást, anélkül hogy csak egy szavuk is volna a régi Magyarország ellen.” Ez rossz dichotómiákkal manipuláló demagógia. Az internacionalista proletárok előképei „a *Cantata profana* parasztjai”, akik egyébként nem parasztok, hanem vadászok.

Lukács György sajátosan magyar kozmopolitizmusával szemben Bartók 1934-ben világosan leszögezte egyik kiadatlan írásában: „Valódi és értékes művészet – legalábbis egyelőre – csak nemzeti művészetként képzelhető el.” A *Cantata* is – bár román szövegre kezdte Bartók a komponálást – nemzeti jellegű, igaz, az uralkodó nemzeti diskurzusok, propaganda ellenében az. A húszas évek végén Bartók valamiféle Psalmus hungaricust tervezett, de nem egyszerűen a magyarságot érő csapást akarta érzékeltetni, hanem a régi Hungaria, a soknemzetiségű Magyarország kulturális gazdagságát és az utódállamok marakodásának hiábavalóságát. Egy triptichont tervezett. Szabolcsi Bence magától Bartóktól hallotta, „hogy a Cantata Profanát, ezt a »legszemélyesebb hitvallását« egy nagy triptichon kezdő darabjának szánta: lehet, hogy követni fogja egy magyar s egy szlovák népköltészeti színbe készült hasonló mű, a dunavölgyi népek egységének jelképéül.” De csak a bevezetés szövegével készült el, amelyben „a teremtő Isten” kinyilatkoztatta: „Hiú vetekezés semmit sem bizonyít”, és ezért: „Ki szebbet teremt, elsőség is azé”. Az 1930-as években Európa önpusztítása újabb szakaszba lépett. Bartók lemondott nagy tervéről. Mindenki a maga módján próbálta túlélni a katasztrófát.

Lukács György úgy vallott, hogy amikor személyes kapcsolatban állt Bartókkal, „mivel azonban zenéhez való viszonyomat akkor nem voltam képes artikuláltan kifejezni, a lehető legtartózkodóbb voltam”, pedig Ady mellett ő volt „legjelentékenyebb kortársam”. Később, amikor Szabolcsi Bencének a zenéről beszélt – hangsúlyozva, hogy nem ért a zenéhez – olyasmit mondott ki, amit Kerényi Károly különböző kínai bölcsektől idézett, akik a zene és a korhangulat összefüggéseiről nyilatkoztak. És talán ez az egyik legszebb

vallomás Bartók művészetének jelentőségéről. „Látjátok – mondta Lukács a bartóki zenéről –, most újra érzem a felemelkedést, ami az imént elveszett ... Mert ígéret van ebben a zenében és nagy-nagy fiatalság, mintha előlről kezdődne minden, és mindent, ami elveszett, újra jóvá lehetne tenni...” (Bartóki gondolat. A Jacobsenért lelkesedő fiatal Bartók a dán író ateista regényében pedig azt is olvashatta, hogy ha eltűnik a túlvilági büntetéshez és jutalomhoz fűződő képzetünk, a menny és a pokol képzete, akkor „megnő a lelkiismeret”, és „semmi más megbocsátás nem lesz lehetséges, csak jóval jóvátenni azt, amit a rosszal vétettünk”. Ez pedig – jóval jóvátenni a rosszat – az unitárius vallás egyik parancsa, azé a vallásé, amelyre maga Bartók is áttért, hogy fiát abban nevelje.)

Bartók zenéje Lukács számára lehetővé tette, hogy elfelejtse a hazugságok általa is épített világát, amely rá is súlyos teherként nehezedett. Mintha nem felejtette volna el azt, amit Rousseau-nak a nyelv eredetéről szóló tanulmányában aláhúzott: „... a festészet közelebb áll a természethez, a zene az emberi művészethez. [...] A zenész nagy előnye, hogy olyan dolgokat is megörökíthet, amelyeket nem lehet hallani”, és: „Az álom, az éjszaka nyugalma, a magány és maga a csend maguk is zenei képekké válnak.”

Lukács viszont akkor tévedett, amikor Bartókot ateistának tartotta. Alighanem Claude Lévi-Strauss önvallomása állhat a legközelebb Bartók világszemléletéhez: „Nagyon mélyen érzem, hogy nincs áthidalhatatlan szakadék a gondolkodás és az élet között. Nincs ellenemre, ha Istennel valamiféle diffúz gondolkodást jelölünk, amelyet úgy képzelhetünk el, mintha az egész univerzumra kiterjedne, és minden fokon a legmagasabb lényektől a legalacsonyabbik, még a növényekig is megnyilvánulna. De a személyes Isten képzete mindig idegen volt számomra és minden valószínűség szerint mindvégig az is marad.” Ez egyfajta természetvallás. Nem véletlen, hogy Bartók Amerikában Spinoza iránt érdeklődött, aki általánossá tette a *natura naturans* fogalmát annak kijelentésével, hogy Isten a természetben kifejezi önmagát, Isten az egyetlen szubsztancia, amelynek két attribútuma van: a gondolkodás és a kiterjedés, az előző modusza az elme, az utóbbié a dolgok sokasága, minden Istenben van, és az ember Isten modusza. Isten – hangoztatta Spinoza – nem szeret minket, viszont nekünk szeretnünk kell őt. Tudjuk, ezt diktálja a teremtő és pusztító természet — amiről Bartók is beszélt. Ezt diktálja, az élet élni akarása. Az a láthatatlan erő, amelyben Rousseau – Bartók egyik nagy olvasmányában – Istent sejtette, a bennünk is lakozót. És a *Cantata* világában is élőt.

Nem kétséges, a *Cantata*-t a lázadás indulata fűti. Bartók alá is húzta Ady-kötetében: „*Apám, anyám, papok és bárdok, / Nem kelletek, nem kelletek.*” Amikor pedig Máté evangéliumát olvasta spanyolul, akkor kérdőjelet tett a következő részhez: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet bocsássak a földre; nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem hogy fegyvert. Mert azért jöttem, hogy meghasonlást támasszak az ember és az ő atyja, a leány és az ő anyja, a meny és az ő napa közt. És hogy az embernek ellensége legyen az ő házanépe.” (10. 34–36.) Mit jelenthetett a kérdőjel? Elutasítást? Megbotránkozást? Vagy gondolati folyamat kezdetét, amely Krisztus jelentőségének tisztázását célozta? Ez a Krisztus a lázadó Krisztus. Ez közel állhatott Bartókhhoz, és nemcsak Máté evangéliumát tanulmányozta, hanem – románul – Józsué könyvét is, amely éppen a honfoglalásról szól. A *Cantata* is. Dávid Ferenc, az unitárius felekezet hazai alapítója sem hirdetett mást, mint Új Jeruzsálemet, Isten országát. Bartóknak már nem voltak ilyen mesianisztikus vágyai, szerinte „a jó istenke már régóta levette a kezét a világról, különben nem úgy volna minden, ahogy van, hanem egészen másképp”. A szarvasok világa mégis mintha nem ebből a világból való volna, viszont a szarvasok új hazájáról szóló kórus val-

lomása evilági egyházi jellegű ének. A tiszta forrás pedig akár a Biblia is lehet, ha Bartóknak nem is, de feleségének, Pásztory Dittának, talán igen.

A *Cantata* jellemzésére az a leginkább érvényes, amit az *Új könyvem fedelére* című Ady-költeményben kék ceruzával jelölt: „Átok, zsoltár, panasz és ének.” A *Cantata profana* üzenete megfejthetetlen és mégis mindenkire szól. A szarvasfiúk éneke a szarvaslétről Bartók Béla válasza – egyébként szintén lázadó – apja egyik húsvéti cikkére. Ebben: „Egy gondolat, egy érzelm összhangba hozza ma az emberiség szívdobbanását. Feltámadás a hitben, szeretetben; feltámadás az élet csalódásaiból s kínszenvedéseiből — ezen közös remény tölti el ma az ünneplők millióinak keblét! Alleluja!” Ez a válasz nem egyszerűen tagadás. Apja – mint Szabad György kimutatta – nem volt olyan duhaj dzsentriskedő búsmagyar, mint egyesek képzelik, hanem a Kossuth nevével fémjelezhető magyar demokrácia híve. A *Cantata profana* „a profán” megváltás élményét kínálja, mert a „a feltámadás” fájdalmas elszakadás az apák világából, attól, amelyben megmondták, hogy mi a szent és a profán, elszakadás attól a világtól, amelytől apja is szenvedett. A *Cantata profanában* viszont a profánban is jelen van a szent: a teremtő természetnek megfelelő emberi lét. László Ferenc szerint Bartók *Harmadik zongoraversenyének* második tételével, az *Adagio religiosóval* búcsuzva „mondott zenei köszönetet Istennek”, meghozza „a gyermekkori tiszta istenhíthez való visszatérés jegyében”, mert „újból részesült a hit ajándékában”. Ez „a tiszta istenhit” egyben a gyermekkor áhítata, fogékonysága az iránt, amit jobb szó híján transzcendenciának nevezünk. Szent Ágoston szerint énekelni nem más, mint kétszer imádkozni. Bartók a maga módján énekelt, és imádkozott. Már a szarvasfiúk közös éneke és vallomása az új – mimetikus erőszakmentes – létről mintha már kifejezné azt, amit László Ferenc az *Adagio religiosóból* kihallott.

A MÍTOSZKÉPZÉS TRANZKULTURÁLIS MECHANIZMUSAI ÉS PARADIGMÁI

A modern mítoszképzés két egymással összefüggő fejezete arról a multikulturalizmusról szól, amely már azelőtt létezett, mielőtt a kifejezést divatba hozták volna. A két mű két egymástól sokban eltérő és sokban rokon kultúra szövetébe illeszkedik. Mások a folklór instrumentalizálásának és a folklórból való ihletmerítés módjai. *A báránykát* nálunk mindig is csak a romantizáló rácsodálkozással fogadták. A *Cantata profana* alapjául szolgáló kolindáknak pedig Romániában nem sikerült kultuszt teremteni. Brăiloiu egyik tanítványa, Ioan R. Nicola ugyan talált néhány hasonlót, és az 1960-as lelkesen is értekezett róluk, külön szólva arról, hogy sem Bartók előtt, sem utána nem figyeltek fel ezekre, holott az emberi szabadság nagy értékét juttatják kifejezésre. Szélesebb közönséghez szóló irodalmi lapnak viszont nem kellett ilyen tanulmány. Végül is két nagy probléma van jelen: a szabadság és a halál, a kommunizmusnak egyik sem kellett, a szabadság azért, mert szabadság, a halál pedig azért, mert gyilkos rendszer lévén, ölt és magát örökkévalónak hirdette.

Lehetne spekulálni azon, hogy mikor és miért kerül elő, vagy miért szorul háttérbe a szabadság gondolat, mikor és hogyan értelmezik a halált. Amit Kerényi kínai bölcsei mondtak korok és zenék jellegének összefüggéséről, ebben a vonatkozásban is érvényes lehet. Tanulságosabb a kulturális kölcsönhatásoknak a mechanizmusa és a dinamikája. A mioritikus diskurzus a másfélszázadon keresztül érvényesülő keleti-nyugati transzkulturalitás, vagy inkább kulturális munkamegosztás jellegzetes példája is lehet. Mintha valamiféle párbeszédnek lennének tanúi, és e párbeszéd deontológiájának jellege koron-

ként változik. A múlt század derekától napjainkig a francia-román transzkulturalitásnak négy jellegzetes paradigmatis formáját látjuk kirajzolódni, amelyek egymás után, de egymás mellett is hatnak.

1. Pozitív befogadás. A centrumban születnek a magas kultúra irányzatai, onnan indulnak újtukra, a periféria befogadja, és a nyugati folklórigényt próbálja kielégíteni. Másképpen fogalmazva, miután kimerültek Nyugat folklór-tartalékai, Keletről importált. Ugyanakkor a hamisítások határai is kelet felé terjeszkedtek. Skóciából indult az *Osszián* világhódító útjára, Franciaországban a Bretagne-i Villamarqué hamisított kelta énekeket. Prosper Mérimée már szerb balladákat gyártott, és okkal faggatta Alecsandrit balladáinak hitelességéről, aki viszont a román irodalmat bekapcsolta az európai áramába. A pozitív befogadás csúcsa Michelet lelkesedése. De a század utolsó harmadában a kölcsönös pozitív befogadás aztán az ellenkezőjébe fordult.

2. Negatív befogadás. A centrum az őt magát pusztító jelenségeket a periféria jelenségeiként jeleníti meg, tiszteli, aztán elpusztítja. Ennek a jelenségnek terméke: Dracula, a szifilisz és aztán az aids metaforikus figurája. Angol találmány, de előzménye a vámpíron szörnyülködő német brosúra-irodalom, aztán az egész Dracula-kultusz európai hódító útjára indul. Romániában idegenkedtek tőle, elutasították, majd felkarolták. Az 1980-as években tiltották, ma üzlet. Elmondhatjuk, a Dracula-kultusz *A bárányka*-kultuszának tagadása, ha ennek a balladának értelme éppen az, hogy vámpírtalanítsa a világot.

3. Negatív elutasítás. Ennek megnyilvánulásaként egyre erősebb összeférhetlenség jellemzi a polgári demokráciák felvilágosodáshoz és liberalizmushoz kapcsolódó kultúráját és a periféria nyugatellenes reakcióját. A periféria magától idegennek tekinti a centrumot, a periféria saját autark ideológia jegyében a partikularitásba húzódik, a partikularitások szolidaritását akarja az univerzalizmus ellen kialakítani, aztán a legerősebb partikularizmus tart igényt a világuralomra, addig-ameddig... A perifériák nyújtotta exotikum igénye persze még él Nyugaton, és él az autarkciák integrációjának, új hierarchiába rendezésének az igénye. Romániában a két világháború között a polgári demokrácia erői elhasználnak, egyre törekenyebb társadalmi, politikai bázissal és egyre gyengébb külpolitikai támogatással, Németország előretörése miatt. A román parasztdillnek varázsa van. Blaga szinte Michelet-hez hasonlóképpen önti formába a reintegráció mítoszát, amikor *A báránykáról* nyilatkozik.

Eugène Ionesco 1945-ben ki is fakadt: „Az embernek az az érzése, amikor Blagát, Eliadét stb., olvassa, hogy nálunk minden mindig így lesz: az egyetemestől elválasztó vad akarat, kérelmetlen gyűlölet Nyugattal szemben (és Kelettel is), új balkáni mitológia. Ennyi. Egy provincia, mely nem akar csatlakozni a nagy egységekhez.” A történelem útjai azonban kiszámíthatatlanok. A Blagát követő és részben az ő nyomán is tájékozódó fiatal nemzedékből már a transznacionális fasizmus írástudói lépnek elő: Eliade és Cioran. Vélük a második világháború után az ideologikus *Bárányka*-kultusz Nyugatra megy. Amit itthon zengedeznek *A báránykáról*, az komikus bégetésnek hat Eliade és Cioran megnyilatkozásai mellett. A két emigráns új és más paradigmát képvisel. Ez:

4. Pozitív elutasítás. A centrum a perifériáról jöttek centrum- pontosabban nyugatellenességét mint globális kultúrákritikát fogadja el. Gondoljunk Mircea Eliade és Cioran

munkásságára, annak páratlan népszerűségére. Kulturális transzhumálásnak vagyunk tanúi. A hidegháború elől a nyugati világ melegében éltették a maguk módján *A báránykát*. Mircea Eliade “in illo tempore” világa például nem ismer centrumot és perifériát. Itt mindenki egyformán közel van Istenhez, mert nincs is Isten, hiszen ez a világ teremtő és pusztító istenek, félistenek, emberfölötti emberek világa. A megváltás önmegváltó gnosztikus technika. A mai multikulturalizmus pedig felkarolja a gnóvizist is, és egyben ezt is relativizálja, ezzel semlegesíti azt a töltetet, ami a kommunizmus és a fasizmus formájában még robbant. Ugyanakkor Blaga mioritikus tere, honvágként tovább él a ma divatos – erdélyi zsidó származású – amerikai Andrei Codrescu regényvilágában. (Ez utóbbi értelmezésében az egyik pásztor erdélyi zsidó, aminek valóság alapja az, hogy bár az ő szülőhelyének, Nagyszebennek a vidékén zsidók nem foglalkoztak pásztorokodással, Máramarosban viszont igen.) A posztmodernitásban minden lehetséges: Mivel a Dracula-kultusz üzlet, sikerült megírni még Olaszországban (Marin Mincu a tettes) Dracula naplóját, jól megtűzdelte Mircea Eliade és Blaga bölcsességeivel, mert kilép az időből, bojkottálja azt, majd elhenceg barátainak, Cusanusnak és Ficinónak magával a valóságos énekkel, amelynek hőse megkísérli a transzcendens kalandot, és a kozmikus térbe kerül, és a naplóíró vajdától azt is megtudjuk, hogy a románoknak azért „nem volt idejük katedrálisokat építeni, mert a *Miorițát* alkották meg”

A mioritikus diskurzus kiteljesedése alapvetően két világháború közötti halálkultuszhoz kapcsolódik, és tudjuk, a halál esztétizálása borzalmas következményekkel szokott járni. Ma nem is illik a halálról beszélni. De a ballada igazában az *ars vivendí*ről szól. Akkor is, ha valaki – mint van rá példa – ráolvasásként mondogatja magának, ha beteg, és megnyugszik tőle. És akkor is, ha a romantika vonzásában elérzékenyül. Michelet és barátai, majd posztromantikus utódaik azt ismételték, amit a magát „extravagáns pásztor”-nak nevező Rousseau-nál olvastak: „A legtöbb ének régi dal, dallamuk nem izgató, de van bennük valami régi és gyöngéd, ami hosszan hat. A szavak egyszerűek, naivak, gyakran szomorúak, mégis tetszenek.” De az érzelmi ellágyulásnak véget vet a reflexió: „A természet mindent a lehető legjobban csinált, de mi mindent jobban akarunk, és mindent elrontunk.” Bartók, amikor a *Julie*ben ezt olvasta, kérdőjelet tett a lapszélre. Vajon a *Cantata profana* ezt a kérdőjelet kérdőjelezi meg?

A *Cantata profana* fölötta a paradigmáknak. Nem tudom, milyen mítosz. És nem is nagyon akarom tudni. Nincs mítoszelméletem, és nem is érzem a hiányát? A mítoszok élnek túl az elméleteket, és nem fordítva. És nem tudom, hogy azért, mert a mítoszok ellenállnak elméleteknek, vagy pedig azért, mert a mítoszmagyarázók nem állnak ellen saját koruk impulzusainak. A mítoszelmélettel a tudós a maga magánmitológiáját igazolja, főpapi szerepben tetszeleg. Műlékony szerep, mert műlékony idő terméke. Mircea Eliade a Vaszgárda mítoszában vonzásából soha nem került ki, kereszténysége gnoszticizáló pszeudokereszténység, mert az erőszakult soha nem utasította el, az üldözött legionáriusokat őskeresztényekké stilizálta át. Kerényi Károly pedig szinte nyíltan kereszténységellenes, amit magyarázhat az is, ahogy egykori hazájában az uralkodó „keresztény kurzus” antiszemizmussal kapcsolta össze a kereszténységet, egyben meghamisítva ezt. A folklórban saját politikai jelentéssel is bíró téziseik igazolását keresték. És tették ezt olyan korban, amelyben a legdurvább átmagyarázásoknak lehetünk tanúi. Otto Höfler 1934-ben a Wotan-kultusz megnyilvánulásaként mutatta be a vad vadászatot, és úgy értelmezte, mint titkos férfitársaságok társadalomtisztító munkáját, amelynek célja a társadalomellenes

elemek kiirtása. Így legitimálta a mítoszkatató az SA és az SS huliganizmusát, – az északi faj tisztaságának védelmében. De ezt még a náci fő ideológus, Rosenberg is nevelésének és bosszantónak találta, úgy hogy Himmler fogadta be a tudományt megbecstelenítő tudóst saját intézetébe, aki viszont a világháború után az özvegyen maradt Felix Ausztriában az átváltozási szertartásokról tisztes könyvet írt, (melyet Tallián Tibor kellő tisztelettel idéz). A 20. század kemény ideológiára visszatekintve elmondható, hogy akkor a folklór-kultuszt a fasizmus és a kommunizmus karolta fel, és olyan egyéni alkotók, akiknek művét a két ideológia instrumentalizálni tudta, ha nem, akkor kivetette magából őket, mert ezek – Kerényi Károly kifejezésével – „szigetemberek” voltak és maradtak. Bartók életművét is sokáig szelektív cenzúrának vetették alá. (Egyébként Adenauer kezdte, amikor kölni polgármesterként betiltotta *A csodálatos mandarint*). Bartók a szecesszióból kiemelkedve magasodott kora fölé. Dolgozatunk nagy alakjai: Lukács György, Balázs Béla, Cioran, Székely János, Thomas Mann, Kerényi Károly „csak” tanítják korukat és minket. Bartók átszellemit.

Vajon Bartók miért nem próbált mitologizálni? Nem akarta kételyeit az éppen aktuális elméletieskedés szintjére süllyeszteni, ezzel műve értékét szállítva le? Vagy megtalálta a szavakon túli bölcsességet? És közben tisztában lehetett azzal, hogy folklór, művészet, politika milyen veszélyes vegyület lehet. Inkább zenében fejezte ki magát. A zenét egyfajta beszédnek is tartotta. Bár a beszédet nem tartotta sokra; amikor 1936-ban riportot készítettek róla a feleségével, a végén ő is beleszólt: „Nem beszélni, muzsikálni!” A zene pedig olykor veszélyesebb lehet, mint a beszéd. Különös játéka a történelemnek, hogy Cziffra György – akinek korábban az ávosok szétverték az ujjait – 1956. október 22-én olyan sikert aratott a II. zongoraversennyel, hogy az érzelmi fűtöttség is hozzájárult a következő nappal kezdődő forradalom kirobbanásához, hogy egy kis világtörténelmet csinálva egész történelmével szembeforduljon „a történelem terrorjával”...

AMBRUS MISKOLCZY

FROM THE ROMANIAN LAMBKIN TO THE HUNGARIAN CANTATA PROFANA

Miorița (Lambkin) is one of the most well-known Romanian folk ballads. Its analyses are an integral part of Romanian intellectual history. The Hungarian text of Béla Bartók's Cantata Profana is a partial rephrase of two Romanian colindas (Christmas songs). The analysis of Cantata Profana is still in process. Present study surveys these views and positions the two works of art in these two highly different and still kindred cultures. The Romanian colinda was sometimes turned into an anthem, was published in the first place in school books and anthologies. Both fascism and communism also tried to use it for its purposes. Cantata Profana became the symbol of intellectual moral manner. Debates surrounding the two works are interrelated parts of modern mythologizing. They represent multiculturalism, which existed before the notion had become fashionable. In some current studies the colinda is considered to be the work of Vasile Alecsandri. Western and eastern cultural leaders would like to put them aside from national memory. In this paper the author proves that the colinda is in fact based on an authentic folk ballad. A similar song which was recorded among the Hungarian Csángós of Moldova in the 1840s undoubtedly originates from the Romanian folk ballad. The French intellectuals of the 1850s enthusiastically received colinda, since the story of the ballad well fits to Rousseau's narrative. His thoughts are not known any more and the Romanian national mythologizing does not accept the findings of Romanian folkloristics. On the basis of that the Christmas songs serving the basis of Cantata Profana cannot be attributed to initiation rituals, but songs preventing the coming back of dead souls. In understanding the message of the work of Bartók we have to take into consideration the interest in folk tales in the age, and the poems of the

most famous poet, Endre Ady, read by Bartók. Ady's most suitable words can be cited here: 'Curse, psalm, complaint and song'. For Károly Kerényi, who fled to Switzerland from the communists, Cantata Profana is the anthem of freedom. For the communist György Lukács, who almost persecuted Kerényi to leave the country, Cantata Profana is the greatest achievement of 20th century Hungarian culture.

BÁLINT LÁSZLÓ

AZ APÁTPLÉBÁNOS DEKONSPIRÁCIÓJA
MEGSZÓLALÓ LELKIISMERET

A manapság olyan sokat emlegetett hálózat az állambiztonsági szolgálattal szervezet-szerűen és titkosan együttműködő külső segítők összessége volt. A hálózati személyek – az 1950–60-as években az ügynökök, informátorok és rezidensek – pedig a hálózat tagjai. Az együttműködésnek az egyik kiemelten fontos ismérve a konspiráció, a titkosság volt. Ha ez a jelentős alapelv bármilyen okból sérült, a hálózati személy dekonspirálódott, a to-vábbiakban már az állambiztonsági szolgálat számára használhatatlanná vált. Ha ez a szigorú titkosságot ért sérelem a hálózati személy hibájából következett be, akkor az esetek többségében azt mondták, hogy az ügynök, vagy az informátor dekonspirált, árulóvá vált, elfecsegte, elárulta az állambiztonsági szervvel kialakított szervezetszerű titkos együttműködését. De előfordult, hogy a hálózati személy vértlen volt, más – pl. az állambiztonsági szolgálat – hibázott, mely esetben dekonspirálódásról beszéltek.

Mivel nagyon fontos volt a hálózati személyek konspirációs biztonsága, a foglalkozta-tó állambiztonsági szerv nagy gondot fordított ennek fenntartására és ezért az ügynököket és informátorokat folyamatosan ellenőrizték. Az összes akkoriban használatos operatív eszköz és módszer az esetleges dekonspiráció felfedése érdekében bevethető volt, ezek között a más hálózati személyek foglalkoztatása is. A bármilyen okból dekonspirálódott hálózati személyekkel a kapcsolatot az esetek döntő többségében megszakították, a szak-mai zsargon szerint őket a hálózatból kizárták.

Mátai Tóth József (Barbacs 1912. november 4.) orosházi apátplébánost 1955-ben az akkori államvédelmi szolgálat a hálózatba beszervezte. Sem a beszerzés tényével és kör-ülményeivel, sem az együttműködés mibenlétével kapcsolatos adatok nem maradtak fenn. Valamivel később keletkezett dokumentumok (Forrás: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára M–32406 számú dosszié) viszont egyértelműen arra utalnak, hogy a beszerzés pressziós alapon valósult meg, azaz kényszerítés, zsarolás történhetett. A for-radalmat megelőző időszakot, majd a megtorlás éveit figyelembe véve okkal feltételezhe-tő, hogy sem az államvédelmi szolgálat, sem a jogutód politikai nyomozó szervek nem túl sok hasznát vehették Mátai Tóth Józsefnek, már csak azért sem, mert sokkal inkább más jellegű ügyekkel, munkálatokkal voltak abban az időben elfoglalva.

Az egyházi vonalakon – így a Magyarországi Római Katolikus Egyház vonalán is – többnyire a forradalmat követő megtorlás befejeése után kezdték újra aktívabban végezni az operatív elhárító munkát. A sorsát ekkor már Mátai Tóth József sem kerülhette el. Tör-tént azonban akkor valami, ami ebben a tekintetben alapvető változtatást eredményezhe-tett volna. Az apátplébános útlevelet kapott és az akkori szabályozásnak megfelelően 30

napra kiutazhatott Svájcba. Amikor már túl volt a határon – ahogy akkoriban emlegették a „vasfüggönyön” – úgy döntött, hogy véget vet a politikai nyomozó szervek állandó zaklatásának úgy, hogy nem tér vissza Magyarországra, végleg Svájcban marad. Erről a szándékáról természetesen tájékoztatta a püspökét, Hamvas Endrét (Piszke 1880. február 27), akivel azonban a kint maradási szándéka okát csak burkoltan közölte, körülírta. Ez a levél sem maradt fenn, tartalmára csak az újabb levelekből lehet következtetni. Mátai Tóth József minden bizonnyal Rómába küldte Hamvas Endre püspöknek, aki akkoriban a II. Vatikáni Zsinaton, mint a Magyarországi Római Katolikus Egyház delegációjának vezetője vett részt. Egyébként igen sajnálatos tény, de ami tény, az tény, hogy a magyar püspöki delegáció és kísérőik közül Hamvas Endre azon kevesek – alig néhányak – egyike volt, akik nem tartoztak az állambiztonsági szolgálat hálózatába, akik nem voltak beszervezett emberek.

A püspöki válasz dátuma 1963. október 19, tartalma pedig a következő: *„Megkaptam svájci levelét. Úgy látom nagyon megszerette azt a szép országot Apát úr, hogy már – legalább egyelőre – haza sem kíván jönni. Én azonban csak azt tartom: » Hazádnak rendületlenül légy híve ó magyar! «. Amit Apát úr írt, hogy megokolja távolmaradását, az igazán nem ok. Nem olyan idők vannak most Magyarországon, hogy valaki papot bántana, pláne olyan okból, amiket elsorolni tetszett, és aminők máskor sem voltak okok, hogy bántódásunk legyen. Otthon, Magyarországon viszont nagy szükség van papokra, kivált olyanokra, mint Főtisztelendőség. Azért arra kérem, hogy készüljön szabadsága elteltével a visszatérésre. Az adventi munkában már részt vehet és karácsonykor örvendezhetik az otthon melegének.”*

A választ megkapva Mátai Tóth József apátplébános arra gondolt, hogy Hamvas Endre püspök nem értette meg döntésének, végleges külföldön maradásának – ahogy akkoriban mondták, disszidálásának – valódi okát. Ezért szinte azonnal, még 1963. október 25.-i dátummal egy újabb levelet írt a püspökének, benne immár részletes és kendőzetlen magyarázattal: *„Nagyméltóságú és Főtisztelendő Megyéspüspök Úr! Kegyelmes Atyám! Nagyon köszönöm szíves leiratát. Tudom, hogy szoros elfoglaltság mellett kegyeskedett írni, s ezért bocsánatát is kérem az alkalmatlankodásért. Én Isten akaratát akarom egészen követni. Számunkra az előljáró parancsában nyilatkozik meg elsősorban Isten akaratata. De talán nem fejeztem ki magam elég világosan, nem tártam fel egészen problémámat, hogy az előljárói szók a tények teljes ismeretében hangozhassanak el.*

Előzetesen szerényen, de férfias határozottsággal hangsúlyozom: nem vonz a Nyugat jóléte, szabadsága, szépsége. A mi otthoni körülményeink között is szívesen, és szívesen csak ott akarok és szeretnék dolgozni Istentől kapott hivatásom területén.

Azonban 1955 óta az államrendőrség, nevezetesen a politikai rendőrség kezei között vagyok. Ez azt jelenti, hogy kéthetente, vagy havonta meg kell jelennem egy kijelölt helyen, vagy ők jönnek hozzám, és ott megadják a feladatot, kikről, milyen szempontok alapján adjak információt legközelebb. Régebben ez Békés megyei viszonylatban ment, de úgy lát-szik, már jól be van hálózva a megye, és csak az orosházi járásból kívánnak információt leginkább. ...

Ez azt jelenti, hogy nekem segítséget kell nyújtanom papok elleni eljárásban, bár ez sokszor a kérdés tisztázásával jár, az eljárás megszüntetésével. Valahogy hivatásommal ellenkezőnek találom, és roppant megalázónak, idegfeszítőnek azt a tudatot, hogy szeretett Egyházunk elleni nyomásba engem is befogtak.

Ez a száraz tényállás. Ha ennek ismeretében is úgy dönt Excellenciád, hogy haza kell mennem, parancsát szó nélkül teljesítem. ... Bennem a tudatalatti vonz haza, de a lélek, a

szív, az ész nemet mond. Kegyeskedjék előadott problémámat megvizsgálni és a végső döntést ennek ismeretében megadni.”

Ebből a Mátai Tóth József által írt második levélből, amelyet az akkor már Rómában tartózkodó Hamvas Endre püspöknek írt, teljesen nyilvánvalóvá vált a „száraz tényállás”. Az 1955-ben beszerzett apátplébános a külföldre jutást próbálta meg felhasználni arra, hogy a hálózatból szabaduljon. A Svájcból Rómába küldött levélről meg sem fordult a fejében, hogy valaha a megzsarolói, a „fogva tartói”, a politikai nyomozó szervek birtokába jut. Pedig kb. bő félév elteltével oda jutott!

Az imént idézett levélből teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy Mátai Tóth József dekonspirálta az államvédelmi szolgálattal 1955-ben létrejött együttműködését, amely 1956 után folytatódott a jogutód politikai nyomozó szervezettel. A hálózati együttműködésnek tehát az egyik nagyon fontos eleme sérült, hiszen kívülálló, jelen esetben nem is akárki, hanem az egyházi előljáró, Hamvas Endre püspök szerzett tudomást arról, amit pedig nagyon-nagyon titkolni kellett volna. Mindebből pedig az is következett, hogy amennyiben a dekonspiráció kitudódik, Mátai Tóth József hálózati személy a politikai nyomozó szervek – nyilvánvalóan az egyházi vonalon működő belső elhárítás – számára áruháza, értéktelenné, használhatatlanná válik. A belső elhárítás azonban a levélváltások idején még semmit sem tudott. Várták, hogy a hálózati személy Svájcban visszatérjen. Mátai Tóth József pedig a svájci Unterägeriben a püspöki választ várta.

Hamvas Endre püspök gyors válasza – 1963. október 30.-i keltezéssel – hamarosan meg is érkezett. Ez a válasz rövid volt, tömör volt, ám mégis nagyon fontos körülményekről is árulkodik: *„Megkaptam október 25.-i sorait. Mégis azt kell mondanom, térjen haza és viselje a keresztet, amely annyi magyar papnak kiosztatott. Isten adni fog továbbra is bölcsességet és erőt ennek a keresztnek a viselésére.”*

A püspöki válaszból nagy valószínűséggel kitűnik, hogy Hamvas Endre nem először találta magát szembe ilyen helyzettel. Nagyon jól tudta, hogy van egy olyan sajátos „kereszt”, amely a kommunista diktatúrában „*annyi magyar papnak kiosztatott*”. S voltak ezek között olyanok, akik félelemből, vagy karriervágyból, de teljes odaadással cipelték a diktatúra erőszakszerve által rájuk rakott „keresztet”, míg mások, minden kétséget kizáróan a többség menekülni próbált, ahogy tudott. Vagy megtagadta az együttműködést, vállalva a következményeket, netán a feladatok végrehajtásának elmismásolása, burkolt szabotálása által alkalmatlanná tette magát a szervezetszerű titkos együttműködésre.

Mátai Tóth József a menekülést, a külföldön maradást próbálta választani. Hamvas Endre püspök azonban sikeresen lebeszélte erről, mert az apátplébánosról kiderült a dekonspirációja következtében, hogy valójában melyik oldalon áll. De közrejátszott ebben az is, hogy Hamvas Püspök számára is az Egyház számára is kedvezőbb volt egy olyan köreikbe beépített ember, akiről tudnak, akiben megbízhatnak, mint azok, akikről fogalmuk sincs. Ebben az időben ebbe az utóbbi körbe tartozott „Kerekes” fedőnevű ügynök – Pataky Kornél (Erzsébetfalva 1920. március 11), akkor a szeged-csanádi püspökség irodaigazgatója – akit 1958-ban szerveztek be a hálózatba. „Kerekes” fedőnevű ügynök hivatali beosztásából következően hozzáférhetett Hamvas Endre püspök leveleihez. Az előzőekben említett leveleket – a legelső kivételével, mert annak nyoma veszett – az ő 1964. június 11.-i jelentése nyomán ismerte meg a politikai nyomozó szervek belső elhárító részlege. Ekkor tudták meg, hogy Mátai Tóth József dekonspirálta a velük fenn álló kapcsolatát, s nem más, mint a püspöke előtt. A további fejleményekről dokumentumok nem maradtak fenn, de a körülményekből az következik, hogy Mátai Tóth Jó-

zsefet a hálózatból kizárták és az addigi orosházi apátplébános esperesből békéscsabai plébános lett.

MEGSZÓLALÓ LELKIISMERET

Udvardy József (Bácsalmás 1911) szeged-csanádi püspök volt 1969 és 1987 között. Nem túl sok idővel a szegedi hivatalba lépése után olyan ismeretek jutottak a tudomására, amelyekből okkal azt feltételezhetette, hogy a dolgozószobájában lehallgató készülék van elhelyezve.

Egy 1970. április 13.-i ügynöki jelentésből a BM Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Osztály III/III (belső elhárító) Alosztálya is tudomást szerzett Udvardy püspök feltételezéséről, gyanújáról. Az ilyen eseteket a korabeli szakmai zsargon a titkos technikai lehallgató eszköz dekonspirálódásaként említette. Ez nagyon nagy hibának számított, mert ettől kezdve az említett helyen telepített titkos lehallgatási módszertől számottevő értékes információ már nem volt várható.

Az időpontot figyelembe véve alaposan feltételezhető, hogy nem csak Udvardy József püspököt, hanem már az elődjét, talán elődjeit is lehallgatták az említett módszerrel, amelyet a magyar titkosszolgálati szakmában, ebben az időben 3/e rendszabályként emlegettek. Ezt csak akkor lehetne pontosan tudni, ha ismert lenne a lehallgató berendezés telepítésének időpontja.

A dekonspiráció a rendelkezésre álló adatok szerint két egymástól teljesen független vonalon és nem teljesen egyforma mértékben következett be.

Az egyik esetben Udvardy József püspököt valamikor az 1970-es év elején felkereste valaki, akinek a kilétét a politikai nyomozó szerveknek – a szegedi belső elhárítóknak – nem sikerült felderíteni, illetve azonosítani. Udvardy József püspök és az ismeretlen között lefolyt beszélgetésre nem a püspöki dolgozószobában került sor. A találkozásról utóbb a püspök gyanútlanul beszámolt a szegedi belső elhárítás „Kerekes” fedőnevű ügynökének¹. Erre sem a dolgozószobában, hanem az úgynevezett kis-szalonban került sor, hiszen a püspök a lehallgatással kapcsolatos gyanúja miatt az irodájában erről beszélni sem mert.

„Kerekes” fedőnevű ügynök szóbeli jelentése szerint a látogató elmondta a püspöknek, hogy van egy nő ismerőse, aki az egyetemen gyakran meg szokta látogatni az ott dolgozó barátnőjét. A barátnő munkahelye egy olyan egyetemi helyiségben van, amelyet csupán egy fal választ el a püspöki dolgozószobától. Egy pontosan meg nem határozott időpontban azonban a szokásos látogatás meghiúsult, mert a barátnő munkahelyül szolgáló helyiség ajtaja előtt egy férfi állt, aki nem engedte be. Hiába mondta az ajtónál álldogáló férfinak, hogy korábban bármikor bemehetett, ha látogatóba érkezett, most ez az érvelés sem hatott. A férfi nem engedte be és ennek okát sem mondta meg és az erre irányuló kérdésre csupán azt a választ adta, hogy az „államtitok”. A látogatóban felmerült annak a gyanúja, hogy esetleg valamilyen lehallgató berendezés beépítése folyhatott a püspöki iroda felé, azért nem mehetett be és ez lehetett az „államtitok”.²

1 „Kerekes” fedőnevű ügynök azonos Pataky Kornél (Erzsébetfalva 1920), a szeged-csanádi püspökség irodagazdátójával, akit 1958. január 29.-én szerveztek be a hálózatba, a belső elhárítás egyházi vonalára. (Forrás: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – ÁBTL – 2.2.2.)

2 Forrás: ÁBTL M-36278 számú dosszié.

A másik esetben Udvardy József ugyancsak „Kerekes” fedőnevű ügynököt tájékoztatta arról, hogy a „*telefonba valamilyen lehallgató készülék van belehelyezve, abba, amelyik fölvezet hozzá. ... Ez a könyvszekrény alatt van elhelyezve. Ezt állítólag a halála előtt egy olyan személy mondta el, aki a szerelésben részt vett, valamikor régen. Műszaki ember volt, meg is halt*”.³

Ez a „*műszaki ember*” elmondta egy papnak – a belső elhárítás feltételezése szerint Havass Géza (Budapest 1913) későbbi újszegedi plébánosnak –, hogy „*a telefonba lehallgató berendezés van betéve a püspök dolgozószobájában*”. Ez a „*műszaki ember*” röviddel a halála előtt mondta ezt el azzal, hogy „*csak akkor tud nyugodtan meghalni, ha ezt ő elmondja, mert ő ott volt, amikor szerelték*”.⁴

A „*műszaki ember*”, akinek halála előtt megszólalt a lelkiismerete, lehetett állambiztonsági operatív szaktiszt is, tehát hivatásos állományú, de lehetett megbízhatónak tartott, kellően leellenőrzött postai alkalmazott is, akit a lehallgató berendezés telepítésébe bevontak. Akkoriban a telefonközpontok, alközpontok, hálózatok, stb. kiépítése és működtetése a Magyar Posta kizárólagos hatáskörébe tartozott.

A BM Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Osztály belső elhárítása „*Kerekes*” fedőnevű ügynök 1970. április 13.-i szóbeli jelentéséből szerzett tudomást a püspöki dolgozószobába telepített lehallgató berendezés dekonspirációjáról. Az eset kapcsán készült jelentésben megállapították, hogy az ügynök szóbeli jelentése „*olyan tényadatokat tartalmaz a korábbi évek beépülési körülményeire, amelyek megfelelnek a valóságnak. Erről a püspök (Udvardy József – BL) valószínűleg ideérkezése után hamarosan tudomást szerezhetett*”.⁵ Ezért „*szükségessé válik a telefondobozhoz beépített 3/e rendszabály sürgős kiszérése, úgy, hogy annak jelenlegi állapota szerinti rekonstruálása biztosítva legyen*”.⁶

„*Kerekes*” fedőnevű ügynök szóbeli jelentésének írásba foglalója, a kiegészítő, értékelő és intézkedő részben történtek helytállóságának elismerője Molnár István (Hódmezővásárhely 1928)⁷ rendőr alezredes, osztályvezető-helyettes.

---

3 Forrás: uo.

4 Forrás: uo.

5 Forrás: uo.

6 Forrás: uo.

7 Molnár István az ÁVH-nál kezdte pályafutását, mint teljesen megbízható kommunista káder, hiszen az 1940-es évek második felében még civilként följelentett államellenes izgatás miatt egy római katolikus papot, akit ennek nyomán elítéltek és börtönbe zártak. Majdnem egész pályafutása alatt belső elhárító területen dolgozott, kezdetben operatív tisztként, majd vezetőként, végül a BM Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság Állambiztonsági Szerv vezetője lett, rendőr ezredesként.

DECONSPIRACY OF THE PARISH PRIEST

Non-professional helpers collaborating with the Hungarian state security secretly and in an organized form is nowadays frequently referred to as 'the network'. In the 1950-1960s agents, informants and residents were the professional members of the network. Their secret cooperation was based on conspiracy. The revealing of the identity of a member of the network meant deconspiracy, and such a person was not useful anymore for the network. If that happened by the fault of the member of the network, agent or informant, it was considered an act of betrayal and was called active deconspiracy. In case the member of the network was innocent and unveiling happened by the fault of somebody else, e.g. the secret service, it was called passive deconspiracy. József Máтай Tóth (born 4 November 1912, in Barbacs), parish priest of Orosháza, was recruited to the network in 1955. The bishop was unable to live with the thought of being an informant, and confessed it to his bishop. Owing to that, he became useless for the secret service.

CONSCIENCE STARTS SPEAKING

József Udvardy (born in Bácsalmás, 1911) was the bishop of the Diocese of Szeged-Csanád from 1969 to 1987. Shortly after he took his office, he realized that his study was monitored. The episcopal palace is next door to university offices. The bishop's attention was called by the researcher working in the neighbouring office. The researcher was expelled from his office for one day while the secret service deployed the listening apparatus.

MOLNÁR ANTAL – MIHALIK BÉLA VILMOS

A JÉZUS TÁRSASÁGA MAGYARORSZÁGI RENDTARTOMÁNYÁNAK LEVÉLTÁRA

A jezsuita rend (Jézus Társasága, *Societas Iesu*) már több mint 450 éves múltra tekint vissza Magyarországon. Az 1561. évi nagyszombati megtelepedést követően a Társaság a nagy nehézségek ellenére is látványos fejlődést ért el a három részre szakadt országban. A rend legnagyobb hatású magyar tagja, az esztergomi érsekké kinevezett Pázmány Péter (1570–1637) támogatásával nagyszombati kollégiumuk 1635-ben egyetemi rangra emelkedett. A török korszak végén, 1700-ban emellett már 9 kollégium, 13 rendház és 18 missziós állomás működött Magyarországon összesen 423 jezsuitával, akik a közös osztrák rendtartományhoz (*Provincia Austriae*) tartoztak. A jezsuiták 18. századi virágkora 1773-ban hirtelen ért véget, amikor XIV. Kelemen pápa az európai nagyhatalmak politikai nyomására feloszlatta a rendet. A feloszlatáskor Magyarország területén 36 gimnázium, 15 kollégium, 19 rendház és 10 missziós állomás működött, amelyekben 838 jezsuita tevékenykedett, emellett mintegy 70 magyar misszionárius dolgozott a dél-amerikai redukciókban. Bár a rend első korszaka ezzel véget ért, hatásuk a kora újkori magyarországi hitélet, kultúra, tudomány és oktatás területén felbecsülhetetlen.

A rend újjáalakulására 1814-ben került sor, ám Magyarországra való visszatérésük csak a 19. század közepén, 1853-ban történt meg, amikor Nagyszombatban megnyílt a noviciátus. Ezt követően 1854-ben Pozsonyban filozófiai tanulmányi házat létesítettek, majd 1858-ban Szatmáron egy konviktus, 1860-ban pedig Kalocsán a gimnázium és a konviktus vezetését vették át. 1871-től a rendtartomány hivatalos neve „Osztrák–Magyar Provincia” lett.

Az önálló magyar rendtartomány 1909-ben jött létre, amelyhez akkor két kollégium, egy noviciátus és három rendház tartozott, összesen 182 jezsuitával. Budapesten a jezsuiták 1886-ban települtek meg újra. 1912-ben létesítették a Horánszky utcai Kongregációs Otthont, amely a rend világi műveinek központja lett. Itt működtek a Bíró Ferenc SJ (1869–1939) által alapított A Szív és a Bangha Béla SJ (1880–1940) által szerkesztett Magyar Kultúra folyóiratok szerkesztőségei. 1922-ben Szarvas Miklós (1890–1965) a kínai misszióba indult, amelynek eredményeképpen 1936-tól a rendtartomány Tamingban saját missziós állomást tartott fenn. 1928-ban nyílt meg a budai Manréza, ahol a noviciátus mellett egy lelkigyakorlatos ház is helyet kapott.

1950-ben a jezsuiták működését is betiltotta a kommunista államhatalom, a 250 jezsuita közül 77-en közel 240 évet töltöttek börtönben. Mások (köztük a növendékek többsége) külföldre menekültek, ahol a missziókban és a külföldi magyarság lelkipásztori ellátásában dolgoztak. 1989-ben újból engedélyezték a jezsuita rend működését, ekkor visszatértek a jezsui-

íták a budapesti központ mellett a kispesti, hódmezővásárhelyi, szegedi rendházakba és templomokba. 1993-ban megnyitotta kapuit a miskolci Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium, az egykori budai Manréza helyett pedig Dobogókőn nyílt új lelkigyakorlatos központ.

A jezsuita rend föloszlatásával 1773-ban az osztrák rendtartomány és magyarországi intézményeinek levéltárai is szétszóródtak. A rend első korszakából megmaradt iratok ma elsősorban a Magyar Országos Levéltárban (Acta Jesuitica), az ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, a Pannonhalmi Bencés Főapátság Könyvtárában (Jesuitica, más néven Paintner-gyűjtemény) és a bécsi Österreichische Nationalbibliothek kézirattárában lelhetők fel. A magyar rendtartomány mai levéltárában csak kis számban találhatóak a rend első korszakából iratok, 1614-től. Ezek közül mindenképpen kiemelendő az ungvári Historia Domus és a trencsényi noviciátus 17–18. századi anyakönyve.

Az önálló magyar provincia levéltárát a történeti könyvtárral együtt 1934-ben alapították Gyenis András SJ vezetésével. Az alapját Szittyay Dénes SJ rendtörténeti anyaggyűjtése és Pompéry Aurél hagyatéka jelentette, Siska István SJ pedig a bécsi levéltárakban gyűjtött további iratmásolatokat. 1949-ben a veszélyes politikai helyzet miatt megsemmisítették a tartományi levéltár személyes vonatkozású iratait, majd a rend 1950. évi betiltása után a további levéltári anyag is nagyrészt megsemmisült vagy elkallódott. P. Gyenis érdeme, hogy számos iratot és régi könyvet megbízható híveknek átadott megőrzésre, amelyek egy része a rend újjászerveződése után visszakerült a levéltárba. Ugyancsak jelentősebb anyagot őriztek a Szent István bazilika pincéjében, illetve a kispesti Jézus Szíve templom padlásán. A megmaradt iratok összegyűjtése és rendezése 1991-ben kezdődött Lukács László SJ vezetésével. Molnár Antal még egyetemistaként került P. Lukács mellé a levéltárba 1991-ben, 1997-től 2011-ig ő volt a levéltár igazgatója, mellette a levéltár és könyvtár munkáját 2002-től Bikfalvi Géza segíti. 2011 szeptemberében a levéltár új vezetője Mihalik Béla Vilmos lett.

A jelenlegi levéltár túlnyomó részét a külföldön működő magyar provincia (1950–1989) iratanyaga, egyes rendházak 1950 előtti levéltárainak töredékei, valamint a 20. századi jezsuiták személyes hagyatékaik teszik ki. Közülük a rendi történészek (Szittyay Dénes SJ, Petrush Antal SJ és Holovics Flórián SJ) hagyatéka a rend 16–18. századi magyarországi történetének számos forrását tartalmazza másolatban. Jelentős még a bécsi Ungarisches Kirchensoziologisches Institut és igazgatója, András Imre SJ hagyatéka a külföldi (elsősorban ausztriai) magyarság hitéletére és a magyarországi római katolikus egyház 1989 előtti helyzetére vonatkozóan.

A személyi dokumentumokat jól kiegészíti a fotógyűjtemény, amely nem csak a rend tagjairól, hanem a rendházakról, rendi intézményekről készült értékes fényképsorozatot tartalmaz. Ennek feldolgozására és egy, a világhálóról is elérhető digitalizált adatbázis kialakítására terveink szerint a következő években kerül sor.

A levéltár anyagát a jezsuita rendtörténeti könyvtár egészíti ki, ennek és a többi jezsuita világi műhöz kapcsolódó kabinetkönyvtár egységes, világhálóról is elérhető katalógusa várhatóan 2014-ben fog elkészülni. A rendtörténeti könyvtár rendkívül értékes része a korábbi rendházak könyvtárainak állományából 1991 után visszkapott régi könyves állomány. Ennek felmérése, restaurálása az Országos Széchényi Könyvtár restaurátorműhelyével együttműködésben a következő években várható.

A rendi levéltár 1991. évi újjáalakulását követően az iratanyag először a Mária utcai rendház tetőterében került elhelyezésre. A Mária utcai és Horánszky utcai épületek fokozatosan kerültek vissza a jezsuita rend tulajdonába, a jogi helyzet rendezésével párhuzamosan megkezdődött az épületek felújítása. Ez a levéltár életében is számos nehézséget okozott, fő-

ként mivel az iratanyag raktári elhelyezése több, különálló részben történt: az állandó költözködés eredményeként 2010 elején az iratanyagot és a könyveket már öt helyiségben szét-szórva tárolták. A raktári elhelyezés kérdése 2010-ben oldódott meg, amikor a Horánszky utca 20. szám alatti épület alagsorában egy 100 m² alapterületű, kétosztatú raktárhelyiség kialakítására került sor. A levéltár hosszútávú, biztonságos és állományvédelmi szempontból is megnyugtató elhelyezésére így kerülhetett sor. Az állományvédelmi szempontból is megfelelő raktári körülmények kialakítását egy páraelszívó és egy páramérő készülék segíti 2011 őszétől.

Az iratanyag egységes elhelyezése lehetővé tette az 1991-ben megkezdődött, de utána hosszú évekre megrekedt rendezési munkálatok újraindítását: az itt közzétett fondjegyzék alapjául szolgáló végleges rendezést és katalogizálást Molnár Antal kezdte meg 2009 végén, és Mihalik Béla fejezte be 2012 januárjában. A mintegy 70 iratfolyóméternyi levéltári anyag szinte teljes egészében alapszinten rendezett, tárolása 2003-ban és 2011–2012-ben beszerzett savmentes levéltári dobozokban történik Dexion-Salgó polcrendszeren. Az alagsori raktárhelyiséggel egy épületszárnyban kapott helyet a levéltár irodája is, ahol a legfontosabb segédkönyvtári állomány is elhelyezésre került, itt történik a kutatók fogadása. A kutatószolgálatot Bikfalvi Géza látja el, a levéltár előzetes bejelentkezés után mindennap délelőtt látogatható.

A Horánszky és Mária utcai épületek felújításának lezárultával, a hosszútávon is biztonságos megőrzést segítő raktári helyiség és iroda kialakításával egy jól működő, rendezett és kutatható jezsuita rendi levéltár léte már nem csupán remény, hanem örömteli valóság.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Acta Jesuitica*. In: MAKSAY Ferenc: *A Magyar Kamara Archivuma*. Szerk.: BUZÁSI János. Budapest, 1992. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári leltárak 8.) 44–47.
- SZILAS László: *Quellen der ungarischen Kirchengeschichte aus ehemaligen Jesuitenarchiven*. In: Ungarn-Jahrbuch 4 (1972) 172–189.
- VELICS László: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából*. I–III. Budapest, 1912–1914.
- POLGÁR László: *Bibliographia de historia Societatis Iesu in regnis olim corona hungarica unitis (1560–1773)*. Roma, 1957.
- Monumenta antiquae Hungariae [1550–1600]. I–IV. Ed.: Ladislaus LUKÁCS SI. Roma, 1969–1987. (Monumenta historica Societatis Iesu 101, 112, 121, 131).
- Jezsuita okmánytár I/1–2*. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606. S. a. r.: BALÁZS Mihály. Szeged, 1995. (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 34).
- PETRUCH Antal SJ: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából 1853–1950*. I–III. Kecskemét, 1992–1994. (Anima Una könyvek 5–6).
- Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. [1551–1773]*. I–XI. Ed.: Ladislaus LUKÁCS SI. Roma, 1978–1995. (Monumenta historica Societatis Iesu 117, 125).
- LUKÁCS Ladislaus SI: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*. I–III. Romae, 1987–1988.
- BIKALVI Géza: *Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003*. Bp., 2007. (METEM-könyvek 53).

A Levéltár székhelye: 1085-Budapest, Horánszky utca 20.

Postacím: 1447 Budapest, Pf. 462

Tel: 0036-1-327-4059

Fax: 0036-1-327-4056

I. Általános előírások

1. § Jelen kutatási szabályzat a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény (Atv.), a közokiratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. LXVI. törvény (Ltv.), a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről szóló 10/2002. NKÖM rendelet (Lrd.) vonatkozó előírásai alapján, illetve más levéltárakra vonatkozó részeinek figyelembevételével, valamint Peter-Hans Kolvenbach SJ általános rendfőnöknek a nagyobb eljárókhhoz intézett 2003/26. számú körlevelének iránymutatása alapján készült, a Lrd. 44. § (4) bekezdésének felhatalmazása alapján.

II. A kutatás engedélyezése és korlátozása

2. § A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára a tartományfőnök engedélyével és a Ltv. 30. §-ának (1) bekezdése szerint bejegyzett **nyilvános magánlevéltár**. A levéltár iratai jogos igény esetén a levéltáros engedélyével, az 5. és 12. §-ban felsorolt korlátozások figyelembevételével ingyenesen kutathatók. Jogos igény akkor állhat fenn, ha az iratokat a kutató hivatalos, tudományos, pedagógiai, helytörténeti vagy családkutatási célra kívánja felhasználni. A kutatási engedélyt annak kiadója vonhatja vissza.

3. § A **kutatási engedély** kiadásakor a levéltáros nyilvántartásba veszi a kutató nevét, anyja nevét, születési helyét és idejét, lakcímét, telefonszámát, a személyazonosságát igazoló okmány számát, továbbá foglalkozását, és munkahelyének címét (vö. Ltv. 22. § (3) bekezdés).

4. § A kutatási engedély elnyerésekor a kutatónak vállalnia kell, hogy

- a) a kutatásra kapott levéltári anyag épségét biztosítja és rendjét megtartja;
- b) a levéltárban őrzött és publikációiban fölhasznált forrásokra a tudományos igényeknek megfelelően hivatkozik;
- c) a levéltárban őrzött források alapján készült közleményeinek egy példányát a megjelenést követő egy hónapon belül (papíron vagy digitális adathordozón) díjmentesen megküldi a levéltárnak;
- d) amennyiben a katolikus egyházjog vagy az Atv. szerinti személyiségi jogokat sértő adatokat hozna nyilvánosságra, viseli az ezzel kapcsolatos büntetőjogi és anyagi felelősséget. Mindezekről a kutatónak írásban kell nyilatkozatot tennie.

5. § Nem tartoznak a nyilvános magánlevéltár anyagába azok az iratok, amelyek élő személyre vonatkoznak, illetve bármilyen módon sérthetik az elhunyt személy jó hírét, így ezek nem is kutathatók. Az élő rendtagokra vonatkozó, valamint a 60 évnél fiatalabb iratanyagok a tartományfőnöki irattárban kerülnek elhelyezésre, melyek kizárólag a tartományfőnök előzetes írásbeli engedélye birtokában, az engedélyben rögzítettek betartásával kutathatók.

II. A kutatás módja

7. § A kutatás rendes helye a levéltár kutatószobája. A kutatószobában a kutató és a levéltáros számára is megfelelő világítási és higiéniai körülményeket kell biztosítani. A kutatószobában zajló kutatás rendjét a Lrd. 46. §-ban előírt kutatótermi szabályzat szabályozza.

8. § A kutatóhelynek a Lrd. 44. § (4) bekezdésében előírt és a kutatótermi szabályzatban meghatározott nyitvatartási idejét vagy annak változását nyilvánosá kell tenni.

9. § A levéltáros a kutatások áttekintése és ellenőrzése, valamint a statisztikai adatszolgáltatás pontossága érdekében kutatónaplót vezet (vö. Lrd. 49. §). A kutatónaplónak tartalmaznia kell

- a) a kutatási eset sorszámát;
- b) a kutatás dátumát;
- c) a kutató kutatási engedélyének számát;
- d) a kutató nevét;
- e) a kutatás tárgyát;
- f) a kutató számára kiadott másolatok számát.

10. § Ha a levéltári anyag fizikai állapota miatt nem bocsátható a kutató rendelkezésére, a levéltár a kutató költségén készített másolat készítésével teljesíti a kutató kérését, amennyiben a másolat készítése nem jár az eredeti levéltári anyag további megrongálódásának vagy megsemmisülésének veszélyével. Utóbbi esetben a levéltár a kutatási kérelmet megtagadhatja (vö. Ltv. 25. § (3) bekezdés).

III. Az iratanyag reprodukálása

11. § A kutatásra kiadott iratokról az 13. §-ban felsorolt korlátozások kivételével a kutató saját költségén reprodukciót (másolatot) készíthet (vö. Ltv. 22 § (1) bekezdés; Lrd. 44. § (2) bekezdés), maga azonban ilyet a levéltáros külön engedélye nélkül nem készíthet.

12. § A levéltár a Lrd. 44. § (3) bekezdése alapján megtagadhatja másolat készítését, amennyiben a reprodukciós eljárás vagy annak gyakorisága a levéltári anyag fizikai állapotát károsítja, épségben történő fennmaradását veszélyezteti.

13. § A reprodukálásért a levéltár a kutatótermi szabályzatban megszabott díjat szedhet.

Budapest, 2011. június 30.

Forrai Tamás Gergely SJ
tartományfőnök

A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya Levéltárának fondjegyzéke

A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya (=JTMR) levéltárának anyagát legnagyobb részt irattartó szekrényekben, polcokon mappákban vagy kötetes kéziratok formájában, illetve savmentes szabvány (12×32×46cm) dobozokban tároljuk. A dobozok (=d.) esetében azok számát, a szekrényekben vagy a polcokon tárolt dokumentációnál pedig a folyóméter (=fm) adjuk meg. Egy doboz átlagosan 0,12 fm iratanyagot tartalmaz. A

csillaggal jelölt tételekről a levéltárban gépiratos, darabszintű jegyzék áll rendelkezésre. A fondjegyzék a levéltár 2012. február 29-i rendezettségi állapotát tükrözi.

I.	1773 előtti kéziratok*	2 d.
II.	A JTMR iratai (1909–1950)	
II. 1.	A JTMR előljáróinak és tagjainak levelezése a római előljárókkal: xeroxmásolatok a jezsuita rend római levéltárának anyagából (Archivum Romanum Societatis Iesu, Prov. Hung.), 1909–1950	0,7 fm
II. 2.	Missziós propagandaanyag, 1930-as évek	2 d.
II. 3.	Vegyes iratok	1 d.
II. 4.	<i>Rendházakra vonatkozó iratok</i>	
II. 4. 1.	Budapest (rezidencia, kollégium, 1890–1950, 1990–)	2 d.
II. 4. 2.	Budapest – Zugliget (probációs és lelkigyakorlatos ház, 1928–1950)	1 d.
II. 4. 3.	Kalocsa (kollégium, 1860–1950)	5 d.
II. 4. 4.	Pécs (kollégium, 1912–1950)	3 d.
II. 4. 5.	Szeged* (kollégium, probációs ház, 1920–1950, 1991–)	47 ¹ +3 d.
II. 4. 6.	Nagykapornak (rezidencia, 1858/1865–1950)	1 k.
II. 4. 7.	Mezőkövesd (rezidencia, 1923–1950)	1 d.
II. 4. 8.	Hódmezővásárhely (rezidencia, 1936–1950, 1990–)	1 d.
II. 4. 9.	Kispest (rezidencia, 1939–1950, 1991–2009)	2 d. ²
II. 4. 10.	Szatmár (konviktus, 1858–1939)	1 k.
II. 5.	Kínai (támingi, majd tajvani) misszió (1922–1955–)	7 d.
II. 6.	Toronto (Szt. Imre novíciátus, 1985–1991)	1 k.
III.	A JTMR I. szekciójára vonatkozó dokumentumok (1950–1989)	
III. 1.	Personalia ³	1,2 fm
III. 2.	Vegyes dokumentumok	3 d.
IV.	A JTMR II. szekciójára vonatkozó dokumentumok (1950–1989)	
IV. 1.	A II. szekció tartományfőnökségének levéltára	4,8 fm
IV. 2.	A Szolgálat folyóirat szerkesztőségének levéltára	5,2 fm
IV. 3.	Ungarisches Kirchensoziologisches Institut (UKI – Wien)	20 d.

1 47 dobozból (120×245×380 mm) álló, vegyes, jórészt szegedi provenienciájú gyűjtemény, számos jezsuita szerzetesre vonatkozó dokumentummal (levelezés, jegyzetek).

2 Csak prédikációk az 1990-es évekből.

3 Ez az anyag túlnyomórészt az I. szekció tagjaira vonatkozó dokumentumokat tartalmaz, de találhatóak közöttük 1950 előtti, illetve a II. szekcióba tartozó rendtagokat illető iratok is.

IV. 3. 1.	UKI anyaggyűjtés	4 fm
IV. 4.	Leuveni Collegium Hungaricum	17 d.
IV. 5.	Vegyes dokumentumok	3 d.
V.	A JTMR 1990 utáni történetére vonatkozó dokumentumok	
V. 1.	Vegyes dokumentumok	3 d.
V. 2.	OCIPE – Jezsuita Európa Iroda	8 d.
VI.	A JTMR tagjainak hagyatékai	
	<i>1905–1950 között elhunyt tagok</i>	
VI. 1.	Rosty Kálmán (1832–1905)	0,25 d.
VI. 2.	Velics László (1852–1923)	0,33 d.
VI. 3.	Tomcsányi Lajos (1846–1926)	1 d.
VI. 4.	Bernhard Zsigmond (1880–1926)	0,25 d.
VI. 5.	Kostialik János (1853–1927)	0,33 d.
VI. 6.	Jablonkay Gábor (1874–1930)	1 d.
VI. 7.	Bíró Ferenc (1869–1938)	0,25 d.
VI. 8.	Bóta Ernő (1854–1939)	1 d.
VI. 9.	Bangha Béla (1880–1940)	1 d.
VI. 10.	Napholcz Pál (1901–1943)	1 d.
VI. 11.	Müller Lajos (1874–1945)	1 d.
VI. 12.	Hauer Ferenc (1874–1946)	1 d.
VI. 13.	Petz Ádám (1904–1947)	1 d.
VI. 14.	Rodenbücher István (1872–1948)	1 d.
	<i>1951–1970 között elhunyt tagok</i>	
VI. 15.	Vid József (1898–1952)	2 d.
VI. 16.	Somogyi Jenő (1879–1954)	0,25 d.
VI. 17.	Zborovszky Ferenc (1888–1955)	2 d.
VI. 18.	Révay Tibor (1874–1956)	1 d.
VI. 19.	Hunya Dániel (1900–1957)	4 d.
VI. 20.	Szittyay Dénes (1887–1957) rendtörténeti anyaggyűjtése*	6 d.
VI. 21.	Siska István (1896–1959)	1 d.
VI. 22.	Zsíros Ferenc (1879–1961)	2 d.
VI. 23.	Lenner József (1886–1962)	1 d.
VI. 24.	Kerling János (1871–1962)	1 d.
VI. 25.	Andor Viktor (1879–1963)	1 d.
VI. 26.	Jámbor László (1874–1963)	8 d.
VI. 27.	Szarvas Miklós (1890–1965)	4 d.

VI. 28.	Gyenis András (1901–1965)	1 d.
VI. 29.	Nagyfalussy Lajos (1879–1965)	3 d.
VI. 30.	Velics Miksa (1882–1968)	1 d.
VI. 31.	Baják Mihály (1890–1968)	0,33 d.
VI. 32.	Kerkai Jenő (1904–1970)	1 d.
	<i>1971–1980 között elhunyt tagok</i>	
VI. 33.	Orosz András (1917–1971)	0,33 d.
VI. 34.	Lipkay István (1912–1971)	1 d.
VI. 35.	Tímár Máté (1895–1971)	2 d.
VI. 36.	Keszeg Imre (1895–1972)	1 d.
VI. 37.	Csávossy Elemér (1883–1972)	3 d.
VI. 38.	Varga László (1901–1974)	1 d.
VI. 39.	Cserepes Péter (1912–1975)	1 d.
VI. 40.	Solymár János (1923–1976)	0,5 d.
VI. 41.	Tomka Ágoston (1892–1976)	1 d.
VI. 42.	Mogyoróssy Sándor (1903–1976)	0,33 d.
VI. 43.	Kollár Ferenc (1912–1978)	3 d.
VI. 43. 1.	Kollár Ferenc egyházzenei hagyatéka	3 d.
VI. 44.	Petruch Antal (1901–1978)	2 d.
VI. 44. 1.	Petruch Antal gépiratos forrásmásolatai*	3,5 fm
VI. 45.	Mócsy Imre (1907–1980)	2 d.
	<i>1981–1990 között elhunyt tagok</i>	
VI. 46.	Kiss László (1925–1982)	3 d.
VI. 47.	Kardas József (1895–1983)	1 d.
VI. 48.	Őry Miklós (1909–1984)	5 d.
VI. 48. 1.	Őry Miklós Pázmány-gyűjtése	3 d.
VI. 49.	Kerkai György (1906–1985)	1 d.
VI. 50.	Megyer József (1922–1986)	1 d.
VI. 51.	Polgár András (1900–1987)	4 d.
VI. 52.	Tüll Alajos (1894–1987)	1 d.
VI. 53.	Dombi József (1900–1988)	1 d.
VI. 54.	Holovics Flórián (1903–1988)	4 d.
VI. 54. 1.	Holovics Flórián történeti anyaggyűjtése*	0,3 fm
VI. 55.	Szedes Mihály (1910–1990)	1 d.
VI. 56.	Kozma György (1939–1990)	0,33 d.
	<i>1991–2000 között elhunyt tagok</i>	

VI. 57.	Balogh Sándor (1912–1991)	1 d.
VI. 58.	Fejér József (1913–1991)	1 d.
VI. 59.	Derecskei János (1892–1993)	1 d.
VI. 60.	Tamás János (1915–1993)	1 d.
VI. 61.	Rózsa Elemér (1919–1995)	1 d.
VI. 62.	Cser-Palkovics István (1908–1996)	1 d.
VI. 63.	Liptay (Soós) Károly (1908–1997)	1 d.
VI. 64.	Pesti József (1919–1997)	2 d.
VI. 65.	Fricsy Ádám (1914–1998)	1 d.
VI. 66.	Godó Mihály (1913–1998)	3 d.
VI. 67.	Gyulai Sándor (1923–1998)	0,33 d.
VI. 68.	Lukács László (1910–1998)	3 d.
VI. 68. 1.	Lukács László gépiratos forrásmásolatai	1,6 fm
VI. 69.	Orbán Miklós (1916–1999)	1 d.
VI. 70.	Békési István (1912–2000)	1 d.
	<i>2001–2010 között elhunyt tagok</i>	
VI. 71.	Fenyővári Antal (1915–2001)	0,5 d.
VI. 72.	Vác Jenő (1914–2003)	2 d.
VI. 73.	Morlin Imre (1917–2003)	9 d.
VI. 74.	Morel Gyula (1927–2003)	2 d.
VI. 75.	Hauser József (1920–2004)	1 d.
VI. 76.	Cser László (1914–2004)	5 d.
VI. 77.	Pálos Antal (1914–2005)	2 d.
VI. 78.	Bóday Jenő (1912–2006)	0,33 d.
VI. 79.	Matyasovich Henrik (1923–2006) szentekkel kapcsolatos anyaggyűjtése	5,44 fm
VI. 80.	Muzslay István (1923–2007)	1 d.
VI. 81.	Békefi Sándor (1921–2008)	1 d.
VI. 82.	Bálint József (1916–2009)	3 d.
VI. 83.	Ádám János (1927–2010)	1 d.
	<i>2011 után elhunyt tagok</i>	
VI. 84.	András Imre (1928–2011)	8 d.
VI. 85.	Szilas László (1927–2012)	13 d.
	<i>Élő tagok</i>	
VI. 86.	Miklósházy Attila (1921–)	1 d.
VI. 87.	Beöthy Tamás (1927–)	2 d.

VI. 88.	Nemesszeghy Ervin (1929–)	2 d.
VII.	Vegyes iratok, gyűjtemények	
VII. 1.	Rendtörténeti vonatkozású vegyes anyaggyűjtés	6 d.
VII. 2.	Vegyes, elsősorban lelkeségi témájú, nagyrészt ismeretlen szerzőjű kéziratok	8 d.
VII. 3.	Ereklyék, érmék, kitüntetések	2 d.
VII. 4.	Fényképgyűjtemény	20 d.
VII. 5.	Kardos Klára (1920–1984) hagyatéka	1 d.
VII. 6.	Pompéry Aurél (1868–1935) hagyatéka	1 d.
VII. 7.	KALOT (1990–)	1 d.

ANTAL MOLNÁR – BÉLA VILMOS MIHALIK

ARCHIVE OF THE HUNGARIAN PROVINCE OF THE SOCIETY OF JESUS

The Archive of the Hungarian Province of the Society of Jesus was founded in 1934 by P. András Gyenis SJ. Owing to the dissolution of the religious orders in Hungary in 1950, the collections of the Jesuit order were also dispersed. The archive was refunded in 1991 by P. László Lukács SJ. Nowadays the archive is open for research in the building of the renovated Jesuit monastery and spiritual centre in Budapest. Documents and data connected to the history of the order and to its members are collected and systematized by the Archive and Library of the Society of Jesus, which is also open for research. Besides, the writings of the members of the order and published academic studies on the history of the order can be found here. The archive preserves a small amount of material prior to the year 1773, the first period of the history of the order. Handwritten copies of the sources on the history of the order made by historian members of the order are of significant value. Major part of the archive consists of sources from the second half of the 20th century and of bequests by the members of the order.

P. SZILAS LÁSZLÓ SJ
(1927–2012)

2012. január 4-én, kéthónapos szenvedés után, 85 éves korában elhunyt P. Szilas László jezsuita szerzetes, történész, egyetemi tanár. Egy tudós halála bizonyos értelemben mindig egy tudománytörténeti korszak lezárását is jelenti, P. Szilas eltávozta azonban ennél jóval élesebb cezúrát jelent a jezsuita rendtörténet kutatásában. Halálával nemcsak egy ember munkássága vált immár a történelem részévé, hanem egy egész generáció, szinte azt mondhatnánk: iskola lett végérvényesen a múlté. P. Szilas volt ugyanis az utolsó képviselője annak a római magyar jezsuita emigrációnak, amely aktív szerzetesi életének legnagyobb részét a jezsuita rendtörténet kutatásának szentelte. Ez a munkaközösség, a híres Via dei Penintenzieri 20. (Casa dei Scrittori, Írók Háza) magyar atyái olyan maradandó értékeket hoztak létre, amelyeket az elkövetkező kutatói nemzedékek sem nélkülözhetnek. P. Szilas Lászlóról, a magyar jezsuita rendtörténészek utolsó képviselőjéről való megemlékezésünk szükségképpen az egész generáció búcsúztatását is jelenti.

P. Szilas László 1927. szeptember 10-én született Felsőgallán, a mai Tatabányán, sváb eredetű iparoscsaládból, akik 1942-ben magyarosították nevüket Pörtl-ről Szilasra. A tatai piarista gimnázium diákjaként a korszak legnagyobb formátumú szónoka, a jezsuita Varga László egyik előadásának hatására döntött úgy, hogy jezsuita szerzetes lett. 1946-ban lépett be a rendbe, első fogadalmát két év múlva tette le, és ekkor kezdte meg filozófiai tanulmányait a rend szegedi kollégiumában. Az 1948-as esztendő a magyar történelem

egyik legváltásosabb fordulópontja volt: a kommunista hatalomátvétel bizonyos értelemben egy ezerszteszendős tradíció végét jelentette. Az egyházat és különösen a szerzetesrendeket fenyegető veszélyeket a püspökök és a rendi előljárók pontosan érzékelték, a leghatékonyabban ezúttal is a jezsuiták reagáltak a változásokra. A magyar tartományfőnök 1948 és 1950 között a rendi fiatalság nagyobb részét külföldre szöktette, ennek a kontingensnek a részeként jutott ki Ausztriába (egy vasúti kocsi alá bújva) 1949 márciusában P. Szilas is. Ekkor kezdődött hosszú kiképzése, amelynek céljait ekkor még egyértelműen a Magyarországra való gyors visszatérés és az ottani tanári állás kilátásai határozták meg. 1949 és 1952 között filozófiát tanult az észak-olaszországi Chieriben és Leuvenben, 1952–1953-ban Sankt Blasienben kollégiumi nevelőtanár, 1953–1958 között Münchenben történelem–földrajz szakos diplomát szerzett, majd 1958-tól 1962-ig teológiát hallgatott Frankfurtban. A harmadik próbaév (Drogen, Belgium) után 1963-tól két megszakítással 2000-ig a római Jezsuita Történeti Intézet (Institutum Historicum Societatis Iesu, IHSI) munkatársa volt. A két távollét közül az első a müncheni doktori tanulmányok két esztendeje (1964–1965), amelynek eredménye a Georg Stadtmüller vezetésével elkészített doktori értekezése lett (*Der Jesuit Alfonso Carillo in Siebenbürgen 1591–1599*. Roma 1966. /Bibliotheca Instituti Historici Societatis Iesu vol. XXVI/).¹ A római éveket másodszor 1974 és 1981 között szakította meg az innsbrucki jezsuita egyetem egyháztörténeti tanszékének professzorsága.

A majd negyedszázados római munka oroszlánrészét szerkesztői és adminisztratív feladatok tették ki. A munkamegosztás nem volt véletlen: az intézet magyar páterei mindannyian teljességgel rátekették az életüket a vállalt feladatra. P. Lukács László (1910–1998) a számos tanulmány mellett 25 kötetnyi vaskos forráskiadványt hagyott az utókorra; P. Polgár László (1920–2001) hatalmas bibliográfiai vállalkozása máig elsődleges munkaeszköze a világon minden, a jezsuita múlttal foglalkozó tudósoknak; P. Fejér József (1913–1991) egész életét a levéltár és a kutatók szolgálatában töltötte. P. Szilas elsősorban az intézet és a folyóirat egész embert kívánó működtetésében szolgálta a jezsuita történetírás ügyét. Első megbízatása Georg Schurhammer tanulmányainak sajtó alá rendezése volt. Doktorátusa után rögtön az Írók Háza vezetésében kapott feladatokat, a történeti intézet titkára és a folyóirat (Archivum Historicum Societatis Iesu, AHSI) segédszerkesztője lett. 1969–1973 és 1982–2000 között ő volt az AHSI főszerkesztője, 1993-tól 2000-ig az intézet igazgatója, amelynek két sorozatát (Bibliotheca Instituti Historici Societatis Iesu, Monumenta Historica Societatis Iesu) is ő szerkesztette, ebben a minőségében valamennyi, a múlt század utolsó harmadában működött, jezsuita történelemmel komolyan foglalkozó tudósok jó ismerőse, barátja lehetett.

A szerkesztés, a rendház és az intézet ügyeinek adminisztrációja egész embert kívánt, ennek ellenére P. Szilas nem mondott le a tudományos alkotómunkáról sem. Bár monográfiák vagy nagyszabású forráskiadások elkészítésére aktív időszakában nem maradt ideje, folyamatosan jelentek meg tanulmányai és recenziói, elsősorban az általa szerkesztett AHSI-ban. Habilitációs dolgozata az osztrák rendtartomány 1773. évi statisztikájáról máig alpműnek számít a kutatásban. Nagyon sok jezsuita vonatkozású szócikket készített különböző lexikonok számára (Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques, Diccionario histórico de la Compañía de Jesús biográfico-temático,

---

1 Magyarul is napvilágot látott: SZILAS László: *Alfonso Carillo jezsuita Erdélyben 1591–1599*. Budapest 2001. (METEM Könyvek 34.).

Magyar Művelődéstörténeti Lexikon). Ebből a munkájából nőtt ki az a munka, amely valószínűleg élete főművének fog számítani: egy magyar jezsuita életrajzi lexikon. Ez a terv már az 1990-es években is foglalkoztatta, de nagyobb erővel csak nyugdíjba vonulása után tudott vele foglalkozni. A Gondviselés kegyelme, hogy szinte haláláig folyamatosan dolgozhatott nagy munkáján, és szinte a teljes befejezésig eljutott. A kéziratot a magyar jezsuita rendtartomány munkatársai rendezik sajtó alá.²

Munkásságának, személyiségének három aspektusát kell még okvetlenül kiemelni. Az Írók Házának magyar páterei közül ő volt az egyetlen, aki egyetemen tanított. Mindig fontosnak tartotta, hogy tudását az utána következő generációknak átadja, nagy beleéléssel és összefogottan tudott beszélni a történeletről. Nyilván ezért küldték előljárói Innsbruckba, és emiatt lehetett 1989 és 2002 között a pápai Gergely Egyetem egyháztörténeti karának tanára. Kutatási területének megfelelően elsősorban Közép-Európa korai történelmét tanította, doktori növendékei is ilyen témákkal fordultak hozzá. A magyar egyháztörténetírás számára különösen is fontos körülmény, hogy az új generáció meghatározó paptörténészei közül szinte valamennyien a tanítványai voltak. A másik fontos tulajdonsága segítőkészsége, közvetlensége volt. Hagyatéka, levelezése ékes bizonyítéka annak, hány kutatónak segített a római évtizedek alatt, különösen Magyarországról és német nyelvterületről keresték fel sokat tájékoztatásért, tanácsért. Végül papi egyéniségének nagyon fontos részét jelentette, hogy lehetőségeihez képest pasztorális téren is aktív volt: negyedszázadon keresztül minden nyarat egy bajorországi plébánián töltött, ahol a plébánost helyettesítette. A falu lakói nagyon megszerették, és számára is nagyon fontos volt ez a lelkipásztori tapasztalat.

Egy nekrológ a műfaj sajátosságai miatt kicsit mindig személyesebb, mint azt egy szakfolyóirat stílusa megkívánja. Nemcsak számomra, de egész generációm, vagy tágabban a magyarországi történészek számára is óriási kincset jelentett, hogy honfitársaink, a hatalmas anyagismerettel rendelkező és mindig segítőkész jezsuita páterek az Örök Városban dolgoznak, és az akadémikus kutatókat éppen úgy, mint az egyetemistákat, önzetlenül és nagyvonalúan segítik egy számunkra sok szempontból ismeretlen és rejtélyes univerzumban. Az Írók Háza rajtuk keresztül nagyon sok magyar történész számára római kutatásaik igazodási pontjává vált. Minden magyar atya halálával szegényebbek lettünk egy baráttal és biztos támasszal Rómában – most pedig, P. Szilas eltávoztával immár az egész intézmény, a „Római Magyar Iskola” is örökké a múlt részévé vált.

Requiescant in pace!

Molnár Antal

---

2 P. Szilas László munkásságának bibliográfiája a 80. születésnapjára kiadott emlékkönyvben megtalálható: *Historicus Societatis Iesu. Szilas László Emlékkönyv*. Szerk. MOLNÁR Antal – SZILÁGYI Csaba – ZOMBORI István. Budapest 2007. (METEM Könyvek 62.) 23–37.

SZUROMI SZABOLCS ANZELM

EGY NEMZETKÖZI SZINTŰ KÖZÉPKORI KÁNONJOGTÖRTÉNETI
KUTATÓCENTRUM KIALAKULÁSA*

Magyarországon régi hagyománya van a kánonjog művelésének,¹ melyre kiemelkedő példák Csernoch János,² Serédi Jusztinián,³ Bánk József⁴ püspökök. 1950. augusztus 30-ig (a római katolikus *Hittudományi Karnak a Budapesti Egyetemről* történt leválasztásáig) adott volt az intézményes keret a hazai kánonjogi tudományos fokozat megszerzésére is. A kelet-európai régióban ez a lehetőség a 90'-es évekig, Lublin kivételével megszűnt. Ez idő alatt az új egyházi jogszabályok, különösen az 1983-ban kihirdetett új Egyházi Törvénykönyv, lendületet adott a kánonjogi oktatásnak, mivel a számos új intézmény, valamint a hagyományos egyházi intézmények megújított szabályai, megfelelő számú egyházi végzettséggel rendelkező szakember képzését tették szükségessé.⁵ Ezt a helyzetet ismerte fel Erdő Péter, jelenlegi bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek, amikor szisztematikus módon előkészítette a budapesti *Kánonjogi Poszgraduális Intézet* megalapítását (melyre a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia kérésére, 1996. novem-

* A hatvanesztendősz Erdő Péter bíboros-érseknek ajánlva.

- 1 ERDŐ P.: *Huszadik századi magyar egyházjogászok az európai kölcsönhatások összefüggésében*. In: Magyarok Kelet és Nyugat metszéspontján, szerk. BEKE M. – BÁRDOS I. Esztergom, 1994. 365–378. P. ERDŐ P.: *Der Stand der kanonistischen Forschung in Ungarn*. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 80 (1994) 451–463. SZUROMI Sz.A.: *Az egyházi oktatás és kutatás a pesti egyetem szemináriumi rendszerének létrejöttétől*. In: Studia dedicata seminariis universitatis. Tanulmányok az egyetemi szemináriumokról (Bibliotheca Iuridica, Miscellanea 19), Budapest, 2006. 140–148. SZUROMI Sz.A.: *Magyar kánonjogi bio-bibliográfia*. In: <http://www.kjpi.ppke.hu/bio-bibliografia> (2008.² javított, bővített kiadás).
- 2 ERDŐ P.: *Csernoch János szerepe az 1917-es kodifikációban*. In: Szentjeink és nagyjaink Európa kereszténységéért (Miscellanea Ecclesiae Striginiensis I), szerk. BEKE M. Budapest, 2001. 199–203. ERDŐ P.: *Csernoch XI. János*. In: *Esztergomi érsek 1001–2003*, szerk. BEKE M. Budapest, 2003. 385–389.
- 3 J. BÁNK: *De Iustiniano Card. Serédi*. In: Monitor Ecclesiasticus 81 (1956) 463–481. J. BÁNK: *Kardinal Serédi der Kanonist*, in *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 44 (1958) 209–336. J. BÁNK: *Norme a Iustiniano Card. Serédi conscriptae de Fontibus CIC edendis*. In: Monitor Ecclesiasticus 83 (1958) 315–353. BÁNK J.: *Szerédi bíboros, mint jogtudós*. In: Vigilia 23 (1958) 87–92. BÁNK J.: *Szerédi, a kánonjogász*, in *Vigilia* 49 (1984) 808–816. ERDŐ P.: *Szerédi Jusztinián*. In: *Esztergomi érsek 1001–2003*, szerk. BEKE M. Budapest, 2003. 389–393.
- 4 ERDŐ P.: *Bánk József érsek-püspök emlékére*. In: Kánonjog 4 (2002) 73–77. SZUROMI Sz. A.: *Bánk József érsek-püspök kánonjogász munkája*. In: *Jogtörténeti szemle* 2 (2009) 58–60.
- 5 B. ESPOSITO: *Verso una riforma delle Facoltà di Diritto canonico ecclesiastiche? Pro e contro in vista di una prossima decisione*. In: Angelicum 79 (2002) 177–224. G. F. GHIRLANDA: *La riforma degli studi nelle facoltà di diritto canonico*. In: *Seminarium* XLIII (2003) 197–216.

ber 30-án, az Apostoli Szentszék Katolikus Nevelés Kongregációjának 975/96. sz. határozatával került sor), de egyúttal megkezdte egy kánonjogtörténeti kutatóhely alapjainak a lefektetését is 1995-ben. 1996-tól a Pázmány Péter Katolikus Egyetem újonnan létrehozott Kánonjogi Intézet „ad instar facultatis” lett az az intézményes keret, amelybe a kánonjogtörténeti forrás-, tudomány- és intézménytörténeti kutatások szervezeten belülről beilleszkelhettek.⁶

1. A KUTATÁSOK KEZDETE

Lékai László bíboros engedélyével, miután 1976-ban teológiai doktorátust szerzett Budapesten, 1977-ben kezdte meg kánonjogi szakirányú tanulmányait Erdő Péter Rómában, a *Pontificia Università Lateranense* Utriusque Iuris Fakultásán, Xavier Ochoa CMF kezei alatt. Lékai bíboros már idehaza felismerte a fiatal esztergomi egyházmegye pap érdeklődését és tehetségét a kánonjogi források kutatása terén, így külön felhívta a *Pontificia Ateneo S. Anselmo* professzorának, az évtizedek óta Rómában tartózkodó Zakar Ferenc Polikárp O.Cist.-nek a figyelmét arra, hogy Erdő Péternek megfelelő lehetőség nyíljon a vatikáni forrásanyagok használatába való bevezetésre. Ennek az eredményeként született meg 1980-ra a *L'Ufficio del Primate nella Canonistica da Graziano ad Ugucione da Pisa* témájában írt doktori disszertációja, amely 1986-ban látott nyomtatásban napvilágot.⁷ Az elért tudományos eredmény fontosságát és megbecsülését jól jelzi, hogy már doktori fokozatának megszerzési évében óraadó tanárnak kérték fel mind a *Pontificia Ateneo S. Anselmo*-n, mind a *Pontificia Università Gregoriana*-n. Utóbbi egyetemen 2002-ig, esztergom-budapesti érseki kinevezéséig folyamatosan vendégprofesszorként oktatott. Ennek a tevékenységnek a legfontosabb eredménye a számos különböző nyelven és periodikában megjelent tanulmányain túl, az egyházi tudománytörténetről írt latin, spanyol, olasz, majd német nyelvű kézikönyve.⁸

Magyarországra visszatérve, Erdő Péter már 1983-ban bekapcsolódott a Mezey László, majd Vizkelety András vezetésével folyó *Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae* munkálataiba, a kánonjogi kódextörédek vizsgálatának és leírásának végzésével⁹;

6 Vö. Sz. A. SZUROMI: *Il quindicesimo anniversario dell'Istituto di Diritto Canonico "ad instar facultatis" dell'Università Cattolica Pázmány Péter*. In: *Il quindicesimo anniversario dell'Istituto di Diritto Canonico "ad instar facultatis" dell'Università Cattolica Pázmány Péter*, a cura di Sz. A. SZUROMI, Budapest, 2011. 5–7.

7 P. ERDŐ: *L'Ufficio del Primate nella Canonistica da Graziano ad Ugucione da Pisa*, Roma, 1986; vö. recenzió Jean GAUDEMET tollából. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 74 (1988) 587–590.

8 P. ERDŐ: *Introductio in historiam scientiae canonicae. Praenotanda ad Codicem*, Roma, 1990. P. ERDŐ: *Introducción a la historia de la Ciencia Canónica* (Trad. al castellano de ALONSO, M. D. OSB y DUBROWSKY, S.) (Colección Facultad de Derecho Canónico 1), Buenos Aires, 1993. P. ERDŐ: *Storia della scienza del diritto canonico. Una introduzione*, Roma, 1999. P. ERDŐ: *Geschichte der Wissenschaft vom kanonischen Recht. Eine Einführung*, Hrsg. von L. MÜLLER (Kirchenrechtliche Bibliothek 4), Berlin, 2006.

9 *Fragmenta latina codicum* (*Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae I/1*), Budapest, 1983. *Fragmenta latina codicum in Bibliotheca Seminarii Cleri Hungariae Centralis* (*Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae I/2*), Budapest, 1988. *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Esztergom* (*Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae II*), Budapest, 1993. *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Győr* (*Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae III*), Budapest, 1998.

egyértelműen jelezve, hogy a hazai kánonjogtörténeti kutatások fejlesztését és annak szakmai háttérének megteremtését komoly célnak tekinti.¹⁰ Ekkor már a Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Akadémia Kánonjogi Tanszékének a vezetője, mely beosztásában közvetlen elődje Borovi József volt (1964 és 1988 között). Itt lehetősége nyílt arra, hogy kiválassza a hazai végzős teológus és jogászhallgatók közül azt a réteget, amelyre hosszútávon ráépíthetővé válhat egy majdani Intézet, és kutatási centrum. Ezzel párhuzamosan aktív résztvevőjévé vált – az ilyen irányú magyar kutatások mellett – a német, olasz, francia, és spanyol nyelvterület elsődlegesen középkori kánonjogtörténeti kutatási fórumainak, valamint alkalma nyílt a kaliforniai Berkeley-ben végzett kódexkutató-sokra is.¹¹ Mindennek intézményes keretet adott a *Consociatio Internationalis Studio Iuris Canonici Promovendo*-ban (Róma), a *Stephan Kuttner Institute of Medieval Canon Law*-ban (München), a *Winfried Schulz Associatio*-ban (Berlin), és a *Society of Medieval Canon Law*-ban betöltött tagsága, illetve rendszeres részvétele a négyévente megrendezésre kerülő *International Congress of Medieval Canon Law* ülésein.¹² Ezzel olyan széles ismeretségi körre és szakmai megbecsülésre tett szert, ami már csak a megfelelő infrastruktúra hazai kiépítését tette szükségessé, továbbá néhány kánonjogtörténettel tudományos szinten behatóan foglalkozni szándékozó személy felkészítését, ahhoz, hogy irányítása alatt egy tényleges és működőképes nemzetközi szintű kutatócentrum jöhessen létre Közép-Európában.

2. AZ INFRASTRUKTURÁLIS ÉS SZAKMAI HÁTTÉR MEGTEREMTÉSE

A kutatások háttéréhez mindenekelőtt *szakkönyvtárra és technikai berendezésekre* volt szükség, melyek beszerzése azonban komoly anyagi nehézséget jelentett még a 90-es évek közepén is. A könyvtári állomány törzsanyagát ekkor – a korábbi Kánonjogi Tanszék háború előtti, eléggé hiányosan megmaradt kötetein, a *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Florentinae-Venetii 1757-1798 (az új és kiegészített kiadás nélkül¹³), a *Patrologiae cursus completus. Series Latina* (Lutetiae Parisiorum 1844–1864), és a *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, Lutetiae Parisiorum (1857–1866) diplomatikai szövegkiadásokon, továbbá Erdő Péter saját könyvein túl – három alapvető forrásból származó irodalom tette ki. Elsődlegesen is a Gregoriana Egyetem az-

10 Pl. P. ERDŐ: *Codici manoscritti di diritto canonico e loro frammenti in Ungheria*. In: *Apollinaris* 61 (1988) 341–354. ERDŐ P.: Kánonjogi kódexek és töredékek Magyarországon. In: *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*, szerk. SZELESTEI NAGY L. Budapest, 1989. 51–61. ERDŐ P.: *A részleges egyházjog forrásszövegei a Magyarországon őrzött középkori kódexekben*. In: *Magyar Könyvszemle* 108 (1992) 301–312.

11 Vö. P. ERDŐ: *Die Glossen in der Handschrift MS 3 der Robbins Collection in Berkeley. Ein Beitrag zur Frage der wissenschaftlichen Bearbeitung des Partikularkirchenrechts im Mittelalter*. In: *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 164 (1995) 390–414.

12 The Seventh International Congress of Medieval Canon Law (Cambridge, 23–27 July 1984); The Ninth International Congress of Medieval Canon Law (Munich, 13–18 July 1992); The Tenth International Congress of Medieval Canon Law (Syracuse, 13–18 August 1996); The Eleventh International Congress of Medieval Canon Law (Catania, 30 July – 6 August 2000); The Twelfth International Congress of Medieval Canon Law (Washington D.C., 2–7 August 2004); Thirteenth International Congress of Medieval Canon Law (Esztergom, 3 August – 8 August 2008).

13 Vö. Ed. L. PETIT – J. M. MARTIN, Paris–Leipzig–Arnheim, I-LX. 1899–1927.

óta elhunyt professzorának, Urbano Navarrette Cortés SJ-nek (†2010) az ajándék kötetei, amelyek közé számos kánonjogi irodalomtörténeti ritkaságon túl, beletartozott a *Pontificia Università Gregoriana* doktori disszertációsorozata (visszamenőlegesen is!). Ezen túlmenően kiemelkedő, és mindmáig meghatározó jelentőséggel bíró volt a Carl Gerold Fürst professzortól kapott könyv és nagyszámú különyomat gyűjtemény, amelynek túlnyomó többsége a jogtörténet köréhez tartozik. Végül ezt egészítették – és egészítik – ki a Hittudományi Kar 1990-ben újtára indított nemzetközi szakmai folyóiratáért – azaz a *Folia Theologica*-ért –, majd pedig az 1998-ban megalapított *Folia Canonica* nemzetközi – nyugati és keleti – kánonjogi szakfolyóiratért érkező nemzetközi szakmai cserefolyóiratok, melyek nem pusztán gyors elismerésül szolgáltak a Magyarországon kiadott két folyóiratnak és a benne megjelenő idegen nyelvű tanulmányok színvonalának, hanem egyúttal naprakész folyóirat cikkeket tettek konzultálhatóvá a világ legfontosabb kutatóhelyein megszületett tudományos eredményekről Budapesten, a *Kánonjogi Különgyűjteményben*.¹⁴ Ez azonban még mindig nem tudta helyettesíteni egy ténylegesen szükséges, és minden tekintetben kielégítő, kánonjogi alapkönyvtár beszerzését, hiszen ezen a téren az állomány főképp, a már jelzett, 1950-ben megmaradt kötetekre támaszkodhatott, de hiányozott a kánonjogi irodalomtörténet különböző műfajainak klasszikus kézi-, segéd-, és kommentár irodalma, az egyes kánoni gyűjtemények szövegkiadásai, glossza-apparátussal ellátott formái. Ez a kérdés Kada Lajos érsek, akkori madridi nunciusként köszönhetően lett áthidalva, amikor jóvoltából a fentebb felsorolt teljes alapkönyvtár-állományt felölelő – beleértve a középkori kánonjogtudomány kiemelkedő klasszikusainak *summa*, *brocarda*, és *glossza*-irodalmát – mikro-fiche gyűjteményt kapott a Kánonjogi Tanszék.

Az eddig felsoroltak kezelésére, katalogizálására, feldolgozására, különösképpen pedig a mikro-fiche gyűjtemény használatára már komoly technikai háttérre volt szükség. Ez, a kánonjogtörténeti kutatócentrum kialakításában radikális fordulat, 1995-ben – Kada Lajos nagylelkű ajándékának elnyerésével egy időben – történt, a *Renovabis Alapítvány* támogatásával. A beszerzett legújabb típusú, nagyteljesítményű személyi számítógép, valamint az idehaza akkor egyedüli olyan mikro-fiche-olvasó, amely számítógépes rendszerhez volt köthető és lehetővé tette a digitalizált kép CD-re írását, akkor a legmodernebb technikát jelentette Európában. Mindez kiegészült az internet hálózat kialakításával és egy nagyteljesítményű gyorsnyomtató üzembe helyezésével. Mindennek köszönhetően megindulhatott az akkori körülmények között, a legkiemelkedőbb kánonjogtörténeti magyarországi kutató munka, amelynek helyszíne, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának a Budapest V. Papnövelde u. 7-alól a Budapest V. Veres Pálné u. 24-alá 1998-ban történő átköltözésével megváltozott, megteremtve ezzel a jóval korszerűbb és kényelmesebb kutatási környezetet – többek között – a kánonjogtörténeti tudományos munka számára is, jobb megvilágítással, önálló könyvtári – kutató és szemináriumi szobával, valamint nagysebességű internethálózattal.

---

14 Ezek közül a nemzetközi kánonjogtörténet területén a legjelentősebbek: *Archiv für katholisches Kirchenrecht*, (Innsbruck-) Mainz 1877kk; *Bulletin of Medieval Canon Law*, Berkeley, CA 1971kk; *Deutsche Archiv für Geschichte des Mittelalters*, Köln 1937kk; *Ius Canonicum*, Pamplona 1961kk; *Ius Ecclesiae*, Roma 1989kk; *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht*, Wien 1950kk (1999 óta *Österreichisches Archiv für Recht und Religion* címen); *Revue de droit canonique*, Strasbourg 1951kk; *Rivista internazionale di diritto comune*, Roma-Erice 1989kk; *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung*, Weimar 1911kk.

A kutatóhely felszereltsége beváltotta a hozzáfűzött reményeket, hiszen 1996-ban már széles, alapkutatáson nyugvó; teljesség igényére törekvő, nemzetközi és hazai naprakész forrás és irodalmat felhasználó szakdolgozat is benyújtásra kerülhetett a Kánonjogi Tanárszéken, amely önálló tanulmány formájában is gazdagíthatta a hazai 11-12. századi egyházi forrásokkal foglalkozó kutatásokat.¹⁵ Sőt, megrendezésre kerülhettek azok az első idegen nyelvű professzor-szemináriumok, amelyeken a *ius commune*-val foglalkozó szakma egy-egy kimagasló külföldi egyénisége tudta röviden vázolni saját tudományterületének és az azon belül alkalmazott aktuális módszereknek a sajátosságait (vö. pl. Manlio Bellomo, Carlos Larrainzar, Peter Landau) nemcsak a Kánonjogi Posztgraduális Intézet és a Hittudományi Kar professzorai számára, hanem a doktori fokozat elnyerésére készülők részére is. Hasonlóan fontossá vált a hazai kutatókkal való együttműködés (Körmeny Kinga, Solymosi László).¹⁶ Mindez lehetővé tette a kánonjogi szeminárium hallgatóinak bekapcsolódását a kánonjogtörténeti kutatások nemzetközi vérkeringésébe, majd pedig a külföldi nemzetközi konferenciákon való aktív részvételt és a személyes ismeretség megszerzését is. Megindult a különböző magyar és idegen nyelvű monográfiák, gyűjteményes kötetek és disszertációk kiadása, melyek elsődlegesen sorozatokban kaptak helyet (vö. *Utrumque Ius*, Città del Vaticano; *Collana di studi di diritto canonico ed ecclesiastico - Sezione canonistica*, Torino; *Forschungen zur Kirchenrechtswissenschaft*, Würzburg; *Studi Giuridici*, Città del Vaticano; *Adnotationes in Ius Canonicum*, Frankfurt am Main; *Aus Recht und Religion*, Berlin; *Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae*, Budapest). Kétségkívül, mindennek a pozitív fejlődésnek a vonalát jelezte az első középkori kánonjogtörténeti témából megírt PhD disszertáció 1999-ben történt megvédése, az akkorra már majdnem három éve működő Kánonjogi Posztgraduális Intézet keretei között. Ez kristálytisztán aláhúzta, hogy a kialakított kutatóhelyen lehetséges – külföldi tanulmányi utak nélkül is – teljesen önálló és nemzetközileg releváns, új tudományos eredmény elérése.¹⁷ Ezt támasztották alá a PhD fokozat tartalmáról akár külföldi idegen nyelvű,¹⁸ akár, a már említett *International Congress of Medieval Canon Law* keretében elhangzott ismertetések és azok nemzetközi visszhangja;¹⁹ továbbá az azt követő – és egyre bővülő – alapkutatások, melyekben jellemzővé vált a nemzetközi együttműködés.²⁰ Sőt, 2001-ben kiadásra került az első olyan, a budapesti kutatóhely lehetőségeit a külföldi alapkutatással és team-munkával ötvöző

15 SZUROMI Sz.A.: *Az első három Esztergomi Zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a XII. században*. In: Magyar könyvszemle 115 (1999) 377–409.

16 Vö. pl. *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/3), szerk. ERDŐ P. Budapest, 2002.

17 SZUROMI Sz. A.: *A püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi szabályok az Anselmi Collectio Canonumban* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae IV/1), Budapest, 2000.

18 Sz.A. SZUROMI: *Some Observations regarding the Sources of Collectio Anselmi Lucensis*. In: Rivista Internazionale di diritto comune 10 (1999) 335–340.

19 Sz.A. SZUROMI: *The Rules concerning Bishops in the 'Anselmi Collectio Canonum'*. In: Proceedings of the Eleventh International Congress of Medieval Canon Law. Catania, 30 July – 6 August 2000 (Monumenta Iuris Canonici, C/12), edd. M. BELLOMO – O. CONDORELLI, Città del Vaticano, 2006. 519–528.

20 Vö. Bibliotheca Apostolica Vaticana (Città del Vaticano); Pontificia Università della Santa Croce (Roma); Instituto de Derecho Europeo Clásico (Róma – Madrid); Universidad de Las Palmas de Gran Canaria; Stephan Kuttner Institute of Medieval Canon Law (München), stb.

külföldi publikáció Rómában, amely újszerű módszert alkalmazva, azonosítani tudta az egyik gregoriánus kánongyűjtemény ez idáig ismert legrégebbi szövegformáját a *Bibliotheca Apostolica Vaticana*-ban, bizonyítva a budapesti képzési és kutatási feltételek nemzetközi nivóját.²¹

A nemzetközi kapcsolatok intézményes bővülése és az egyre inkább gazdagodó kutatóhely – kutatócentrum nemzetközi elismertségének mutatója 2004-től kitolódott a nemzetközi szakma által gyakorolt figyelem és a ténylegesen is önálló, színvonalas műhelyként való elfogadás irányába.²² Ennek egyértelmű nyilvános deklarációját jelentette, amikor 2004-ben, a *The Catholic University of America* (Washington D.C.)-ben megtartott *XIth International Congress of Medieval Canon Law* zárásakor a következő világgongresszus rendezési jogát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézete kapta meg. Azonban erről tanúskodott a legkiválóbb kutatók budapesti előadói látogatása is (vö. José Miguel Viejo-Ximénez, Anne J. Duggan, Orazio Condorelli, Carlos Larrainzar, Peter Landau, Charles Donahue, Jr.), amely önálló konferenciasorozat keretében kapott helyet 2005 és 2006 között.²³ A 2008. évi Középkori Kánonjogtörténeti Világgongresszus keretében az Intézetet is megtekintő Kenneth Pennington, Martin Brett, Richard H. Helmholz, Anne Lefebvre-Teillard, Karl-Georg Schon, Bruce Brasington, Uta-Renate Blumenthal, Enrique De León, Titus Lenherr, Brigitte Basdevant-Gaudemet, James A. Brundage, Thomas Izbicki, és Norman Tanner professzorok (hogy csak a legismertebb személyiségeket említsük) jelenléte, különlegesen nagy elismerést jelentett az itt folyó munka megbecsülésében.

A középkori kánonjogtörténeti kutatócentrumban folyó munka egyértelműen specializálódott az elmúlt több mint másfél évtizedben, amely így három fő területre terjed ki: 1) a 9-12. századi kánonjogi gyűjtemények és forrásaik vizsgálatára, minél több eredeti szöveg tanút felhasználva a szövegkritikai, paleográfiai és kodikológiai elemzéshez²⁴; 2) a *ius commune* kutatásokra, amely a római jogi, a kánonjogi és a longobárd hűbérjogi forrásokon, illetve azoknak a városi jogokban történő alkalmazásán túl,²⁵ világviszonylatban is egyedülálló, interneten is elérhető digitalizált *ius commune* adatbázis létrehozását és bőví-

---

21 Sz.A. SZUROMI: *Some observations concernig whether or not BAV Vat. lat. 1361 is a text from the Collection of Anselm of Lucca*. In: *Ius Ecclesiae* 13 (2001) 693–715. Vö. Sz. A. SZUROMI: *Some observations on the developing of the different versions of the Collectio Canonum Anselmi Lucensis (A Comparative Analysisation of Bibliotheca Mediceo-Laurenziana S. Marco 499 with other manuscripts of Anselm's Collection)*. In: *Ius Ecclesiae* 14 (2002) 425–449.

22 Vö. Linda Fowler-Magerl következőket és mértékadó hivatkozásai a budapesti kutatócentrum által publikált új eredményekre, L. FOWLER-MAGERL: *Clavis Canonum. Selected Canon Law Collections Before 1140* (Monumenta Germaniae Historica, Hilfsmittel 21), Hannover, 2005.

23 *Medieval Canon Law Collections and European ius commune* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/8), ed. Sz. A. SZUROMI, Budapest, 2006.

24 Vö. pl. SZUROMI, Sz. A.: *Medieval canonical collections of the Norbertine Abbey of Weissenau in the Hermitage of St. Petersburg*. In: *Analecta Premonstratensia* 2011/1–4. 225–239.

25 Vö. pl. R. FERENCZY: *The ius commune in the European Law and the actual questions of the legal institutions of the legal personality*. In: *Medieval Canonical Sources and Collections up to the Decretum Gratiani* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/8), ed. Sz.A. SZUROMI, Budapest, 2006. 275–285. FERENCZY R. (recenzió): *Szuromi Sz. A., Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből. Források és intézmények* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/15), Budapest, 2011. In: *Kánonjog* 14 (2012) 137–139.

tését is magában foglalja; 3) a 14-18. századi kánonjogi tudománytörténet jelentős írott és nyomtatott kánonjogi segédkönyveinek vizsgálatára²⁶ és magyarországi elterjedtségére, valamint ugyanezen időszak Magyarországon kiadott kánonjogi segédkönyvek tartalmának és irodalmának elemzésére.²⁷ Mindehhez szorosan kötődik az eredeti exemplárok őrzési helyükön történő konzultációja, amely nagyon aktív nemzetközi tudományos munkát tesz szükségessé a kutatócentrumban tevékenykedők részéről, akik PhD vagy posztdoktori kutatómunkát végeznek. Ezzel párhuzamosan (2004-től) megerősödött az eredeti szövegek olvasásához és értelmezéséhez szükséges latin és a hozzákapcsolódó paleográfiai ismeretek elsajátításának intézményesen adott lehetősége is.

3. A KUTATÓHELY MODERN ÉS NAPRAKÉSZ KIÉPÍTÉSE

Az 1995-től lépésről-lépésről kiépülő kutatócentrum, amely rövid idő alatt mértékadó bázisává vált a kánonjogtörténeti kutatásoknak, rászorult – ahogy folyamatosan rászorult – a további fejlesztésre. Ez több szempontból is megtörtént az eltelt több mint másfél évtizedben. A kutatócentrum által jelenleg használt épület 1998-ban teljes egészében felújításra került, amelyet kiegészítettek az elmúlt öt év részleges felújításai, biztosítva ezzel az infrastrukturális háttér stabil, korszerű és a kutatási körülményeket megkönnyítő jellegét. Bekövetkezett az átállás egy nagy sebességű, saját fénykábeles internetes csatlakozásra a nyilvános csomagkapcsolt hálózathoz, a helyi hálózatban pedig a csatlakozás 100 Mb/s sebességre történő növelése. A kutatócentrum számára így lehetővé van téve a távjelenlét, nem pusztán a Pázmány Péter Katolikus Egyetem más karai irányában, hanem az esztergomi Szt. Adalbert Központ tekintetében is. Ez stratégiaileg fontos az esztergomi egyedülálló középkori kánonjogi kéziratos állomány feldolgozásában vállalt szerep számára. Ugyanígy ez biztosítja azoknak a továbbképzéseknek a technikai hátterét, amelyet a középkori kánonjogtörténeti kutatócentrum nemzetközi szinten szándékozik meghirdetni, felhasználva azt a sajátos kapcsolatrendszert, amely 1995 óta szisztematikus módon épült ki a világ legfontosabb középkori kánonjogtörténeti kutatóintézeteivel. Az info-kommunikációs fejlesztés kiemelkedő lépése volt 2009-ben a kutatási centrum teljes informatikai eszközparkjának pályázati forrásból történt lecserélése és kibővítése, amely a jelenlegi formában újra elérte a világviszonylatban legfejlettebb és legfelszereltebb kutatóhelyi szintet a középkori kéziratok, ill. ősnymotványok elemzése és digitális feldolgozása terén, beleértve a régebbi típusú információhordozókon rögzített anyag magas minőségű újradigitalizált megmentését. Ennek 2013-évéig további modernizációja is folyamatban van. A kutatócentrum pótolhatatlan értéket képviselő adatbázisa mára világviszonylatban is az egyik legkiemelkedőbb és egyedülállóan gazdag gyűjtemény, köszönhetően leginkább a *Stephan Kuttner Institute*, az *Instituto de Derecho Europeo Clásico*, és az *Universidad La Laguna* önzetlen felajánlásának, valamint a megkezdett esztergomi adatfeldolgozásnak. Az őrzött anyagnak a kutatók számára történő internetes-hozzáférhetővé tételére,

26 Vö. pl. ERDŐ P.: *Az íjászok és hajtógép-kezelők büntetése. Adalékok a kánonjogi esetmegoldás módszeréhez a kései középkorban*. In: Magyar Sion. Új folyam 2/44 (2008) 23–58. ERDŐ P.: *A bűn és a bűncselekmény. Két alapvető fogalom viszonya az egyházi jog tükrében*. I. rész. In: Kánonjog 12 (2010) 17–32.

27 ERDŐ P.: *Hostiensis Lecturájának és Káldi György bibliafordításának esztergomi kézirat-töredékei*. In: Magyar Sion. Új folyam 2/44 (2008) 104–110.

a digitális feldolgozás folyamatával párhuzamosan kerül sor, a felajánló külföldi intézményekkel együttműködve, az Intézet honlapjához kapcsolva.

A technikai eszközök fejlesztése mellett folyamatos a kutatócentrum szakkönyvtári állománybővítése, amely a kutatási kör tekintetében a teljesség igényével történik 2003-tól, a rendelkezésre álló pénzeszközök ütemezhetőségének függvényében. Az állomány tovább gazdagodott Bánk József érsek-püspök hagyatékával; Erdő Péter bíboros, prímás által adományozott kötetekkel, valamint Kada Lajos érsek hagyatékának egy részével is. Miután megtörtént a meglévő könyvállomány felmérése, így megkezdődhetett a kutatáshoz elengedhetetlen régebbi – addig hiányzó vagy nem teljes – forrás és segédirodalom beszerzése, valamint a napvilágot látó legújabb forráskiadások, kézikönyvek, monográfiák, gyűjteményes kötetek és folyóiratok szisztematikus követése és megrendelése. A *Pontificia Università Gregoriana* fentebb már említett teljes disszertációsorozata mellett, 2006-tól a *Pontificia Università della Santa Croce* Kánonjogi Karának disszertációsorozata is adományként érkezik a könyvtárba, mely sorozatban szintén több kánonjogtörténeti dolgozat került kiadásra. A középkori kánonjogi kutatócentrum működéséhez elengedhetetlen szakkönyvek a Kánonjogi Különgyűjtemény önálló egységét képezik, melynek használatát tematikus katalógus segíti.

ÖSSZEGZÉS

A rövid összegzés kellő betekintést ad abba az intézményesülési folyamatba, amely eredetileg egyéni kutatásokra építve, lépésről-lépésre megteremtette a középkori kánonjogtörténeti kutatásoknak a hazai biztos keretét a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen belül. Ezt a középkori kánonjogtörténeti kutatócentrumot – köszönhetően az elmúlt több mint másfél évtized folyamatos magas szintű kutató és publikációs tevékenységének – mára a nemzetközi szakmai közélet is egyenrangú félként fogadja el, melynek a legjobb bizonyítéka a 2008-ban Magyarországon megrendezett *International Congress of Medieval Canon Law* (és annak a *Biblioteca Apostolica Vaticana* által a *Monumenta Iuris Canonici* sorozatban 2010-ben történt megjelenése²⁸), illetve a világviszonylatban leghíresebb, korábban létrehozott hasonló intézetekkel való aktív és szoros együttműködés. Mindez – amint említettük – hozzásegítette a budapesti centrumot, hogy jelenleg az egyik leggazdagabb digitalizált középkori kánonjogi forrás-, és annak feldolgozásához szükséges segédanyaggal rendelkezzen, kiegészülve a nemzetközi kutatások publikált naprakész eredményeit tartalmazó könyvtári háttérrel. A legutolsó, Torontóban megrendezett, *Fourteenth International Congress of Medieval Canon Law* keretében (2012. augusztus 5-11.) bemutatott új kutatási eredmények tükrében, méltán helyezi a nemzetközi szakma a vezető kutatóintézetek, azaz München, Berkeley (San Francisco, CA), La Laguna (Tenerife), és Toronto mellé a budapesti Középkori Kánonjogtörténeti Kutatócentrumot.

---

28 *Proceedings of the Thirteenth International Congress of Medieval Canon Law. Esztergom, 3 August – 8 August 2008* (Monumenta Iuris Canonici, C/14), edd. P. ERDŐ – Sz.A. SZUROMI, Città del Vaticano 2010.

FORMATION OF A RESEARCH CENTRE OF THE HISTORY OF MEDIEVAL CANON LAW

Present study provides insight into the institutionalisation process, which starting out from individual research projects created a safe institutional framework for scientific research dealing with Middle Age Canon Law at the Pázmány Péter Catholic University. As a result of top class research and publishing activity this research centre is internationally recognised nowadays. This also contributed to the *International Congress of Medieval Canon Law* being organised in Hungary in 2008. Its material was published by *Biblioteca Apostolica Vaticana* in the series *Monumenta Iuris Canonici* in 2010. Moreover, the research centre is in active cooperation with the most important institutes with similar profiles. Due to these developments the institute has one of the richest digitalised source and auxiliary material for research on Middle Age canon law. This is supplemented by a state-of-the-art library on the matter. In the light of the result presented at the *Fourteenth International Congress of Medieval Canon Law* (Toronto, 5-11 August 2012) the Research Centre of the History of Medieval Canon Law of Budapest can be placed among the leading international research centres of Munich, Berkeley (San Francisco, CA), La Laguna (Tenerife) and Toronto.

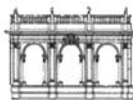

AMBASCIATA DELLA REPUBBLICA
DI UNGHERIA PRESSO LA SANTA SEDE

Istituto Balassi
Accademia d'Ungheria
in Roma

ISTITUTO STORICO FRAKNÓI

SONO LIETI DI INVITARE LA S.V.

ALLA PRESENTAZIONE DEL LIBRO

**"MINDSZENTY BÍBOROS KÖVETSÉGI LEVELEI
AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ELNÖKEIHEZ 1956-1971"
"LETTERS TO THE PRESIDENTS—CARDINAL MINDSZENTY
TO THE POLITICAL LEADERS OF THE UNITED STATES 1956-1971"**

A CURA DI P. ÁDÁM SOMORJAI OSB

IL 30 NOVEMBRE 2011 ORE 18.00

PRESSO L'ACCADEMIA D'UNGHERIA IN ROMA

(PALAZZO FALCONIERI, VIA GIULIA, 1)

Salone giallo

INTERVERRANNO:

Prof. P. Wojciech Giertych OP, Teologo della Casa Pontificia

Dott. András Fejérdy, Segretario scientifico dell'Accademia d'Ungheria in Roma

Mons. Dott. László Németh, Direttore della Fondazione di Santo Stefano

Prof. Tibor Zinner, storico del diritto

Dott. István Zombori, storico

WOJCIECH GIERTYCH OP

MINDSZENTY BÍBOROS

Köszönöm Magyarországi szentszéki nagykövetének meghívását a *Letters to the Presidents* könyvbemutatójára, és a felkérést, hogy Mindszenty alakjáról beszéljek. Kifejezetten kérték tőlem, hogy felszólalásom során a lengyelországi távlatokról és személyes élményeimről szóljak.

Angliában születtem lengyel politikai emigránsok gyermekeként. 1970-ben, amikor Lengyelországba mentem, hogy történelmet tanuljak, kommunista rezsim volt még hatalmon, és így a marxizmus kötelező tárgya volt. Tanulmányaim befejezve beléptem a lengyelországi domonkos rendtartományba, ahol a kilencvenes évek közepéig éltem. 1998-ban kineveztek a rendfőnök *socius*ának és a domonkos rend a közép-kelet-európai felelősének. Így tanúja lehettem a vallásos élet újjászületésének a közép-európai államokban a kommunista üldözések után. Ezekben az években többször jártam Magyarországon. Később, mint a teológia professzora kinevezték a pápai *Casa Pontificia* teológusának, ez a jelenlegi hivatalom, az irodám a *Palazzo Apostolico* épületében van.

Miután lengyel politikai emigránsok között éltem, megértem Mindszenty bíboros érzéseit. De mielőtt rátérnék a tárgyra, szeretnék néhány körülményt megemlíteni, hogy jobban átláthatóvá váljon az a nehéz történelmi pillanat, amelyben Mindszenty élt. Mindszenty, ahogy sokan mások a magyarok közül, mély ellenérzéssel viseltetett az 1920. június 4.-én aláírt trianoni békeszerződés iránt, amikor is az első világháború győztes hatalmai döntöttek a Magyar Királyság sorsa felől, elvesztve így az ország területének és lakosságának több mint 60%-át. Amikor 1945. szeptember 8-án a Szentatya, XII. Pius pápa kinevezte magyar primásnak Mindszentyt, akkor már túl volt két letartóztatáson (1919, 1944). Elkezdték őt támadni és rágalmazni. 1948. december 26-án ismét letartóztatták hazaárulás vádjával, és bevitték az Andrassy úti szörnyű börtönbe. Pere három napig tartott, és életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. Fogsága 1956-ban ért véget, amikor a magyar nép fegyvert fogott a szovjet megszállók ellen. Ugyanebben az évben, november 3-a estéjén, miközben rádión keresztül beszédet mondott a parlamentben, a szovjet tankok tüzet nyitottak a nép és a parlament ellen. Mindszenty a váratlan történet ellenére életben ki tudott jutni a parlament falai közül, és rögtön akkor elment a legközelebbi nagykövetségre.

Sok hasonlóság van Magyarországi és Lengyelországi között. Mindkét nemzet dicső múlttal bír. Lengyelországban a 18. század végétől mély ellenérzést szült az ország felosztása Oroszország, Poroszország és Ausztria között. Szüleim generációjának legnagyobb öröme az első világháború utáni függetlenség volt, és a legnagyobb szomorúsága e függetlenség elvesztése a második világháború után. Az ősi Lengyelország keleti részét már be-

kebelezte a Szovjetunió, míg a többi része Moszkva által irányított szatellit országgént létezett. Magyarországon a trianoni békeszerződésre emlékeznek keserűen.

Mint minden lengyel, magam is ismerem a keserűséget amiatt, hogy Lengyelországot, egy olyan nemzetet, amely nyugati hagyományokkal rendelkezik, és a nyugatnak kitartó szövetségese volt, a második világháború után átadták Sztálinnak. Ez elhagyatottságot és kisebbségséget okozott a lengyel népben, amit Karol Wojtyła pápává választásának öröme szabadított fel.

A Magyarországgal való másik fontos analógiát a primás alakja jelenti, aki mindkét országban jelentős szerepet játszott. A régi Lengyelországban, amikor a király meghalt, az utód megválasztásáig a primás volt az *interrex*, vagyis az ideiglenes államfő. A kommunista diktatúra alatt Wyszyński bíboros ugyanezt a szerepet képviselte, mély felelősséggel érezve a nemzet iránt, beleértve azokat is, akik a jelenlegi Lengyelország határain kívül maradtak.

De itt véget is ér az analógia. Lengyelországban a nemzetiség eszménye összefügg a nemzettel, így ennek szeretete kapcsolódik a saját földhöz, a nyelvi egységhez, a kulturális hagyományokhoz és a történelemhez. A nemzeti identitásnak alapvető összetevője a katolicizmus, még ha Lengyelországban mindig is voltak vallási kisebbségek: protestánsok, ortodoxok, zsidók és muszlimok, akik évszázadok óta Kelet-Lengyelországban éltek. A lengyel állammal való kapcsolat ugyanolyan fontos, mint az a vágy, hogy legyen egy nagy független lengyel állam, de jelentésbeli különbség van a nemzetiség, ami a nemzeti kultúra kapcsolatát fejezi ki, vagyis egy szellemi identitás, illetve az állampolgárság között, ami pedig jogi tény, de változtatható. A nemzetiség fogalma, azaz a kulturális, történelmi, nyelvi és vallási egység, Lengyelországban nem mindig volt azonos az állam fogalmával, hasonlóan a nyugat-európai nemzetekhez. Tehát ma vannak olyan lengyel állampolgársággal bíró emberek, akik két ország polgárai, ahonnan kivándoroltak, és ahonnan nem emigráltak, de a határok megváltoztak, és így ők ma Litvánia, Fehéroroszország és Ukrajna nem emigrált polgárai. És vannak lengyelek, akik a szibériai deportálás miatt ma orosz vagy kazahsztáni állampolgárok. De lengyelek maradnak így is, mert a nemzeti identitás szellemi tény.

És így megérthetjük Lengyelországban az egyházhoz tartozást is. Az egyház jelenléte a világban elsősorban a lelkeken keresztül valósul meg, a lelki élet minőségével, amely meghatározza az erkölcsi magatartást is. Természetesen az egyház kézzelfogható struktúrái fontosak, a hierarchiával és a hívők közösségeivel, a templomokkal és az egyházmegyékkel, a szemináriumokkal és az iskolákkal, valamint a szentségek fontos adminisztrációjával egyetemben. De az egyház elsősorban az emberek hitén alapul. Lengyelország mindenkori lelképásztorai, a püspökök és papok próbálták fenntartani és elmélyíteni ezt a katolikus identitást minden politikai helyzettől függetlenül, így a 19. századi porosz és az orosz cári rezsim által gyakorolt egyházüldözéskor, a német és a szovjet megszállás idején a második világháborúban és az azt követő kommunizmus alatt is.

Ami Magyarországot illeti, úgy tűnik számomra, hogy a nemzetiség fogalma jobban kötődik az országhoz, az állampolgársághoz. A magyar nemzeti identitás eltér a lengyelétől az államhoz való viszonyában, amely évszázadok óta létezett, így erősebb, mint Lengyelországban, ahol a nemzeti kultúra az elsődleges. Csak első világháború utántól beszélhetünk határon túli magyarokról Romániában, Csehszlovákiában, valamint Szovjet-Ukrajnában és Jugoszláv területeken. Mindszenty felelősnek érezte magát minden magyar ember iránt, de leginkább az államra gondolt. Abban az illúzióban élt, hogy még mindig

létezik a régi nagy Magyarország, holott az igazat megvallva az nem létezett a trianoni békeszerződés óta. Bár a két világháború közötti időszak 19 éven át tartott, Mindszenty képzeteiben, aki élete nagy részét börtönben töltötte, a régi magyar állam továbbra is létezett, és így amikor az államot megfosztották saját királyától, ő úgy érezte, hogy mint primás, ő a magyar állam identitásának és méltóságának őrzője. Ezért aggódott a magyar királyok Szent Koronája és koronázási palástja miatt, amelyek a második világháború után Amerikába kerültek. Mindszenty bíboros magát az akkori legfontosabb állami személynek tartotta. Ezt a meggyőződését tükrözi az ő álláspontja az egyház és az állam kapcsolatáról. Mindszenty nem tudta, hogyan lehet megkülönböztetni a nemzeti identitást az államtól, és ezért nem tudta megtanítani a magyar népnek, hogyan lehet élni ebben az új valóságban, hogyan lehet az ősi királyi Magyarország nélkül a nemzeti öntudatot és a kereszténységet megélni. Habsburg Birodalom, vagyis a Szent Római Birodalom és II. József császár örököseként, Mindszenty az egyház szerepét az államban az úgynevezett "német bizánci" modell szerint képzelte el. Az egyházra úgy tekintett, mint ami szorosan kapcsolódik az államhoz, vagyis állam-függő. Így Mindszentyben fel sem merült a gondolat, hogy abban az új társadalmi helyzetben megkeresse az egyház helyét, főleg nem illegitim és egyházüldöző államban. Állami segítség nélkül az egyház elárvult, és nem tudta felvállalni a felelősséget az új helyzetben.

Ez a könyv közzéteszi Mindszenty bíborosnak az amerikai elnökökhöz írott leveleit. Ezeket a leveleket diplomáciai postán keresztül adták fel. Nem kapott egyetlen választ sem. Csak szóbeli megerősítést kapott, hogy a levelek megérkeztek. Ezek a levelek nem adnak teljes képet a bíboros személyéről. Nem tudunk meg belőlük semmit a lelki életéről és teológiai nézőpontjáról. Továbbá nincsenek benne javaslatok a magyarországi lelkipásztori teendőkkel kapcsolatban. Elképzelése lehetett, de nem írt róluk.

Van egy mondás: halottakról jót, vagy semmit; de amikor közéleti személyiségeket kell kritikus szemmel megítélni, legyen az ember objektív és óvatos. Nem minden viselkedés érdemel dicséretet. Mindszenty bíboros hős volt, ami az életét illeti. Sokat szenvedett. Egy hosszú fogság után, amely 1948-tól 1956-ig tartott, menedéket talált éveken át az amerikai nagykövetségen, amelyet viszont nem hagyhatott el. Kevés látogatója volt: édesanyja, gyóntatója és orvosa. Ugyanakkor mint lelkipásztornak, a keménysége és az anakronizmusa katasztrofális volt. Ez alatt az idő alatt Magyarországon az egyház vezetés nélkül maradt, és ami még rosszabb, a magyar primás jelenléte az amerikai nagykövetségen lehetővé tette azt a kommunista propagandát, miszerint az egyház behódolt az amerikai imperializmusnak.

Mindszenty nem volt részese a magyar társadalom változásainak, nem ismerte a papokat és az ő nehézségeiket, el se tudta elképzelni az új lelkipásztori kihívásokat. Ezért nem adott semmilyen támpontot ahhoz, hogy hogyan lehet megújítani a lelkipásztori szolgálatot. Ezekben a levelekben nincs semmi visszhangja az egyetemes Egyház álláspontjának, semmi jele, hogy a II. Vatikáni Zsinat tanítása némi hatással lett volna a gondolkodására. Én nem tudom, hogy Mindszentynek szándékában állt-e, hogy írjon a magyar püspököknek, felajánlva nekik javaslatait, illetve támogatását. Az amerikai nagykövetség vendégként kezelte őt, nagy zavarodottsággal és nem adott neki lehetőséget, hogy szerepet játsszon, akár az egyházi, akár a magyar politikai életben. Tehát a lelkipásztori szempontból ítélve Mindszenty nem adott semmit az Egyház számára.

Wyszynski bíboros Lengyelországban, rögtön börtönből való szabadulása után 1956-ban, egy lelki megújulás programján kezdett el dolgozni. Ennek keretében kezdődött a

nagy kilenced 1966-ban, a lengyelországi kereszténység millenniumi ünnepeinek alkalmából. Lengyelországot is elfoglalták, alig volt társadalmi és vallási szabadság, de Wyszynski élt a rendelkezésére álló eszközökkel. A bíboros azt vallotta, hogy minden korban, minden társadalmi és politikai helyzetben szükség van evangelizációra. Wyszynski sokat utazott Lengyelországban, felkereste a szentélyeket és prédikált a tömegeknek. Pásztorális leveleket írt, amelyeket felolvastak minden egyházközségben, ennek révén a kommunista sajtó mellett egy másik perspektíva lehetőségét nyújtotta. Lengyelországban az iskolai vallásos nevelés eltörlése után az egyház megszervezte a plébániai hitoktatást, a lelkigyakorlatokat, a szentségekre való felkészülést. Mindez a hatalmas lelkipásztori felkészülés a templomokon és a kolostorokon keresztül új erőt adott az egyháznak, még ha a papok nem is teheték be lábukat az iskolákba, az egyetemekre, a kórházakba, a börtönökbe, a hadseregbe, és persze az egyház hiányt szenvedett a sajtó és a televízió terén. Wyszynski biztosította az egyház egységét, és lehetőségeihez mérten a legjobban igyekezte betölteni a lelkipásztori szolgálatot. Az egyház primásaként az elnyomott nemzett hivatkozási pontja lett.

Mindszenty bíboros nem tett semmilyen lelkipásztori javaslatot Magyarország számára. Tisztában volt a magyarországi társadalmi problémákkal: az alkoholizmussal és az abortusszal, de nem vette észre, hogy ezek a lelkiélet hiányának jelei. Mindszenty a felelősséget Kádárra fogta, és gyakran írt Eisenhowernek, Kennedynek, Johnsonnak és Nixonnak, segítségüket kérve a bajok ellen. Úgy tűnik, nem jött rá, hogy ezek a bajok a szellemi hanyatlás következményei voltak, amelyeket csak a szentségi élettel, a lelkipásztori képzéssel lehetett volna megoldani, nem pedig politikai lépésekkel. Lengyelországban évtizedeken keresztül szintén nem lehetett változtatni a politikai rendszeren vagy módosítani liberális abortusztörvényen, ugyanakkor a lengyel egyháznak volt két nagy püspöke, Majdański és Wojtyła, akik nagy lelkipásztori munkával megszervezték, hogy minden plébánián, a konferenciákon és lelkigyakorlatokon beszéljenek a fogamzásgátlásról, az abortusz rossz oldalairól és a természetes születésszabályozás lehetőségeiről. (És mindezt egyházon belüli belső megosztottság nélkül tették, nem pedig ahogyan ez sok nyugati országban történt VI. Pál *Humanae Vitae* enciklikája után). A lelkipásztori szolgálattal tehát a társadalom erkölcsi bajait nagymértékben meggyógyították. Lengyelországban a hívek a templomokban részesültek erkölcsi képzésben, ahol megtanították őket a személyes erényekben való növekedésre.

Mindszenty viszont úgy gondolta, hogy ez a magyar állam feladata. Ezért a primás leveleiben azt írta az amerikai elnököknek, hogy Magyarországon nincs vallásoktatás az állami iskolákban és túl sok az abortusz. Mindszenty nem volt igazi lelkipásztor, nem prédikált a híveinek. Ő politikus volt, és politikusként is bukott meg.

Mindszenty bíboros magatartása idővel megszállottá és tragikussá vált. Az amerikai elnököknek címzett levelei tele vannak történelmi részletekkel: bírálta a trianoni békeszerződést, kaotikus javaslatokat adott a világpolitika problémáira. Valószínűleg a legtöbb amerikai nem értette a leveleit. Mindszenty mély ellenszenvet érzett a nyugati hatalmakkal szemben, miután az I. világháború után felosztották a magyar területeket, és a második világháborút követően Jaltában elárulták a közép-európai nemzeteket, átadva őket Sztálinnak és utódainak. Bezárva az amerikai nagykövetségre, mély szomorúsággal értesült a sajtóból, hogy míg Afrikában és Ázsiában folynak a gyarmatosítás elleni nemzeti küzdelmek, amelyeket a nyugati hatalmak támogattak, addig Közép-Európát az orosz kommunisták gyarmatosították anélkül, hogy ugyanazt a segítséget nyugati hatalmak megadták

volna. Kemény szavakat használt Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia ellen. Egy katonai beavatkozásban reménykedett Közép-Európában, mint ahogy történt Vietnamban is az amerikaiak részéről. Nem mérte fel meggondolatlanságát.

Néhányszor Mindszenty gondolt arra, hogy az amerikai nagykövetségről kimegy és végigsétál Budapest utcáin. De ez inkább politikai demonstráció lett volna, mint lelkipásztori. Az Úr Jézus Krisztusra bízhatta volna életét, és megpróbálhatott volna visszatérni a lelkipásztori szolgálatba egyházmegyéjében, mindezt persze egy újabb börtön veszélyével. Ő soha nem akart lemondani a prímási hivatalról, így a Szentszéknek nem volt módja tárgyalni a magyar kommunista kormánnyal egy működőképes utód kinevezéséről, aki képes lett volna irányítani az egyházat az új politikai helyzetben. Mindszenty kitarzott makacs meggyőződése mellett: kötelességének tartotta, hogy ő legyen az egyház és a magyar állam feje – egy olyan államnak, amely évek óta nem létezett abban a formában, ahogyan ő elképzelte.

Végezetül gondolataimat Mindszenty bíborosról egy ekkleziológiai megfontolással zárom, az egyház jelenlétéről a világban. Ragaszkodni kell a történelmi hagyományokhoz, mert azok hasznosak, de ezek nem válhatnak ideológiákká. A hitet, a teológiát és az igehirdetést meg kell különböztetni a politikai ideológiáktól. Amikor ez a két entitás egymásba fonódik, a hit az emberi tervek mögé kényszerül. A hit része lehet a nemzeti kultúrának, de nem lehet azonosítani ennek kulturális vagy politikai terveivel. Mindszenty mint prímás és herceg egyszerre nem akarta elfogadni ezt a fontos különbséget.

A bíboros leveleinek olvasása bemutatja azt a nehézséget, amellyel a Szentszék szembesült Mindszenty magatartása miatt, és részben érthető válik az is, hogy a prímás szerepköre miért formálódott át az egyházon belül. Most a püspöki konferenciák elnökeinek nagyobb súlya van a prímásoknál. Ez a változás több hatalmat adott a püspökök kollégiumának, de sajnos hatalmat adott egy bizonyos bürokratikus rendszernek is, háttérbe szorítva a püspökök személyes felelősségét, és azon fontos történelmi színhelyek ordináriusait, akik kiemelkedő pozíciójukat a régi szentekkel való kapcsolatuknak, azok közbenjárásának köszönhatték. Nem tudom, jó volt ez a döntés? De ez már egy másik történet.

Köszönöm a figyelmet.

Fordította: Csillag Eszter

FEJÉRDY ANDRÁS

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELEI AZ USA POLITIKAI VEZETŐIHEZ
(1956–1971)

Mindszenty József bíboros személye megkerülhetetlen mindazok számára, akik a 20. század második felének egyháztörténetével foglalkoznak. Nem csak azért, mert Mindszenty bíborosként, esztergomi érsekként és primásként magas tisztséget töltött be a magyar és a világegyház hierarchájában, és így szerepe óhatatlanul kapcsolódik az egyháztörténet és köztörténet számos kérdéséhez. Hanem különösképpen azért is, mert már életében szimbólummá, mítosszá, ha tetszik *lieu de mémoire*-rá vált. Mint mítosz és szimbólum, nemcsak a kortársak részéről, hanem az utókor, sőt a kortárs történetírás részéről is sok szempontból vitatott személyének és szerepének megítélése, értékelése.

Éppen ezért, a személyével és ügyével kapcsolatos kérdések tisztázásában különösen is fontos a rá vonatkozó források minél szélesebb körű feltárása és elemzése. A feladat nem csekély, hiszen ezekből forrásokból az idő előrehaladásával mind több válik kutathatóvá.

A most ismertetésre kerülő kötet egyik fő újdonsága, hogy új forráscsoportokat von be a Mindszenty-kutatásba, illetve tesz hozzáférhetővé a kutatók számára. A Somorjai Ádám által összeállított forráskiadvány az Amerikai Egyesült Államok levéltáraiban található bőséges forrásanyagból egy jól körülhatárolható dokumentumválogatást közöl: Mindszenty József azon leveleit, amelyeket a budapesti amerikai követség épületében töltött 15 év alatt, 1956 és 1971 között, menedékesként intézett az Egyesült Államok elnökeihez, ill. más politikai vezetőihez. A kötet 117, immár nem csupán a budapesti követségi irattár anyagából, hanem a *State Departement* Kelet-Európai Hivatalának és Központi Hivatalának fondjaiból, valamint az egyes elnökök könyvtárában őrzött iratokból gyűjtött levelet közöl – magyar és eredeti angol nyelven – kronologikus rendben. A dokumentumok közreadója egyúttal a bíboros leveleit kísérő, illetve követő amerikai hivatali levelezésből is számos dokumentumot ismertet, fontosabbnak ítélt esetekben teljes terjedelmében közöl. A kiadó az olvasókat ezen felül számos jegyzettel és kommentárral, a kötetben szereplő jelentősebb személyek életrajzi adataival, névmutatóval, és forrásdokumentum mutatóval segíti.

A legújabb kori forrásközlésnek, és különösképpen a kétnyelvű legújabb kori forrásközlésnek, még nincsen olyan mértékben kiforrott és általános érvényű módszertana, mint az ókori vagy éppen középkori források publikálásának. A régebbi korokhoz képest elképzelhetetlen mértékben megnőtt forrásmennyiség talán nem is teszi lehetővé, egy hasonló mértékben alapos és részletekbe menő jegyzetapparátus elkészítését. Mindezt figyelembe véve, úgy vélem lehet vitatkozni a választott módszertani megoldásokon. Nem kívánok

azonban technikai részleteket érintő kérdéseket taglalni, csupán három kritikai észrevételt szeretnék megfogalmazni. 1. Az egyes dokumentumokhoz kapcsolódó jegyzetek számában, részletességében, és jellegében jelentős egyenetlenségek tapasztalhatók. 2. Nem mindig következetes a szerző abban, hogy mely szövegeket közli teljes terjedelmében és így jelentős különbségek vannak az angol és a magyar részben. 3. A kötet kritikai apparátusában több apró hiba, pontatlanság található amelyek minden bizonnyal annak köszönhetőek, hogy a forráskiadvány egyrészt igen nagy iratanyagra épül, másrészt érzékelhetően rövid idő alatt készült el.

Azon túl, hogy a kötet a Mindszenty-kutatásban felhasználható új forráscsoportokra hívja fel a figyelmet, milyen tartalmi újdonsággal rendelkeznek a kiadott források? Mindazok, akik egy-egy újabb forráscsoport bevonásától szenzációs újdonságok napvilágra kerülését várják, esetleg csalódnak, és azt mondják: a közölt dokumentumokból semmi olyan nem derül ki, amit eddig ne tudtunk volna. Ezzel szemben hangsúlyoznunk kell: nyitnak új perspektívákat az itt közölt dokumentumok, még ha nem is hoznak szenzációs újdonságokat.

Mindszenty József bíboros életében egészen a közelmúltig az Egyesült Államok budapesti legációjában, majd követségén eltöltött mintegy 15 év története jelentett leginkább fehér foltot. Az 1990 után hozzáférhető magyar állami források értelemszerűen nem tartalmaztak erre az időszakra vonatkozóan lényegi információkat. Emlékirataiban a bíboros viszonylag rövid terjedelmet szentelt ezeknek az éveknek. A másik, szélesebb körben hozzáférhető forrás, a Mindszenty Alapítvány által 1975-ben Vaduzban kiadott Napi jegyzetek legtöbbször szűkszavú bejegyzései ugyanakkor kevés támpontot adtak a kutatóknak. A Mindszenty Alapítvány által őrzött egyéb iratok viszonylag nehezen hozzáférhetőek, szisztematikus publikálásukra eddig nem került sor, a megjelent leveleskönyvekben csak kis számban található a bíborosnak ebből a korszakából származó dokumentum.

A Somorjai Ádám által feltárt források, illetve az ezekből publikált levelek ellenben számos új információt tartalmaznak a bíboros amerikai követségen eltöltött éveinek alaposabb megismeréséhez. Egyrészt plasztikusan tárják elénk, milyen mértékben korlátozta az Egyesült Államok kormányzata Mindszenty kommunikációs lehetőségeit, amennyiben kínosan ügyeltek arra, nehogy a befogadott menedékes bármiféle politikai vagy egyházi tevékenységet folytasson a követség épületéből. A kötetben olvasható kísérő dokumentumok tájékoztatnak továbbá arról, hogyan kezelték és értékelték az Egyesült Államok kormányzatszervei a bíboros Elnökökhöz, külügyminiszterekhez intézett leveleit, táviratait, memorandumait. Sőt, egy-egy kivételes esetben abba is betekintést nyújtanak, hogy a helyszíni tapasztalatokra támaszkodó követségi alkalmazottak, és a Washingtoni központ között adott esetben nézeteltérésre is sor került Mindszenty ügyében. Végül, leginkább az derül ki a kötetben publikált forrásokból, mely kérdések foglalkoztatták az „aranykalitkában” élő bíborost, hogyan gondolkodott Közép-Európa és a világ eseményeiről, saját helyzetéről és szerepéről.

A kötetből így kiderül, hogy a bíboros gondolkodásának homlokterében a magyar egyház, és ezzel elválaszthatatlan összefüggésben a magyar nemzet sorsa állt. Ezért követte szorgosan nyomon és próbálta meg befolyásolni a maga eszközeivel az 1956 utáni magyar-kérdés sorsát az ENSZ-ben, ezért kísérte figyelemmel a nagyhatalmak Közép-Európa jelenét és jövőjét érintő lépéseit, és ezért szólalt fel ismételten az térség „rab nemzetei”, valamint a szomszédos államok fennhatósága alá került magyar nemzeti kisebbségek ügyében. Leveleit, táviratait, üzeneteit annak ellenére kitartóan küldözgette az amerikai

politikai vezetésnek, hogy választ nem kapott rájuk, sőt, leggyakrabban még a címzettekhez sem jutottak el. Mindszenty ugyanis erkölcsi kötelességének érezte, hogy az üldözöttek és elnyomottak jogai, a szabadág és igazságosság érdekében – az elért eredményektől függetlenül –, folyamatosan felemelje szavát.

A bíboros szókimondó, nem egyszer az Egyesült Államok múltbeli, vagy jelen politikáját bíráló leveleinek eredménytelensége részben abból fakadt, hogy a menedékes helyzetével kapcsolatos amerikai álláspont mindvégig az volt: Mindszenty a követséget nem használhatja fel sem egyházi, sem politikai tevékenység bázisaként, mert azzal veszélyeztetné a követség működését, illetve saját menedékes helyzetét. A másik ok pedig az, hogy Mindszenty egész érvelése az 1940-es és 1950-es években tapasztalható amerikai külpolitikai irányelvekre támaszkodott. A „rab népek felszabadítását” célzó, azaz a szovjet érdekszférába került országok függetlenségének elősegítésére, a status quo megváltoztatására irányuló amerikai stratégia azonban – nem kis részben az 1956-os magyar forradalomból leszűrt tapasztalatok nyomán – a 60-as évek elejére megváltozott. Ettől kezdve az Egyesült Államok is elfogadta a fennálló helyzetet, és csupán a közép-európai országok relatív autonómiájának elérését tartotta elérhető stratégiai célnak. Ennek következtében az Egyesült Államok budapesti követségén töltött évek második felére Mindszenty Józsefnek a status quo el nem ismerését szorgalmazó álláspontja, és az amerikai politikai érdekek mindinkább szembe kerültek egymással és tovább terheltek a bíboros és vendéglátói kapcsolatát. Hozzátehetjük, hogy ugyanez az eltérő stratégiai alapállás vezetett Mindszenty és a részben új szemléletű keleti politikát folytató Szentszék közötti konfliktusokhoz.

A fentiekből is kitűnik, hogy a kötetben található Mindszenty-iratok témája túlnyomórészt politikai vonatkozású. Mindez vajon megerősíti azt az 1949-es pere óta róla rajzolt képet, hogy konfliktusai éppen abból fakadtak, hogy inkább volt politikus, semmint főpap? A kérdés véleményünk szerint árnyaltabb. A kötetben olvasható levelei mind arról tanúskodnak, hogy a bíboros számára a közép-európai nemzetek és egyházak sorsa alapvetően erkölcsi kérdés volt. Ahogy egy helyen fogalmaz: „Közép-Európa ügye elsősorban nem politikai ügy, hanem inkább komoly, felelős és teljes mértékben erkölcsi, természeti jog kérdése.” (72.) Levelei, memorandumai, az amerikai politikai döntéshozatalt befolyásolni célzó kísérletei ebből a szempontból tehát nyugodtan értelmezhetőek püspöki, egyházfői szerepéből fakadó, közéleti kérdéseket illető állásfoglalásoknak. Nem változtat ezen az sem, hogy a levelek nyelve – az idézett mondathoz hasonló megfogalmazásoktól eltekintve – nem egyházas, hanem inkább a politikában használatos kifejezéseket és érvelési módot tükrözi. De milyen más módon is érvelhetne egy püspök/főpap, ha írásának címzettjei politikusok? Mindszenty márpedig erkölcsi alapú mondanóját igen adekvát módon a szabadságjogokra, valamint a demokratikus elvekre hivatkozva teszi egy politikus számára is „emészthetővé”, amikor arra hivatkozik, hogy a térségben lényegében egy szűk, elnyomó kisebbség kényszeríti akarát a szabadságra vágyó, elsőprő többségre. A levelekből élénk táruló, az általános emberi jogokat védő, és a demokratikus elvekre hivatkozó Mindszenty képe tehát határozottan árnyalja a régi-módi, reakciós, anakronisztikus elveket valló Mindszentyről alkotott képet.

A helyzet persze összetettebb. Nem tagadható, hogy Mindszenty állásfoglalásaiban az alapvetően erkölcsi jellegű indítékok mellett döntő szerepet kapott az is, hogy gondolkodásában a nemzet és az egyház sorsa elválaszthatatlanul összekapcsolódott. Így volt ez már 1945 előtt is, amikor veszprémi püspökként emelte fel szavát az egyház és a nemzet érdekében a nyilasuralommal szemben. 1945 után pedig különösen erősítően hatott erre a

felfogására esztergomi érsekké és magyar prímássá való kinevezése. Így immár – nézete szerint – nemcsak egyszerű püspökként, hanem alkotmányos tényezőként is erkölcsi kötelességének érezte, hogy egyháza és nemzete érdekében/védelmében szót emeljen. Kétségtelen, hogy mivel Mindszenty-nél az egyház és a nemzet fogalma oly szorosan összekapcsolódott, érvelésében és állásfoglalásaiban a lelkipásztori és politikai megfontolások sem választhatóak szét élesen – éppen, mert mint prímás, lelkipásztori feladata integráns részeként fogta fel a közéleti állásfoglalást.

Lehet kritikával illetni Mindszenty közéleti, politikai állásfoglalásainak stílusát, tartalmát. Az mindenesetre figyelemre méltó, hogy a közéleti kérdésekben hozzá hasonlóan felszólaló kollégáitól eltérően – mint például a horvát Stepinac, vagy a lengyel Wyszyński bíboros – egyedül ő kapta meg kortársaitól és az utókortól az – egy főpap esetében – negatív csengésű „politikus” jelzőt. Minden bizonnyal azért, mert történelemszemlélete, politikai felfogása neki illett legkevésbé bele korának *mainstream* „haladó” gondolkodásmódjába.

A kötetben található dokumentumok jelentős része újabb adalékokkal szolgál ahhoz a kérdéshez is, miért és hogyan hagyta el végül Mindszenty az amerikai követséget. A távozásra vonatkozó dokumentumok beható elemzése nyilvánvalóan meghaladja egy könyvismertetés lehetőségeit és kereteit, így meg kell elégednünk néhány általános észrevétellel. Somorjai jogosan hívja fel a figyelmet arra, hogy a bíboros saját menedékes helyzetével kapcsolatos álláspontja a követség épületében eltöltött 15 év alatt folyamatosan formálódott, átalakult. Úgy véljük azonban, hogy a távozás feltételeként megfogalmazott változó érvek és szempontok mögött, kitapintható egy alapvető állandóság is. Mindszenty számára tudniillik mindvégig az volt a döntő szempont: vajon távozásával szolgálatot tesz-e egyháza és hazája ügyének?

Ezt láthatjuk akkor is, amikor a rendszer halálraítéltjei helyett kívánta magára vállalni a büntetést. Ugyanez a motiváció fedezhető fel abban is, hogy személye szimbolikus jelentőségének tudatában, a meginduló szentszéki-magyar, illetve amerikai-magyar tárgyalások során, távozását hatékony „ütőkártyaként” kívánta felhasználni a rezsimmel szemben. Később, amikor belátta, hogy az adott konstellációban ezt az ütőkártyát sem a Szentszék, sem az Egyesült Államok nem tudja/nem fogja kihasználni, úgy vélte: maradásával – és rendületlenül írt leveleivel – tudja leghatékonyabban a térség és a magyar egyház elnyomott helyzetére felhívni a figyelmet.

A magyar egyház és nemzet szolgálatának szándéka végül központi szerepet játszott a távozás melletti döntő érv megfogalmazásában is, tudniillik, hogy csak így adódhat lehetősége Emlékiratait még életében megjelentetni. Fontos kiemelnünk, hogy az Emlékiratok ekkor még nem csak a később megjelent, saját életútját, sorsát elbeszélő kötetet jelentette, hanem egy nagyszabású, az ezer éves magyar történelmet bemutató mű volt. Mindszenty ugyanis a szimbólummá vált személye iránti érdeklődést felhasználva kívánta a világ figyelmét Magyarország és a magyar nemzet hányatott múltjára és jelenére irányítani. Tehát az emberileg önmagában is igen jól megérthető igényen túl, hogy oly sok személyét illető rágalom és spekuláció után végre nyilvánosan és széles körben megismertesse álláspontját és történetének saját olvasatát, az Emlékiratok megjelentetése azért vált számára kiemelkedően fontossá, mert belátta: az adott helyzetben a magyar nemzet és egyház ügyét úgy tudja leginkább szolgálni, ha már nem csak az amerikai politikai vezetésnek küldözget a bürokrácia útvesztőben elvesző leveleket, hanem a szélesebb közvélemény elé lép. Ez a megfontolás erősebbnek bizonyult annál a belső igénynél, hogy Magyarország területén maradjon, hogy szükség esetén közjogi szerepét érvényesíthesse.

Befejezésül a forráskiadványnak még egy újdonságára kívánjuk felhívni a figyelmet: az itt közölt források, illetve a rajtuk keresztül bemutatott forráscsoport új lehetőségeket tár fel egy-egy részletkérdés kutatása, más források értelmezése terén. A kötetben található egyes adatok például azzal kecsegtetnek, hogy Mindszentynek a követségen készült írásai segítségével behatóbban megismerhető a bíboros II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatos álláspontja, illetve a zsinaton tárgyalt egyes kérdésekről vallott felfogása is. Úgy gondolom, hogy a II. Vatikáni Zsinat 50. évfordulóját ünnepeelve, ez különösen érdekes perspektíva.

A kötetben közölt dokumentumok más forrásokkal történő összevetése számos eddig megoldatlan részletkérdés megválaszolásához is hozzásegít. Mint például a *Napi jegyzetek* sokszor nehezen értelmezhető bejegyzéseinek értelmezéséhez, vagy éppen annak tisztázásához, vajon egy Mindszentynek tulajdonított levél hitelessége eldönthető-e a benne szereplő megszólítás alapján? Zágon József preláthus ugyanis – Németh László kiadásában olvasható egyik levelében – többek között azzal érvelt egy Nixon elnökhöz címzett Mindszenty-levél eredetisége ellen, hogy a megszólításban „Sir”, nem pedig „Dear Mr. President” szerepel, holott véleménye szerint a bíboros kizárólag ez utóbbi formulát használta az elnökökhöz címzett írásaiban. A kötetben található dokumentumok tanúsága szerint Mindszenty az amerikai elnököket valóban csaknem mindig „Dear Mr. President” megszólítással illeti – de csak 1964-ig. Ettől kezdve – még tisztázandó okokból –, hol egyik, hol pedig másik megszólítással találkozunk, sőt a Nixonhoz intézett levelek egytől egyik a „Sir” megszólítást tartalmazzák.

Összegzésként elmondhatjuk: köszönettel tartozunk Somorjai Ádámnak, hogy feltárta és publikációiban a szélesebb szakmai közönség számára is hozzáférhetővé tette Mindszentynek az amerikai levéltárakban őrzött iratait. Ezek a dokumentumok ugyanis nélkülözhetetlen segítséget nyújtanak a korszakkal foglalkozó történészek számára. Miközben ezzel a kötettel Somorjai így megspórol nekünk egy Washingtoni utat, utazásra és helyi levéltári kutatásokra is sarkall: ez a dokumentum-válogatás is jól tükrözi, hogy a további kutatások számára milyen gyümölcsöző – és már hozzáférhető – forrásokat őriznek az amerikai levéltárak.

NÉMETH LÁSZLÓ IMRE

MINDSZENTY BÍBOROS KÖVETSÉGI LEVELEI AZ
EGYESÜLT ÁLLAMOK ELNÖKEIHEZ¹

Somorjai Ádám OSB könyvének ismertetése

A Római Magyar Akadémián, 2011. november 30-án tartott előadás szerkesztett változata

A Szentírás Isten szava, sugalmazott szöveg. Üzenetének jobb megértése, elmélyítése érdekében a Szentírás tudomány foglalkozik keletkezésének történetével, irodalmi műfajaival, a szent szövegek szerzőivel, azoknak a műfajoknak a jellemzőivel, amelyek feltehetően a kortárs irodalmi alkotásokban, és az apokrifekkel. A szövegkritika, a biblikus szaktudományok alkalmazása és elfogadása nem volt egyszerű folyamat, de ma már senki nem kérdőjelezi meg ezeknek a fontosságát és alkalmazását.²

Valami hasonló történik Isten Szolgája Mindszent József bíboros Emlékirataival³ is. A legutóbbi időben napvilágot látott levéltári anyagokból egyértelműen kirajzolódik: az 1956. november 4-én a budapesti amerikai nagykövetségre menekült bíboros igen fontos célja volt, hogy megjelentesse Emlékiratait,⁴ amelyben azok után, hogy oly sok évig némaságra volt ítélve, miután élete 22,2 %-át, püspöki pályafutásának 81 %-át nem tölthette szabadon, ahogy ő maga írja,⁵ megszólalhat és a történelem számára elmondhatja saját véleményét, önmagáról, a vele történt eseményekről és így befolyásolhatja történelmi megítélését. Emlékiratainak kiadására azért kerülhetett sor 1974. október 10-én a frankfurti könyvvásáron, amelyen ő maga is személyesen jelen volt,⁶ mert 1971. szeptember 28-án sok év után elhagyta a budapesti amerikai nagykövetség épületét és Nyugatra távozott.⁷ Életáldozata, hősiessége, a kommunista diktatúra börtönében elviselt szenvedései megalapozták Emlékiratainak tekintélyét. Hosszú évekig, évtizedekig az egyedüli forrás lett személyére vonatkozóan. Épp az ellenkezője történt annak, amitől a bíboros tartott. Emlékirataival elsőként és döntően ő befolyásolta megítélését a történelemben.

1 SOMORJAI Ádám: *Mindszenty bíboros követségi levele az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971.* Budapest, 2011. A dokumentumokat a forráskiadásban feltüntetett sorszámukkal, és dátumukkal együtt idézzük.

2 Vö. *Biblikus tanulmányok*, in: Jeromos Bibliakommentár III, főszerk. THORDAY Attila, Budapest, 2003, 73–249.

3 MINDSZENTY József: *Emlékirataim*, Budapest, 1989. 4. kiadás.

4 Az Emlékiratok keletkezéséről tartott előadást Balogh Margit a bécsi Pázmáneumban, a 2011. november 18-án őszén tartott konferencián. A konferencia anyaga nyomtatásban is meg fog jelenni.

5 81. dokumentum: 1964. február 4.

6 CSONKA Emil: *A száműzött bíboros, Mindszenty az emigrációban*, San Francisco – München, 1976, 216.

7 A bíboros távozásának háttéréről legújabbban: SOMORJAI Ádám OSB: *Miért hagyta el Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetséget*, in: Magyar Szemle, Új Folyam, XX 7–8/2011. augusztus 46–58.

Az utóbbi években boldoggá avatási eljárásának során napvilágot látott levéltári anyagok, amelyek elsősorban az amerikai nagykövetségen töltött 15 évre vonatkoznak,⁸ az eseményeket az abban szereplő személyek, elsősorban az amerikai követség budapesti alkalmazottai, valamint a vatikáni küldöttek és a pápák szempontjából világítják meg. Felmerült annak szükségessége is, hogy az Emlékiratokat az irodalmi műfaj szempontjából is értékelni kellene,⁹ illetve világossá vált, hogy a különböző nyelven megjelent kiadásainak összehasonlítása is információkkal szolgálhatna keletkezéséről,¹⁰ és arról a korról és szellemi környezetről, amelyben és amikor napvilágot látott. Ezek az új források és felismerések a csak az Emlékiratokra alapozott ismereteket, az események rekonstrukcióját gazdagabbá, részletesebbé, és sok szempontból árnyaltabbá tették.

1994. március 19-én indult el az Esztergomi Főegyházmegyében a mártírsorsú bíboros boldoggá avatási eljárásának egyházmegyei szakasza, amelynek lezárulása után 1996. október 17-én kerültek az iratok a Szentté avatási Kongregációhoz.¹¹ Azóta él a várakozás, hogy befejeződjön a boldoggá avatási ügye, és sor kerüljön boldoggá avatására.¹² A várakozásnak ebben a feszültségében¹³ talán érthető, hogy a bíborosra vonatkozó minden publikációt a boldoggá avatási eljárás oldaláról ítélnék meg.

Isten szolgája XII. Pius pápa boldoggá avatási ügye lényegileg készen van, a Szentatyára vár a döntés, hogy mikor tartja alkalmasnak annak kihirdetését. Mindez azonban nem jelent akadályt ahhoz, hogy sorra jelenjenek meg a pápa életét feldolgozó könyvek, és a kutatók nagy érdeklődéssel várják, hogy a Vatikáni Titkos Levéltárában hozzáférhetőek legyenek a pontifikátus iratai.

Valami hasonló különbségtételre lenne szükség Mindszenty bíboros esetében is. Sztét kellene választani a boldoggá avatás ügyét a személyére és korára vonatkozó tudományos kutatástól. A történészek feladata és kötelessége, hogy feldolgozzák a forrásokat, a boldoggá avatásáért dolgozók feladata, hogy a boldoggá avatás ügyét minél jobban és minél hatékonyabban mozdítsák elő, és ahhoz használják fel a rendelkezésre álló forrásokat.¹⁴

A két terület összekeveredéséhez minden bizonnyal hozzájárult az a tény, hogy Somorjai Ádám bencés szerzetes, aki az utóbbi években a legtöbb forrást tette közzé, 2007-ig a boldoggá avatási ügy relátora volt.

---

8 A levéltári anyagok döntő többségét Somorjai Ádám OSB publikálta. Bibliográfiája SOMORJAI 2011, 379–380.

9 NÉMETH László Imre: *Mindszenty megvalósult álma, A Santo Stefano Rotondo és a Szent István Ház*. Budapest, 2009, 107–114.

10 SOMORJAI Ádám: *Ami az emlékiratokból kimaradt, VI. Pál és Mindszenty József 1971–1975*. (Historia Pro Futuro), Pannonhalma, 2008, 24.

11 A Szentszék a Nulla ostát az ügy elindításához 1993. június 15-én adta meg, a Kongregációba leadott iratokat 1996. november 8-án bontották fel. Congregatio de Causis Sanctorum, *Index ac Status Causarum*, Città del Vaticano, 1999, 212.

12 A boldoggá avatási eljárás fejleményeiről rendszeresen hírt adott a Magyarországi Mindszenty Alapítvány által kiadott *Vértanúink – Hitvallóink, Szentté avatások híradója* c. lap. A közlemények sajnos nem mentesek részrehajlástól. A boldoggá avatási ügy története megjelent az Új Üzenetben, amelyet átvett az Új Ember: *Imádkozunk boldoggá avatásáért, Harmincöt éve halt meg Mindszenty József*, Új Ember, 2010. május 9.

13 Erre jó példa: TARICS Péter: „Nekünk most kellene Mindszenty” *Interjú Szőke János atyával, a néhai bíboros nevével viselő alapítvány elnökével*, in: Magyar Nemzet, 2010. november 10.

14 NÉMETH László Imre: *Zágon-leveleskönyv, Iratgyűjtemény-töredék Mindszenty József bíborosról 1967–1975*, Budapest, 2011, 14–15.

Somorjai Ádám 2008-ban jelentette meg a *His Eminenc Files* c. kötetet, amelyben közli azokat az iratokat, amelyek 1971-ben keletkeztek a budapesti amerikai követségen Mindszenty bíboros ügyében. A kötet a 15. sorszámot viseli, ami arra utal, hogy a követségben töltött minden egyes évnek egy kötetnyi anyaga van. A kötet, amit ma bemutatunk, ebből a 15 évnyi dokumentációból merít egy meghatározott téma szerint, amint azt a kötet címe jelzi. A két forrásmunka kiegészíti egymást, erre a szerző az 1971-es évnél kifejezetten utal is.¹⁵ A kötet címe jelzi, hogy most se egy teljes, mindent kimerítő anyagot vehet kezébe az olvasó, hiszen Mindszentynek csak azok a leveleit tartalmazza, amelyeket 1956–1971 között, a budapesti amerikai nagykövetségről küldött az Egyesült Államok elnökeinek. Ismeretes, hogy Mindszenty bíboros külföldre való távozását követően is írt leveleket az Egyesült Államok elnökeinek.¹⁶ Azok publikálása még hátra van.

A most bemutatásra kerülő vaskos könyvet a szerző egy korábbi művének a címével lehetne összefoglalóan jellemezni. 1995-ben jelent meg tanulmánykötete *Kutatóárok* címmel a Püspöki Kiadó gondozásában. Somorjai Ádám a boldoggá avatási eljárás relátoraként kezdett foglalkozni a bíboros életére vonatkozó források felkutatásával és azóta kutatóárkok sorozatát tette közzé. A kutatóárkokat a Mindszenty Archivumban, a budapesti amerikai követség levéltárában és az amerikai állami levéltárakban ásta. A megjelentetett számos forrásmunka listája önmagáért beszél. Műveiben visszatérő kijelentései: nem végleges anyagot tesz közzé, a források, a fordítások további elemzést, pontosítást igényelnek. Ez a most bemutatásra kerülő kötetre is érvényes. Olykor hiányolhatjuk a jegyzeteket¹⁷ és elbizonytalanodhatunk a hiányos életrajzi adatoknál.¹⁸ A három amerikai elnök leveleinek felsorolásánál¹⁹ pedig hiányolhatjuk, a negyedik elnöknek, Nixonnak írt levelek felsorolását, és főleg kérdések merülhetnek fel bennünk a dokumentumokhoz írt kommentárok olvasása nyomán.²⁰ Mindezek ellenére hatalmas munkát végzett a szerző és ez a kutatóárka is értékes ismeretekkel gyarapítja a Mindszenty kutatást, amelyet érdekelnek a források, amelyek nem elhallgattatni akarják azokat, hanem feltárni és közkinccsé tenni.

Somorjai Ádám által kiadott források többségének nagy értéke, hogy kétnyelvűek, így nem csak a magyar kutatók forgathatják azokat haszonnal. E kötetnek a címe angolul pontosabban kifejezi a tartalmát, mint magyarul, hiszen nem csak az elnököknek írt leveleket teszi közzé, hanem az 1956–1966 között a külügyminisztereknek írtakat is. A közölt dokumentumok bőséges forrást jelentenek ahhoz, hogy a bíboros gondolkodását, döntéseinek indítékait jobban megismerjük, és az amerikai nagykövetségen való tartózkodásának elhúzódása lehetővé teszi, hogy betekintsünk gondolatainak, érveinek fejlődésébe is.

A rendelkezésre álló idő rövidségére való tekintettel csak a bíboros leveleiben írtakról tesztek említést, de hasonlóan érdekes információkat olvashatunk a kötetben, az érem másik oldaláról, arról, hogy hogyan látták és hogyan kezelték a vendéglátók a bíborost.

Mindszenty leveleit történészként írta,²¹ hasznossá akarta magát tenni miután elhúzódt a követségen való tartózkodása,²² amelyről kezdetben azt remélte, hogy 1957-ben

---

15 341. oldal.

16 NÉMETH 2011, 80: 31–1 dokumentum 7. pont.

17 Vö. 147. oldal. Székesfehérvár 83 éves püspöke.

18 Vö. 391. oldal VI. Pál pápa életrajza.

19 396–398. oldalak.

20 Vö. 57. és 310. oldalak.

21 49. dokumentum: 1961. augusztus 10.

22 57. dokumentum: 1962. június 11.

befejeződik. Leveleit lelkiismeretének indíttatására írta,²³ úgy érezte, hogy Kelet-Európában ő az egyetlen, az utolsó mohikán, aki szólhat.²⁴ Alkotmányos felelőssége is arra készítette, hogy megszólaljon.²⁵ Önmagáról azt tartotta, hogy a magyar jog szerint hercegprímásként, a király hiányában az ország politikai vezetője.²⁶ 1958-ban ezt írta a külügyminiszternek: *Alkotmányos szempontból, törvényes helyzetemnél fogva határozottan tiltakozom.*²⁷ Hasonlóan fogalmazott 1963-ban is: *A történeti Magyarország alkotmányos funkciójának birtokában tiltakozom.*²⁸

A követségi tartózkodásának első évében még a Magyar Püspöki Kar nevében is fogalmazott,²⁹ amit később már nem tett. Azért menekült a követségre, hogy onnan segíthessen lerombolt hazáján, aktív szerep helyett passzívra váltott,³⁰ mindenkor a jó akarat vezényelte. Magyarország, amely önmagában véve kicsi, 1957-ben papírra vetett véleménye szerint mégis a 100 millió lakosú Közép-Európa kulcsa,³¹ szabadságának rendeződése reményt adhatna a többi vasfüggöny mögötti országnak. Ezeknek lélekszámát 1963-ban egyszer 140 millióban,³² majd ugyanabban az évben 120 millióban jelöli meg.³³ Magyarország helyzetének rendezésében kezdetben a Kis-Ázsiai országokkal,³⁴ az afrikai országokkal azonos elbírálást kért,³⁵ később pedig a kelet-németekkel azonosat.³⁶ Közép-Európa³⁷ legrégebbi nemzetének érdekében írta leveleit,³⁸ ahol a többségen egy 5 %-i kommunista Moszkvából irányított kisebbség uralkodik.³⁹ 1963 őszétől már csak saját nemzetének a sorsáért emelte fel szavát.⁴⁰ Tudatában volt annak, hogy az USA nem adja fel álláspontját, miszerint nem avatkozik bele a belügyekbe.⁴¹ Ennek ellenére kitartóan írt, mert utolsó evilági célja volt, hogy nemzete érdekében, később az erdélyi magyarok érdekében⁴² segítségért kiáltson. Szégyellte volna magát, ha a helyzet nyugton hagyta volna és nem szólt volna.⁴³ Úgy látta, hogy az idő Moszkvának dolgozik.⁴⁴ A hatvanas évek első felében kialakult egymás mellett élés politikáját az elvek feladásának tartotta,⁴⁵ és úgy látta, hogy ebben a helyzetben neki Nyugaton se lenne helye.⁴⁶

---

23 25. dokumentum: 1959. október 6.

24 25. dokumentum: 1959. október 6. és 48. dokumentum: 1961. július 20.

25 18. dokumentum: 1958. január 10.

26 63. dokumentum: 1963. március 11.

27 18. dokumentum: 1958. január 10.

28 62. dokumentum: 1963. február 6.

29 14. dokumentum: 1957. november 25.

30 53. dokumentum: 1961. december 21.

31 3. dokumentum: 1957. február 27. dokumentum: 1959. november 13. és 36. dokumentum: 1960. október 6.

32 70. dokumentum: 1963. július 9., 218. oldal.

33 74. dokumentum: 1963. augusztus 23., 226. oldal.

34 12. dokumentum: 1957. október 23.

35 86. dokumentum: 1964. augusztus 10.

36 42. dokumentum: 1961. január 17. és 60. dokumentum: 1962. november 6.

37 61. dokumentum: 1963. január 4. és 82. dokumentum: 1964. március 13.

38 41. dokumentum: 1961. január 12.

39 74. dokumentum: 1963. augusztus 23.

40 76. dokumentum: 1963. október 3.

41 18. dokumentum: 1958. január 10.

42 85. dokumentum: 1964. június 25.

43 29. dokumentum: 1959. december 29.

44 64. dokumentum: 1963. április 1.

45 36. dokumentum: 1960. október 6. és 81. dokumentum: 1964. február 4.

Követségi tartózkodásának legfontosabb kérdése az volt, meddig marad a követségen.

A levelek írásának ez volt az egyik indítéka. A 15 év alatt négyszer változott a vendéglátó ország elnökének a személye és ez mindig felvetette a kérdést: az új elnök vajon továbbra is vendégül látja-e? 1967-ben pl. ezt írta Johnson elnöknek: *hálásan elfogadom az Ön felajánlott, további kedves vendégszeretétét.*⁴⁷

Mindszenty maga úgy gondolta, hogy távozása azt jelentené, hogy elvesztette bizalmát nemzete jövőjében.⁴⁸ Az egymás mellett élés időszakában népe mellett kell maradnia,⁴⁹ távozása egyébként sem adná meg Magyarország szabadságát,⁵⁰ ő nem mentheti magát, amikor népe rabságban él. Távozása többször kilátásban volt, amiről úgy vélekedett, hogy azt csak egy magasabb cél érdekében tenné meg.⁵¹ De a helyzet Magyarországon illegitim, ezért miután a hercegprímásnak a világon páratlan, egyedülálló alkotmányos szerepe van, a jelenlegi alkotmányos és törvényen kívüli szakadékbán Magyarországon kell maradnia, és vendéglátóinak az engedélyével a követségen.⁵² Ezt a magyar emigráció elvárja tőle.⁵³ A távozás és a maradás egyik fontos szempontja volt a bíboros számára Kádár Jánossal szemben vívott küzdelme. Vele szemben nem akart vesztes lenni. Szerinte Kádár szavában nem bízhat, ezt mutatja Rajk László és Nagy Imre esete.⁵⁴ Kádár a Vatikánt is becsapta,⁵⁵ Kádár rendszere gyilkos, az abortusz révén 1,7 millió (máshol 1,3 millió)⁵⁶ embriót oltott ki egy 8–10 millió lelket számláló népnél.⁵⁷

Két rövid megjegyzés arra vonatkozóan, hogy hogyan látták az amerikaiak és a Szent-szék a követségi tartózkodását:

A Szent-szék álláspontja a hatvanas évek elején az volt, hogy Mindszenty maradjon a követségen, mint a magyar nép lelki vezére, mert távozása rossz hatással lenne a közhangulatra.⁵⁸

Ugyanebben az időszakban az amerikaiak megítélése szerint szabad távozása legalább annyi problémát okozott volna, mint amennyit megoldott volna.⁵⁹ Mindszenty helye ezért szerintük Magyarországon volt.⁶⁰ Menekült helyzetének téves megítélése, politikai nézeteinek bírálata ellenére egy elemzés megállapítja: *Talán ... jót tesz a lelkünknek, hogy folyamatosan jelen van ez a történelmi realitások egyik oldalára figyelmeztető mementó.*⁶¹

A dokumentumok értékes információkkal szolgálnak a bíboros Emlékirataira vonatkozóan is. Megtudhatjuk, hogy már 1956-ban kapott egy ajánlatot a Time-Life folyóirattól

---

46 81. dokumentum: 1964. február 4.

47 105. dokumentum: 1967. december 13.

48 66. dokumentum: 1963. május 13.

49 66. dokumentum: 1963. május 13.

50 74. dokumentum: 1963. augusztus 23.

51 90. dokumentum: 1964. december 16.

52 81. dokumentum: 1964. február 4.

53 81. dokumentum: 1964. február 4.

54 53. dokumentum: 1961. december 21.

55 98. dokumentum: 1966. augusztus 26.

56 82. dokumentum: 1964. március 13.

57 83. dokumentum, 1964. március 31.

58 170. oldal.

59 134. oldal, 1961.

60 137. oldal, 1961.

61 138. oldal, 1961.

annak kiadására.⁶² Az Emlékiratok kiadása azt jelentette a bíboros számára, hogy idejét hasznosan töltötte a követségen.⁶³ Kiadása azért is fontos volt számára, mert benne elmondhatott olyan történeti igazságokat, az egyházat és Magyarországot illető bizonyos részletek kapcsán, amelyeket csak ő tudott.⁶⁴

Érdeemes felfigyelni a levelek aláírására is. Az 1964. június 11-én keltezett 84. sorzámmal közölt dokumentumnál hiányzik először a hercegprímási cím. Ezt követően általában nem használta, viszont a 96-os dokumentum aláírásában ismét ott látjuk, aminek dátuma 1966. január 19. Egészségi állapotáról ír benne Johnson elnöknek és minden bizonnyal az aláírással is súlyt akart adni sorainak, hogy az elnök továbbra is vendégül lássa.

Visszatérő téma a levelekben a magyar szent korona sorsa,⁶⁵ amely Mindszenty szerint nem kerülhet a bolsevikok kezébe. További értékes információkat találhatunk az 1964-es részleges megállapodásra vonatkozóan, amiről azt írja a bíboros, hogy sürgettem a Vatikánt, hogy ne fogadjon el részleges megegyezést.⁶⁶ Nem a megegyezés ellen volt tehát, hanem annak részleges volta ellen.

A kommunizmus időszakához az egyik legfontosabb, mostanában leginkább kutatott levéltára a titkosszolgálatok iratanyaga. Mindszenty bíboros azt írja, hogy 1957-ben az amerikaiak ki akarták szöktetni a budapesti amerikai követségről, mert bizonytalannak látták személyes biztonságát.⁶⁷ Az akciót feltételezhetően amerikai titkosszolgálati előkészítés előzte meg, így minden bizonnyal arra vonatkozóan forrásokat az amerikai titkosszolgálatok levéltárában lehetne találni. Tehát van még terület, ahol kutatóárkot lehet ásni, és akkor még nem esett szó arról, hogy kutatóárkot lehetne, sőt kellene ásni a másik irányba, Moszkva felé is.⁶⁸ Köszönöm a figyelmet.

---

62 178. oldal.

63 30. dokumentum: 1960. február 5.

64 57. dokumentum: 1962. június 11.

65 87. dokumentum: 1964. augusztus 24.

66 97. dokumentum: 1966. július 22. Vö. Lo Svizzero, *Il Cardinale rinnegato*, („I libri del Borghese” volume 31), Milano, 1965, 15.

67 90. dokumentum: 1964. december 16.

68 Ennek jelentőségre utal KUN Miklós: *A Kreml és Mindszenty*, in: Magyar Hírlap, 2009. február 19.

ZINNER TIBOR

1956 ÉS MINDSZENTY ÖRÖKSÉGE A SZEIZMOGRÁF... ALAPJÁN

Somorjai Ádám bencés rendi szerzőtársammal 2010 karácsonyára jelentettük meg *Szeizmográf a Szabadság téren* címmel, közel 350 oldalas kötetünket. Ez részben folytatása a *Majd' halálra ítélve* címmel, 1400 oldal terjedelmű, CD-vel is ellátott dokumentumkötetünknek, amelyet 2008. október 15-én mutattak be a magyar parlament Delegációs termében. A *Szeizmográf* azt a 117 levelet tárja az Olvasó elé, amelyet Mindszenty József bíboros az Amerikai Egyesült Államok [a továbbiakban: Államok] mindenkori elnökeinek és vezető diplomatáinak írt az alatt a majd' 15 esztendő alatt, amit a budapesti amerikai követségen (később nagykövetségen) töltött. Félrabságban, ahogy ő fogalmazott. Magyarország utolsó hercegprímása 1956. november 4-én reggel nyolc óra tájától az Államok budapesti követségén volt menedékes vendég 5437 napon át. A személyes szabadság különböző fokú korlátozása kísérte nyomon életét, összesen 8524 napon keresztül, azaz 23 esztendőn és 129 napon keresztül volt valamilyen őrizetben. A Mindenható kimérte 83 esztendejéből mások által szűkre szabott mozgástérben telt el földi létének csaknem a harmada. Magyarország utolsó hercegprímása – amint az Lyndon Baines Johnson elnökhöz 1964. február 4-én írott leveléből ismert – életének addig 22,2%-át, püspöki pályafutásának 81%-át nem töltötte szabadlábán.

Szeptember 28-án volt negyven éve, amikor Mindszenty József bíboros elhagyta a budapesti amerikai nagykövetség épületét, majd Hegyeshalomnál Magyarországot. Ezután egy hónapig tartózkodott a Vatikánban, és a forradalom kitörésének 15. évfordulóján este érkezett meg Bécsbe, a Pázmáneumba. Magyarország utolsó hercegprímásának nem adott meg, hogy hazájában távozzon a földi világból.

A hercegprímás órákat tölthetett a rendelkezésére bocsátott sajtótermékek olvasásával, fordításával. Az ezekből származó sok-sok hír benne különféle reakciókat kiváltva végül kétirányú levelezésbe torkollott. A címzettek a Vatikánban, illetve az Államokban éltek. Ez utóbbiaknak küldött levelek tartalmáról elmondható, hogy ezek a túlpolitizált írások szinte naprakészek. Hangvételük szokatlan, a bíboros hivatalban lévő emberként írt nem akárkiknek, számukra utasításokat adott. Politikai jelleg hatotta át szinte valamennyit, mert a '45-ig átéltek, különösképp Trianon traumája, majd a hivatalban töltött esztendők tapasztalatai, a rabság éveit s végül szabadság párnapos eufóriája után a félrabság körülményei kitörőhatalmen nyomokat hagytak a levelek írójában. A levelek arról tanúskodnak, hogy zömében politikai kérdéseket tett szóvá, az első években még instrukciókat is óhajtott adni az amerikai külpolitikának, hogyan képviselje a „magyarkérdés” ügyét az ENSZ-ben.

Az amerikai vendéglátók gyorsan kialakították a bíboros követségi viszonyait, beleértve kapcsolattartását is. Figyelemreméltó, hogy az amerikaiak már 1957 tavaszán elhatá-

rolták magukat a bíboros politikai jellegű konfliktusaitól a kádári rezsimmel, és arra az álláspontra helyezkedtek, hogy csak humanitárius segítséget óhajtának számára nyújtani. Ez a konfliktus végigvonul az egész 15 éves perióduson. Mindszenty végig menedékjogról, asylumról ír, az amerikaiak menedékről, refuge-ról. A State Departmentben és a Fehér Házban készült emlékeztetők azt is látatják, hogy az amerikaiak tartózkodtak érdemben foglalkozni levelével, ha azt látták, hogy nemzetközi vagy hazai belpolitikai kérdésekről ír benne. Az elején, az Eisenhower-adminisztráció idején kitértek ennek magyarázatára is: hogy ne veszélyeztessék a bíboros menedékes helyzetét. Ezért sem adtak neki írásban választ, csak utasították a budapesti ügyvivőt, hogy szóban erősítse meg: a bíboros „*levele beérkezett a Fehér Házba*”. Az apparátus akkor mozdult meg, ha a legkisebb célzás volt a levélben arra, hogy a bíboros a követség elhagyásán gondolkodik. Mindez a tömör összegzése könyvünknek. Címadásunk nem véletlen műve volt: ahogy a földrengésmérő műszer azonnal regisztrálja a történeteket, hasonlóképp rezdült a bíboros is minden öt bármiképp zaklató hírre, származzon Magyarországról, avagy a határokon túlról.

Előadásom ennek a közel 15 esztendőnek a kötetünkben közölt dokumentumaiból válogat és tárom Önök elé. Sajátos látószögek alapján: jelen alkalommal egyfelől főképp úgy, ahogy – leveleinek aláírójaként – kezdetben hercegprimásként, utóbb, 1964. június 11-étől primásként vetette papírra. Másfelől kevésbé a házigazdák oldaláról, ahogy egyrészt Budapesten és másrészt az Államokban határoztak, írtak róla. Mindkét helyszínen lehettek irányába számos okból valamiképp elfogult, öt tisztelő, a hivatali struktúrában a ranglétra egyes fokain elhelyezkedő különböző beosztású diplomaták a Szabadság téren, illetve a Fehér Házban, és a State Departmentben. És ezzel szemben voltak olyan hivatalnokok is az Atlanti óceánon innen és túl, akik a váratlan vendéget csupán felesleges hivatali tehernek tekintették, mert számukra munkájuk során, hosszú-hosszú éveken át sok-sok elvégzendő egyéb feladatot is jelentett – nem csupán levelezésével. Ezekről az iratokról most azonban kevésbé szólnék. Napjainkban ezek a levelek Washingtonban és az Államok-szerte lévő elnöki levéltárakban kutathatók. Ez a levelezés meglehetősen egyirányú, főként a budapesti levelező oldaláról ismert vonulat tárul elénk a közel 120 levélből, amelyek mindössze két elnök – (John Fitzgerald Kennedy és Richard Milhouse Nixon) írásos reakcióját váltották ki.

Három nagyobb kronológiai egység körvonalazható Mindszenty bíboros levelei alapján: az első, 1956–1962, a kádári megtorlás érája, nem mellesleg az amerikai-magyar kapcsolatok mélypontja (60 levél). A második három esztendőre szűkíthető (35 levél): a feszült nemzetközi helyzet enyhülésének évétől, 1963-tól 1966. februárig tartott (noha a bíborosnak az enyhülésről vallott álláspontja már az volt 1959. november 13-án, amikor tudatta az Államok elnökével, hogy az „*nem szolgálja sem országom ügyét, sem az enyémet*”). Épp ezért gondolatainak meghatározó vezérelve ez idő tájt az igazságosság hangoztatása. Amikor felmerült 1965-ben, hogy külföldön kezeljék kiújult tüdőbetegségét, jelezte, hogy „*nem hagyhatja el Magyarországot... mindent felülmúló kötelezettségei vannak a magyar püspökökkel, papsággal és néppel szemben mint prelátusnak, a magyar nemzettel szemben pedig mint primásnak*”. A harmadik korszak 1967–1971, amely a félrabság megszűnésével zárult (18 levél). 1967 forró őszén végül nem hagyta el menedékét – távozásával kívánt tiltakozni amiatt, hogy az Államok nagykövetet küldött Magyarországra s ezzel elismerte a Kádár János vezetete rezsimet –, a hűrt eddig feszíthette. Ám látván-hallván, hogy ismét ráirányult a figyelem világszerte, most maradék erejét emlékiratainak befejezésére összpontosította, ezáltal rögzítve helyét a történelemben. Írásaiban

fellebbez a történelem ítélőszékéhez, tanúsítják ezt kikristályosodott és hosszabbá vált levelei. Az amerikai elnökök iratait őrző levéltárakban kutató szerzőtársam szerint a bíborost az ismertté vált amerikai dokumentumok szabadságharcosként mutatják be, aki a vég-sőkig harcolt az amerikaiakkal szemben is azért, hogy megjelentethesse emlékiratait, és ezzel elmondhassa saját verzióját is a világnak. Ezáltal megkérdőjeleződik a bíboros és a vonatkozó irodalom állítása, miszerint távozása száműzetés eredménye lett volna. Épp ellenkezőleg, távozása szolgálta azt az ügyet, amelyet ő következesen képviselt: emlékiratainak publikálását. Az egymást váltó budapesti amerikai nagykövetek, Martin J. Hillenbrand és Alfred Puhan helyesen következtetettek arra – mert ők ismerték legjobban kényszerű vendégük álláspontját –, hogy a bíboros akkor fog távozni, ha belátja, hogy emlékiratait nem publikálhatja mindaddig, amíg a követséget el nem hagyja.

A menedékéből távozásakor – utóbb kiderült, hogy mindössze majd' egy hónapig tartó vatikáni időszakot (1971. szeptember 28. és október 23. között) – az aranykalitka hónapját vegyes érzésekkel, mi több, félelemmel is várta. Az olvasható ugyanis a Vatikánba történő esetleges távozásáról napi jegyzeteiben már 1963. június 27-én (először, de nem utoljára), hogy „*lehetséges negyedik börtön is*”. Tudott, utóbb az Apostoli Szentszék, Magyarország és az Államok megállapodása tette lehetővé azt, hogy elhagyhatta budapesti menedékét. És az is közismert, hogy sem a római hetek, sem a bécsi esztendő – visszanyert mozgásszabadsága ellenére – nem voltak megkötöttségektől mentesek.

Selden Chapin, budapesti amerikai követ külügyminiszteréhez írott táviratában felvetette 1948. december 29-én, hogy „*Mindszenty ügyét nem szabad az emberi jogok megsértésének elszigetelt példájaként kezelni, hanem össze kell kapcsolni az üldöztetés valamennyi formájával, hogy a letartóztatás az emberi szabadságjogok széttűzésének szimbólumává váljon. Mindszenty ügye különösen szerencsés ilyen értelmű felhasználásra Kelet-Európában, mivel a bármely felekezethez tartozó átlagember – akinek elvont gondolkodása nagymértékben a konkrét személyeknek és eseményeknek jelképi formában való megjelenésére korlátozódik – a bíborost már eddig is a nyugati szabadságésszmék, és keresztény értékek első számú jelképének tekintette.*” A majd' halálra ítélt bíboros védelme tükröződött a magyar szabadságharc eltiprása után amerikai menedéket kapott bíborossal összefüggő washingtoni állásfoglalásban. Az ő megvédését az amerikai kormányzat erkölcsi kötelezettségnek tekintette, miként 1956. november 7-én fogalmazták: menedéket és védelmet nyújtanak számára „*mindaddig, amíg közvetlen veszély fenyegeti*”.

Mindszenty bíborosnak az Államok elnökeivel és külügyminisztereivel folytatott levelezését nem ismertethetem a maga teljességében jelen alkalommal, és főként az első harmadában, felében keletkezett legkülönbözőbb terjedelmű levelekből helyezek néhányat a górcső alá. Kizárólag azért szemezgetek bennük – elhagyva az ezek következményeként keletkezett, vele kapcsolatos amerikai írott anyagok ismertetését –, hogy bemutathassam őt, mint kora egyfajta szeizmográfját. A bíboros írásai 10–12 kérdéskört érintenek, a kádári megtorlás miatti tiltakozásától az 1920-as trianoni és az 1947-es párizsi békeszerződéseknek, valamint a Szabad Európa Rádió '56-os tevékenységének az Államok politikáját érintő kritikáján át a határon túlra került és üldözött magyarság, valamint Közép-Európa elnyomott népei sorsának jobbításáig és így tovább. Az a célom, hogy közelebb hozzam Önökhöz a szerintem mindmáig a maga teljességében nem ismert hús-vér személyiséget, egyre korosodó, súlyos betegségét is kiheverő embert.

A hercegprímásnak, az emberi szabadságjogok legkövetkezetesebb magyar képviselőjének sorsa elválaszthatatlan Moszkva s a helyi vazallusok politizálásának következmé-

nyeitől. Előadásom mottóját a bíborosnak Dwight David Eisenhower elnökhöz írott 1960. június 23-i leveléből vettem: „...*Ma semmi sem fontosabb (és talán még nem késő) az emberiség számára, mint az, hogy vezetői és a vezetettek megtanulják, mi a bolsevizmus úgy, ahogy mi, szegény, nyomorult csatlósai testiünkön és lelkiünkön tapasztaljuk. Ez a nagy tanulság felérhet hatásában a Függetlenségi Nyilatkozattal...*”.

Az Államok budapesti követségének épületében eltöltött majd' tizenöt esztendő Mind-szenty bíboros életének közel egyötödét jelentette, sajátos körülmények között. Másképp, ugyanerről a hercegprímás: „*amikor kiszabadultam, a nyomasztó szorongó elemek azonnal eltűntek álmaimból. Szabad embernek nincsenek rabálmai. 1956-ban, a szabadság négy éjszakáján, alig álmodtam. Utána – most félrabságban – a megrázó események újra kínos, nehéz rabálmokat hoztak éjszakáról-éjszakára életembe.*” Ugyanis Washington álláspontját – a kezdetektől meghatározó módon és ebből fakadva következetesen – legfőképp az jellemezte, hogy a magyar fővárosban működő amerikai diplomáciai testület székháza nem lehet a hercegprímás egyházi és politikai tevékenységének bázisa. Ezért nem engedélyeztek a bíborosnak semmiféle, Kádár és köre esetleges agresszív válaszcspását kiváltó tevékenység folytatását. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy 1956. november végétől nem volt beleszólása a magyar római katolikus egyház működésébe, nem rendelkezhetett. Hasonlóképp gátat emeltek a politikai működése elé. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az amerikai diplomácia különböző irányítói és munkatársai által írásos válaszra legkritikábban méltatott, rövid szóbeli tájékoztatásra kárhoztatott vendég esetében az illetékesek ne minősítették volna írásait a róla írott jelentésekben, memorandumokban, amelyeknek címzettjei az elnökök, illetve a külügyi tárca vezetői voltak.

A már említett legalább tizenkét vissza-visszaköszönő témakör elemzése alapján kimutatható, hogy ezek a szó szerint szűk mozgástérrel rendelkező, kényszerpályán lévő főpap politikai érzékenységét, a történésekre, a hozzá eljutott – hol valós, hol légből kapott, de általa nem, vagy nagyon nehezen ellenőrizhető – hírekre tollat ragadó bíboros írásos megnyilvánulásait érzékeltetik. Az első helyen említendő az üldözöttekért érzett aggodalma, felháborodása a kádári megtorlás törvénysértő büntetőeljárásai miatt. Amilyen következetes szószólója volt az emberi jogoknak 1948. december 26-a, letartóztatása előtt, ugyanígy képviselte azokat 1956. november 4-e után is. Utalhatok itt arra, hogy amikor értesülhetett 1957. június 28-án Tóth Ilona és társai halálos ítéletéről – ha nem is nevezte nevükön az életüktől megfosztottakat –, azonnal szóvá tette a „*naponta hat*” fő szomorú sorát John Foster Dulles külügyminiszternél. Amikor híret vette a dr. Turchányi Egon Albert, volt titkára elleni büntetőeljárásnak, avagy az újpesti felkelők meghurcolásával kapcsolatos híreknek 1959. november végén, cserébe értük át akarta adni magát a hatóságoknak, miként üzenté azt az Államok külügyminiszterének december 3-án. Ez utóbbi esetben nem tudhatta, hogy a drákói ítélet nyomán a hét forradalmár élete már hónapokkal korábban bevégeztetett. Szeretett népe szabadságharcát a maga sajátos eszközeivel folytatta. A bíboros vágyait az általa képviselt sokirányú intenzív cselekvési irányokkal kívánta életre kelteni nemzetközi, főként amerikai segítséggel. Mindez csodálatot vált ki az utókor emberében, még ha köztudott, hogy tevékenysége hatástalan maradt is. Nem a bíboroson múlt, hanem épp fordítva, minden akaratával ellenkezett mindaz, aminek eredményeként fiaskóvá vált a „magyarkérdés” ügye az ENSZ-ben.

A détente – a koegzisztencia ellen – a pillanatnyi békével szemben az igazságosságot hangoztatta. A status quo esetében volt, amire igen, és volt, amire nem volt a válasza. A nemzetközi téren nem értett egyet annak fennmaradásával, mert a Szovjetuniót gyarmato-

sítónak tekintette. Okkal. Noha a bíboros írásainak adatai gyakorta voltak pontatlanok – zömében az egyaránt (tudatosan vagy véletlenül) téves információkat közlő határon inneni és túli nyomtatott sajtóra kényszerült támaszkodni közel másfél évtizeden át –, mégis nem csupán Kelet-, hanem egész Közép-Európa, azaz az Elbától keletre lévő nemzetek, államok elnyomott népeinek, több mint 100 millió ember nevében emelte fel tiltakozó szavát. Ugyanakkor igenelte a status quot egyháza esetében, azt hangoztatta, hogy ne tépjék szét Szent István hierarchiája egységét, ezért elutasította az önálló egyházmegyék létrehozását (szemben az Apostoli Szentszék 1921-es álláspontjával).

Kiemelt hely illette meg mind gondolkodásában, mind levelezésében a trianoni diktátumot következményeivel együtt – beleértve az 1947. évi párizsi békeszerződést is. A csatlós Magyarország helyzetképéről írott művének kiadása kapcsán utalt arra az amerikai külügyminiszterhez írott 1960. február 5-ei levelében, hogy „*a szerző számára a kiadás azzal a meglepéssel járna, hogy mint hivatásos történész hasznosan töltötte a három évet itt, és elkerülte a haszontalan sorvadást*”. A bíboros – miként írta: hivatásos historikusként – kökeményen ostorozta a magyarokkal szemben elkövetett igazságtalanságokat – nem törődve azzal, hogy esetenként szélsőséges megjegyzésekkel illette a szomszédos államok polgárait –, leveleiben igyekezett Trianon oktan mibenlétéről, történelmi összefüggéseiről a hivatalban lévő elnököt és külügyminiszterét arról győzködni, hogy változtassanak az elhibázott szerződéseken. Mint sok egyéb esetben, itt sem volt azonban tévedhetetlen. Ugyan a trianoni békeszerződés igazságtalanságainak részletes elemzése visszatérő központi gondolat egész levelezésében, de a bíboros egyik legfőbb célja, hogy elérje ennek és a második világháború követő párizsi békekötésnek érvénytelenítését, útjában állt az egész világrend, az egész politikai valóság. Mondanivalója a reálpolitika területén ledönthetetlen falakba ütközött, mert mindkét békeszerződés máig hatályos joggal szabályozza a népek, nemzetek életét. Ezen túlfűtöttségét jelző írások sorába illett 1965. március 21-én, amikor nem riadt vissza attól a gondolattól sem, hogy előbb Johnson elnöktől egy Vietnamhoz hasonló megoldást kérjen Közép-Európa javára: „*nem U Thant látogatása, nem a szegényteljes budapesti komédia és nyugati támogatás kell, hanem a vietnami büntetőakció lenne megfelelő és indokolt morális alapon a szörnyű népirtás és a szerződés nyílt megszegése miatt*”, majd az ezeréves lengyel–magyar határ visszaállítását szorgalmazta utóbb az elnöknel május 19-én. A trianoni kérdéskörön belül Erdély sorsa kiemelt helyet töltött be, mind a kisebbségi kérdés, mind a statisztikai adatok ismeretében. Ide köthető, hogy gyakorta emelte fel szavát a hasonlóképp hányatott sorsú Márton Áron püspök személyes sorsa érdekében.

Nem tisztelte sem vendéglátói nemzeti érzelmeit, sem azt, hogy menedéket kapott tőlük az amerikai követségen. A bíboros az Államok korábbi első embere, Thomas Woodrow Wilson mellett a veszprémi püspöki és az esztergomi hercegprímási periódusa idején volt két amerikai elnököt – Franklin Delano Rooseveltet és utódát, Harry Shippe (másutt: Spencer) Trumant – is keményen elmarasztalta, mind a fennen hirdetett elvek, mind az Atlanti Charta be nem tartása miatt. Ellensúlyként ugyanakkor arra is utalt, hogy mily fontos szerepet játszottak a magyar tisztek a függetlenségi háborúban. A követségen eltöltött hónapok nem biztosítottak számára szabadságélményt, mert ezeket úgy élte meg, hogy a „*két másik megyéspüspök*” – a veszprémi Badalik Bertalan és a váci dr. Pétery (Petró) József mellett a „*prímás... is őrizet alatt*” van – írta az Államok külügyminiszterének 1959. október 1-jén.

Mindszenty bíboros kiemelt fontosságot tulajdonított a szentkorona ügyének 1956 előtt és után is. Kádár számára Ephialtész volt (üzente előbb általánosságban, majd konk-

rétan azonosítva vele őt David Dean Rusk külügyminiszternek 1963. február 6-án és július 9-én, és még három alkalommal az elnöknek 1964. március 13-án, október 1-jén és 1967. május 17-én), a nevével jellemzett rendszert illegitimnek tekintette. Az ország első számú vezetőjével kapcsolatos számos megállapítása nem nélkülözte azokat az emlékeit, amelyeknek eredője az volt, hogy 1948 karácsonyán, majd mindkét fokon történt elítéltetése idején Kádár belügyminiszterként funkcionált. Ide illett, hogy a Sztálin szobrának tervezett helyén álló Regnum Marianum templomot annak idején felrobbantották, és ennek új-jáépítését több alkalommal is szorgalmazta.

Vissza-visszatért leveleiben az ismeretei szerint a Szovjetunió szibériai területeire hurcolt, általa végül kb. 35 ezer főben rögzített mindkét nembeli fiatal magyar sorsa, akikért naponta imádkozott, és akikre minden nap gondolt. Ám nem csupán a messze távolban lévőekkel vagy ott vélelmezettekkel, hanem a Szabadság téri épület falain kívül, de a magyar határokon belül is sokat foglalkozott a magyarság, benne a fiatalság egyfajta drámájával, az egyháza által elutasított művi vetélések számának kedvezőtlen méreteket öltő alakulásával. Pontos adatok alapján következtetett ezért arra, hogy Kádár személyében egy modernkori Heródes jelent meg a magyar politika színpadán.

Jeleztem, hogy e dokumentumok részleteinek feltárásakor csupán a bíboros levelezésének első harmadát, felét elemezném, mert a főpap örökségének ez a szakasza kötődik leginkább '56 ügyéhez. A summázat e levelek tartalmának ismeretében az, hogy Mindszenty bíborosban ez idő tájt, 1956–1962 között az emberi jogok védelmezőjét tisztelhetjük.

A követségi befogadásáért köszönetét kifejező bíboros első, tengerentúlra küldött üzenetének címzettje Eisenhower volt, november 8-án vetette papírra. 1957. május 4-ei levelében is arról írt, hogy nagyra értékeli „*a tényt, hogy az Ön szívessége folytán az egyetlen lehetek a magyar közélet szereplői között, aki megmenekült a terror karmai közül... Itthon, Magyarországon... kegyetlenül túlzó ítéletek születnek. Embereket akasztanak fel. Alig van család, amelynek ne volna hősi halottja, deportáltja, elítélte, bebörtönöztötte vagy internáltja. Több tízezer embert befogadó internálótáborokat hoztak létre. Mennyi emberen állt bosszút a titkos rendőrség, amiért szétkergették a szabadságharcosok! ...A bosszúállok élvezik, hogy kínozzanak, szenvedést okozhatnak. Ólmos botokkal felfegyverzett csapatok járnak helyről helyre, hogy kitalált, mondvacsinált okokból kínozzák az embereket. Mennyi szenvedést okozott az orosz és a »magyar« inkvizítorok igyekezete, hogy vallomást csikarjanak ki emberekből, amellyel meghamisíthatják a magyar szabadságharcot!*

Százakat és ezreket ítéltek el, csak mert fegyvert találtak az otthonukban. Sok esetben ezeket a fegyvereket maga a rendőrség helyezte oda. Tizenegy-tizenkét éves gimnazistákat és inasokat ítélnék el. Magyarország ma a rémület, a rettegés, a bosszú és a kínzás földje. A világ magasztalja a szabadságharcosokat, az örült terror viszont halált kiált rájuk kényszerrel összeterezt pártértekezletein, a párt minden újságjának lapjairól. És ez utóbbi lesz a döntő. ...A jelenlegi politika a kivárára és a dolgok maguktól való továbbfejlődésére épül. A vasfüggöny túloldalán lehet ugyan várni, de a Nyugat rá fog jönni, hogy semmit sem nyer a várakozással. A vasfüggöny innenső oldalán nehéz a várakozás. Itt halált és megsemmisülést jelent. Attól félek, hogy megsemmisül a nemzetem. A terroristák már fél éve akadály nélkül gyilkolnak. Kicsi a remény arra, hogy nem fog így menni tovább még vagy négy-öt éven át. Amennyiben ez bekövetkezik, nem lesz senki, aki tagadhatná, hogy Magyarországot és Közép-Európát 1944-ben bekebelezte ez a szörnybirodalom.”

Mindszenty bíboros jól érzékelte, hogy az ENSZ nem akadályozhatta meg sem a szovjet beavatkozást, sem a kádári megtorlást, sőt érdemben fékezni sem tudta ennek tombolá-

sát. Nem csupán az a fél esztendő telt el, amit a bíboros a követség menedékében tölthetett, hanem az is, ami alatt restaurálták a megdöntött rendszert Magyarországon, épp ezért az ENSZ alkalmatlanságának nyilvánvalósága egyre elviselhetlenebb lett előtte. Annak elenére, hogy az Államok magatartása a bíboros levelezésének tartalmát illetően következetes volt a kezdetektől, a zömében szófukar válaszok mellett egy-két esetben bővebb tájékoztatást is kapott. Főképp azért, hogy meggyőzzék arról, miszerint az Államok, amit tehet, azt meg is teszi a diplomáciájában.

Július közepén azonban megváltozott a helyzet, a levegő megfagyott a bíboros körül, előbb Budapesten. Az eddig főképp a kádári megtorlás mindennapjainak ENSZ-beli el-
lensúlyozását kérő követségi „vendég” Eisenhower elnökhöz írott levelében új téma jelent meg 1957. július 18-án. Történelmi fejtegetésében súlyos bírálattal illette az Államok és más nagyhatalmak állami vezetőit mind a trianoni diktátumért, mind a második világhé-
gést követő rendezésért. Nem rejtette véka alá, hogy „...a wilsoni önrendelkezési jog ellenére az ország kétharmadát minden népszavazás nélkül elcsatolták. Olyan országgal történt mindez, amely addig páratlan földrajzi, gazdasági és kulturális egységet élvezett... Jaltában a bolsevizmus Közép-Európa többi részével együtt Magyarországot is megszerezte. Ez ismét a Tizennégy pont és az Atlanti Charta meghazudtolásával történt... A második világháború idején Roosevelt elnök és Churchill miniszterelnök az Atlanti Chartában megígérte, hogy területi változásokra csak azt követően fog sor kerülni, hogy az érintett emberek szabadon kifejezhették akarataikat. S mi történt a valóságban? ...Jaltában a bolsevizmus Közép-Európa többi részével együtt Magyarországot is megszerezte.” A bíboros levelében felvetett anomáliák részleges kiküszöbölésére, az érdekszférákra osztott Európa megszűntére még sok-sok évtizeden keresztül várhattak a Moszkva uralta térség cserbenhagyott népei. A bíboros ott folytatta, ahol 1948. december 26-án abbahagyni kényszerült. A status quo fennmaradásával szembeni oppozíciója – mint a korábbiakban utaltam rá – nem járt, nem járhatott eredménnyel. Mindez azonban nem zavarta őt, és az amerikai követség menedékéből hol rövidebb, hol hosszabb írásaiban arról igyekezett meggyőzni a Washingtonban hatalmat gyakorló felelős politikusokat, hogy az egykori dualista monarchia magyar területeinek megcsonkítását eredményező 1920-as trianoni és a 1947-es párizsi szerződés egyfajta revíziója azért is kötelességük, mert ezek amerikai részvétellel történtek.

A bíborosnak az 1957-es esztendő vége felé, december 19-én írott, de a tengerentúlra nem továbbított levelében tudatta volna az Államok elnökével, hogy „a Kádár-rendszer egy hónappal ezelőtt bejelentette a világnak, hogy megszűntek a statáriális bíróságok. Helyettük gyorsított eljárások folynak egyre nagyobb számban. Minden áldozat fiatal: egyetemisták, munkástanácsok tagjai, dolgozók... Könyörgöm, Elnök Úr, hogy mielőtt országunk végképp kivérzik, tegyenek valamit ezzel a véráztatta, nyomorúságos földdel, miután alaposan kivizsgálták az ügyet! Ne engedjék, hogy a magyar föld a marxisták kezére jusson, csak mert félbemaradt a megoldás! Az a föld, amelyet Ön, Elnök Úr, és az egész világ a szabadság dicsőséges földjének nevezett.” Miért maradt e levél Budapesten? Vélelmezhető, hogy a bíboros állítása – „az ENSZ és a nagyhatalmak úgy ítélik meg, hogy ők már mindent megtettek” – okozhatta azt, hogy okkal kritikus írását nem továbbították, de a „vendég” további védelme is motiválhatta a döntéshozókat.

A további részletek feltárásától eltekintenek. Az 1957. esztendő levelezéséből (nyolcnyolc írás címzettje volt az elnök, illetve a külügyminiszter) felidézettek jelzik, hogy a bíboros mindent elkövetett azért, hogy az Államokat aktivitásra serkentse a kádári megtorló

gépezet leállítása érdekében. Ezekből kivilágított tenni akarása egyfelől az üldözöttekért, valamint másfelől a trianoni határok megváltoztatása és az Elbától keletre lévő népeket sújtó, szovjet érdekszférába integráló megállapodások felülvizsgálata érdekében. Amíg az előbbi érdemi eredménnyel nem járhatott, addig az utóbbi – az Államok több évtizedes érintettsége, „tettesláris” mivolta miatt – egyfajta kalodába zárta a levelek íróját az idő tájt.

Írásaiban, '59 tájt rámutatott arra, hogy „*Közép-Európa ügye elsősorban nem politikai ügy, hanem inkább komoly, felelős és teljes mértékben erkölcsi, természeti jog kérdése. A jelenlegi helyzet elismerése éppen az amerikai államférfiak szótárában felbukkant fogalmak szentesítését jelentené: a szervezett gyilkosságét, a vég nélküli deportálásokét, a zsúfolt börtönökét, a növekvő kényszermunkatáborokét, az intézményesített rablásét, a hazugságét, az emberi jogok semmibe vételét, értékes társadalmi osztályok megsemmisítését, a vallás kiirtását stb. Nem kérdés, hogy az Egyesült Államok 200 év alatt megalapozott erkölcsi hírneve ezen a morális, természeti jogokat illető kérdésen áll vagy bukik. Annál is inkább, mert az I. világháborút követő Tizennégy ponton alapuló béke, valamint a II. világháborús Atlanti Chartán alapuló béke kiigazításra szorul, ha Közép-Európa egyes népeire egyforma erkölcsi mércével tekintünk – ahogy azt tennünk kell ... Közép-Európa jobb sorsra érdemes népei viszont kétségbeesetten figyelik... a bejelentett elvekkel ellentétben mindenütt ugyanaz a helyzet van kialakulóban: embereket tüntetnek el kérdezés nélkül, pedig Berlinben, Poznańban és Budapesten nem hagytak kétséget afelől, hogy nem akarnak mást, mint amit a Nyugat ismételtlen megígért és követelt a számukra.*” A bíboros nem kívánt hallgatni, mert erkölcsi parancs volt számára, hogy nem hallgathat a szenvedő milliók ügyéről, és vállalta azt is, hogy nem kíméli vendéglátóját sem. „*Észre kell vennem – írta – ami engem illet, pusztán egy divatjamúlt vendéggé váltam*”. Mindehhez hozzáfűzte, hogy „*mikor Közép-Európa és országom gyertyája, mely a három év alatt egyre halványabban világított, mostanra csonkig égett, az élet nem egy öröm. Mikor egy nemzet lényegtelen áldozattá válik, másként itélik meg azokat is, akik a gyertyát tartják*.” Hátralévő életének egy vigasza maradt számára: az a tény, hogy '56-ban „*a népem és nem a hatalom kegye szabadított ki*”. A bíborosnak minden drámai következménnyel járt történelmi eseménnyel szemben – akár szülőhazájában, akár környezetében történt és felfogása szerint a nagyhatalmak politikájának káros következménye volt – a felszólamlás lelkiismereti kérdésként merült fel.

Előadásomban hallhattak idézeteket a bíboros leveleiből. Befejezésül egy-két gondolatát ismételtlen felidézném, illetve újabbakkal egészíteném ki: „*Trianon megcsonkított minket, Jalta pedig csatlósállammá tett*” (1957. október 23.); „*a morális minősítések hidegen hagyják a vérszívókat*” (1957. november 8.); „*ez a béke [azaz Közép-Európa békéje] sajnos a temetők békéje... Egy börtönrel csak azok lehetnek elégedettek, akik a rácsok kívül vannak*” (1961. augusztus 10.). És végül: „*a törvénytelenység nem válik törvényessé, ahogy az igazságtalanság sem igazsággá*” (1964. március 3.). Meglátásom szerint e gondolatai, amelyeket a Szabadság téri követségi épület félrabságának első felében vetett papírra, mint a cseppben a tenger, akár összegzésként is szolgálhatnak. Annak a szeizmográfnek a mindennapos jelzései, amelyik a legapróbb rezdülésekről tudósít.

Ezekből a levelekből válogattunk szerzőtársammal, Somorjai Ádámmal. Úgy vélem, hogy amikor tanulmányozzuk ezeket, arra a megállapításra juthatunk, hogy tudatosan élt a rendkívüli helyzet adottságaival és lehetőségeivel, magásra tartotta az '56-os forradalom és szabadságharc fáklyáját, és (bár önmagának látszólag ellentmondónak tűnik félrabsága ellenére) Közép-Európában egyetlen szabad emberként írta nagy szorgalommal javaslata-

it az Államok vezetőihez. Más kérdés, hogy ezeket nem vették figyelembe, ezekre nem kapott írásos választ. Az is megfogalmazható, hogy – meglehet – épp azon célokat nem tudta elérni, személyes sikerként megélni, amelyek levelei megírását motiválták. Ugyanakkor másfajta módon, nem közvetlenül, de felmutathatta eredményként, hogy sok-sok írásával hozzájárult ahhoz, hogy a Kádár-rezsim már a megtorlás évei alatt, 1959-ben és 1960-ban kihirdetett két kisebb, részleges kegyelmi intézkedést, végül a majdnem hét éven keresztül tartó horror után általános közkegyelem kiadására kényszerült 1963-ban, ha rendezett kapcsolatokat akart az Államokkal. Ez utóbbit magyar-amerikai titkos tárgyalások előzték meg, és ennek során az Államok diplomatai hasznosíthatták a bíboros leveleiből származó sok-sok tényt és összefüggést.

Az adott helyzetéből, mozgásterének és kényszerpályájának drámájából fakadó összkép az, hogy Mindszenty József hercegprímás, bíboros, esztergomi érsek utolsó '56-osként a múltban, 1919-ben élve fogalmazta meg a nemzet és az egyház kívánságát. Igen, ez nála a sorrend: hazám és egyházam, nem pedig, mint másutt, nála olvashatjuk: egyházam és hazám. Követségi levelezésének vizsgálata vezethet el odáig, hogy új fényben vizsgálhassuk majd meg 1945–1948 közötti küzdelmeit. Az itt felidézett levelek tették lehetővé, hogy rekonstruálhassuk a politikus főpap gondolatvilágát, '56-os örökségét.

E levelezés túlpolitizáltsága érthető egyrészt a kor adottságaiból, másrészt a diplomata adta környezetből, amely hatott rá, hiszen bezárva, közöttük élt, továbbá abból a körülményből, hogy leveleinek továbbítását az első években csak kizárólag az amerikai politikai vezetéshez engedélyezték. Az Apostoli Szentszékkal való levelezését később az idő tájt biztosították számára, amire már kiismerték gondolatait, és amikor az amerikai diplomaták felismerték, hogy a Vatikán nélkül nem tudják elérni, hogy elhagyja menedékét. Mindszenty bíboros a határokon innen és túl élő magyar, valamint az Elbától keletre élő elnyomott milliók nevében, sorsuk jobbításának érdekében ragadott tollat másfél évtizeden keresztül. Ezt látjuk az amerikai elnökökhöz és külügyminiszterekhez írt leveleiben. Az utókor feladata miként értékeli az emberi szabadságjogok kiemelkedő képviselőjét.

1971. szeptember 28-án kora délután a bíboros megérkezett a Vatikánba. E nappal kezdődően új periódus kezdődött az életében. Vele szemben oly sok hazugságot fogalmaztak meg magyarországi léte alatt, hogy nem csoda, ha az utolsó vonatkozó, a másnap Magyar Közlönyben közzétett hivatalos állásfoglalás is ebbe illett. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa (Mindszenty József büntetése további letöltésének végrehajtási kegyelem alá vonásáról szóló) határozata téves időpontot, 1949. július 9. helyett 6-át jelölte meg jogerős bírói ítéletének napjaként. Tempora mutantur...